

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Рекомендовано

*Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2013

УДК 349.6 (477) (075.8)
ББК 67.9 (4УКР) 307я73
Е 40

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(лист №1/11-14411 від 12.09.2012 р.)*

Рецензенти:

А. П. Гетьман, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»;

В. І. Курило, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, Навчально-науковий інститут земельних ресурсів та правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України;

М. М. Чабаненко, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри трудового та аграрного права, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

Авторський колектив:

О. М. Шуміло, канд. юрид. наук, доцент – вступ, розділи 1, 4 і розділ 8 (спільно з І. А. Шуміло);

В. А. Зуєв, канд. юрид. наук, доцент – розділ 5 (спільно з В. І. Книшем та В. В. Шеховцовим) і розділи 6, 7;

І. В. Бригадир, канд. юрид. наук, доцент – розділи 2, 3;

В. В. Шеховцов, канд. юрид. наук – розділ 5 (спільно з В. А. Зуєвим та В. І. Книшем);

В. І. Книш, канд. юрид. наук – розділ 5 (спільно з В. А. Зуєвим та В. В. Шеховцовим);

І. А. Шуміло, канд. юрид. наук, доцент – розділ 8 (спільно з О. М. Шумілом).

Екологічне право України. Особлива частина [текст]: навч. посіб. / О. М. Шуміло (кер. авт. кол.), В. А. Зуєв, І. В. Бригадир та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 432 с.

ISBN 978-611-01-0404-3

Навчальний посібник присвячено проблемам правової охорони навколишнього природного середовища, також розглянуто правовий режим територій, об'єктів природно-заповідного фонду, питання міжнародно-правової охорони довкілля. Охоплює питання із Особливої частини «Екологічного права» відповідно до вимог кредитно-модульної системи.

Призначено для студентів вищих навчальних закладів, що навчаються за спеціальностями «Правоознавство», «Правоохоронна діяльність», та працівників правоохоронних органів.

УДК 349.6 (477) (075.8)
ББК 67.9 (4УКР) 307я73

© О. М. Шуміло, В. А. Зуєв,
І. В. Бригадир, В. В. Шеховцов,
В. І. Книш, І. А. Шуміло, 2013.

ISBN 978-611-01-0404-3

ЗМІСТ

ВСТУП	9
-----------------	---

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ

І ВИКОРИСТАННЯ ВОД	11
------------------------------	----

§ 1. Актуальні проблеми правової охорони вод в Україні	11
§ 2. Води як об'єкт правового регулювання	14
§ 3. Водне законодавство України	19
§ 4. Право власності на води та право користування водними об'єктами (їх частинами) на умовах оренди	28
§ 5. Управління в галузі використання і охорони вод та від- творення водних ресурсів	32
§ 6. Право водокористування	45
§ 7. Правова охорона вод	55
§ 8. Спори з питань використання і охорони вод та відтворен- ня водних ресурсів. Відповідальність за порушення вод- ного законодавства	62

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ

І ВИКОРИСТАННЯ НАДР	71
-------------------------------	----

§ 1. Загальні проблеми охорони та використання надр в Україні	71
§ 2. Надра як об'єкт правової охорони та використання	74
§ 3. Законодавство України про надра	78
§ 4. Право надрокористування: види та характеристика	82
§ 5. Права та обов'язки надрокористувачів	89
§ 6. Правова охорона надр	91
§ 7. Юридична відповідальність у сфері охорони та викорис- тання надр. Вирішення спорів у галузі надрокористування	93

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ

І ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИННОГО СВІТУ	101
---	-----

§ 1. Рослинний світ як об'єкт правової охорони	101
§ 2. Законодавство України про рослинний світ	105
§ 3. Використання об'єктів рослинного світу	109

§ 4. Правова охорона рослинного світу	116
§ 5. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони та використання об'єктів рослинного світу	121
РОЗДІЛ 4. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ І ВИКОРИСТАННЯ ЛІСІВ	127
§ 1. Актуальні проблеми правової охорони лісів в Україні	127
§ 2. Ліси як об'єкт правової охорони та використання в Україні	130
§ 3. Лісові правовідносини	135
§ 4. Нормативно-правове регулювання лісових правовідносин	137
§ 5. Право власності на ліси	143
§ 6. Право користування лісами, лісові сервітути	147
§ 7. Державне регулювання та управління у сфері лісових відносин	157
§ 8. Організація лісового господарства	163
§ 9. Ведення лісового господарства	179
§ 10. Охорона і захист лісів	190
§ 11. Контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів	194
§ 12. Вирішення спорів у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів, відповідальність за порушення лісового законодавства	197
РОЗДІЛ 5. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ І ВИКОРИСТАННЯ ТВАРИННОГО СВІТУ	207
§ 1. Загальна характеристика тваринного світу і проблем його охорони та використання	207
§ 2. Загальна характеристика законодавства про тваринний світ	212
§ 3. Об'єкти тваринного світу, їхнє правове визначення та право власності на них	216
§ 4. Загальна характеристика використання об'єктів тваринного світу	222
§ 5. Правове регулювання ведення мисливського господарства та здійснення полювання	226
§ 6. Правове регулювання здійснення промислового рибальства	235
§ 7. Правове регулювання здійснення любительського та спортивного рибальства	242

§ 8. Організаційно-правові заходи щодо охорони тваринного світу	248
§ 9. Особливості міжнародної торгівлі об'єктами тваринного світу, що перебувають під загрозою зникнення	255
§ 10. Юридична відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ	258
РОЗДІЛ 6. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ І ВИКОРИСТАННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ.	272
§ 1. Атмосферне повітря як об'єкт правової охорони: сучасний стан і проблеми	272
§ 2. Стандартизація і нормування в галузі охорони атмосферного повітря	277
§ 3. Заходи щодо охорони атмосферного повітря	285
§ 4. Порядок реалізації управлінських заходів щодо охорони атмосферного повітря.	296
§ 5. Клімат та озоновий шар як об'єкти правової охорони	301
§ 6. Юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря.	308
РОЗДІЛ 7. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ	320
§ 1. Загальна характеристика ПЗФ України та проблеми його формування.	320
§ 2. Загальна характеристика законодавства про ПЗФ України	325
§ 3. Загальна характеристика правового режиму територій та об'єктів ПЗФ України.	335
§ 4. Особливості правового режиму природних заповідників, біосферних заповідників і національних природних парків. .	341
§ 5. Особливості правового режиму регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ	347
§ 6. Особливості правового режиму ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків і парків-пам'яток садово-паркового мистецтва	349
§ 7. Порядок створення й оголошення територій та об'єктів ПЗФ України.	352

§ 8. Особливості використання територій та об'єктів ПЗФ України	355
§ 9. Форми власності на території та об'єкти ПЗФ України та особливості правового режиму їхніх земель	363
§ 10. Юридична відповідальність за порушення законодавства про ПЗФ України	368
РОЗДІЛ 8. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ . . .	376
§ 1. Участь України у міжнародному співробітництві в галузі охорони навколишнього природного середовища	376
§ 2. Обов'язок іноземних юридичних осіб і громадян та осіб без громадянства щодо додержання законодавства України про охорону навколишнього природного середовища. .	389
ЛІТЕРАТУРА	394
ДОДАТКИ	400
Додаток 1	400
Додаток 2	401
Додаток 3	406
Додаток 4	407
Додаток 5	412
Додаток 6	419
Додаток 7	420
АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	427

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АМК України – Антимонопольний комітет України

АРК – Автономна Республіка Крим

БК України – Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р.

БУВР – Басейнове управління водних ресурсів

ВК України – Водний кодекс України від 6 червня 1995 р.

ВР України – Верховна Рада України

ВС України – Верховний Суд України

ГК України – Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.

ГПК України – Господарсько-процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р.

Держводагентство України – Державне агентство водних ресурсів України

Держгеонадра України – Державна служба геології та надр України

Держгірпромнагляд України – Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду

Держземагентство України – Державне агентство земельних ресурсів України

Держкомлісгосп України – Державний комітет лісового господарства України

Держкомрибгосп України – Державний комітет рибного господарства України

Держлісагентство України – Державне агентство лісових ресурсів України

Держлісоохорона України – Державна лісова охорона України

Держстандарт України – Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України

Держстат України – Державна служба статистики України

ЄС – Європейський Союз

ЗК України – Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р.

ЗУ – Закон України

КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р.

КЗпП України – Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р.

КК України – Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.

КМ України – Кабінет Міністрів України

КСУ – Конституційний Суд України

КУ – Конституція України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р.

ЛК України – Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р.

КУпН України – Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р.

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

Мінприроди України – Міністерство екології та природних ресурсів України

Мінпромполітики України – Міністерство промислової політики України

Мінтранс України – Міністерство транспорту України

Мін'юст України – Міністерство юстиції України

МНС України – Міністерство надзвичайних ситуацій України

МОЗ України – Міністерство охорони здоров'я України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПЗФ України – Природно-заповідний фонд України

ПК України – Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р.

СанПіН – Санітарні правила і норми

СБУ – Служба безпеки України

СНД – Співдружність Незалежних Держав

ЦК України – Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України від 18 липня 1963 р.

CITES – Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення

*Світлій пам'яті
видатного українського вченого-правника,
професора Олексія Олексійовича Погрібного
(1950–2011)*

ВСТУП

О.М. ШУМІЛО

Навчальний посібник «Екологічне право України. Особлива частина» – результат праці авторського колективу, об'єднаного загальною ідеєю – надати читачеві допомогу в освоєнні навчальних курсів «Екологічне право» та «Екологія». Викладення навчального матеріалу здійснюється шляхом послідовного правового аналізу підгалузей екологічного права Особливої частини, а саме: водного, гірничого, лісового права, правової охорони рослинного та тваринного світу, охорони атмосферного повітря та природно-заповідного фонду. У зв'язку з тим, що в Загальній частині через брак місця ми не виклали міжнародно-правову охорону довкілля, це зроблено тепер. Таким чином, запропоноване видання є логічним продовженням навчального посібника «Екологічне право України. Загальна частина», що був виданий 2010 року цим авторським колективом.

При викладенні матеріалу ми ставили за мету якомога ближче торкнутися реальних проблем правової охорони довкілля, що існують в нашій країні: прогалини законодавства, відсутність економічного стимулювання природокористувачів, ліберальне екологічне оподаткування і т. ін. Іншими словами, того, з чим стикається практикуючий юрист, який працює в галузі екологічного права.

Разом з тим основною метою цього навчального видання є надання необхідних відомостей для засвоєння Особливої частини навчальної дисципліни «Екологічне право» – підготовки до семінарських і практичних занять, іспиту, написання реферату чи дипломної магістерської роботи. Навчальний посібник також пропонується використовувати для опанування навчального курсу «Екологія» загалом.

За структурою навчальний посібник складається із восьми розділів, які відповідно присвячені: правовому регулюванню охорони і використання вод, надр, рослинного світу, лісів, тваринного світу, атмосферного повітря; правовому режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду і міжнародно-правовій охороні довкілля. Кожний розділ закінчується запитаннями для самоконтролю і пропонованими темами рефератів. Наприкінці посібника розміщено додатки та алфавітно-предметний покажчик.

Авторами запропонований список скорочень для економії місця, а також посилання робиться тільки один раз, перший, на нормативно-правовий акт внизу сторінки. Далі по тексту посилання на нього вже не робиться.

Автори сподіваються, що це видання буде корисним для тих, хто вивчає та практикує у галузі екологічного права та екології, і будуть вдячні за відгуки і побажання щодо змісту цієї праці.

Автори вдячні шановним рецензентам рукопису навчального посібника докторам юридичних наук А.П. Гетьману та В.І. Курило, а також кандидату юридичних наук М.М. Чабаненку за важливі рекомендації щодо поліпшення якості видання.

Пропозиції та зауваження щодо змісту навчального посібника просимо надсилати на адресу: кафедра правового забезпечення господарської діяльності, Навчально-науковий інститут права та масових комунікацій ХНУВС, вул. Академіка Проскури, 1-А, м. Харків, 61070. E-mail: amshumilo@gmail.com

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ І ВИКОРИСТАННЯ ВОД

О.М. ШУМІЛО

- § 1. Актуальні проблеми правової охорони вод в Україні.
- § 2. Води як об'єкт правового регулювання.
- § 3. Водне законодавство України.
- § 4. Право власності на води та право користування водними об'єктами (їх частинами) на умовах оренди.
- § 5. Управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.
- § 6. Право водокористування.
- § 7. Правова охорона вод.
- § 8. Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Відповідальність за порушення водного законодавства.

1

§ 1. Актуальні проблеми правової охорони вод в Україні

Вода є унікальним елементом земної поверхні, і саме через наявність великої кількості води нашу Землю ще називають «блакитною планетою». Незважаючи на таку кількість води, більша її частина міститься в океанах і морях, і тільки 0,6 % загальної кількості живильної вологи придатні для споживання. Вже сьогодні існує загроза виникнення та загострення проблем із питною водою на кшталт проблем із використанням енергоносіїв, таких як нафта, газ та вугілля. За рівнем водозабезпечення Україна посідає одне з останніх місць у Європі. Водні ресурси України використовуються, а отже, і забруднюються у декілька разів інтенсивніше, ніж в інших країнах¹. Водні ресурси забезпечують існування

¹ Зелений пакет. Посібник для вчителя. Регіональний екологічний центр для Центральної та Східної Європи, 2010. – С. 18.

людей, тваринного і рослинного світу та є обмеженими й вразливими природними об'єктами.

Держава опікується проблемами охорони та раціонального використання вод шляхом видання нормативно-правових актів, що присвячуються цій проблемі. Так, ЗУ «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік»² у п. 3.1.6 передбачав забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання водних ресурсів. Цілями та очікуваними результатами мали стати: запровадження механізмів управління водними ресурсами на засадах басейнового принципу управління та досягнення таких показників забруднюючих речовин, при надходженні яких до Азовського і Чорного морів не відбуватимуться якісні негативні зміни стану морської екосистеми. Також передбачалося в 2010 році розроблення проекту ЗУ «Про прибережну смугу морів».

В Україні на рівні закону затверджено Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року³. В них, зокрема, зазначено, що водокористування у державі здійснюється переважно нераціонально, непродуктивні витрати води збільшуються, обсяг придатних до використання водних ресурсів внаслідок забруднення і виснаження зменшується. Практично всі поверхневі водні джерела і ґрунтові води забруднені. Основні речовини, які призводять до забруднення, – сполуки азоту та фосфору, органічні речовини, які піддаються легкому окисленню, отрутохімікати, нафтопродукти, важкі метали, феноли. Інтенсивна евтрофікація внутрішніх водойм призводить до погіршення стану Чорного та Азовського морів.

За рівнем раціонального використання водних ресурсів та якості води Україна, за даними ЮНЕСКО, серед 122 країн світу посідає 95 місце.

² Закон України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» № 2278-VI від 20.05.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 33 (20.08.2010) – Ст. 470.

³ Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» № 2818-VI від 21.12.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3 (24.01.2011). – Ст. 158.

До того ж за запасами доступної для використання води Україна не належить до водозабезпечених країн світу. На одного українця припадає 0,67 тис. куб. м річного стоку, а за визначенням Європейської економічної комісії ООН, держава, водні ресурси якої не перевищують 1,5 тис. куб. м на одного жителя, вважається водонезабезпеченою. До речі, Україна посідає передостаннє місце щодо запасів питної води на душу населення серед країн СНД⁴.

Система державного управління в галузі охорони вод потребує невідкладного реформування у напрямі переходу до інтегрованого управління водними ресурсами. Функції управління в галузі охорони, використання та відтворення вод розподілені між різними центральними органами виконавчої влади, що призводить до їхнього дублювання, неоднозначного тлумачення положень природоохоронного законодавства та неефективного використання бюджетних коштів.

Питне водопостачання України майже на 80 відсотків забезпечується використанням поверхневих вод. Екологічний стан поверхневих водних об'єктів і якість води в них є основними чинниками санітарного та епідемічного благополуччя населення. Водночас більшість водних об'єктів за ступенем забруднення віднесені до забруднених та дуже забруднених.

Підземні води України в багатьох регіонах (АРК, Донбас, Придніпров'я) за своєю якістю не відповідають нормативним вимогам до джерел водопостачання, що пов'язано передусім з антропогенним забрудненням. Особливе занепокоєння викликає стан водопостачання сільського населення, оскільки централізованим водопостачанням забезпечено лише 25 відсотків сільських населених пунктів України.

Забруднення води нітратами призводить до виникнення різноманітних захворювань, зниження загальної резистентності організму і як наслідок – до підвищення рівня загальної захворюваності, зокрема, на інфекційні та онкологічні хвороби. Невідповідність якості питної води нормативним вимогам є однією з причин поширення багатьох інфекційних та неінфекційних хвороб.

⁴ Сальник Марія. Чи дійсно *agua vitae* – живильна? // Іменем Закону. – № 24 (5774). – 16.06.2011. – С. 19.

Крім забруднення вод зменшується їхній загальний обсяг у водосховищах. Так, з кожним роком у АРК зменшуються обсяги питної води. Цю негативну тенденцію можна спостерігати на прикладі Партизанського водосховища, яке для Криму відіграє роль Байкалу за чистотою води, близькою за якість до питної, і, звісно, її небажано використовувати для зрошення. Перший заступник голови Республіканського комітету Криму з водогосподарського будівництва та зрошувального землеробства Едип Гафаров заявив, що в зазначеному водосховищі ще в 2004 році було 30 млн куб. м води, а в 2010 р. – вже 20 млн куб. м. Однією з причин зниження обсягів води є санітарні скиди для наповнення Альмінського водосховища, із якого в подальшому вода використовується для зрошення земель. Таким чином, виникає загроза того, що не залишиться питної води, але разом з тим загострюється питання, де брати воду на зрошення. Однак, незважаючи на вживані заходи, в Альмінському водосховищі також спостерігається зниження обсягів води: у 2004 році в ньому знаходилося 5,5 млн куб. м, а в 2010 – вже 1,5 млн⁵.

Враховуючи дефіцит водних ресурсів в АРК, місцева влада та органи місцевого самоврядування беруть участь у розробці рекомендацій щодо реалізації інтегрованого управління водними ресурсами шляхом залучення всіх зацікавлених осіб через створення водних рад як нових органів самоорганізації населення⁶.

§ 2. Води як об'єкт правового регулювання

У преамбулі ВК України⁷ зазначено, що в умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб

⁵ С каждым годом в Крыму уменьшаются объемы питьевой воды, 17.06.2011 [Електронний ресурс] / 10:30, за матеріалами Контекст-Крим. – Режим доступу: <http://news.allcrimea.net/news/2011/6/17/1308295800/>

⁶ Шуміло О.М. Правові засоби залучення заінтересованих осіб (інституцій) до інтегрованого управління водними ресурсами (на прикладі АРК) [Електронний ресурс] / О.М. Шуміло // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 428–433. – Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10somnra.pdf>

⁷ Водний кодекс України № 213/95-ВР від 06.06.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24 (13.06.1995). – Ст. 189.

виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, їхнього раціонального використання та екологічно спрямованого захисту.

ВК України дає нормативне визначення вод, тобто під терміном «води» слід розуміти усі води (поверхневі, підземні, морські), що входять до складу природних ланок кругообігу води. У свою чергу, води поділяються на підземні, які знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах, та поверхневі – води різних водних об'єктів на земній поверхні. Води зосереджуються у водному об'єкті – природному або створеному штучно елементі довкілля. Це може бути море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт.

Таким чином, до «вод» слід відносити лише ті води, які знаходяться у безпосередній взаємодії із навколишнім природним середовищем незалежно від походження водного об'єкта (штучного або природного) та враховані у державному водному кадастрі⁸. Останній являє собою систематизований звіт відомостей про поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море (далі – водні об'єкти); обсяги, режим, якість і використання вод (водних об'єктів) та водокористувачів (крім вторинних). У разі вилучення частини вод із навколишнього природного середовища, наприклад, шляхом забору для питного водопостачання, відразу припиняються і водні (екологічні) правовідносини, трансформуючись у господарсько- чи цивільно-правові. Це загальне правило, яке дозволяє відносити ресурс до екологічного об'єкта чи товарно-матеріальних цінностей. Таким чином, основною ознакою водного об'єкта є його нерозривний зв'язок із навколишнім природним середовищем. При цьому не має значення природне або штучне його походження. Якщо вказаного зв'язку немає, то немає і, власне, водного об'єкта, передбаченого ВК України⁹.

⁸ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру» № 413 від 08.04.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 10. – Ст. 292.

⁹ Шумило А.М. Проблемы ответственности за нарушение водного законодательства : дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1993. – С. 23.

Не всі правові системи оперують правовим поняттям «в́оди». Так, у Великій Британії контроль за забрудненням у Законі про водні ресурси від 1991 р. застосовується тільки стосовно до вод, які визначаються як «контрольовані води», а Агентство захисту навколишнього середовища Об'єднаного Королівства може здійснювати державний контроль тільки цього виду вод. Наприклад, у ст. 104 Закону про водні ресурси наведено визначення контрольованих вод, які включають:

1) внутрішні прісні води – озера, ставки, ріки або струмки (потоки), вміст води яких перевищує встановлений рівень вмісту прісної води;

2) ґрунтові води – води, що містяться у підземних пластах: колодязі, бурові свердловини та водовмісні шари ґрунту;

3) прибережні води – включають усі естуарні води відповідно до встановлених лімітів вмісту прісної води у ріках та потоках;

4) територіальні води – морські води в межах відповідних територіальних обмежень¹⁰.

Таким чином, прецедентна система права чітко не відрізняє «в́оди» з правової точки зору від «вода» у хіміко-фізичному розумінні цього терміна. «Вода» визначається у Науково-технологічному словнику Чеймберз (Chambers, 1988) як безбарвна рідина без запаху та смаку, що складається з хімічних елементів водню та кисню. Вода займає велику частину земної поверхні та міститься в усіх живих організмах, а крім того, що є життєво необхідною, є унікальним поєднанням розчинної сили, теплоємності, хімічної стабільності, діелектричної проникності та поширеності.

Досить популярним у водному законодавстві є посилання на поняття водних потоків. З метою встановлення режиму правового регулювання Закон про водні ресурси 1991 р. визначає *водний потік* у параграфі 221 таким чином, окрім винятків: «усі ріки, струмки, канали, протоки, штучні стоки, дренажні штольні, стічні канави, стічні труби, водоводи та усі протоки, крізь які тече вода, за винятком основних та інших труб, які:

¹⁰ *Wolf S., Stanley N. Wolf and Stanley on environmental law. 4th ed. Cavendish, London, 2003. – P. 126.*

а) належать органам влади або суб'єкту господарювання у сфері водокористування;

б) використовуються суб'єктом господарювання у сфері водокористування або будь-якою іншою особою з виключною метою забезпечення постачання води до будь-яких володінь»¹¹.

Наведені положення не містять усієї законодавчої позиції Великої Британії, тому може зустрітись інше визначення, наприклад, у законодавчому розумінні спричинення шкоди відповідним суспільним відносинам.

Слід пам'ятати, що з правової точки зору водні об'єкти відмінні від водних ресурсів. Останні ВК України визначає як обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території. На жаль, проблема співвідношення понять природних (у тому числі водних) ресурсів та водних об'єктів до теперішнього часу достатньо не розроблена. Законодавець, маючи на увазі охорону навколишнього природного середовища, вживає різні поняття – об'єкти та ресурси – в однаковому значенні, натомість, слово «ресурси» (від фр. – *ressource*) означає допоміжні засоби, однак не всі водні об'єкти беруть участь чи можуть бути потенційно задіяні в господарському обігу.

Це можна продемонструвати за допомогою чинного законодавства. Більшість норм ВК України мають бланкетний характер і відсилають до галузевих кодексів у разі порушення норм водного законодавства чи правозастосування. Деякі кодекси України оперують термінами «водні об'єкти» та «водні ресурси» в тотожному значенні. Це – ЦК України¹² та ГК України¹³. Новітній ПК України¹⁴, КУпАП¹⁵, а також природоохоронні кодекси – КУпН¹⁶

¹¹ *Stookes P. A Practical Approach to Environmental Law.* – New York, Oxford University Press Inc., 2005. – P. 374.

¹² Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 461.

¹³ Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 462.

¹⁴ Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92 (10.12.2010) (частина 1). – Ст. 3248.

¹⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-X від 07.12.1984 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

¹⁶ Кодекс України про надра № 132/94-ВР від 27.07.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36 (06.09.1994). – Ст. 340.

та ЗК України¹⁷ – оперують дефініцією «водні об'єкти». Водночас КК України¹⁸ передбачає кримінальну відповідальність щодо забруднення саме «водних ресурсів».

Найбільш правильним є вживане поняття водного об'єкта, тому що дає можливість розрізнити, які саме природні об'єкти складають водний об'єкт, які нормативні акти слід застосовувати в тій чи іншій життєвій ситуації. При цьому слід пам'ятати, що природний об'єкт є неподільним у навколишньому природному середовищі, але розбивається на окремі правові складові згідно з чинним законодавством¹⁹.

Таким чином, водний об'єкт містить такі складові, правовідносини щодо яких окремо врегульовані спеціальними нормативними актами: безпосередньо води – ВК України; землі водного фонду – ЗК України; надра як частина земної кори, що розташована під дном водоймищ, – КУпН²⁰; атмосферне повітря – ЗУ «Про охорону атмосферного повітря»²¹; тваринний світ, об'єкти якого перебувають у стані природної волі, у напіввільних умовах чи в неволі у воді, – ЗУ «Про тваринний світ»²²; водорості – ЗУ «Про рослинний світ»²³; природно-заповідний фонд, окреслений ділянками водного простору, – ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»²⁴; об'єкти екомережі (об'єкти водного фонду) –

¹⁷ Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4 (25.01.2002). – Ст. 27.

¹⁸ Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26 (29.06.2001). – Ст. 131.

¹⁹ Екологічне право України: навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. та перероб. / Л. О. Бондар, В. В. Курзова. – Х.: Вид-во «Бурун Книга», 2008. – С. 122; Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятого 25.06.1991 р. № 1264-XII зі змінами і доповненнями, станом на 09.02.2006 р. / за загальн. ред. О. М. Шуміла. – Х.: Фактор, 2006. – С. 46–50.

²⁰ Кодекс України про надра № 132/94-ВР від 27.07.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36 (06.09.94). – ст. 340.

²¹ Закон України «Про охорону атмосферного повітря» № 2707-XII від 16.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50 (15.12.1992). – Ст. 678.

²² Закон України «Про тваринний світ» № 2894-III від 13.12.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 2 (25.01.2002). – Ст. 47.

²³ Закон України «Про рослинний світ» № 591-XIV від 09.04.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23 (11.06.1999). – Ст. 198.

²⁴ Закон України «Про природно-заповідний фонд України» № 2456-XII від 16.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34 (25.08.1992). – Ст. 502.

ЗУ «Про екологічну мережу України»²⁵. Залежно від того, які природні складові задіяні в тих чи інших правовідносинах щодо водного об'єкта, слід користуватися окремим нормативним актом чи їхньою сукупністю (додаток 1, рис. Д.1.1, Д.1.2). Наприклад, у разі оренди ставка для розведення товарної риби слід укладати угоду не тільки щодо оренди вод, але і земель водного фонду. Дії винної особи в разі кваліфікації її протиправного діяння щодо охорони та використання вод слід аналізувати з позиції не тільки водного правопорушення, але й додержання норм і правил стосовно інших природних складових водного об'єкта.

§ 3. Водне законодавство України

Ураховуючи особливу цінність для життя людей водних ресурсів, суспільство розробило загальнообов'язкові правила і норми щодо охорони і використання вод. ВК України як основний нормативний акт водного права в комплексі із заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу сприяє формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їхній охороні від забруднення, засмічення та вичерпання.

Разом з тим слід пам'ятати загальні правила систематизації екологічного законодавства. У навчальному посібнику «Екологічне право України. Загальна частина»²⁶ на сторінках 281–283 у додатках (табл. 1) наведено «Систему екологічного законодавства України». Серед природних об'єктів виокремлено стовпчик нормативних актів, що регулюють правову охорону та використання вод.

Основним нормативним актом у галузі водних правовідносин є Конституція України²⁷ із центральною нормою, що водні

²⁵ Закон України «Про екологічну мережу України» № 1864-IV від 24.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45 (05.11.2004). – Ст. 502.

²⁶ Екологічне право України. Загальна частина : навчальний посібник ; за заг. редакцією О. М. Шуміла. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 292 с.

²⁷ Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 (23.07.1996). – Ст. 141.

ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу.

Наступний щабель в ієрархії нормативних актів займають міжнародні нормативно-правові акти, які регулюють міжнародні водні правовідносини України як незалежної держави. До них слід віднести такі конвенції: «Щодо втручання у відкритому морі у випадках аварії, які призводять до забруднення нафтою» від 29.11.1969 р.; «Про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів»²⁸ від 02.02.1971 р.; «Про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами» від 29.12.1972 р.; «Організації Об'єднаних Націй з морського права»²⁹ від 10.12.1982 р.; «Про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті»³⁰ від 25.02.1991 р.; «Про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер»³¹ від 17.03.1992 р.; «Про захист Чорного моря від забруднення»³² від 21.04.1992 р.; «Щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенція про охорону ріки Дунай)»³³ від 29.06.1994 р.; «Про право несудохідних видів використання міжнародних водотоків» від 21.05.1997 р.; «Про охорону підвод-

²⁸ Закон України «Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів» № 437/96-ВР від 29.10.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 50 (10.12.1996). – Ст. 279.

²⁹ Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року» № 728-XIV від 03.06.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31 (06.08.1999). – Ст. 254.

³⁰ Закон України «Про ратифікацію Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті» № 534-XIV від 19.03.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 18 (07.05.1999). – Ст. 153.

³¹ Закон України «Про приєднання України до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер» № 801-XIV від 01.07.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34 (27.08.1999). – Ст. 282.

³² Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21.04.1992 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 44 (15.11.2006). – Ст. 2983.

³³ Закон України «Про ратифікацію Конвенції щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенція про охорону ріки Дунай)» № 2997-III від 17.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22 (31.05.2002). – Ст. 143.

ної культурної спадщини»³⁴ від 06.11.2001 р. Україна стала правонаступницею багатосторонньої «Угоди про охорону вод ріки Тиси та її притоків від забруднення» від 28.05.1986 р., де країнами-учасницями були Угорщина, Румунія, СРСР, Чехословаччина, Югославія. Україна укладає також двосторонні угоди з прикордонними країнами щодо охорони та використання вод. Як приклад можна навести такі угоди між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про спільне використання та охорону прикордонних вод³⁵ і Урядом Угорської Республіки з питань водного господарства на прикордонних водах³⁶.

Відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища, а саме щодо охорони та використання вод в Україні, регулюються ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»³⁷, а також розробленим відповідно до нього водним законодавством. Цей закон містить основні еколого-правові інститути, які застосовуються і в водному праві. Наприклад, це такі інститути, як право власності на природні об'єкти, управління, відповідальності, природокористування і т. ін.

Безперечно, ВК України є центральним законодавчим актом у галузі водного права, який розроблений відповідно до ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища». Крім нього, водні правовідносини врегульовані такими ЗУ: «Про виключну (морську) економічну зону України»³⁸; «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів»³⁹; «Про внесення зміни до статті 23

³⁴ Конвенція про охорону підводної культурної спадщини від 06.11.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 8 (13.02.2009). – Ст. 260.

³⁵ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про спільне використання та охорону прикордонних вод від 23.11.1994 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 34 (21.05.2007). – Ст. 1373.

³⁶ Угода між Урядом України та Урядом Угорської Республіки з питань водного господарства на прикордонних водах від 28.07.1993 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 50 (25.12.2006). – Ст. 3370.

³⁷ Закон УРСР «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41 (08.10.1991). – Ст. 546.

³⁸ Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» № 162/95-ВР від 16.05.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 21 (23.05.95). – Ст. 152.

³⁹ Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів» № 2333-III від 22.03.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 28 (13.07.2001). – Ст. 135.

КУПН щодо видобування підземних вод»⁴⁰; «Про внесення змін до Водного і Земельного кодексів України щодо прибережних захисних смуг»⁴¹; «Про Загальнодержавну цільову програму «Питна вода України» на 2011–2020 роки»⁴²; «Про питну воду та питне водопостачання»⁴³; «Про Загальнодержавну програму розвитку водного господарства»⁴⁴.

Крім законодавчих актів, ВР України приймає Постанови, які спрямовані на врегулювання водних правовідносин: «Про Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води»⁴⁵; «Про Концепцію розвитку водного господарства України»⁴⁶ та «Про розроблення програми забезпечення населення, яке проживає на забруднених внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС територіях, якісною питною водою»⁴⁷.

Президент України видає Укази, частина яких також регулює охорону та використання вод. Такими є Укази Президента України: «Про Положення про Державне агентство водних ресурсів України»⁴⁸; «Про рішення Ради національної безпеки і

⁴⁰ Закон України «Про внесення зміни до статті 23 Кодексу України про надра щодо видобування підземних вод» № 2849-VI від 22.12.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3 (24.01.2011). – Ст. 164.

⁴¹ Закон України «Про внесення змін до Водного і Земельного кодексів України щодо прибережних захисних смуг» № 2740-VI ВІД 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 18 (06.05.2011). – Ст. 122.

⁴² Закон України «Про Загальнодержавну цільову програму «Питна вода України» на 2011–2020 роки» № 3933-17 від 20.10.2011 р. // Голос України. – 2011. – 12 листоп. – № 213.

⁴³ Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» № 2918-III від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 16 (19.04.2002). – Ст. 112.

⁴⁴ Закон України «Про Загальнодержавну програму розвитку водного господарства» № 2988-III від 17.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 25 (21.06.2002). – Ст. 172.

⁴⁵ Постанова Верховної Ради України «Про Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води» № 123/97-ВР від 27.02.1997 р. // Офіційний вісник України. – 1997, число 12 (книга перша). – Ст. 31.

⁴⁶ Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію розвитку водного господарства України» № 1390-XIV від 14.01.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 8 (25.02.2000). – Ст. 54.

⁴⁷ Постанова ВР України «Про розроблення програми забезпечення населення, яке проживає на забруднених внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС територіях, якісною питною водою» № 2063-IV від 06.10.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2 (14.01.2005). – Ст. 58.

⁴⁸ Указ Президента України «Про Положення про Державне агентство водних ресурсів України» № 453/2011 від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29 (26.04.2011). – Ст. 1259.

оборони України від 27 лютого 2009 р. «Про стан безпеки водних ресурсів держави та забезпечення населення якісною питною водою в населених пунктах України»⁴⁹; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 листопада 2002 р.; «Про стан безпеки водних ресурсів держави та якість питної води в містах і селах України»⁵⁰; «Про систему реагування на надзвичайні ситуації на водних об'єктах»⁵¹.

Нормативні акти уряду України та органів державної влади досить докладно врегульовують питання водокористування та охорони вод, неправомірного використання водних об'єктів тощо, застосовуючи для цього весь арсенал існуючих правових інструментів: від ліцензування та дозвільної системи до притягнення до юридичної відповідальності, від створення системи пільгових умов водокористування до системи прогресивних платежів, поєднуючи управлінські та заохочувальні господарсько-правові методи. До таких актів можна віднести Постанови КМ України: «Про затвердження Порядку погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування та внесення змін до Постанови КМ України від 10 серпня 1992 р. № 459»⁵²; «Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами»⁵³; «Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нор-

⁴⁹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 лютого 2009 року «Про стан безпеки водних ресурсів держави та забезпечення населення якісною питною водою в населених пунктах України» № 221/2009 від 06.04.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 26 (17.04.2009). – Ст. 863.

⁵⁰ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 листопада 2002 року «Про стан безпеки водних ресурсів держави та якість питної води в містах і селах України» № 75/2003 від 04.02.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 6 (21.02.2003). – Ст. 226.

⁵¹ Указ Президента України «Про систему реагування на надзвичайні ситуації на водних об'єктах» № 436/2001 від 15.06.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 25 (06.07.2001). – Ст. 1108.

⁵² Постанова КМ України «Про затвердження Порядку погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459» № 321 від 13.03.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12 (05.04.2002). – Ст. 590.

⁵³ Постанова КМ України «Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами» № 465 від 25.03.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 13 (16.04.1999). – Ст. 518.

мується»⁵⁴; «Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення»⁵⁵; «Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру»⁵⁶; «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них»⁵⁷; «Про затвердження Порядку користування землями водного фонду»⁵⁸; «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод»⁵⁹ та «Про затвердження Програми комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиси у Закарпатській області на 2002–2006 роки та прогноз до 2015 року»⁶⁰.

До різновидів відомчих нормативних актів щодо охорони вод можна віднести, наприклад, такі: Мінприроди – Лист «Про надання роз'яснення [щодо збору за спеціальне використання води]»⁶¹ або Наказ «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне вико рис-

⁵⁴ Постанова КМ України «Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується» № 1100 від 11.09.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 17. – Ст. 490.

⁵⁵ Постанова КМ України «Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення» № 269 від 29.02.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 8. – Ст. 241.

⁵⁶ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру» № 413 від 08.04.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 10. – Ст. 292.

⁵⁷ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них» № 486 від 08.05.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 10. – Ст. 318.

⁵⁸ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку користування землями водного фонду» № 502 від 13.05.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 11. – Ст. 326.

⁵⁹ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод» № 815 від 20.07.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 15. – Ст. 403.

⁶⁰ Постанова КМ України «Про затвердження Програми комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиси у Закарпатській області на 2002–2006 роки та прогноз до 2015 року» № 1388 від 24.10.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43 (09.11.2001). – Ст. 1932.

⁶¹ Лист Мінприроди «Про надання роз'яснення [щодо збору за спеціальне використання води]» № 5515/16/10-11-МП від 15.03.2011 р. // Бухгалтер. – 2011. – Трав. – № 17.

тання водних ресурсів»⁶²; Міністерства охорони здоров'я – «Про затвердження Державних санітарних правил і норм «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання»»⁶³ або «Про затвердження Державних санітарних норм та правил “Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною”»⁶⁴; Держводагентства України – Лист «Щодо оформлення права видобування і використання підземних вод»⁶⁵ або Накази «Про затвердження Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання, що використовують водні ресурси або здійснюють господарську діяльність у межах земель водного фонду»⁶⁶ та «Про затвердження Переліку річок та водойм, що віднесені до водних об'єктів місцевого значення»⁶⁷; Державної податкової адміністрації – «Про особливості адміністрування збору за спеціальне водокористування у 2007 році»⁶⁸ або «Про особливості адміністрування збору за спеціальне використання водних ресурсів у 2007 році»⁶⁹;

⁶² Наказ Мінприроди «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів» № 389 від 20.07.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 63 (28.08.2009). – Ст. 2242.

⁶³ Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Державних санітарних правил і норм «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання»» № 383 від 23.12.1996 р. // Офіційний вісник України. – 1997. – Число 16. – Ст. 131.

⁶⁴ Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» № 400 від 12.05.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 51 (16.07.2010). – Ст. 1717.

⁶⁵ Лист Державного комітету України по водному господарству «Щодо оформлення права видобування і використання підземних вод» № 3837/9/11-10 від 16.08.2010 р. // Все про бухгалтерський облік. – 2010. – Верес. – № 87.

⁶⁶ Наказ Державного комітету України по водному господарству «Про затвердження Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання, що використовують водні ресурси або здійснюють господарську діяльність у межах земель водного фонду» № 223 від 07.12.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 1 (22.01.2010). – Ст. 54.

⁶⁷ Наказ Державного комітету України по водному господарству «Про затвердження Переліку річок та водойм, що віднесені до водних об'єктів місцевого значення» № 41 від 03.06.1997 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 2 (29.01.98). – Ст. 60.

⁶⁸ Лист Державної податкової адміністрації «Про особливості адміністрування збору за спеціальне водокористування у 2007 році» № 619/7/15-0817 від 17.01.2007 р. // Вісник податкової служби України. – 2007. – Лют. – № 5.

⁶⁹ Лист Державної податкової адміністрації «Про порядок обчислення і справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів» № 5096/6/15-0816 від 25.05.2007 р.

Держземагентства України – «Щодо порядку надання земель водного фонду в користування та припинення права користування ними»⁷⁰.

На нижчих щаблях джерел водного права знаходяться нормативно-правові акти органів місцевої влади та локальні нормативні акти.

До актів органів місцевої влади можна віднести: ВР АРК – «Про порядок надання в користування поверхневих водних об'єктів (їхніх частин) місцевого значення в Автономній Республіці Крим на умовах оренди»⁷¹; Рішення Луганської обласної ради народних депутатів «Про передачу водних об'єктів у користування виконкомам місцевих рад у Білокуракинському районі»⁷²; Київської обласної державної адміністрації «Про додаткові заходи щодо упорядкування використання водних об'єктів загальнодержавного значення в Київській області»⁷³; Рішення Чернівецької міської ради «Про стан малих річок та перспективи використання міських озер»⁷⁴; Наказ Полтавської облдержрибінспекції «Про встановлення весняно-літньої заборони на лов риби, інших водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах в 2000 році»⁷⁵.

Особливістю чинного природоохоронного законодавства України, і водного зокрема, є те, що в разі потреби і за відсутності чинного нормативно-правового акта України слід використо-

// Офіційний вісник нормативно-правових актів з митної справи, фінансів, податків та бухгалтерського обліку. – 2007. – Лип. – № 27–28.

⁷⁰ Лист Держкомзему України «Щодо порядку надання земель водного фонду в користування та припинення права користування ними» №19547/20/6-10 від 18.10.2010 р.

⁷¹ Постанова Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про порядок надання в користування поверхневих водних об'єктів (їхніх частин) місцевого значення в Автономній Республіці Крим на умовах оренди» № 388-6/11 від 18.05.2011 р. // Крымские известия. – 2011. – 28 мая. – № 95.

⁷² Рішення Луганської обласної ради народних депутатів «Про передачу водних об'єктів у користування виконкомам місцевих рад у Білокуракинському районі» № 21/40 від 21.03.2008 р.

⁷³ Розпорядження Київської обласної державної адміністрації «Про додаткові заходи щодо упорядкування використання водних об'єктів загальнодержавного значення в Київській області» № 338 від 12.04.2011 р.

⁷⁴ Рішення Чернівецької міської ради «Про стан малих річок та перспективи використання міських озер» № 758 від 07.07.2005 р.

⁷⁵ Наказ Полтавської Облдержрибінспекції «Про встановлення весняно-літньої заборони на лов риби, інших водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах в 2000 році» № 23 від 23.03.2000 р.

увати законодавство СРСР. Постановою ВР України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР»⁷⁶ встановлено, що до прийняття відповідних актів законодавства України на території країни застосовуються акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України, за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України. Водночас слід зазначити, що згідно зі ст. 3 ЗУ «Про правонаступництво України»⁷⁷, Закони Української РСР та інші акти, ухвалені ВР Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності.

Найбільше це стосується відповідних правил, методик та державних стандартів. Так, слід враховувати і використовувати, наприклад: «Санітарні правила і норми охорони поверхневих вод від забруднення СанПіН 4630-88»⁷⁸; «Санітарні правила і норми охорони прибережних вод морів від забруднення в місцях водокористування населення СанПіН 4631-88»⁷⁹; «Правила охорони поверхневих вод»⁸⁰; «Охорона природи. Гідросфера. Гігієнічні вимоги до зон рекреації водних об'єктів. ГОСТ 17.1.5.02-80»⁸¹ та «Методичні вказівки щодо гігієнічного контролю забруднення морського середовища»⁸².

⁷⁶ Постанова Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» № 1545-ХІІ від 12.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46 (12.11.1991). – Ст. 621.

⁷⁷ Закон України «Про правонаступництво України» № 1543-ХІІ від 12.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46 (12.11.1991). – Ст. 617.

⁷⁸ Правила, затверджені Головним санітарно-епідеміологічним управлінням СРСР, «Санітарні правила і норми охорони поверхневих вод від забруднення СанПіН 4630-88» № 4630-88 від 04.07.1988 р.

⁷⁹ Правила, затверджені Головним державним санітарним лікарем СРСР, «Санітарні правила і норми охорони прибережних вод морів від забруднення в місцях водокористування населення» № 4631-88 від 06.07.1988 р.

⁸⁰ Правила, затверджені Держкомприроди СРСР, «Правила охорони поверхневих вод» від 21.02.1991 р.

⁸¹ Постанова Держстандарту СРСР «Охорона природи. Гідросфера. Гігієнічні вимоги до зон рекреації водних об'єктів. ГОСТ 17.1.5.02-80» № 5976 від 25.12.1980 р.

⁸² Методичні вказівки Міністерства охорони здоров'я СРСР «Методичні вказівки щодо гігієнічного контролю забруднення морського середовища» № 2260-80 від 17.10.1980 р. // Збірник важливих офіційних матеріалів з санітарних і протиепідемічних питань. – Т. 1. Ч. 1. – К., 1995.

Таким чином, водне законодавство України докладно вирішує питання водокористування, права власності та охорони вод від забруднення, засмічення і т. ін.

**§ 4. Право власності на води
та право користування водними об'єктами (їх частинами)
на умовах оренди**

Згідно зі ст. 13 Конституції України, ст. 324 ЦК України та ст. 6 ВК України води (водні об'єкти) є виключно власністю українського народу і надаються тільки у користування. Народ України здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради. Це положення закріплене також і в ст. 4 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», де вказано, що природні ресурси України є власністю народу України.

Наведені норми чинного законодавства України носять переважно декларативний характер і їх мета продемонструвати демократичний характер нової держави та принципові напрями її політики. Необхідно визнати, що «народ» не є юридичним поняттям і не може бути суб'єктом права власності, оскільки він не може бути персоніфікованим. Народ виробляє, висловлює та здійснює свою волю, а також виступає зовні у вигляді представницьких органів держави. Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює ВР України.

Чинне водне законодавство до теперішнього часу не приведене у відповідність до новітнього законодавства України, яке встановлює й інші (крім державної) форми власності на природні ресурси. Так, ЗК України в ч. 3 ст. 78 передбачає, крім комунальної та державної власності, приватну власність на землю. Тому потрібно враховувати такі обставини. Водні об'єкти, як уже вказувалося раніше, складаються не тільки з вод, але й земель водного фонду. Правовідносини щодо охорони та використання цієї категорії земель врегульовані земельним законодавством. Вини-

кає така колізія: води, на відміну від земель, не можуть належати на праві приватної власності.

Зараз у національному праві існує така конструкція щодо земель водного фонду. Відповідно до ч. 2 ст. 59 ЗК України громадянам та юридичним особам, за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, можуть безоплатно передаватись у власність замкнені природні водойми (загальною площею до трьох гектарів). Власники на своїх земельних ділянках можуть у встановленому порядку створювати рибогосподарські, протиерозійні та інші штучні водойми. Таким чином, *землі водного фонду* можуть належати на праві приватної власності, якщо вони відповідають таким критеріям:

- 1) їхня загальна площа не перевищує трьох гектарів;
- 2) вони є замкненими;
- 3) вони є природними, а не створеними штучно;
- 4) вони входять до складу сільськогосподарських угідь.

Перші три ознаки прямо вказані в тексті статті, а четверта ознака впливає з аналізу законодавства, що регулює діяльність фермерського господарства, особистого селянського господарства та сільськогосподарських кооперативів. Так, ЗУ «Про фермерське господарство»⁸³ передбачає в ч. 8 ст. 7, що землі водного фонду, які входять до складу сільськогосподарських угідь, не можуть передаватися у приватну власність для ведення фермерських господарств, за винятком невеликих – до трьох гектарів – ділянок під замкненими природними водоймами у складі угідь фермерського господарства. Фермерське господарство має право будувати замкнену водойму на земельній ділянці, що належить фермерському господарству чи його членові на праві приватної власності.

ГК України в ст. 150, зокрема, передбачає, що суб'єктам господарювання може передаватися у власність земля із закритими водоймами, у тому числі громадянам для ведення фермерського господарства, а також сільськогосподарським підприємствам –

⁸³ Закон України «Про фермерське господарство» № 973-IV від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45 (07.11.2003). – Ст. 363.

для господарської діяльності. Порядок надання землі у власність визначається виключно законом з урахуванням необхідності визначення гарантій ефективного використання землі суб'єктами господарювання, запобігання її безгосподарному використанню та псуванню.

Таким чином, води можуть надаватися лише на праві користування – оренди. Водне законодавство не передбачає, на відміну від земельного, права постійного користування водами для державних та комунальних суб'єктів господарювання. Воно лише оперує правом постійного користування землями водного фонду, які надаються водогосподарським спеціалізованим організаціям, іншим підприємствам, установам і організаціям, в яких створено спеціалізовані служби по догляду за водними об'єктами, прибережними захисними смугами, смугами відведення, береговими смугами водних шляхів, гідротехнічними спорудами, та підтримання їх у належному стані.

Єдиним різновидом права користування, крім суто еколого-правових загального та спеціального, – є право використовувати водні об'єкти на умовах оренди. У сучасному водному праві України відсутній *правовий інститут водного сервітуту*. Хоча і в земельному, і в лісовому праві України він уже присутній, що відображено у відповідних галузевих кодексах. Водні сервітути існували ще з часів римського права. Їхнім змістом в основному було: *servitus aquae ducendae ex castellum* – водойма, якою користуються також і сусіди; *servitus aquae ductus*, *servitus aquae ducendae* – право проводити воду по чужій ділянці або над нею; *servitus aquae haustus* – право набирати воду на чужій ділянці і т. ін.

У користування на умовах оренди водні об'єкти (їхні частини) місцевого значення та ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення, можуть надаватися водокористувачам лише для риборозведення, виробництва сільськогосподарської та промислової продукції, а також у лікувальних і оздоровчих цілях. Передача орендарем права на оренду водного об'єкта (чи його частини) іншим суб'єктам господарювання забороняється.

Орендодавцями водних об'єктів (їхніх частин) місцевого значення є Верховна Рада АРК та обласні ради. Окремі повноваження щодо надання водних об'єктів (їхніх частин) місцевого значення в користування Верховна Рада АРК та обласні ради можуть передавати відповідним органам виконавчої влади на місцях чи іншим державним органам. Верховна Рада АРК затвердила *типовий договір оренди поверхневого водного об'єкта місцевого значення*⁸⁴ (додаток 2).

В інших областях України застосовують форму *зразкових договорів надання водних об'єктів загальнодержавного значення у тимчасове користування на умовах оренди*, як це зробили у Донецькому регіоні⁸⁵.

Орендодавцями водних об'єктів загальнодержавного значення є КМ України та місцеві державні адміністрації. Розподіл повноважень щодо передачі водних об'єктів загальнодержавного значення визначається КМ України відповідно до ВК та інших законів України.

Право водокористування на умовах оренди оформляється договором, погодженим з державними органами охорони навколишнього природного середовища та водного господарства.

Умови, строки і збір за оренду водних об'єктів (їхніх частин) визначаються в договорі оренди за згодою сторін.

Водокористувачі, яким водний об'єкт (його частина) надано в оренду, можуть дозволити іншим водокористувачам здійснювати *спеціальне водокористування* у спеціальному порядку.

На водних об'єктах, наданих в оренду, *загальне водокористування* допускається на умовах, встановлених водокористувачем, за погодженням з органом, який надав водний об'єкт в оренду. Водокористувач, який узяв водний об'єкт у користування на умовах оренди, зобов'язаний доводити до відома населення умо-

⁸⁴ Постанова Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Порядок надання в користування поверхневих водних об'єктів місцевого значення на умовах оренди» № 175-5/06 від 22.09.2006 р. // Сборник нормативно-правових актів АР Крим. – 2006. – № 9. – Ст. 740.

⁸⁵ Розпорядження Донецької обласної державної адміністрації «Про Тимчасовий порядок щодо підготовки правових актів з надання водних об'єктів загальнодержавного значення у тимчасове користування на умовах оренди» № 163 від 15.04.2009 р.

ви водокористування, а також відомості про заборону загального водокористування на водному об'єкті, наданому в оренду. Якщо орендарем не встановлено таких умов, загальне водокористування визнається дозволеним без обмежень.

§ 5. Управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів

Управлінню в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів притаманні основні риси управління в галузі охорони довкілля, які викладені в Загальній частині навчального посібника «Екологічне право України»⁸⁶.

Державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюється за басейновим принципом на основі державних цільових, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюють КМ України, Уряд АРК, місцеві ради та їхні виконавчі комітети, спеціально уповноважені органи державної виконавчої влади та інші державні органи відповідно до законодавства України.

КМ України у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснює в межах своїх повноважень державне управління у сфері охорони та раціонального використання водних ресурсів⁸⁷. ВК України відносить до відання КМ України у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів такі функції:

- 1) реалізація державної політики у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- 2) розпорядження водними об'єктами загальнодержавного значення;

⁸⁶ Екологічне право України. Загальна частина : навчальний посібник ; за заг. редакцією О.М. Шуміла. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 292 с.

⁸⁷ Закон України «Про Кабінет Міністрів України» № 2591-VI від 07.10.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9 (04.03.2011). – Ст. 58.

- 3) здійснення державного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;
- 4) визначення пріоритетів водокористування;
- 5) забезпечення розробки державних цільових⁸⁸, комплексних⁸⁹, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, затвердження регіональних програм⁹⁰;
- 6) визначення порядку діяльності органів державної виконавчої влади у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, координація їхньої діяльності;
- 7) встановлення порядку видачі дозволів на спеціальне водокористування, будівельні, днопоглиблювальні роботи, видобування піску і гравію, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду, а також розробки та затвердження нормативів скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- 8) прийняття у разі виникнення аварійних ситуацій рішень про скидання стічних вод з накопичувачів у водні об'єкти, якщо вони призводять до перевищення гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у цих об'єктах;
- 9) організація і координація робіт, пов'язаних з попередженням та ліквідацією наслідків аварій, стихійного лиха, шкідливої дії вод або погіршенням якості водних ресурсів;
- 10) прийняття рішень про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) діяльності підприємств, установ, організацій та об'єктів у разі порушення ними вимог водного законодавства;
- 11) затвердження проектів зон санітарної охорони господарсько-питних водозаборів, які забезпечують водопостачання території більш як однієї області;

⁸⁸ Постанова КМ України «Про затвердження Державної цільової програми комплексного протипаводкового захисту в басейнах річок Дністра, Пруту та Сірету» № 1151 від 27.12.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 100 (12.01.2009). – Ст. 3341.

⁸⁹ Постанова КМ України «Про затвердження Комплексної програми захисту сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь від шкідливої дії води на період до 2010 року та прогноз до 2020 року» № 901 від 03.07.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 27 (19.07.2006). – Ст. 1942.

⁹⁰ Постанова КМ України «Про затвердження Програми комплексного розвитку Українського Придунав'я на 2004–2011 роки» № 428 від 31.03.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 14 (23.04.2004). – Ст. 973.

12) керівництво зовнішніми зв'язками України в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

13) вирішення інших питань у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Мінприроди України⁹¹ є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні і забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічній та в межах своєї компетенції раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів (поверхневих та підземних вод, внутрішніх морських вод і територіального моря та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної [морської] економічної зони України), розвитку водного господарства і меліорації земель, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів.

Мінприроди України у сфері:

1) охорони та відтворення вод (поверхневі, підземні, морські), раціонального використання водних ресурсів:

а) забезпечує нормативно-правове регулювання з питань:

– правил, нормативів, норм з охорони та відтворення вод (поверхневі, підземні, морські), раціонального використання водних ресурсів, аналізує практику їхнього застосування;

– лімітів забору, використання води та лімітів скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти;

– надання документів дозвільного характеру у цій сфері;

– порядку з питань розроблення та затвердження нормативів гранично допустимих скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти;

– методик та методичних вказівок щодо встановлення технологічних нормативів у цій сфері;

– умов скидання вод у водні об'єкти та підземні горизонти;

⁹¹ Указ Президента України «Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України» № 452/2011 від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29 (26.04.2011). – Ст. 1258.

– критеріїв визначення екстремально високого рівня забруднення вод;

б) видає, анулює, здійснює переоформлення та видачу дублікатів дозволів на проведення робіт на землях, зайнятих морями;

в) веде перелік підприємств, установ, організацій, які розробляють проекти нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти;

2) розвитку водного господарства і меліорації земель – забезпечує нормативно-правове регулювання з питань щодо:

– правил, нормативів, норм у сфері розвитку водного господарства і меліорації земель, аналізує практику їхнього застосування;

– організації та здійснення моніторингу зрошуваних та осушуваних земель;

– ведення державного водного кадастру за розділом «Водокористування»;

– переліку водних об'єктів місцевого значення;

– консервації меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури;

– проведення планово-попереджувальних ремонтів меліоративних систем і споруд;

– надання документів дозвільного характеру в цій сфері.

Держгеонадра України⁹² є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМ України через Міністра екології та природних ресурсів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр. Ця служба:

– видає у встановленому порядку спеціальні дозволи на: будівництво та експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захо-

⁹² Указ Президента України «Про Положення про Державну службу геології та надр України» № 391/2011 від 06.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29 (26.04.2011). – Ст. 1228.

ронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

– здійснює державний контроль за геологічним вивченням надр і раціональним та ефективним використанням надр України, у тому числі за веденням пошуково-розвідувальних та інших робіт щодо геологічного вивчення підземних вод;

– виявляє недіючі свердловини на воду та вживає заходів щодо їхньої ліквідації або ремонту і подальшого використання;

– забезпечує розвиток мінерально-сировинної бази, організацію геологічного, геофізичного, геохімічного, гідрогеологічного, інженерно-геологічного та еколого-геологічного, сейсмічного вивчення надр, пошуку і розвідки корисних копалин на території України, у межах територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України;

– здійснює моніторинг мінерально-сировинної бази, геологічного середовища та підземних вод;

– веде державний облік підземних вод та водного кадастру.

Спеціально уповноваженим органом державної виконавчої влади у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів є Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство України), яке є центральним органом виконавчої влади. Його діяльність спрямовується і координується КМ України через Міністра екології та природних ресурсів України⁹³.

Держводагентство України входить до системи органів виконавчої влади та створюється для реалізації державної політики у сфері розвитку водного господарства і меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів.

Основними завданнями Держводагентства України є:

– внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері розвитку водного господарства і меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;

⁹³ Указ Президента України «Про Положення про Державне агентство водних ресурсів України» № 453/2011 від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29 (26.04.2011). – Ст. 1259.

– реалізація державної політики у сфері управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів, розвитку водного господарства і меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних та осушувальних систем.

Басейновий принцип управління закріплено, крім ВК України, і в інших нормативних актах. Так, у Національній програмі екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води передбачено такі пріоритетні заходи та шляхи їхньої реалізації:

1. Розробка засад і проектування організаційної структури та функціональних схем басейнового управління.

2. Розробка і затвердження Положення про басейновий принцип управління водокористуванням і охороною вод, відновленням водних ресурсів та екологічним оздоровленням водних об'єктів.

3. Підготовка інших нормативних актів, що забезпечують реалізацію басейнового принципу управління.

4. Розробка нормативно-методичної бази еколого-інвестиційної діяльності та функціонування управлінської інфраструктури в басейні.

5. Впровадження взаємоузгодженої нормативно-методичної бази системи обліку, моніторингу та контролю за водокористуванням, охороною вод та відновленням водних ресурсів у басейні.

6. Створення (проекування, відповідна організація тощо) басейнної геоінформаційної системи з банком еколого-господарської інформації.

Таким чином, в Україні забезпечується взаємодія в управлінні водогосподарською і водоохоронною діяльністю за басейновим принципом.

У Держводагентстві України створені такі басейнові управління водних ресурсів: річки Рось (БУВР р. Рось); річки Південний Буг (БУВР р. Південний Буг); Деснянське (Деснянське БУВР); Західно-Бузьке (Західно-Бузьке БУВР); Дніпровське (Дніпровське БУВР); Дністровсько-Прутське (Дністровсько-Прутське БУВР); Дунайське (Дунайське БУВР); Кримське (Кримське БУВР); Сіверсько-Донецьке (Сіверсько-Донецьке

БУВР). Також у структурі цього агентства діють управління каналів: Головного Каховського магістрального каналу (УГКМК); Дніпро – Донбас (УКДД); Дніпро – Інгулець (УКДІ); Інгулецької зрошувальної системи (УКІЗС) та Північно-Кримського каналу (УПКК). Крім цього, в кожній області існують обласні виробничі управління водного господарства⁹⁴.

Основними завданнями органів Держводагентства є здійснення контролю за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів, що включає в себе контроль за:

- забезпеченням права державної власності на води;
- наявністю і станом водоохоронних споруд та обладнання;
- веденням обліку використання води та скидання забруднюючих речовин у водні джерела і наявністю відповідної апаратури та систем контролю;
- дотриманням правил експлуатації водогосподарських споруд і пристроїв;
- дотриманням умов дозволів на спеціальне водокористування;
- дотриманням установлених режимів роботи водосховищ та водогосподарських систем;
- виконанням заходів з охорони вод від забруднення, засмічення та виснаження при здійсненні господарської діяльності на водозборах, у водоохоронних зонах та прибережних захисних смугах річок, водосховищ, озер та інших водних об'єктів;
- дотриманням порядку та режиму використання земель водного фонду;
- виконанням заходів щодо безпечного водокористування у зонах впливу атомних електростанцій⁹⁵.

Управління у сфері охорони та використання вод здійснює також Міністерство надзвичайних ситуацій України (МНС Укра-

⁹⁴ Офіційний сайт Державного агентства водних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://scwm.gov.ua/index.php?option=com_content&view=section&id=7&Itemid=123

⁹⁵ Наказ Державного комітету України по водному господарству «Про затвердження Положення про здійснення органами Держводгоспу України контролю за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів» № 20 від 29.01.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 7 (02.03.2001). – Ст. 299.

їни), яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту, рятувальної справи та гасіння пожеж, державного нагляду у сфері техногенної, пожежної, промислової безпеки та гірничого нагляду, поводження з радіоактивними відходами, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, профілактики травматизму невинробничого характеру, а також гідрометеорологічної діяльності⁹⁶.

МНС України відповідно до покладених на нього завдань:

- затверджує форму та порядок ведення журналу обліку місць масового відпочинку населення на водних об'єктах;
- веде державний водний кадастр за розділом «Поверхневі води» та державний облік поверхневих вод;
- здійснює моніторинг забруднення навколишнього природного середовища у пунктах державної системи гідрометеорологічних спостережень: атмосферного повітря в населених пунктах та опадів (вміст забруднюючих речовин, у тому числі радіонуклідів, транскордонне перенесення забруднюючих речовин); снігового покриву; річкових, озерних (гідрохімічні та гідробіологічні показники, у тому числі радіонукліди) та морських вод (гідрохімічні показники); ґрунтів різного призначення (вміст залишкової кількості пестицидів та важких металів); радіаційної обстановки (визначення експозиційної дози гамма-випромінювання); повеней, паводків, селів;
- здійснює прогнозування погоди, гідрологічного режиму водних об'єктів, небезпечних і стихійних гідрометеорологічних явищ, урожайності сільськогосподарських культур.

Отже, діяльність у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів здійснюють такі органи державної влади: КМ України; Мінприроди України; Державна служба геології та надр України, Державне агентство водних ресурсів України та МНС України відповідно

⁹⁶ Указ Президента України «Про Положення про Міністерство надзвичайних ситуацій України» № 402/2011 від 06.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29 (26.04.2011). – Ст. 1236.

до зазначених вище повноважень, які також дублюються у ВК України.

Однією зі складових інституту управління є функція контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, яка полягає в забезпеченні додержання усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства. Контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів поділяється на *державний* та *громадський*. *Державний контроль* здійснюється КМ України, державними органами охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціально уповноваженими державними органами відповідно до законодавства України.

Порядок здійснення державного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів визначається Постановою КМ України «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і визначається періодичність проведення планових заходів, пов'язаних з державним наглядом (контролем)»⁹⁷ та Наказом Держводгоспу «Про затвердження Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання, що використовують водні ресурси або здійснюють господарську діяльність у межах земель водного фонду»⁹⁸.

Громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища, повноваження яких визначаються спеціальним положенням⁹⁹.

⁹⁷ Постанова КМ України «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і визначається періодичність проведення планових заходів, пов'язаних з державним наглядом (контролем)» № 1139 від 27.12.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 100 (12.01.2009). – Ст. 3330.

⁹⁸ Наказ Державного комітету України по водному господарству «Про затвердження Порядку організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання, що використовують водні ресурси або здійснюють господарську діяльність у межах земель водного фонду» № 223 від 07.12.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 1 (22.01.2010). – Ст. 54.

⁹⁹ Наказ Міністерства екології та природних ресурсів «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля» № 88 від 27.02.2002 р. // Офі-

З метою об'єднання зусиль громадськості та держави, спрямованих на поліпшення стану джерел, водойм і річок України, раціональне використання водних ресурсів, вироблення дбайливого ставлення населення до водних об'єктів, їх охорони і відтворення КМ України запровадив щорічний Всеукраїнський конкурс «До чистих джерел» з оголошенням його підсумків до Дня довкілля¹⁰⁰. Метою конкурсу є розширення в суспільстві практичної природоохоронної діяльності, спрямованої на охорону і поліпшення стану джерел, річок та водойм України, раціональне використання водних ресурсів, підвищення екологічної і правової обізнаності громадян щодо охорони водних ресурсів шляхом залучення широких верств населення до практичної природоохоронної роботи, розвитку громадянських екологічних ініціатив¹⁰¹.

З метою забезпечення збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан вод, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів проводиться *державний моніторинг вод*. Він є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища України і здійснюється в порядку, що визначається КМ України¹⁰². Порядок встановлює основні вимоги до організації державного моніторингу вод, до взаємодії міністерств і відомств під час його проведення, до забезпечення органів державної виконавчої влади інформацією для прийняття рішень, пов'язаних зі станом водного фонду України.

ційний вісник України. – 2002. – № 12 (05.04.2002). – Ст. 631; Офіційний вісник України, 2002. – № 13 (12.04.2002), уточнення.

¹⁰⁰ Постанова КМ України «Про щорічний Всеукраїнський конкурс «До чистих джерел» № 51 від 24.01.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=51-2001-%EE>

¹⁰¹ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Порядок проведення Всеукраїнського конкурсу «До чистих джерел» № 204 від 20.04.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://kharkivoda.gov.ua/ru/dokument/view/id/6070>

¹⁰² Постанова КМ України «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод» № 815 від 20.07.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 15. – Ст. 403.

Державний моніторинг вод проводиться з метою забезпечення збирання, оброблення, збереження та аналізу інформації про стан вод, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Державний моніторинг вод здійснюється за предметними напрямками кількості та якості вод.

До об'єктів державного моніторингу вод належать:

- поверхневі води:
 - а) природні водойми (озера), водотоки (річки, струмки);
 - б) штучні водойми (водосховища, ставки), канали та інші водні об'єкти;
- підземні води та джерела;
- внутрішні морські води та територіальне море, виключна (морська) економічна зона України;
- джерела забруднення вод, включаючи зворотні води, аварійні скидання рідких продуктів і відходів, втрати продуктів і матеріалів при видобуванні корисних копалин у межах акваторій поверхневих вод, внутрішніх морських вод, територіального моря і виключної (морської) економічної зони України та дампінг відходів, води поверхневого стоку із сільськогосподарських угідь, фільтрацію забруднюючих речовин з технологічних водойм та сховищ, масовий розвиток синьо-зелених водоростей;
- надходження шкідливих речовин з донних відкладів (вторинне забруднення) та інші джерела забруднення, щодо яких можуть здійснюватися спостереження.

У рамках управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів здійснюється *державний облік вод* за такими напрямками: водокористування, поверхневі води, підземні води та ведення державного водного кадастру.

Державному обліку підлягає використання вод промисловими, будівельними, транспортними, сільськогосподарськими та іншими підприємствами, організаціями й установами незалежно від їхнього відомчого підпорядкування і форм власності, джерел водопостачання і приймачів зворотних вод. До них належать:

– усі без винятку водокористувачі, що здійснюють скидання зворотних вод безпосередньо у поверхневі, підземні водні об'єкти, а також на поля фільтрації, накопичувачі, рельєф місцевості тощо, незалежно від обсягів скидання;

– усі водокористувачі, що забирають з природних водних об'єктів 50 куб. м на добу і більше. Питання охоплення обліком менших за обсягами водокористувачів вирішується обласною державною адміністрацією за поданням регіональних управлінь (відділів) комплексного використання водних ресурсів Держводгоспу України. Про прийняття такого рішення органи Держводгоспу України повідомляють водокористувача та його вищу організацію;

– підприємства, що забирають воду з комунального (відомчого) водопроводу або інших водогосподарських систем і передають зворотні води комунальній (відомчій) каналізації при заборі ними 50 і більше куб. м води на добу, а також водокористувачі, які мають оборотні системи водоспоживання загальною потужністю 1000 куб. м на добу і більше, незалежно від кількості забраної свіжої води.

Не є використанням вод проведення в акваторії водойм будівельних, днопоглиблювальних, вибухових, бурових, геологорозвідувальних робіт, а також робіт з видобування корисних копалин, прокладки трубопроводів, кабелів тощо¹⁰³.

*Державний водний кадастр*¹⁰⁴ складається з метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів і являє собою систематизований звід відомостей про:

- поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море (водні об'єкти);
- обсяги, режим, якість і використання вод (водних об'єктів);
- водокористувачів (крім вторинних).

¹⁰³ Наказ Держкомстату «Про затвердження форми державної статистичної звітності № 2-ТП (водгосп)» № 230 від 30.09.1997 р. // Офіційний вісник України. – 1997. – № 43 (07.11.97). – Ст. 185.

¹⁰⁴ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру» № 413 від 08.04.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 10. – Ст. 292.

До державного водного кадастру включаються також відомості про водогосподарські об'єкти, що забезпечують використання води, очищення та скидання зворотних вод, а саме:

- споруди для акумуляції та регулювання поверхневих і підземних вод;
- споруди для забору та транспортування води;
- споруди для скидання зворотних вод;
- споруди, на яких здійснюється очищення зворотних вод (з оцінкою їхньої ефективності).

Державний водний кадастр складається з трьох розділів:

- поверхневі води;
- підземні води;
- використання вод.

Державний водний кадастр включає дані державного обліку поверхневих і підземних вод та державного обліку водокористування, які систематизуються за водними об'єктами та їхніми ділянками, водозбірними басейнами річок та морів, басейнами підземних вод, водогосподарськими ділянками, економічними районами, адміністративно-територіальними одиницями і в цілому по Україні.

Державне управління здійснюється також шляхом економічного регулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів передбачають:

- 1) видачу дозволів на спеціальне водокористування;
- 2) встановлення ставок зборів за спеціальне водокористування;
- 3) надання водокористувачам податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідхідних, безвідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, здійснення відповідно до законодавства інших заходів, що зменшують негативний вплив на води;
- 4) відшкодування у встановленому порядку збитків, заподіяних водним об'єктам у разі порушення вимог законодавства.

Збори за спеціальне водокористування справляються з метою стимулювання раціонального використання і охорони вод та від-

творення водних ресурсів і включають збір за спеціальне використання води та екологічний податок за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, які встановлюються ПК України¹⁰⁵.

Стандартизація і нормування в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюються з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки вод шляхом встановлення комплексу взаємопов'язаних нормативних документів, які визначають взаємопогоджені вимоги до об'єктів, що підлягають стандартизації і нормуванню.

У галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів встановлюються такі нормативи:

- 1) нормативи екологічної безпеки водокористування;
- 2) екологічний норматив якості води водних об'єктів;
- 3) нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин¹⁰⁶;
- 4) галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти¹⁰⁷;
- 5) технологічні нормативи використання води¹⁰⁸.

§ 6. Право водокористування

Інститут водокористування регламентується ВК України. Він визначає *водокористування* як використання вод (водних об'єктів) для задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства,

¹⁰⁵ Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92 (10.12.2010) (частина 1). – Ст. 3248.

¹⁰⁶ Постанова КМ України «Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується» № 1100 від 11.09.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 17. – Ст. 490.

¹⁰⁷ Наказ Міністерства аграрної політики «Про затвердження Галузевої методики з розрахунку норм і нормативів водокористування та водовідведення для підприємств олійно-жирової галузі» № 768 від 25.11.2010 р.

¹⁰⁸ Наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України «Про затвердження Методики розроблення технологічних нормативів використання питної води житлово-експлуатаційними підприємствами і організаціями» № 126 від 14.05.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 41 (17.06.2008). – Ст. 1386.

включаючи право на забір води, скидання стічних вод та інші види використання вод (водних об'єктів). Таким чином, водокористувачами в Україні можуть бути підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства. Водокористувачі можуть бути первинними і вторинними.

Первинні водокористувачі – це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води.

Вторинні водокористувачі (абоненти) – це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їхні системи на умовах, які встановлюються між ними. Вторинні водокористувачі можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти також на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Водокористувачі мають певні права та обов'язки. Права водокористувачів охороняються законом, у разі порушення прав водокористувачів вони підлягають поновленню в порядку, встановленому законодавством. До основних *прав водокористувачів* можна віднести такі:

- 1) здійснювати загальне та спеціальне водокористування;
- 2) використовувати водні об'єкти на умовах оренди;
- 3) вимагати від власника водного об'єкта або водопровідної системи підтримання належної якості води за умовами водокористування;
- 4) споруджувати гідротехнічні та інші водогосподарські об'єкти, здійснювати їхню реконструкцію і ремонт;
- 5) передавати для використання воду іншим водокористувачам на визначених умовах;
- 6) здійснювати інші функції щодо водокористування у порядку, встановленому законодавством.

Права водокористувачів тісно пов'язані з обов'язками, які, в свою чергу, чітко регламентовані законом:

- 1) економно використовувати водні ресурси, дбати про їхнє відтворення і поліпшення якості вод;
- 2) використовувати воду (водні об'єкти) відповідно до цілей та умов її надання;

3) дотримуватися встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та встановлених лімітів забору води, лімітів використання води та лімітів скидання забруднюючих речовин, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території;

4) використовувати ефективні сучасні технічні засоби і технології для утримання своєї території в належному стані, а також здійснювати заходи щодо запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дощовими, сніговими) водами, що відводяться з неї;

5) не допускати порушення прав, наданих іншим водокористувачам, а також заподіяння шкоди господарським об'єктам та об'єктам навколишнього природного середовища;

6) утримувати в належному стані зони санітарної охорони джерел питного та господарсько-побутового водопостачання, прибережні захисні смуги, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів, очисні та інші водогосподарські споруди та технічні пристрої;

7) здійснювати облік забору та використання вод, вести контроль за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин та за якістю води водних об'єктів у контрольних створах, а також подавати відповідним органам звіти в порядку, визначеному ВК України та іншими законодавчими актами;

8) здійснювати погоджені у встановленому порядку технологічні, лісомеліоративні, агротехнічні, гідротехнічні, санітарні та інші заходи щодо охорони вод від вичерпання, поліпшення їхнього стану, а також припинення скидання забруднених стічних вод;

9) здійснювати спеціальне водокористування лише за наявності дозволу;

10) безперешкодно допускати на свої об'єкти державних інспекторів спеціально уповноважених державних органів у галузі використання, охорони та відтворення водних ресурсів, а також громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які здійснюють перевірку додержання вимог водного законодавства, і надавати їм безкоштовно необхідну інформацію;

11) своєчасно сплачувати збори за спеціальне водокористування та інші збори відповідно до законодавства;

12) своєчасно інформувати місцеві ради, державні органи охорони навколишнього природного середовища та санітарного нагляду про виникнення аварійних забруднень;

13) здійснювати невідкладні роботи, пов'язані з ліквідацією наслідків аварій, які можуть спричинити погіршення якості води, та надавати необхідні технічні засоби для ліквідації аварій на об'єктах інших водокористувачів у порядку, встановленому законодавством;

14) виконувати інші обов'язки щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів згідно з законодавством.

Законодавство передбачає вживання такого заходу до водокористувачів, як обмеження їхніх прав у разі маловоддя, загрози виникнення епідемій та епізоотій. Їхні права також можуть бути обмежені в інших передбачених законом випадках, а також можуть бути змінені умови водокористування з метою забезпечення охорони здоров'я людей та в інших державних інтересах. При цьому пріоритетність надається використанню вод для питних і побутових потреб населення.

Права водокористувачів обмежуються також під час аварій або за умов, що можуть призвести чи призвели до забруднення вод, та при здійсненні невідкладних заходів щодо запобігання стихійному лиху, спричиненому шкідливою дією вод, і ліквідації його наслідків.

Права водокористувачів, які здійснюють спеціальне водокористування, можуть бути обмежені органом, який видав дозвіл на спеціальне водокористування чи надав водний об'єкт у користування або в оренду.

Права вторинних водокористувачів можуть бути обмежені первинними водокористувачами за погодженням з органом, який видав дозвіл на спеціальне водокористування чи надав водний об'єкт у користування.

Водокористуванню притаманні основні риси природокористування і воно також може бути двох видів – загальне та спеціальне.

Загальне водокористування похідне від загального природокористування і тому здійснюється громадянами (фізичними особами) для задоволення їхніх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів.

З метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища та з інших передбачених законодавством підстав районні і міські ради за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища, водного господарства, санітарного нагляду та інших спеціально уповноважених державних органів встановлюють місця, де забороняється купання, плавання на човнах, забір води для питних або побутових потреб, водопій тварин, а також за певних підстав визначають інші умови, що обмежують загальне водокористування на водних об'єктах, розташованих на їхній території. Місцеві ради зобов'язані повідомляти населення про встановлені ними правила, що обмежують загальне водокористування.

Під *спеціальним водокористуванням* треба розуміти забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин зі зворотними водами із застосуванням каналів. Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських та інших державних і громадських потреб. ВК України визначено випадки, коли використання вод не належить до спеціального водокористування.

Спеціальне водокористування здійснюється на підставі дозволу, який видається державними органами охорони навколишнього природного середовища – у разі використання води водних об'єктів загальнодержавного значення; Верховною Радою АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за

погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища – у разі використання води водних об'єктів місцевого значення.

Видача дозволу на спеціальне водокористування здійснюється за клопотанням водокористувача з обґрунтуванням потреби у воді, погодженим з державними органами водного господарства, – в разі використання поверхневих вод, державними органами геології – в разі використання підземних вод, державними органами охорони здоров'я – в разі використання водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних.

Порядок погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування затверджений КМ України¹⁰⁹.

Право спеціального водокористування регламентується також ЗУ «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»¹¹⁰, який визначає правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності і встановлює порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, та державних адміністраторів. Відповідно до вказаного нормативного акта об'єкт, на який видається документ дозвільного характеру, це – природні ресурси, земельна ділянка, ґрунтовий покрив земельних ділянок ..., що вводяться в експлуатацію або проектуються, окрема операція, господарська діяльність певного виду, робота та послуга, а також документи, які використовуються суб'єктом господарювання у процесі проходження погоджувальної (дозвільної) процедури (проектна документація на будівництво об'єктів, землевпорядна документація, містобудівна документація, гірничий відвід). Таким чином дія цього закону поширюється і на водні ресурси. Держава, передбачаючи можливість зловживання державними службовцями своїм становищем при видачі спеціаль-

¹⁰⁹ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459» № 321 від 13.03.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12 (05.04.2002). – Ст. 590.

¹¹⁰ Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» № 2806-IV від 06.09.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48 (02.12.2005). – Ст. 483.

них дозволів, у тому числі і на водокористування, затвердила у ЗУ «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності»¹¹¹ вичерпний перелік таких документів. У додатку 3 вказано, які саме документи дозвільного характеру у сфері водогосподарської діяльності необхідно отримувати в разі спеціального використання водного об'єкта, а в додатку 4 наведено зразок дозволу на спеціальне водокористування.

У цьому дозволі встановлюються ліміти забору води, використання води та скидання забруднюючих речовин. У разі настання маловоддя ці ліміти можуть бути зменшені спеціально уповноваженими державними органами без коригування дозволу на спеціальне водокористування.

Спеціальне водокористування є платним. ПК України передбачає збір за спеціальне використання води. Платниками цього збору є водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їхні філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи (крім бюджетних установ), постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи – підприємці, які використовують воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (первинні водокористувачі) і/або від первинних або інших водокористувачів (вторинні водокористувачі), та використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.

Об'єктом оподаткування збором є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їхніх системах водопостачання. Об'єктом оподаткування збором за спеціальне використання води без її вилучення з водних об'єктів є:

- для потреб гідроенергетики – фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії;

- для потреб водного транспорту – час використання поверхневих вод вантажним самохідним і несамохідним флотом, що

¹¹¹ Закон України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» № 3392-VI від 19.05.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 45 (24.06.2011). – Ст. 1824.

експлуатується (залежно від тоннажності), та пасажирським флотом, що експлуатується (залежно від кількості місць).

Об'єктом оподаткування збором за спеціальне використання води для потреб рибництва є фактичний обсяг води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів (у тому числі для поповнення, яке пов'язане із втратами води на фільтрацію та випаровування).

Строки спеціального водокористування встановлюються органами, які видали дозвіл на спеціальне водокористування. Воно може бути короткостроковим (до трьох років) або довгостроковим (від трьох до двадцяти п'яти років). У разі потреби строк спеціального водокористування може бути продовжений на період, що не перевищує відповідно короткострокового або довгострокового водокористування.

Водним законодавством передбачено підстави для припинення права спеціального водокористування. Так, право юридичних та фізичних осіб на спеціальне водокористування припиняється у разі:

- 1) якщо відпала потреба у спеціальному водокористуванні;
- 2) закінчення строку спеціального водокористування;
- 3) ліквідації підприємств, установ чи організацій;
- 4) передачі водогосподарських споруд іншим водокористувачам;
- 5) визнання водного об'єкта таким, що має особливе державне значення, наукову, культурну чи лікувальну цінність;
- 6) порушення умов спеціального водокористування та охорони вод;
- 7) виникнення необхідності першочергового задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення;
- 8) систематичного невнесення збору в строки, визначені законодавством. Цей перелік не є вичерпним, і законодавством України можуть бути передбачені й інші підстави для припинення права спеціального водокористування.

Водокористувачам відшкодовуються збитки, завдані припиненням права або зміною умов спеціального водокористування, за винятком випадків, коли таке припинення (зміна умов) було

здійснене з вини самого водокористувача чи за його клопотанням. Порядок відшкодування таких збитків водокористувачам встановлений КМ України¹¹². Згідно з цим Порядком відшкодовуються збитки, завдані припиненням права або зміною умов спеціального водокористування.

Збитки відшкодовуються юридичними та фізичними особами, дії яких призвели до припинення права або погіршення умов спеціального водокористування.

До дій зазначених осіб, що призвели до припинення права або зміни умов спеціального водокористування, належать:

а) порушення ними правил спеціального водокористування та охорони вод, що спричиняє порушення прав, наданих іншим водокористувачам;

б) порушення правил охорони і користування водами для потреб гідроенергетики, водного та повітряного транспорту, що спричиняє порушення прав, наданих іншим водокористувачам;

в) передача водогосподарських споруд іншим водокористувачам;

г) визначення водного об'єкта таким, що має особливе державне значення, наукову, культурну чи лікувальну цінність;

д) дії, що спричинили погіршення умов першочергового задоволення питних та господарсько-побутових потреб населення;

е) інші дії, що спричинили припинення права або зміну умов спеціального водокористування.

Спеціальне водокористування за цільовим призначенням поділяється на:

– *спеціальне використання вод для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення*. З цією метою використовують води, якісні характеристики яких відповідають встановленим державним стандартам, нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам. Спеціальним ЗУ «Про питну воду та питне водопостачання» визначено правові, еконо-

¹¹² Постанова КМ України «Про затвердження Порядку відшкодування збитків, завданих водокористувачам припиненням права або зміною умов спеціального водокористування» № 966 від 14.08.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 16. – Ст. 453.

мічні та організаційні засади функціонування системи питного водопостачання, спрямовані на гарантоване забезпечення населення якісною та безпечною для здоров'я людини питною водою;

– *спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для лікувальних, курортних і оздоровчих цілей.* Водні об'єкти, що мають природні лікувальні властивості, належать до категорії лікувальних, якщо їх включено до спеціального переліку¹¹³. Цей перелік водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, із зазначенням запасів вод та їхніх лікувальних властивостей, а також інших сприятливих для лікування і профілактики умов затверджується КМ України. Це може бути також спеціальний нормативний акт, що передбачає використання водних об'єктів для лікувальних та оздоровчих цілей¹¹⁴;

– *спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для потреб галузей економіки, яке, в свою чергу, поділяється на:* спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для потреб сільського і лісового господарства; спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для промислових і гідроенергетичних потреб; користування водними об'єктами для потреб водного транспорту; спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для потреб рибного і мисливського господарства; користування водними об'єктами для протипожежних потреб;

– *скидання зворотних вод у водні об'єкти.* Скидання стічних вод у водні об'єкти допускається лише за умов наявності нормативів гранично допустимих концентрацій та встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин;

– *експлуатація водогосподарських систем.* Робота цих систем (водосховищ, каналів та інших пов'язаних між собою водних об'єктів) регулюється шляхом встановлення відповідних режимів для кожного водного об'єкта системи з урахуванням прогнозу водності;

¹¹³ Постанова КМ України «Про затвердження переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних» № 1499 від 11.12.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 21. – Ст. 584.

¹¹⁴ Постанова КМ України «Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячу оздоровницю – курорт Євпаторія» № 1269 від 14.07.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 29 (06.08.1999). – Ст. 1472.

– *користування річками.* Залежно від водозбірної площі басейну річки поділяються на великі, середні та малі. До великих належать річки, які розташовані у кількох географічних зонах і мають площу водозбору понад 50 тис. квадратних кілометрів. До середніх належать річки, які мають площу водозбору від 2 до 50 тис. квадратних кілометрів. До малих належать річки з площею водозбору до 2 тис. квадратних кілометрів;

– *прикордонні води.* Водні об'єкти, які зазнали радіоактивного забруднення. Користування прикордонними водами здійснюється в порядку, що визначається законодавством України та міждержавними договорами. Користування водами, які зазнали радіоактивного забруднення, здійснюється відповідно до ЗУ «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»¹¹⁵ та інших актів законодавства України.

§ 7. Правова охорона вод

Складовими інститутами *правової охорони вод* є:

- користування землями водного фонду; водоохоронні зони та зони санітарної охорони;
- водні об'єкти, віднесені до природно-заповідного фонду;
- охорона вод від забруднення, засмічення і вичерпання;
- запобігання шкідливим діям вод та аваріям на водних об'єктах і ліквідація їхніх наслідків.

Користування землями водного фонду передбачає надання земель водного фонду в користування та припинення права користування ними. У постійне користування землі водного фонду надаються водогосподарським спеціалізованим організаціям, іншим підприємствам, установам та організаціям, в яких створено спеціалізовані служби з догляду за водними об'єктами, прибережними захисними смугами, смугами відведення, береговими сму-

¹¹⁵ Закон УРСР «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 791а-ХІІ від 27.02.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 16 (16.04.1991). – Ст. 198.

гами водних шляхів, гідротехнічними спорудами та підтримання їх у належному стані. У тимчасове користування за погодженням з постійними користувачами земельні ділянки прибережних захисних смуг, смуг відведення та берегових смуг водних шляхів можуть надаватися підприємствам, установам, організаціям, об'єднанням громадян, релігійним організаціям, громадянам України, іноземним юридичним та фізичним особам для сінокошіння, рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, а також для проведення науково-дослідних робіт.

Користування цими ділянками у зазначених цілях здійснюється з урахуванням вимог щодо охорони річок і водойм від забруднення, засмічення та замулення, а також з додержанням правил архітектури планування приміських зон та санітарних вимог у порядку, що встановлюється КМ України¹¹⁶.

Для створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їхнього забруднення, засмічення і вичерпання, знищення навколоводних рослин і тварин, а також зменшення коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ й інших водойм встановлюються водоохоронні зони. *Водоохоронна зона* є природоохоронною територією регульованої господарської діяльності. На території водоохоронних зон забороняється:

- 1) використання стійких та сильнодіючих пестицидів;
- 2) влаштування кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації;
- 3) скидання неочищених стічних вод, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо), а також у потічки.

Зовнішні межі водоохоронних зон визначаються за спеціально розробленими проектами. Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режим ведення господарської діяльності в них встановлено КМ України¹¹⁷.

¹¹⁶ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку користування землями водного фонду» № 502 від 13.05.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 11. – Ст. 326.

¹¹⁷ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них» № 486 від 08.05.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 10. – Ст. 318.

З метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їхньої водності вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм у межах водоохоронних зон виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги.

Прибережні захисні смуги встановлюються по берегах річок та навколо водойм уздовж урізу води (у меженний період) шириною:

- для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менше 3 гектарів – 25 метрів;
- для середніх річок, водосховищ на них та ставків площею більше 3 гектарів – 50 метрів;
- для великих річок, водосховищ на них та озер – 100 метрів.

Якщо крутизна схилів перевищує три градуси, мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється.

Прибережні захисні смуги встановлюються на земельних ділянках усіх категорій земель, крім земель морського транспорту.

Землі прибережних захисних смуг перебувають у державній та комунальній власності та можуть надаватися в користування лише для водоохоронних цілей.

У межах існуючих населених пунктів прибережна захисна смуга встановлюється з урахуванням містобудівної документації.

Уздовж морів та навколо морських заток і лиманів встановлюється прибережна захисна смуга шириною не менше двох кілометрів від урізу води.

У межах прибережної захисної смуги морів та навколо морських заток і лиманів встановлюється пляжна зона, ширина якої визначається залежно від ландшафтно-формуючої діяльності моря, але не менше 100 метрів від урізу води, що включає:

- території, розташовані між лінією максимального відпливу та лінією максимального напливу хвиль, зареєстрованих під час найсильніших штормів, а також територію берега, яка періодично затоплюється хвилями;
- прибережні території, зайняті піском, гравієм, камінням, ракушняком, осадовими породами, що сформувалися в результаті діяльності моря, інших природних чи антропогенних факторів;
- скелі, інші гірські утворення.

Пляжна зона не встановлюється у межах прибережної захисної смуги морів та навколо морських заток і лиманів на земельних ділянках, віднесених до земель морського транспорту, а також на земельних ділянках, на яких розташовані військові та інші оборонні об'єкти, рибогосподарські підприємства.

Користування пляжною зоною у межах прибережної захисної смуги морів та навколо морських заток і лиманів здійснюється з дотриманням вимог до охорони морського середовища, прибережної захисної смуги від забруднення та засмічення і вимог санітарного законодавства.

До узбережжя морів, морських заток і лиманів у межах пляжної зони забезпечується безперешкодний і безоплатний доступ громадян для загального водокористування, крім земельних ділянок, на яких розташовані гідротехнічні, гідрометричні та лінійні споруди, санаторії та інші лікувально-оздоровчі заклади, дитячі оздоровчі табори.

У разі надання права користування пляжною зоною користувачі зобов'язані забезпечити безперешкодний та безоплатний прохід вздовж берега моря, морської затоки чи лиману.

У межах населених пунктів місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування виділяються та облаштовуються пляжні зони для безперешкодного та безоплатного користування.

На островах встановлюється режим обмеженої господарської діяльності, передбачений для прибережних захисних смуг.

Прибережні захисні смуги є природоохоронною територією з режимом обмеженої господарської діяльності. У прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється:

- 1) розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення), а також садівництво та городництво;
- 2) зберігання та застосування пестицидів і добрив;
- 3) влаштування літніх таборів для худоби;
- 4) будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів;

5) миття та обслуговування транспортних засобів і техніки;
6) влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо.

Об'єкти, що знаходяться у прибережній захисній смузі, можуть експлуатуватись, якщо при цьому не порушується її режим. Непридатні для експлуатації споруди, а також ті, що не відповідають встановленим режимам господарювання, підлягають винесенню з прибережних захисних смуг.

Для потреб експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування магістральних, міжгосподарських та інших каналів на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних споруд, а також водойм і гребель на річках встановлюються смуги відведення з особливим режимом користування. Розміри цих смуг встановлюються за проектом, який розробляється і затверджується водокористувачами за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища та водного господарства. Земельні ділянки в межах смуг відведення надаються органам водного господарства та іншим організаціям для спеціальних потреб і можуть використовуватися ними для створення водоохоронних лісонасаджень, берегоукріплювальних та протиерозійних гідротехнічних споруд, будівництва переправ, виробничих приміщень.

З метою охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних та оздоровчих потреб встановлюються *зони санітарної охорони*, які поділяються на пояси особливого режиму. Межі *зон санітарної охорони водних об'єктів* встановлюються місцевими радами на їхній території за погодженням з державними органами санітарного нагляду, охорони навколишнього природного середовища, водного господарства та геології. Режим зон санітарної охорони водних об'єктів встановлений КМ України¹¹⁸. Зони санітарної охорони поверхневих та підземних водних об'єктів входять до

¹¹⁸ Постанова КМ України «Про правовий режим зон санітарної охорони водних об'єктів» № 2024 від 18.12.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 51 (08.01.1999). – Ст. 1890.

складу водоохоронних зон і поділяються на три пояси особливо-го режиму:

– перший пояс (суворого режиму) включає територію розміщення водозабору, майданчика водопровідних споруд і водопідвідного каналу;

– другий і третій пояси (обмежень і спостережень) включають територію, що призначається для охорони джерел водопостачання від забруднення.

Характеризуючи охорону та користування водними об'єктами, віднесеними до природно-заповідного фонду, треба зазначити, що водні об'єкти, віднесені у встановленому законодавством порядку до територій та об'єктів природно-заповідного фонду, охороняються та використовуються відповідно до вимог, встановлених ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»¹¹⁹. На водних об'єктах, віднесених до природно-заповідного фонду, забороняється здійснення будь-якої діяльності, що суперечить їхньому цільовому призначенню.

Правова охорона вод від забруднення, засмічення і вичерпання є центральним інститутом водного права. Усі води (водні об'єкти) підлягають охороні від забруднення, засмічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдавати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості земель та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їхньої здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод. Діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди водам (водним об'єктам), може бути припинена за рішенням суду.

Під *забрудненням* вод слід розуміти надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин. Забруднюючою речовиною є речовина, яка привноситься у водний об'єкт у результаті господарської діяльності людини. *Засмічення* вод передбачає привне-

¹¹⁹ Закон України «Про природно-заповідний фонд України» № 2456-ХІІ від 16.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34 (25.08.1992). – Ст. 502.

сення у водні об'єкти сторонніх предметів і матеріалів, що шкідливо впливають на стан вод. Водне законодавство не дає визначення вичерпання водного об'єкта. Професор В.В. Петров розглядає *вичерпання* вод як повне або часткове припинення життєзабезпечуючих функцій водного об'єкта чи комплексу навколишнього природного середовища у цілому в результаті антропогенного впливу на водний об'єкт без урахування законів розвитку природи. На його думку, вичерпанням є втрата продуктивності цього водного об'єкта, його здатності до саморегуляції, відновлення, відтворення водних ресурсів¹²⁰.

Розглядаючи правовий інститут охорони вод, потрібно також вказати на правову регламентацію запобігання шкідливим діям вод та аваріям на водних об'єктах і ліквідації їхніх наслідків.

ВК України прямо передбачено, що є шкідливою дією вод:

1) наслідки повені, що призвели до затоплення і підтоплення земель та населених пунктів;

2) руйнування берегів, захисних дамб та інших споруд;

3) заболочення, підтоплення і засолення земель, спричинені підвищенням рівня ґрунтових вод внаслідок ненормованої подачі води під час зрошення, витікання води з водопровідно-каналізаційних систем та перекриття потоків підземних вод при розміщенні великих промислових та інших споруд;

4) осушення земель, зумовлене забором підземних вод у кількості, що перевищує встановлені обсяги відбору води;

5) забруднення (засолення) земель в районах видобування корисних копалин, а також після закінчення експлуатації родовищ та їхньої консервації;

6) ерозія ґрунтів, утворення ярів, зсувів і селів.

Під час проектування водогосподарських та інших об'єктів повинна враховуватися можлива шкідлива дія вод, а під час експлуатації цих об'єктів – вживатися заходи щодо її запобігання, а саме:

1) залуження та створення лісонасаджень на прибережних захисних смугах, схилах, балках та ярах;

¹²⁰ Петров В.В. Екологія и право. – М. : Юрид. лит., 1981. – 224 с.

- 2) будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, земляних валів, водоскидів, захисних дамб, водосховищ-регуляторів;
- 3) спорудження дренажу;
- 4) закріплення берегів тощо.

§ 8. *Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Відповідальність за порушення водного законодавства*

Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів розглядаються державними органами охорони навколишнього природного середовища, водного господарства¹²¹, геології, місцевими радами, судом або третейським судом у порядку, встановленому законодавством. У разі, якщо позивачем виступає спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань водного господарства, то його органи на місцях звільняються від сплати державного мита у справах про стягнення коштів на відшкодування збитків, завданих порушеннями водного законодавства.

Особливістю є те, що спори з питань використання та охорони вод, які виникають з іншими державами, а також між іноземними юридичними особами і громадянами та власником вод, розглядаються відповідно до законодавства України.

Інституту відповідальності за порушення водного законодавства притаманні основні риси відповідальності за порушення природоохоронного законодавства. Так, у разі порушення водного законодавства винна особа може бути притягнута до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової або кримінальної відповідальності згідно із законодавством України.

¹²¹ Наказ Державного комітету України по водному господарству «Про затвердження Інструкції з оформлення органами Державного комітету України по водному господарству матеріалів про адміністративні правопорушення» № 188 від 26.10.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 91 (04.12.2009). – Ст. 3091.

Адміністративна відповідальність є найбільш поширеним видом юридичної відповідальності, що застосовується за порушення норм водного законодавства. Нормативною базою застосування адміністративної відповідальності є ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», КУпАП та ВК України.

КУпАП передбачає в ст. 48, 59–62 відповідальність за порушення водного законодавства.

Чинне кримінальне законодавство має досить обмежений набір норм, що передбачають кримінальну відповідальність за порушення водного законодавства. *Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони вод* передбачена в ст. 242, а ст. 243 КК України передбачає відповідальність за забруднення моря.

Рідше застосовується *дисциплінарна відповідальність за порушення водного законодавства*, яка передбачає порушення винною особою своїх трудових обов'язків.

ВК України передбачає перелік порушень законодавства, згідно з яким винні особи несуть відповідальність при:

- 1) самовільному захопленні водних об'єктів;
- 2) забрудненні та засміченні вод;
- 3) порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;
- 4) руйнуванні русел річок, струмків та водотоків або порушенні природних умов поверхневого стоку під час будівництва і експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;
- 5) введенні в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;
- 6) недотриманні умов дозволу або порушенні правил спеціального водокористування;
- 7) самовільному проведенні гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);
- 8) порушенні правил ведення державного обліку вод або перекрученні чи внесенні недостовірних відомостей в документи державної статистичної звітності;
- 9) пошкодженні водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушенні правил експлуатації та встановлених режимів їхньої роботи;

10) незаконному створенні систем скидання зворотних вод у водні об'єкти, міську каналізаційну мережу або зливну каналізацію та несанкціонованому скиданні зворотних вод;

11) використанні земель водного фонду не за призначенням;

12) неповідомленні (приховуванні) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах;

13) відмові від надання (приховуванні) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію;

14) порушенні правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення.

Цей перелік не є вичерпним, і законодавством України може бути встановлена відповідальність й за інші правопорушення щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Пункти переліку кореспондуються із відповідною статтею КК України¹²² або КУпАП¹²³ і мають обов'язково застосовуватись у сукупності із ВК України.

Окремо розглядається відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства. Так, підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень водного законодавства, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України. Цивільно-правова відповідальність передбачає (в першу чергу) покриття правопорушником шкоди, що завдана особі (здоров'ю) та майну потерпілого суб'єкта – відповідно юридичній чи фізичній особі. Цивільно-правова відповідальність може застосовуватися одночасно в поєднанні з іншими видами відповідальності: кримінальної, адміністративної та дисциплінарної.

ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» в ст. 69 розкриває особливості застосування цивільної відповідаль-

¹²² Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26 (29.06.2001). – Ст. 131.

¹²³ Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-X від 07.12.1984 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

ності за шкоду, яка заподіяна внаслідок порушення екологічного законодавства і підлягає компенсації в повному обсязі.

Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства, не звільняє винних від збору за спеціальне використання води, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків.

Аналізуючи норми водного та екологічного законодавства, можна дійти висновку, що ВК України передбачає відшкодування збитків, а ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» – відшкодування шкоди. Однак поняття шкоди є більш широким і включає в себе збитки, тому в природоохоронному законодавстві необхідно виробити єдину термінологію для того, щоб визначитись, що стягувати.

Притягнення винних у порушенні водного законодавства до відповідальності не звільняє їх від обов'язку відшкодування збитків, завданих ними.

Розрахунок розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, здійснюється за допомогою відповідної Методики¹²⁴. Вказана Методика спрямована на реалізацію Директиви 2006/11/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європи «Про забруднення, спричинене деякими небезпечними речовинами, що скидаються до водного середовища Співтовариства» від 15 лютого 2006 року¹²⁵ і розроблена відповідно до ВК України та ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища».

Ця Методика встановлює порядок визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, які призвели до:

¹²⁴ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів» № 389 від 20.07.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 63 (28.08.2009). – Ст. 2242.

¹²⁵ Офіційний вісник Європейського Союзу від 04.03.2006 – 2006 pp. / L64 /, С. 52.

– забруднення водних об'єктів, у тому числі пов'язаного із самовільними та аварійними скидами у водний об'єкт забруднюючих речовин зі зворотними водами або речовин у складі сировини, продукції чи відходів, крім випадків забруднення територіальних і внутрішніх морських вод та виключної морської економічної зони України із суден, кораблів та інших плавучих засобів;

– забруднення поверхневих та підземних вод під впливом полігонів (сміттєзвалищ) твердих побутових і промислових відходів та обумовлені:

самовільним використанням водних ресурсів без дозволу на спеціальне водокористування;

забором, використанням води та скидом забруднюючих речовин зі зворотними водами з порушенням умов водокористування, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування.

Методика не застосовується у випадках оцінки шкоди, заподіяної:

– здоров'ю і майну громадян, майну юридичних осіб, а також водним біоресурсам у результаті погіршення екологічного стану водних об'єктів;

– водним об'єктам у результаті стихійного лиха;

– затопленням і підтопленням сільськогосподарських угідь, будинків, споруд і комунікацій при руйнуванні гідротехнічних споруд на водних об'єктах.

Методика не поширюється на розрахунки збитків, заподіяних державі внаслідок:

• порушення режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;

• порушення правил експлуатації та режимів роботи водогосподарських споруд і пристроїв, а також пошкодження цих споруд;

• самовільного проведення гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);

• самовільного каптажу джерел;

• руйнування природного стану русел річок, струмків і водостоків.

Розрахунок розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення правил охорони водних ресурсів на землях водного фонду, пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їхньої експлуатації, здійснюється за допомогою відповідної Методики¹²⁶. Вона розроблена згідно зі ст. 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 111 ВК України та Положення про здійснення органами Держводгоспу України контролю за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів¹²⁷.

Методика встановлює єдиний порядок розрахунків відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення вимог водного законодавства. Вона є обов'язковою для використання органами Держводгоспу України, які здійснюють контроль за раціональним використанням, охороною вод та відтворенням водних ресурсів, у порядку, встановленому законодавством України, і може застосовуватися спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органами на місцях та іншими державними органами відповідно до законодавства.

Завдані збитки розраховуються органами Держводгоспу в тому випадку, якщо вони завдані суб'єктами господарювання, які використовують водні ресурси або виконують господарську діяльність на землях водного фонду (крім земель водного фонду, зайнятих морями та островами на них), а також суб'єктами, розташованими за межами земель водного фонду, які звітують про використання вод за формою державної статистичної звітності 2-ТП (водгосп)¹²⁸.

¹²⁶ Наказ Державного комітету України по водному господарству «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення правил охорони водних ресурсів на землях водного фонду, пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації» № 290 від 29.12.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 4 (08.02.2002). – Ст. 151.

¹²⁷ Наказ Державного комітету України по водному господарству «Про затвердження Положення про здійснення органами Держводгоспу України контролю за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів» № 20 від 29.01.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 7 (02.03.2001). – Ст. 299.

¹²⁸ Наказ Держкомстату «Про затвердження форми державної статистичної звітності № 2-ТП (водгосп)» № 230 від 30.09.1997 р. // Офіційний вісник України. – 1997. Число 43 (07.11.1997). – Ст. 185.

Постанова Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»¹²⁹ роз'яснює, що у справах про відшкодування шкоди, заподіяної забрудненням і засміченням вод, іншими порушеннями водного законодавства, слід керуватися, зокрема, ст. 111 ВК України, ст. 1166, 1192 ЦК України. Розмір шкоди при цьому визначається відповідно до Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів.

При вирішенні справ, пов'язаних із відшкодуванням збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України, необхідно керуватися Постановою КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України»¹³⁰ і Положенням про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України¹³¹.

Запитання для самоконтролю

1. Води як об'єкт правового регулювання.
2. Водне право, загальна характеристика його інститутів.
3. Водне законодавство України.
4. Водний фонд України.

¹²⁹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» № 17 від 10.12.2004 р. // Закон і Бізнес – 2005. – Січ. – № 4.

¹³⁰ Постанова КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України» № 484 від 03.07.1995 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 9. – Ст. 235.

¹³¹ Наказ Мінекобезпеки «Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України» № 116 від 26.10.1995 р.

5. Право власності на води та право користування водними об'єктами (їх частинами) на умовах оренди.
6. Управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.
7. Правова характеристика водокористування.
8. Правове регулювання використання водойм в Україні.
9. Водокористування: суб'єкти, види і порядок. Умови скидання зворотних вод у водні об'єкти.
10. Права та обов'язки водокористувачів.
11. Правова охорона вод.
12. Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води.
13. Правова охорона вод від засмічення, забруднення та вичерпання.
14. Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Теми рефератів

1. Актуальні проблеми правової охорони вод в Україні.
2. Правове визначення «вод», їх відмінність від терміна «води».
3. Правові проблеми сучасного водного законодавства.
4. Концепція сталого розвитку як основа раціонального водокористування, охорони та відновлення водних об'єктів.
5. Правове регулювання участі громадян та їх об'єднань, інших громадських формувань у здійсненні заходів щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.
6. Суб'єкти водних правовідносин.
7. Право водокористування та його види.
8. Правові питання власності на водні об'єкти.
9. Проблеми державного управління у сфері водокористування.
10. Припинення права використання водного об'єкта.
11. Характеристика і завдання водного законодавства.
12. Поняття і склад Державного водного фонду України.
13. Державний водний кадастр.

14. Платність водокористування.
15. Договір на використання водного об'єкта.
16. Поняття та зміст правової охорони вод.
17. Правова охорона водних об'єктів у промисловості.
18. Організаційно-правові заходи охорони вод у сільському господарстві.
19. Контроль за використанням та охороною водних об'єктів.
20. Економіко-правовий механізм охорони водних об'єктів.
21. Адміністративно-правова відповідальність за порушення водного законодавства.
22. Кримінально-правова відповідальність за порушення водного законодавства.
23. Цивільно- та господарсько-правова відповідальність за порушення водного законодавства.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ І ВИКОРИСТАННЯ НАДР

І.В. БРИГАДИР

- § 1. Загальні проблеми охорони та використання надр в Україні.*
- § 2. Надра як об'єкт правової охорони та використання.*
- § 3. Законодавство України про надра.*
- § 4. Право надрокористування: види та характеристика.*
- § 5. Права та обов'язки надрокористувачів.*
- § 6. Правова охорона надр.*
- § 7. Юридична відповідальність у сфері охорони та використання надр. Вирішення спорів у галузі надрокористування.*

§ 1. Загальні проблеми охорони та використання надр в Україні

Надра та корисні копалини в них для кожної країни є одним з основних елементів, що забезпечують розвиток та належну роботу більшості секторів економіки. Тому не дивно, що для України одним із вагомих чинників подолання кризового становища в економіці є забезпечення потреб у мінерально-сировинних ресурсах та їхнє ефективне використання.

У надрах нашої країни виявлено майже 20 тис. родовищ і проявів 117 видів корисних копалин, з яких 8290 родовищ і 1110 об'єктів обліку за 98 видами мінеральної сировини мають промислове значення, 3349 родовищ розробляються. Одними з найбільших за обсягом є запаси вугілля, залізних, марганцевих і титаноцирконієвих руд, а також графіту, каоліну, калійних солей, сірки, вогнетривких глин, облицювального каменю. Частка їх в Україні є значною. Загалом у 2009 році функціонувало більше 2 тисяч

гірничодобувних підприємств. Загальна кількість розроблених родовищ становить 3 тисячі. В обсягах видобутку переважають залізородна сировина, флюсові вапняки, кам'яне вугілля, а також будівельне каміння.

Мінерально-сировинний комплекс забезпечує вагому частку валового національного продукту. З видобутком і використанням корисних копалин пов'язано 48 відсотків промислового потенціалу країни і до 20 відсотків її трудових ресурсів. Ці показники наближаються до показників розвинутих країн з потужною гірничодобувною промисловістю, де зосереджено від 20 до 40 відсотків загальних інвестицій та до 20 відсотків трудових ресурсів.

З урахуванням загальносвітових тенденцій у використанні корисних копалин основні проблемні питання задоволення на належному рівні потреб економіки в мінерально-сировинних ресурсах пов'язуються з такими факторами:

- цінність і невідновлюваність природних мінеральних ресурсів зумовлюють необхідність їхнього раціонального та ощадливого використання. Інтенсивні методи видобутку, переробки і споживання корисних копалин на основі новітніх досягнень науки і техніки є невід'ємною складовою загальносвітової технічної революції;

- науково-технічний прогрес в усіх підгалузях мінерально-сировинного комплексу та жорстка конкуренція між виробниками мінеральної сировини у країнах з ринковою економікою унеможливають всупереч усім прогнозам перехід до активного використання бідних руд. Навпаки, за останні 10–20 років у таких країнах спостерігається тенденція до беззастережного видобутку і переробки найбагатших руд більшості видів мінеральної сировини;

- подальше зростання, хоч і уповільненими темпами, загального обсягу споживання мінеральної сировини та продуктів її переробки в країнах з ринковою економікою, незважаючи на більш раціональне її використання. Досвід розвинутих країн (Японія, США, Південна Корея, Італія та інші) свідчить, що підвищення загального рівня соціально-економічного розвитку неминуче супроводжується збільшенням обсягів споживання природної мінеральної сировини. У розрахунку на душу населення її споживання повільно, але невпинно зростає, і ця тенденція, за

оцінками фахівців, збережеться у найближчі десятиріччя. Тому ці країни продовжують нарощувати інвестиції в геологічну розвідку на власних територіях і територіях країн, що розвиваються;

– аналіз світових тенденцій за останні 10–15 років свідчить, що найбільш високими темпами у світі продовжують зростати видобуток і споживання енергетичних ресурсів, легуючих металів та окремих видів кольорових і рідкісних металів, благородних металів та алмазів, сировини для сільського господарства¹³².

Значною проблемою використання та охорони надр для видобутку мінеральної сировини є те, що більшість корисних копалин в Україні видобувається в межах кількох головних гірничо-промислових регіонів – Донецького, Криворізько-Нікопольського, Прикарпатського. Довготривале інтенсивне використання ресурсів надр у цих регіонах призвело до значних змін геологічного середовища та виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Головними чинниками негативного впливу є надзвичайно висока концентрація гірничодобувних підприємств, високий рівень виробленості переважної більшості родовищ, недостатній обсяг фінансування робіт, спрямованих на зменшення впливу на навколишнє природне середовище, зумовленого розробкою родовищ.

Однак варто зазначити, що охорону та використання надр не слід обмежувати тільки розвідкою та розробкою покладів корисних копалин. Значні проблеми виникають і при використанні надр для вирішення інших завдань, зокрема, розміщення відходів.

Розміщення відходів у ділянках надр в Україні допускається та застосовується. Значний потенціал у цьому напрямі, здавалося б, мають численні відпрацьовані шахти. Однак основною проблемою такого використання є запобігання проникненню захоронених відходів у ґрунт та підземні води. В Україні цього досить важко досягти через те, що значна частина території має високий рівень ґрунтових вод, а тому після захоронення відходів необхідно постійно підтримувати такий рівень вод, щоб запобігти під-

¹³² Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» № 3268-VI від 21.12.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 39 (03.06.2011). – Ст. 1581.

топленню ними підземного сховища. Винятком є тільки підземні виробки соляних родовищ, які досить часто залишаються непридатними для вод¹³³.

§ 2. Надра як об'єкт правової охорони та використання

Відповідно до ст. 1 КУпН *надра* – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Таким чином, законодавець визначає надра одночасно як просторову (геометричну) та експлуатаційну формацію.

Просторовими межами є верхня та нижня. Верхньою межею вважається поверхня землі або дно водойм. Однак відсутнє чітке розмежування або вказівки, коли (до якої глибини) має місце використання земель як об'єкта права землекористування, а коли вже йдеться про використання надр. Крім того, сам законодавець подекуди змішує ці два поняття. Так, відповідно до ст. 1 ЗУ «Про охорону земель»¹³⁴ *земля* – це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Хоча названий Закон традиційно належить до земельного законодавства.

Нижньою межею є той рівень (глибина), якого за сучасних технологій та устаткування можливо досягти, який можна вивчити та використати для будь-якої мети, не забороненої законодавством. Таким чином, нижній рівень надр зафіксувати в абсолютних цифрах чи поняттях неможливо. На сьогодні найглибша свердловина в Україні сягає глибини 7520 м, найглибша у світі свердловина СГ-3 на Кольському півострові у Росії 12 266 м (2000 р. буріння припинено в результаті збільшення температури

¹³³ Шехунова С. Досвід використання підземних виробок соленосних формацій [Електронний ресурс] / С. Шехунова. – Режим доступу: <http://training.tutkovsky.com/stati/38-dosvid-vikoristannya-pidzemmix-virobok-solenosnix-formacij.html>

¹³⁴ Закон України «Про охорону земель» № 962-IV від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39 (26.09.2003). – Ст. 349.

оточуючих порід вище допустимої). На цій глибині температура перевищує 210 °С і має чітку тенденцію до зростання¹³⁵. Тому саме розвиток технологій та технічні можливості людства визначають глибину надр. Отже, з правової точки зору неможливе використання частини земної кори під поверхнею землі, яке не було б користуванням надрами.

Експлуатаційна складова визначення надр полягає в тому, що надра в окремих випадках визначаються не глибиною, а метою використання. Так, якщо певний суб'єкт має на меті добути певну речовину з земної кори (крім зняття самого ґрунту) або створення підземної споруди чи об'єкта, має місце використання надр. У разі заглиблення в земну кору для розміщення підземної частини наземного об'єкта (фундаменту, комунікацій тощо) має місце використання землі як об'єкта землекористування.

Чинне законодавство оперує поняттям «Державний фонд надр», яке включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони. За своїм змістом Державний фонд надр та надра в цілому є тотожними поняттями, адже, виходячи з цих понять, в Україні немає ділянки надр, що не включена до Державного фонду надр. Державний фонд надр формується Мінприроди разом з Держгірпромнаглядом.

Загалом у цьому розділі не розглядається окремо правовий інститут державного управління у сфері охорони та використання надр. Для більш наочного засвоєння вказаного інституту в додатку 5 наведено таблицю, де і розкрито компетенцію органів державного управління у сфері охорони та використання надр.

Потрібно зазначити, що КУпН основну увагу приділяє саме правовому регулюванню вивчення та використання корисних копалин. Під останніми розуміються мінеральні речовини в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання.

¹³⁵ Надглибоке буріння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

За своїми характеристиками *корисні копалини* класифікуються за різними критеріями, зокрема, за умовами утворення, залягання, промисловим використанням тощо. Однак із правової точки зору основне значення має поділ корисних копалин на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. Віднесення корисних копалин до корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення здійснюється КМ України¹³⁶ за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр, яким на сьогодні є Мінприроди.

Ураховуючи той факт, що корисні копалини мають промислове або експлуатаційне значення тільки у випадку їхнього значного за об'ємом залягання, законодавець визначив поняття родовища корисних копалин, яке розглядається як нагромадження мінеральних речовин у надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання. Крім того, об'єктом правового регулювання законодавства про надра є техногенні родовища корисних копалин як місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути також внаслідок втрат у разі зберігання, транспортування та використання продуктів переробки мінеральної сировини.

Усі родовища корисних копалин (розроблювані та нерозроблювані), у тому числі техногенні, із запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду, незалежно від того, для яких цілей і якими підприємствами, установами та організаціями виконувалися роботи з їхньої оцінки¹³⁷. Державний фонд родовищ корисних копалин розглядається як частина Державного фонду надр і формується Мінприроди.

¹³⁶ Постанова КМ України «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» від 12.12.1994 р. № 827 // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 2. – Ст. 42.

¹³⁷ Постанова КМ України «Про Державний фонд родовищ корисних копалин України» від 2 березня 1993 р. № 150 // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 7. – Ст. 151.

Для індивідуалізації тієї чи іншої ділянки надр, а також встановлення мети використання такої ділянки введено поняття *гірничого відводу*. Останній розглядається як частина надр, надана користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин та цілей, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин. Користування надрами за межами гірничого відводу забороняється, крім випадків, визначених законодавством, коли гірничий відвід не надається взагалі.

Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, будівництва й експлуатації підземних споруд та інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, надаються Держгірпромнаглядом, крім випадків, передбачених КУпН. Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення надаються Верховною Радою АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами і підлягають реєстрації в органах Держгірпромнагляду.

При наданні гірничих відводів вирішуються питання щодо правильності поділу родовищ корисних копалин на окремі гірничі відводи з метою запобігання залишенню поза гірничими відводами менш цінних ділянок родовищ та непридатних для самостійної розробки, дотримання вимог безпеки під час проведення гірничих і підривних робіт при розробці родовищ корисних копалин та при використанні надр для інших цілей, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, відвернення небезпеки для людей, майна та навколишнього природного середовища.

Порядок надання гірничих відводів встановлюється КМ України. Гірничі відводи можуть надаватися юридичним та фізичним особам лише за наявності у них спеціального дозволу на користування ділянкою надр, а також затвердженого в установленому порядку проекту розробки родовища корисних копалин або будівництва гірничодобувного об'єкта чи підземної споруди, не пов'язаної з видобуванням корисних копалин¹³⁸.

¹³⁸ Постанова КМ України «Про затвердження Положення про порядок надання гірничих відводів» від 27.01.1995 р. № 59 // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 4. – Ст. 94.

Розглядаючи об'єкти правового регулювання законодавства про надра, слід звернути увагу на такий комплексний природний об'єкт, як *континентальний шельф*. КУпН встановлює, що використання надр у межах континентального шельфу України визначається ним. Визначення континентального шельфу міститься в Конвенції про континентальний шельф¹³⁹ і застосовується до: а) поверхні та надр морського дна підводних районів, що межують з берегом, але знаходяться поза зоною територіального моря, до глибини 200 метрів або за цією межею, до такого місця, до якого глибина покривних вод дозволяє розробку природних багатств цих районів; б) поверхні та надр подібних підводних районів, що межують з острівними берегами.

§ 3. Законодавство України про надра

Стаття 3 КУпН встановлює, що гірничі відносини в Україні регулюються КУ, ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», КУпН та іншими актами законодавства України, що видаються відповідно до них. Одразу ж слід зазначити, що КУпН не містить чіткого визначення гірничих відносин, таке визначення міститься в Гірничому Законі України¹⁴⁰. Згідно зі ст. 1 цього Закону *гірничі відносини* – це правовідносини, пов'язані з використанням та охороною надр і врегульовані законами України та іншими нормативно-правовими актами.

У ст. 13 КУ фіксує право власності народу України на надра та природні ресурси її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, гарантуючи кожному громадянину право користування ними. Також встановлює, що від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Наступною ланкою в ієрархії нормативно-правових актів, що регулюють охорону та використання надр, є міжнародно-правові

¹³⁹ Конвенція о континентальном шельфе 1958 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1964. – № 28.

¹⁴⁰ Гірничий Закон України від 06.10.1999 р. № 1127-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 50 (17.12.1999). – Ст. 433.

документи (договори, конвенції, декларації тощо). Слід зазначити, що надра є природним об'єктом, нерозривно пов'язаним з територією, і не можуть бути переміщені. Правове регулювання використання надр на території країни на міжнародному рівні практично відсутнє. Регулюванню підлягає використання надр за межами території країни та у відкритому морі.

Одним з основних міжнародних документів, що регулюють користування надрами за межами України, є згадана вище Конвенція про континентальний шельф. Вона встановлює загальні правила та принципи права держави на розробку надр на її континентальному шельфі.

Окрему низку міжнародних договорів становлять договори, що розмежовують континентальний шельф між країнами. Україна в частині правонаступництва СРСР має такий договір із Туреччиною¹⁴¹. Шельф Чорного моря між Україною та Румунією в 2009 році було розподілено рішенням Міжнародного суду ООН¹⁴². Підготовка договору про розмежування континентального шельфу Чорного та Азовського морів між Україною та Російською Федерацією триває досі.

Генеральною Асамблеєю ООН у 1970 році була прийнята Декларація принципів, що регулюють режим дна морів та океанів та його надр за межами дії національної юрисдикції¹⁴³, яка визначає загальні засади використання надр за межами виключних зон та континентального шельфу країни. Зокрема, Декларація встановлює неможливість і недопустимість одноосібного привласнення надр будь-якою державою, юридичною чи фізичною особою.

Правовою основою для розвитку законодавства про надра є ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», який

¹⁴¹ Угода між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік та Урядом Турецької Республіки про розмежування континентального шельфу між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Турецькою Республікою у Чорному морі // Сборник международных договоров СССР. Вып. XXXVII. – М., 1983. – С. 65–66.

¹⁴² Процес «Румунія проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Процес «Румунія проти України»](http://uk.wikipedia.org/wiki/Процес_«Румунія_проти_України»)

¹⁴³ «Декларація принципів, що регулюють режим дна морів та океанів та його надр за межами дії національної юрисдикції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_558

визначає загальні засади та принципи охорони й використання природних об'єктів, у тому числі надр.

Центральне місце в системі джерел права надрокористування займає КУпН, основним завданням якого є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Крім КУпН, використання надр регулюється низкою інших законодавчих актів України. Наприклад, ЗУ «Про нафту та газ»¹⁴⁴, який визначає основні правові, економічні та організаційні засади діяльності нафтогазової галузі України та регулює відносини, пов'язані з особливостями користування нафтогазонасними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням та використанням нафти, газу та продуктів їхньої переробки з метою забезпечення енергетичної безпеки України, розвитку конкурентних відносин у нафтогазовій галузі, захисту прав усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазонасності надр, розробкою родовищ нафти і газу, переробкою нафти і газу, зберіганням, транспортуванням та реалізацією нафти, газу та продуктів їхньої переробки, захистом прав споживачів нафти і газу та працівників галузі.

Гірничий Закон України визначає правові та організаційні засади проведення гірничих робіт, забезпечення протиаварійного захисту гірничих підприємств, установ та організацій.

ЗУ «Про угоди про розподіл продукції»¹⁴⁵ спрямований на створення сприятливих умов для інвестування пошуку, розвідки та видобування корисних копалин у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної

¹⁴⁴ Закон України «Про нафту та газ» від 12.07.2001 р. № 2665-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50 (14.12.2001). – Ст. 262.

¹⁴⁵ Закон України «Про угоди про розподіл продукції» від 14.09.1999 р. № 1039-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44 (05.11.1999). – Ст. 391.

зони на засадах, визначених угодами про розподіл продукції. Цим ЗУ регулюються відносини, що виникають у процесі укладення, виконання та припинення дії угод про розподіл продукції, визначаються основні правові вимоги до таких угод, а також особливості правовідносин щодо користування надрами на умовах розподілу продукції.

Безпосередньо не регулює використання надр, але створює для цього необхідні організаційні передумови ЗУ «Про державну геологічну службу України»¹⁴⁶. В частині правового регулювання плати за використання надр гірничі відносини врегульовані ПК України.

Не вдаючись до класифікації за юридичною силою та органом прийняття, всі підзаконні нормативно-правові акти у сфері охорони та використання надр можна поділити на кілька груп.

До першої групи належать акти, що створюють організаційно-правову складову використання надр. Це документи, що встановлюють правовий статус суб'єктів: Указ Президента України «Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України», Указ Президента України «Про Положення про Державну службу геології та надр України»¹⁴⁷, Постанова КМ України від 10.11.2000 р. № 1689 «Про затвердження Положення про Державну комісію України по запасах корисних копалин»¹⁴⁸.

Другу групу становлять нормативні акти, що встановлюють порядок отримання прав користування ділянками надр, зокрема, до них можна віднести Постанови КМ України «Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами»¹⁴⁹, «Про затвердження Порядку

¹⁴⁶ Закон України «Про державну геологічну службу України» № 1216-XIV від 04.11.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 51 (24.12.1999). – Ст. 456.

¹⁴⁷ Указ Президента України «Про Положення про Державну службу геології та надр України» № 391/2011 від 06.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29 (26.04.2011). – Ст. 1228.

¹⁴⁸ Постанова КМ України «Про затвердження Положення про Державну комісію України по запасах корисних копалин» від 10.11.2000 р. № 1689 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 46 (01.12.2000). – Ст. 1997.

¹⁴⁹ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами» № 594 від 30.05.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 44 (20.06.2011). – Ст. 1783.

надання спеціальних дозволів на користування надрами»¹⁵⁰, «Про затвердження Положення про порядок надання гірничих відводів»¹⁵¹ та інші.

До третьої групи відносяться нормативні акти, що встановлюють порядок здійснення окремих видів надрокористування, зокрема: Постанова КМ України «Про затвердження Порядку проведення геологорозвідувальних робіт за рахунок коштів державного бюджету»¹⁵².

§ 4. Право надрокористування: види та характеристика

У ст. 4 КУпН передбачено, що надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. У зв'язку з цим використання надр можливе тільки на праві користування, а на праві власності використання корисних властивостей надр не здійснюється.

Право надрокористування з правової точки зору можна розглядати у двох значеннях – як суб'єктивне та об'єктивне. Об'єктивне право надрокористування – це правовий інститут екологічного права, система правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу належності, раціонального використання та охорони надр. Суб'єктивне право надрокористування – це набір передбачених законодавством правових можливостей суб'єкта використовувати надану йому ділянку надр для задоволення власних інтересів.

Інститут права надрокористування є частиною права природокористування, а тому його можна класифікувати за тими ж критеріями, що й останній.

¹⁵⁰ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» № 615 від 30.05.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 45 (24.06.2011). – Ст. 1832.

¹⁵¹ Постанова КМ України «Про затвердження Положення про порядок надання гірничих відводів» № 59 від 27.01.1995 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 4. – Ст. 94.

¹⁵² Постанова КМ України «Про затвердження Порядку проведення геологорозвідувальних робіт за рахунок коштів державного бюджету» № 83 від 25.01.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 4 (12.02.1999). – Ст. 137.

Право надрокористування може бути *загальним* та *спеціальним*. На праві загального надрокористування землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок мають право без спеціальних дозволів та гірничого відводу видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до двох метрів, підземні води для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого (крім виробництва фасованої питної води) господарсько-питного водопостачання, за умови, що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 кубічних метрів на добу, та використовувати надра для господарських і побутових потреб. Слід зазначити, що КУпН передбачає право загального надрокористування тільки для землевласників та землекористувачів. Це зумовлено нерозривним зв'язком надр із земельною ділянкою.

Усі інші види використання надр є спеціальними видами природокористування і здійснюються на підставі *спеціального дозволу*.

Спеціальні дозволи на користування надрами надаються переможцям аукціонів, крім випадків, визначених КМ України чи Мінприроди України. Порядок проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами та порядок їхнього надання встановлюються КМ України.

Надання спеціальних дозволів на користування надрами здійснюється після попереднього погодження з відповідною місцевою радою питання про надання земельної ділянки для зазначених потреб, крім випадків, коли у наданні земельної ділянки немає потреби.

У разі виконання окремих видів робіт, пов'язаних із користуванням надрами, особами, не зазначеними у спеціальному дозволі, відповідальність за виконання умов, передбачених спеціальними дозволами, несе суб'єкт, що отримав спеціальний дозвіл.

Власник спеціального дозволу на користування надрами не може дарувати, продавати або в інший спосіб відчужувати права, надані йому спеціальним дозволом на користування надрами, іншій юридичній чи фізичній особі, в тому числі передавати їх

до статутних капіталів створюваних за його участю суб'єктів господарювання, а також вносити як внесок у спільну діяльність.

За строками надрокористування буває постійне або тимчасове. Постійним визнається користування надрами без заздалегідь встановленого строку. Тимчасове користування надрами може бути короткостроковим (до 5 років) і довгостроковим (до 50 років). У разі необхідності строки тимчасового користування надрами може бути продовжено. Перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами, якщо в ньому не передбачено інше, а в разі укладення угоди про розподіл продукції – з дня, зазначеного в такій угоді.

Користування надрами в Україні є платним. Безоплатно здійснюється тільки описане вище загальне право надрокористування. Крім того, ПК України передбачає, що плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, не справляється: з військових частин, закладів, установ та організацій Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, що фінансуються за рахунок державного бюджету; за використання транспортних тунелів та інших підземних комунікацій, колекторно-дренажних систем та об'єктів міського комунального господарства; за використання підземних споруд на глибині не більше 20 метрів, збудованих відкритим способом без засипання або з подальшим ґрунтовим засипанням.

Право надрокористування самим законодавцем поділяється на види залежно від мети їхнього використання:

- геологічного вивчення, у тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення;
- видобування корисних копалин;
- будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

- створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);
- виконання робіт (здійснення діяльності), передбачених угодою про розподіл продукції;
- задоволення інших потреб.

Зазвичай надра надаються у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам лише за наявності у них спеціального дозволу на користування ділянкою надр. Право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу. Без отримання гірничого відводу здійснення надрокористування можливе тільки у випадках, прямо передбачених КУпН (геологічне вивчення, видобування підземних прісних вод і торфу тощо).

Геологічне вивчення надр здійснюється з метою одержання даних про геологічну будову надр, процеси, які відбуваються в них, виявлення та оцінки корисних копалин, вивчення закономірностей їхнього формування і розміщення, з'ясування гірничотехнічних та інших умов розробки родовищ корисних копалин і використання надр для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Для геологічного вивчення, у тому числі для дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, надра надаються у користування без надання гірничого відводу після одержання спеціального дозволу на геологічне вивчення надр.

Дослідно-промислова розробка родовищ корисних копалин загальнодержавного значення здійснюється з метою уточнення їхніх окремих гірничо-геологічних та інших параметрів, вибору раціональних методів видобування мінеральної сировини на підставі проекту цих робіт, погодженого з Держгірпромнаглядом. Видобуті під час дослідно-промислової розробки корисні копалини підлягають реалізації у загальному порядку.

У разі геологічного вивчення надр повинні забезпечуватися: раціональне та ефективне проведення робіт; екологічно безпеч-

ний для життя і здоров'я людей стан навколишнього природного середовища; повнота вивчення надр; достовірність визначення кількості та якості запасів усіх корисних копалин і наявних у них компонентів, геолого-економічна оцінка родовищ корисних копалин; ведення робіт методами і способами, які б виключали не виправдані втрати корисних копалин, зниження їхньої якості, надмірне руйнування ґрунтового покриву та забруднення навколишнього природного середовища; розміщення видобутих гірських порід і корисних копалин, яке б виключало їхній шкідливий вплив на довкілля і здоров'я населення; збереження розвідувальних гірничих виробок і свердловин, які можуть бути використані при розробці родовищ та в інших цілях, ліквідація виробок і свердловин, які не підлягають подальшому використанню; збереження геологічної і виконавчо-технічної документації, зразків гірських порід і руд, дублікатів проб корисних копалин, які можуть бути використані при подальшому вивченні надр.

Роботи з геологічного вивчення надр підлягають обов'язковій державній реєстрації та обліку з метою узагальнення і максимального використання результатів вивчення надр, а також запобігання дублюванню зазначених робіт.

Розвідані родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, або їхні ділянки, запаси корисних копалин яких оцінено, включаються до Державного фонду родовищ корисних копалин і передаються для промислового освоєння в порядку, що встановлюється КМ України.

Особи, які відкрили невідоме раніше родовище, що має промислову цінність, або виявили додаткові запаси корисних копалин чи нову мінеральну сировину в раніше відомому родовищі, що істотно підвищують його промислову цінність, визнаються першовідкривачами і мають право на винагороду.

Видобування корисних копалин. Розробка родовищ твердих, рідких і газоподібних корисних копалин та переробка мінеральної сировини проводяться згідно із затвердженими проектами та планами робіт, правилами технічної експлуатації та охорони надр, які розробляються надзорними органами і погоджуються з Мінприроди України та Держгірпромнаглядом.

З метою запобігання негативним демографічним, соціальним та екологічним наслідкам інтенсивного видобутку корисних копалин установлюються квоти на видобуток окремих видів корисних копалин.

При розробці родовищ корисних копалин повинні забезпечуватися: застосування раціональних, екологічно безпечних технологій видобування корисних копалин і вилучення наявних у них компонентів, що мають промислове значення, недопущення наднормативних втрат і погіршення якості корисних копалин, а також вибіркового відпрацювання багатих ділянок родовищ, що призводить до втрат запасів корисних копалин; здійснення дорозвідки родовищ корисних копалин та інших геологічних робіт, проведення маркшейдерських робіт, ведення технічної документації; облік стану і руху запасів, втрат і погіршення якості корисних копалин; недопущення псування розроблюваних і сусідніх з ними родовищ корисних копалин у результаті проведення гірничих робіт, а також збереження запасів корисних копалин родовищ, що консервуються; складування, збереження та облік корисних копалин, а також відходів виробництва, що містять корисні компоненти і тимчасово не використовуються; раціональне використання розкритих порід і відходів виробництва; безпечно для людей, майна і навколишнього природного середовища ведення робіт.

Надра у користування для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу надаються без надання гірничого відводу на підставі спеціальних дозволів, що видаються після попереднього погодження з органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Державного комітету України з нагляду за охороною праці та МОЗ України на місцях.

Користування надрами для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, здійснюється за відповідними проектами. Законодавець не встановлює особливих вимог до кожного з видів такого надрокористування і об'єднує в одну групу використання надр для: будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і ма-

теріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод; створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.).

У відповідних проектах для будь-якого названого виду діяльності повинні передбачатися заходи, що забезпечують знешкодження стічних вод, шкідливих речовин і відходів виробництва або локалізацію їх у визначених межах, а також запобігають їхньому проникненню в гірничі виробки, на земну поверхню та у водні об'єкти.

Окремо наголошено, що надання надр для захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод допускається у виняткових випадках при додержанні норм, правил та вимог, передбачених законодавством України. І для цього виду надрокористування передбачено отримання спеціального дозволу та гірничого відводу.

Право надрокористування (залежно від виду та мети) може бути припинене та/або припиняється у разі: якщо відпала потреба у користуванні надрами; закінчення встановленого строку користування надрами; припинення діяльності користувачів надр, яким їх було надано у користування; користування надрами із застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення навколишнього природного середовища або шкідливих наслідків для здоров'я населення; використання надр не для тієї мети, для якої їх було надано, порушення інших вимог, передбачених спеціальним дозволом на користування ділянкою надр; вилучення у встановленому законодавством порядку наданої у користування ділянки надр; якщо користувач без поважних причин протягом двох років, а для нафтогазоперспективних площ та родовищ нафти та газу – 180 календарних днів не приступив до користування надрами (для видів використання надр, пов'язаних з видобуванням корисних копалин). Законодавством України можуть бути передбачені й інші випадки припинення права користування надрами, наприклад, невнесення плати за користування надрами.

Однак вказані підстави для припинення використання надр не можуть бути застосовані до користувачів надр за угодою про розподіл продукції. У цьому випадку право користування надрами може бути припинене, обмежене чи тимчасово заборонене (зупинене) лише у разі: припинення (в тому числі дострокового) дії угоди про розподіл продукції, що здійснюється на умовах і в порядку, передбачених такою угодою; виникнення безпосередньої загрози життю та здоров'ю людей або довкіллю. Особливості та умови обмеження або припинення чи тимчасової заборони (зупинення) користування надрами відповідно до угоди про розподіл продукції визначаються ЗУ «Про угоди про розподіл продукції».

§ 5. Права та обов'язки надрокористувачів

Права та обов'язки надрокористувачів слід розділити на загальні та спеціальні.

Загальні права та обов'язки надрокористувачів формуються з тих, які притаманні будь-яким природокористувачам, детально розкриваються у загальній частині екологічного права і додаткового висвітлення не потребують.

Систему спеціальних прав та обов'язків формують ті правові можливості та зобов'язання, які притаманні надрокористувачам у зв'язку з використанням надр як особливого природного об'єкта та передбачені законодавством про надра.

Користувачі надр мають такі права: здійснювати на наданій їм ділянці надр геологічне вивчення, комплексну розробку родовищ корисних копалин та інші роботи згідно з умовами спеціального дозволу або угоди про розподіл продукції; розпоряджатися видобутими корисними копалинами, якщо інше не передбачено законодавством або умовами спеціального дозволу; здійснювати на умовах спеціального дозволу консервацію наданого в користування родовища корисних копалин або його частини; на першочергове продовження строку тимчасового користування надрами.

Вказаний перелік не є вичерпним і може доповнюватися залежно від виду використання надр, правового статусу суб'єкта тощо.

Користувачі надр зобов'язані: використовувати надра відповідно до цілей, для яких їх було надано; забезпечувати повноту геологічного вивчення, раціональне, комплексне використання та охорону надр; забезпечувати безпеку людей, майна та навколишнього природного середовища; приводити земельні ділянки, порушені при користуванні надрами, в стан, придатний для подальшого їхнього використання у суспільному виробництві; виконувати інші вимоги щодо користування надрами, встановлені законодавством України та угодою про розподіл продукції.

Права та обов'язки користувача надр виникають з моменту отримання спеціального дозволу на користування надрами, а в разі надання права користування надрами на умовах угод про розподіл продукції – з моменту набрання чинності такою угодою, якщо інше не передбачено нею.

Користувач надр, який отримав спеціальний дозвіл на користування надрами та гірничий відвід або уклав угоду про розподіл продукції, має виключне право здійснювати в його межах користування надрами відповідно до цього спеціального дозволу та угоди про розподіл продукції. Будь-яка діяльність, пов'язана з користуванням надрами в межах гірничого відводу, може здійснюватися тільки за згодою користувача надр, якому він наданий.

Права користувачів надр охороняються законом і можуть бути обмежені лише у випадках, передбачених законодавством України, а збитки, завдані порушенням прав користувачів надр, підлягають відшкодуванню в повному обсязі.

Землевласники і землекористувачі можуть бути позбавлені права видобування корисних копалин місцевого значення, торфу і прісних підземних вод та права користування надрами для господарських і побутових потреб (права загального надрокористування) у разі порушення ними порядку та умов користування надрами на наданих їм у власність або користування земельних ділянках місцевими радами або іншими спеціально уповноваженими органами в порядку, передбаченому законодавством України.

§ 6. Правова охорона надр

Надра є унікальним природним об'єктом, практично всі корисні копалини є невідновлюваними, а самі надра після змін, пов'язаних з їх використанням, можуть відновлюватися тривалий час. Зміни надр при використанні можуть впливати на інші природні об'єкти. Так, відпрацьовані виробки шахт з часом можуть осідати та призводити до змін у ландшафті, а також становити небезпеку для будівель. Відновлювані ресурси, наприклад, підземні мінеральні води, досить чутливі до змін у зонах їхнього формування.

У зв'язку з цим законодавець передбачив *особливі правові вимоги до охорони надр*, якими є:

- забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр, яке полягає у тому, що в процесі дослідження повинні виявлятися всі дані про корисні копалини, геологічну структуру та природу ділянок. Не допускається проведення робіт тільки для отримання даних про наявність або відсутність того чи іншого корисного компонента та ігнорування інших геологічних даних;

- додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами (обов'язковість отримання спеціальних дозволів та гірничих відводів у випадках, коли їхнє отримання є обов'язковим);

- раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів. Не допускається освоєння тільки тієї частини родовища, яка є найбільш рентабельною, і залишення нерозробленими покладів, які самостійно розробляти буде економічно недоцільно;

- недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд. Вказана вимога пов'язана з безумовним виконанням правил проведення вибухових робіт, здійсненням заходів, передбачених проектом рекультивациі земель тощо;

– охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їхню розробку;

– запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей;

– запобігання забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод.

У разі порушення названих вимог КУпН користування надрами може бути обмежене, тимчасово заборонене (зупинене) або припинене органами Мінприроди України, Держгірпромнагляду або іншими спеціально уповноваженими на те державними органами.

Законодавець звертає особливу увагу на забудову територій та площ залягання корисних копалин. Законодавчо забороняється проектування і будівництво населених пунктів, промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові.

Забудова площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, а також будівництво на ділянках їхнього залягання споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються у виняткових випадках лише за погодженням з відповідними територіальними геологічними підприємствами та органами державного гірничого нагляду. При цьому повинні здійснюватися заходи, які б забезпечували можливість видобування з надр корисних копалин. Порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення встановлюється КМ України¹⁵³. Забудова площ залягання корисних копалин місцевого значення, а також розміщення на ділянках їхнього залягання підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються за погодженням з відповідними місцевими радами.

¹⁵³ Постанова КМ України «Про затвердження Положення про порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення» № 33 від 17.01.1995 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 3. – Ст. 80.

Окремо охороняються рідкісні геологічні відшарування, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти та інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність, а в разі необхідності можуть бути оголошені у встановленому законодавством порядку об'єктами природно-заповідного фонду. У разі виявлення при користуванні надрами рідкісних геологічних відшарувань і мінералогічних утворень, метеоритів, палеонтологічних, археологічних та інших об'єктів, що становлять інтерес для науки і культури, користувачі надр зобов'язані зупинити роботи на відповідній ділянці і повідомити про це зацікавлені державні органи.

Заходом охорони надр можна вважати *особливий порядок ліквідації та консервації родовищ та об'єктів, які здійснюються після вироблення запасів корисних копалин*, а також у разі, коли за техніко-економічними розрахунками та іншими обґрунтуваннями подальша розробка родовища чи його частин є недоцільною або неможливою. У такому випадку гірничі виробки і свердловини повинні бути приведені у стан, який гарантує безпеку людей, майна і навколишнього природного середовища, а за умов консервації гарантує також і збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на весь період консервації. У разі ліквідації гірничодобувних об'єктів повинно бути вирішене також питання про можливе використання гірничих виробок і свердловин для інших цілей суспільного виробництва. У разі ліквідації і консервації гірничодобувних об'єктів чи їхніх ділянок технічна, геологічна та маркшейдерська документація заповнюється на момент завершення гірничих робіт і передається у встановленому порядку на зберігання.

§ 7. Юридична відповідальність у сфері охорони та використання надр. Вирішення спорів у галузі надрокористування

Невідворотність юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів є одним із основних принципів в екологічному законо-

давстві і необхідною умовою забезпечення правопорядку в цій сфері, у тому числі в частині охорони та використання надр. Підставою для застосування юридичної відповідальності є правопорушення, без якого відповідальність не застосовується.

У законодавстві існують вимоги, які по суті схожі на застосування юридичної відповідальності, але такими не є. Так, надрокористувач зобов'язаний компенсувати втрати сільського та лісового господарства в разі вилучення земельної ділянки відповідної категорії для потреб, пов'язаних з видобуванням корисних копалин¹⁵⁴, однак така компенсація не є наслідком неправомірної поведінки, а виступає гарантією охорони та раціонального використання земель.

Законодавство про надра передбачає *дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну* відповідальність за скоєння правопорушення. Відповідальність за порушення законодавства про надра несуть особи, винні у: самовільному користуванні надрами; порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт з геологічного вивчення надр; вибірковому виробленні багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат запасів корисних копалин; наднормативних втратах і погіршенні якості корисних копалин при їхньому видобуванні; пошкодженнях родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їхньої подальшої експлуатації; порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин; невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаних із користуванням надрами; знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, спостережних режимних свердловин, а також маркшейдерських і геодезичних знаків; незаконному знищенні маркшейдерської або геологічної документації, а також

¹⁵⁴ Постанова КМ України «Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню» № 1279 від 17.11.1997 р. // Офіційний вісник України. – 1997, число 47 (09.12.1997 р.). – № 40; Постанова КМ України «Про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» № 284 від 19.04.1993 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 10. – Ст. 193.

дублікатів проб корисних копалин, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ; невиконанні вимог щодо приведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, в стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації.

Однак не виключається можливість того, що законодавчими актами України може бути встановлена відповідальність і за інші порушення законодавства про надра.

Самовільне користування надрами та забудова площ залягання корисних копалин з порушенням установленого порядку припиняються без відшкодування понесених витрат.

Дисциплінарна відповідальність є формою юридичної відповідальності працівника перед підприємством-роботодавцем за порушення, передбачені ст. 49 Гірничого Закону України. Працівники притягаються до дисциплінарної відповідальності, а у випадках, які суд визнав злочином, – до кримінальної відповідальності¹⁵⁵.

Підставою для притягнення працівника до відповідальності можуть бути: невиконання правил безпеки та правил технічної експлуатації, єдиних правил безпеки при підричних роботах та інших нормативно-правових актів, що регулюють безпеку проведення гірничих робіт, прийнятих у встановленому законодавством порядку; прийняття технічних рішень, що не відповідають вимогам гірничого законодавства; проведення гірничих робіт без затвердженої в установленому порядку технічної документації (проектів, паспортів тощо) або з порушенням їхніх вимог; перевернення розрахунків і показників безпеки гірничих робіт; невиконання законних вимог спеціально уповноважених державних органів у сфері проведення гірничих робіт; пошкодження вентиляційних приладів, засобів протипожежного захисту та порушення режиму вентиляції; порушення встановлених правил вибухозахисту електроустаткування; невиконання заходів щодо запо-

¹⁵⁵ Постанова КМ України «Про затвердження Положення про дисципліну працівників гірничих підприємств» № 294 від 13.03.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12 (05.04.2002). – Ст. 567.

бігання газодинамічним явищам; паління та користування відкритим вогнем на гірничих підприємствах, а також проведення вогневих і підривних робіт з порушенням правил безпеки; проведення гірничих робіт на гірничих підприємствах без виконання протиаварійних заходів; виведення з ладу апаратури газового, струмового та протиаварійного захисту, сигналізації та зв'язку, а також самовільне проникнення у підземні гірничі виробки.

До працівників гірничих підприємств, які порушили гірниче законодавство, застосовуються такі види дисциплінарного стягнення як догана та звільнення. За кожен випадок порушення гірничого законодавства може бути застосоване тільки одне дисциплінарне стягнення. Дисциплінарне стягнення у формі звільнення може бути застосоване до працівників на підставах, передбачених КЗпП України. Власник або уповноважений ним орган повинен забезпечити своєчасне виявлення і усунення причин, які призводять до порушень гірничого законодавства.

Вид дисциплінарного стягнення повинен відповідати ступеню провини і тяжкості допущеного порушення. Визначаючи вид дисциплінарного стягнення, власник або уповноважений ним орган повинен брати до уваги тяжкість допущеного працівником порушення, розмір заподіяних збитків, обставини, за яких допущено порушення, та оцінку попередньої роботи працівника.

У разі коли за порушення гірничого законодавства передбачена кримінальна відповідальність, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний передати матеріали до відповідних правоохоронних органів. Застосування дисциплінарного стягнення не звільняє працівника, який допустив порушення гірничого законодавства, від матеріальної відповідальності, передбаченої законодавством.

Цивільно-правова відповідальність застосовується для компенсації підприємствами, установами, організаціями та громадянами збитків, завданих ними внаслідок порушень законодавства про надра.

За загальним правилом (ст. 1166 ЦК України) майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, від-

шкодується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоду, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоду завдано не з її вини.

Ураховуючи те, що діяльність гірничодобувних підприємств є у своїй більшості діяльністю з підвищеною небезпекою, у випадках завдання шкоди можливе притягнення до відповідальності без прямої вини, згідно зі ст.ст. 1187, 1188 ЦК України.

До спеціальних методів визначення розміру шкоди необхідно віднести Методику визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами¹⁵⁶. У формулі розрахунку береться добуток обсягу видобутої сировини, розміру мінімальної заробітної плати та базової ставки збитків у частках мінімальної заробітної плати. Остання встановлена методикою для кожного виду корисних копалин (нафта, вугілля, руди, камені) за тону/куб. м/кілограм.

Слід зазначити, що як цивільно-правову відповідальність за порушення законодавства у сфері надкористування припустимо розглядати і компенсацію збитків за непроведення робіт з рекультиватії земель після проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, що спричинило зміни у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та в гідрологічному режимі земель¹⁵⁷. Хоча цей механізм є також частиною земельного законодавства.

Адміністративна відповідальність настає за суспільно шкідливі проступки, передбачені КпАП України та іншим спеціальним законодавством.

Традиційно адміністративна відповідальність є найбільш часто застосовуваним видом юридичної відповідальності за право-

¹⁵⁶ Наказ Мінприроди України «Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами» № 303 від 29.08.2011 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua/index.php?page=hotline&file=378796-29082011-0.txt&code=z1097-11>.

¹⁵⁷ Постанова КМ України «Про визначення розміру збитків, завданих унаслідок непроведення робіт з рекультиватії порушених земель» № 1098 від 17.12.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 98 (31.12.2008). – Ст. 3236.

порушення у сфері надрокористування. КпАП України передбачає відповідальність за такі правопорушення в цій сфері, як:

- самовільне користування надрами, укладення угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на надра (ст. 47);

- самовільна забудова площ залягання корисних копалин, невиконання правил охорони надр і вимог щодо охорони довкілля, будівель і споруд від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами; знищення або пошкодження спостережних режимних свердловин на підземні води, а також маркшейдерських і геодезичних знаків; вибіркова відробка багатих ділянок родовищ, яка призводить до необґрунтованих втрат балансових запасів корисних копалин, наднормативних втрат і наднормативного розубожування корисних копалин при видобуванні, псування родовищ корисних копалин та інших порушень вимог раціонального використання їхніх запасів; втрата маркшейдерської документації, невиконання вимог щодо приведення гірничих виробок і бурових свердловин, які ліквідуються або консервуються, в стан, що забезпечує безпеку населення, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і бурових свердловин на час консервації; порушення особливих умов спеціального дозволу на користування надрами, якщо це не пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах¹⁵⁸ (ст. 57);

- порушення правил і вимог проведення робіт з геологічного вивчення надр, яке може призвести чи призвело до недостовірної оцінки розвіданих запасів корисних копалин або умов для будівництва та експлуатації підприємств з видобування корисних копалин, а також підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, втрата геологічної документації, дублікатів проб корисних копалин і керна, необхідних при дальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ (ст. 58).

Крім КпАП України, адміністративна відповідальність у сфері надрокористування передбачена ЗУ «Про виключну (морську)

¹⁵⁸ Отримання доходу у великих розмірах має місце, коли його сума у треста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

економічну зону», а саме, передбачені такі правопорушення із санкціями за їхнє скоєння:

– незаконна розвідка чи розробка природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України, а також створення штучних островів, будівництво установок і споруд, встановлення навколо них зон безпеки без дозволу спеціально уповноваженого органу України;

– незаконне видобування природних ресурсів у межах виключної (морської) економічної зони України.

Кримінальна відповідальність за злочини у сфері надрокористування передбачена КК України. Стаття 240 кодексу передбачає такі види злочинів:

• порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля;

• порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Кваліфікуючими ознаками, що посилюють відповідальність, є вчинення цих злочинів на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або вчинення їх повторно, а також якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, їхнє масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Ця стаття передбачає загальну відповідальність за всі злочини в галузі надрокористування. Стаття 244 КК України є спеціалізованою і встановлює відповідальність за порушення законодавства про континентальний шельф. До діянь, які караються за цією статтею, належать:

– порушення законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їхньої загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей;

– дослідження, розвідування, розробка природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які проводяться іноземцями, якщо це непередбачено договором між Україною і зацікавленою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана ВР України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку.

Запитання для самоконтролю

1. Надра як об'єкт правової охорони.
2. Корисні копалини: поняття та характеристика.
3. Право власності та право користування надрами, їхнє співвідношення.
4. Законодавство про надра.
5. Право надрокористування: поняття і види.
6. Правове регулювання використання надр для видобування корисних копалин.
7. Правове регулювання використання надр для цілей, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин.
8. Права та обов'язки надрокористувачів.
9. Правові вимоги щодо охорони надр.
10. Юридична відповідальність за правопорушення в галузі надрокористування.

Темати рефератів

1. Правова класифікація корисних копалин та її значення.
2. Особливості забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення.
3. Відшкодування шкоди, завданої правопорушеннями у галузі надрокористування.
4. Особливості використання надр у межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.
5. Державне управління у сфері надрокористування.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ І ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИННОГО СВІТУ

І.В. БРИГАДИР

- § 1. Рослинний світ як об'єкт правової охорони.
- § 2. Законодавство України про рослинний світ.
- § 3. Використання об'єктів рослинного світу.
- § 4. Правова охорона рослинного світу.
- § 5. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони та використання об'єктів рослинного світу.

3

§ 1. Рослинний світ як об'єкт правової охорони

Рослинний світ – один з найважливіших елементів довкілля. Майже у всіх екосистемах рослини є базою для розвитку всієї системи, адже саме вони створюють початкову біологічну масу та біологічно зв'язують енергію в речовину. Тому рослинний світ підлягає особливій охороні з боку держави та суспільства.

Тривалий час правова охорона рослинного світу здійснювалась у рамках регламентації охорони та використання лісів, нелісова рослинність з точки зору законодавця залишалась практично без регулювання. Тільки у 1999 році був прийнятий ЗУ «Про рослинний світ», який і врегулював охорону нелісової рослинності.

В енциклопедичній літературі рослинний світ визначається як сукупність усіх рослинних організмів на певній території або на земній кулі, що утворюють флору й рослинність¹⁵⁹. Стаття 3 ЗУ «Про рослинний світ» вказує, що *рослинний світ* – це сукуп-

¹⁵⁹ Українська Радянська енциклопедія. Видання друге // Антонов О.К., Бабій Б.Н., Бабичев Ф.С., Багрій П.І., Богданов Г.О. / Гол. ред. Богданов Г.О. – Том 9. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1983. – 560 с.

ність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території.

Законодавче визначення поняття рослинного світу є досить широким, оскільки фактично включає усі види рослин, а також грибів та їхніх угруповань, і не відноситься тільки до дикорослих рослин. Незважаючи на це, сфера застосування названого ЗУ звужена, адже відповідно до ст. 2 ЗУ «Про рослинний світ» завданням законодавства України про рослинний світ є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їхніх угруповань і місцезростання. І в спеціальному законі чітко вказано, що відносини у сфері охорони, використання та відтворення рослин і багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення регулюються відповідним законодавством України.

У зв'язку з цим спеціальний закон визначає *об'єктами рослинного світу* дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання. Таким чином, законодавчо під охорону законодавства про рослинний світ підпадають не тільки окремі види дикорослих рослин та грибів, але й їхні угруповання на певній території.

Дикорослими рослинами визнаються рослини, що природно зростають на певній території. Природні рослинні угруповання являють собою сукупність видів рослин, що зростають у межах певних ділянок і перебувають у тісній взаємодії як між собою, так і з умовами довкілля.

ЗУ «Про рослинний світ», поряд із термінами «рослинний світ» та «об'єкти рослинного світу», містить також у ст. 3 визначення поняття «природні рослинні ресурси». *Природними рослинними ресурсами* вважаються об'єкти рослинного світу, що використовуються або можуть бути використані населенням для потреб виробництва та інших потреб. Таким чином, поняття «природні рослинні ресурси» є вужчим за змістом від поняття «об'єкти рослинного світу».

Особливої уваги заслуговує також питання про співвідношення між поняттями «рослинний світ» та «ліс».

Тривалий час в українському законодавстві правове поняття лісу визначалося як сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що у своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє середовище (ст. 3 ЛК України в редакції від 21 січня 1994 р.). З 2006 року термін «ліс» визначається відповідно до ч. 1 ст. 1 ЛК України як «тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище». Однак слід пам'ятати, що юридичне поняття «ліс» не може розглядатися поза його органічним зв'язком із поняттям «рослинний світ»¹⁶⁰, а самі «ліси є лише частиною рослинного світу, хоча і найвагомішою, і що лісове законодавство не забезпечує і не в змозі забезпечити охорону рослин поза територією земель державного лісового фонду¹⁶¹».

Крім того, суттєве значення у зв'язку з цим має визначення співвідношення між лісовою та нелісовою рослинністю. Відповідно до ч. 2 ст. 4 ЛК України до лісового фонду України не належать:

- зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів;
- окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Відповідно до ст. 6 ЛК України *лісовими ресурсами є* деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів. До лісо-

¹⁶⁰ Крассов О.И. Право лесопользования в СССР. – М.: Наука, 1990. – 238 с.

¹⁶¹ Колбасов О.С. Соблюдение требований природоохранительного законодательства // Советское государство и право. – 1986. – № 4. – С. 64–70.

вих ресурсів також належать корисні властивості лісів, що використовуються для задоволення суспільних потреб.

Виходячи зі змісту зазначеної норми ЛК України та норм ЗУ «Про рослинний світ», незаперечним є той факт, що у законодавстві лісові ресурси розглядаються як різновид природних рослинних ресурсів. У зв'язку з цим норми законодавства про використання та охорону природних рослинних ресурсів безпосередньо стосуються і мають загальне значення й щодо лісових ресурсів. Тому і лісова рослинність, і нелісова є складовими ширшого поняття – «рослинний світ»¹⁶².

Тому якщо розглядати рослинний світ та ліс як абсолютно самостійні та різні природні об'єкти, надто звужується поняття рослинного світу при включенні до нього лише нелісової рослинності. Проте, як впливає зі змісту ст. 4 ЗУ «Про рослинний світ» та поняття рослинного світу у ст. 3 цього Закону, лісові ресурси є різновидом природних рослинних ресурсів, а отже, поняття рослинного світу фактично охоплює за змістом як лісову, так і нелісову рослинність. Разом з тим потрібно зазначити, що сучасне законодавче визначення терміна «ліс» дає підстави вважати складовою рослинного світу не ліс взагалі як природний комплекс, а лише його основний елемент – лісову рослинність. У зв'язку з цим норми правового режиму рослинного світу повинні бути вихідними і мати загальний характер порівняно з нормами про використання та охорону лісової рослинності.

ЗУ «Про рослинний світ» оперує ще одним поняттям – *«природні рослинні ресурси»*, під яким розуміють об'єкти рослинного світу, що використовуються або можуть бути використані населенням для потреб виробництва та інших потреб. Таким чином, це поняття є виключно експлуатаційним.

Природні рослинні ресурси за своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та іншими ознаками поділяються на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення.

¹⁶² Басай О.В. Правовий режим рослинного світу України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. – Ів.-Франк., 2008. – 214 с. – С. 22.

До *природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення* належать:

а) об'єкти рослинного світу у межах: внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також їхніх притоків усіх порядків; природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;

б) лісові ресурси державного значення;

в) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України;

г) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення законодавством України можуть бути віднесені й інші об'єкти рослинного світу.

До *природних рослинних ресурсів місцевого значення* належать дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, не віднесені до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення.

§ 2. Законодавство України про рослинний світ

Як і в будь-якій сфері, необхідною умовою належної охорони та раціонального використання рослинного світу є створення та розвиток галузевого законодавства про рослинний світ.

Як вказувалося вище, тривалий час законодавство про рослинний світ обмежувалося сукупністю нормативно-правових

актів, присвячених використанню лісів, що утворювали окрему галузь природоресурсного законодавства – лісове законодавство. Диференціація правового регулювання природоресурсних відносин відобразилася у прийнятті в 1977 р. Основ лісового законодавства Союзу РСР та союзних республік¹⁶³. У цьому акті було вказано, що до державного лісового фонду не належали: дерева і групи дерев, а також інша деревинно-чагарникова рослинність на землях сільськогосподарського призначення; захисні насадження в смугах відводу залізничних, автомобільних доріг та каналів; дерева та групи дерев, а також зелені насадження в містах та інших населених пунктах, на землях поза міськими лісами; дерева на садових ділянках¹⁶⁴.

На сьогодні система законодавства про рослинний світ сформована на основі КУ та прийнятого відповідно до неї галузевого законодавства. КУ є основою для законодавства про рослинний світ, її норми визначають спрямованість діяльності та повноваження основних органів влади, основні права та обов'язки як держави, так і громадян, у тому числі екологічні права та обов'язки, які є невід'ємною частиною законодавства про рослинний світ (ст.ст. 13, 16, 50, 66 КУ).

Міжнародні нормативно-правові документи є наступною ланкою в системі законодавства про рослинний світ. Треба зауважити, що рослинний світ як невід'ємна складова довкілля та кожної екосистеми досить часто стає об'єктом міжнародної охорони в частині захисту окремих екосистем чи територій¹⁶⁵.

Безпосередньо присвячені або стосуються охорони рослинного світу такі конвенції: Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі¹⁶⁶; Конвенція

¹⁶³ Основы лесного законодательства Союза ССР и союзных республик от 17 июня 1977 года // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1977. – № 85. – Ст. 388.

¹⁶⁴ Екологічне право України. Академічний курс: Підручник для вищих навчальних закладів / Ю.С. Шемшученко, М.В. Краснова, П.Ф. Кулинич, Н.Р. Малишева, Г.І. Балюк та ін.; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2005. – С. 560.

¹⁶⁵ Наприклад, Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2004. – Трав. – № 22.

¹⁶⁶ Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 50 (10.12.1996). – Ст. 278.

про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою знищення¹⁶⁷; Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року¹⁶⁸.

Основою для розробки законодавства про рослинний світ є ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», яким встановлено загальні принципи та вимоги щодо охорони окремих елементів довкілля, а також правила їхнього використання, в тому числі об'єктів рослинного світу.

Загальним законом у сфері охорони рослинного світу став ЗУ «Про рослинний світ». Саме зазначений нормативно-правовий акт створив передумови для подальшого розвитку національного законодавства про використання та охорону природних рослинних ресурсів. Ст. 1 ЗУ «Про рослинний світ» вказує, що відносини у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу, крім нього самого, регулюються КУ, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», ЛК України та іншими нормативно-правовими актами. Приймаються й інші законодавчі акти, що регулюють правові відносини щодо охорони та використання рослинного світу: Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів”¹⁶⁹», ЗУ «Про внесення змін до Закону України “Про Червону книгу України”» щодо покращення охорони рідкісних видів тварин та рослин¹⁷⁰ та інші.

¹⁶⁷ Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою знищення // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28 (16.07.1999). – Ст. 232.

¹⁶⁸ Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року // Офіційний вісник України, 2007. – № 22 (06.04.2007). – Ст. 932.

¹⁶⁹ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»» № 1158-VI від 19.03.2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 30 (24.07.2009). – Ст. 428.

¹⁷⁰ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Червону книгу України» щодо покращення охорони рідкісних видів тварин та рослин» № 805-VI від 25.12.2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 19 (08.05.2009). – Ст. 259.

Відносини у сфері охорони, використання та відтворення рослин і багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення регулюються відповідним законодавством України.

Цим же Законом було визначено, що *завданням законодавства України про рослинний світ* є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їхніх угруповань і місцезростань.

ЗУ «Про рослинний світ» визначив законодавчі засади використання та охорони рослинного світу, встановив правила здійснення окремих видів поводження з об'єктами рослинного світу (акліматизація, інтродукція і т. ін.), повноваження державних органів тощо.

Наступною ланкою у системі законодавства про рослинний світ є ЛК України. Зважаючи на те, що питання правової охорони та використання лісів висвітлюються у наступному розділі, необхідно звернути увагу тільки на співвідношення ЗУ «Про рослинний світ» та вказаного кодексу, які співвідносяться як загальний та спеціальний закони. ЛК України у сукупності з підзаконними нормативно-правовими актами в цілому забезпечує належне правове регулювання відносин щодо використання та охорони лісів і є прикладом спеціального закону, а порядок використання та охорони нелісової рослинності визначається переважно нормами загального характеру, вміщеними у ЗУ «Про рослинний світ».

Необхідно зазначити, що більшість підзаконних актів, прийняття яких прямо передбачене ЗУ «Про рослинний світ», до цього часу не розроблені. Тому подальший розвиток законодавства про рослинний світ вбачається, крім того, також у розробці та прийнятті великої кількості підзаконних нормативно-правових актів, передбачених бланкетними нормами ЗУ «Про рослинний світ», зокрема, правил загального використання природних рослинних ресурсів громадянами України, порядку спеціального використання природних рослинних ресурсів (стосовно різних видів такого використання) та інших актів.

Однак неможливо говорити про повну відсутність підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері. Так, прикладами під-

законних актів у сфері охорони та використання рослинного світу є: Порядок ведення державного обліку і кадастру рослинного світу¹⁷¹; Інструкція про порядок встановлення нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів¹⁷²; Положення про Зелену книгу України¹⁷³ тощо.

Потрібно наголосити, що окремі норми законодавства про охорону рослинного світу містяться в нормативних актах, зокрема, в законодавстві щодо захисту рослин, відходів, природно-заповідного фонду тощо. Це не є відмінністю законодавства про рослинний світ, а лише вказує на міжгалузевий характер цього інституту екологічного права.

§ 3. Використання об'єктів рослинного світу

Правове регулювання використання рослинного світу є реалізацією інституту права природокористування у законодавстві про рослинний світ з усіма притаманними йому принципами та вимогами. Як і вивчення будь-якого питання, вивчення використання рослинного світу необхідно розпочинати з класифікації. У спеціальній літературі вже досліджувалося це питання і було запропоновано різні критерії для такого поділу. Це, у свою чергу, дозволило зазначити, що основними видами користування природними рослинними ресурсами є такі (залежно від критерію поділу):

1) за підставою виникнення права користування природними рослинними ресурсами: загальне (здійснюється без одержання дозволу, безоплатно) та спеціальне користування природними рослинними ресурсами (виникає у встановленому порядку на підставі

¹⁷¹ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку ведення державного обліку і кадастру рослинного світу» № 195 від 22.02.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 8 (07.03.2006). – Ст. 452.

¹⁷² Наказ Мінприроди України «Про затвердження Інструкції про порядок встановлення нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів» № 61 від 12.02.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10 (22.03.2002). – Ст. 491.

¹⁷³ Постанова КМ України «Про затвердження Положення про Зелену книгу України» № 1286 від 29.08.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 36 (20.09.2002). – Ст. 1692.

спеціального дозволу, є платним). При цьому спеціальне використання природних рослинних ресурсів поділяється на різновиди залежно від мети використання (господарсько-цільового використання) об'єктів рослинного світу;

2) *за строками користування*: постійне (без встановлення строку), тимчасове (на певний строк). Тимчасове користування природними рослинними ресурсами поділяється на різновиди залежно від тривалості: короткострокове і довгострокове;

3) *залежно від мети використання природних рослинних ресурсів*: використання природних рослинних ресурсів з природоохоронною, рекреаційною, оздоровчою, культурно-освітньою, виховною, науково-дослідною, господарською чи іншою метою. При цьому використання природних рослинних ресурсів з господарською метою здійснюється: для забезпечення потреб населення та виробництва у технічній, лікарській, пряно-ароматичній, харчовій сировині з дикорослих рослин; для випасання худоби, для забезпечення інших потреб тваринництва; для потреб бджільництва; для потреб мисливського та рибного господарства; для інших потреб;

4) *за суб'єктами*: використання природних рослинних ресурсів фізичними і юридичними особами;

5) *за формами організації природокористування*: колективне (спільне) використання природних рослинних ресурсів, що характеризується спільним використанням природних рослинних ресурсів декількома суб'єктами, та індивідуальне (відособлене) використання природних рослинних ресурсів одним суб'єктом;

6) *за впливом на навколишнє природне середовище*: позитивне (не пов'язане з погіршенням стану природних рослинних ресурсів, інших природних об'єктів та довкілля в цілому) і негативне використання природних рослинних ресурсів (при якому відбувається погіршення якісного стану природних рослинних ресурсів, інших природних об'єктів чи навколишнього природного середовища);

7) *за рівнем охоронного режиму, встановленим для користування природними ресурсами*: користування природними рослинними ресурсами загальнодержавного і місцевого значення;

8) залежно від виду природних рослинних ресурсів, що використовуються: використання лісових рослинних ресурсів та використання нелісової рослинності¹⁷⁴.

Для належного вивчення використання природних рослинних ресурсів необхідно більш детально зупинитися на поділі залежно від підстав виникнення і мети використання.

Право загального природокористування рослинними ресурсами передбачає використання природних об'єктів та їхніх корисних властивостей без закріплення за окремими особами та надання відповідних дозволів на їхнє використання. Крім того, воно є безоплатним.

У порядку загального використання природних рослинних ресурсів фізичні особи можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях.

Загальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється громадянами з додержанням правил, що повинні затверджуватися Мінприроди України, без надання їм відповідних дозволів. Однак законодавцем встановлені певні обмеження на здійснення загального природокористування рослинними ресурсами, зокрема, забороняється збирання у порядку загального використання дикорослих рослин, віднесених до переліку наркотиковмісних рослин, їхніх плодів, насіння, післяжнивних залишків, відходів сировини тощо. Також забороняється торгівля лікарськими і декоративними видами рослин та їхніми частинами (корені, стебла, плоди тощо), зібраними в порядку загального використання природних рослинних ресурсів.

Загальне використання природних рослинних ресурсів у разі їхнього виснаження, різкого зменшення популяційної та ценотичної різноманітності тощо може бути обмежене Радою міністрів АРК, місцевими органами виконавчої влади та органами місцево-

¹⁷⁴ Басай О.В. Правовий режим рослинного світу України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. – Ів.-Франк., 2008. – 214 с. – С. 83–84.

го самоврядування, а також Мінприроди та іншими спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади відповідно до їхньої компетенції.

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється за дозволом юридичними або фізичними особами для задоволення їхніх виробничих та наукових потреб, а також з метою отримання прибутку від реалізації цих ресурсів або продуктів їхньої переробки. Virізнюються такі види спеціального використання природних рослинних ресурсів:

- збирання лікарських рослин;
- заготівля деревини під час рубок головного користування;
- заготівля живиці;
- заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків тощо;
- збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, грибів, лісової підстилки, очерету тощо;
- заготівля сіна;
- випасання худоби.

Законодавством України можуть передбачатися й інші види спеціального використання природних рослинних ресурсів.

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення здійснюється за дозволом, що видається в порядку, який визначається КМ України¹⁷⁵. Спеціальне використання природних рослинних ресурсів місцевого значення здійснюється за дозволом, що видається в порядку, який визначається ВР АРК та органами місцевого самоврядування.

Своєрідним дублюванням положень про загальне використання рослинного світу є законодавча заборона реалізації лікарської та технічної сировини дикорослих рослин юридичними або фізичними особами, які не мають дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів.

Видача дозволів на спеціальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється у межах лімітів їхнього викорис-

¹⁷⁵ Постанова КМ України «Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення» // Урядовий кур'єр. –1992. – 28 серп. – № 35.

тання. Ліміти спеціального використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються на підставі науково обґрунтованих нормативів Мінприроди.

Не потребують дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів:

- власники земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти рослинного світу, крім тих, що занесені до Червоної книги України та Зеленої книги України;

- користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок, які їм надано для цільового призначення (ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства, колективного садівництва, городництва, сінокосіння, випасання худоби), за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів є платним. Розмір збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів визначається з урахуванням природних запасів, поширення, цінності, можливості відтворення, продуктивності цих ресурсів.

Від збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів звільняються:

- користувачі, у тому числі орендарі, земельних ділянок (для задоволення природними рослинними ресурсами власних потреб без права їхньої реалізації), науково-дослідні установи, навчальні та освітні заклади, що проводять наукові дослідження об'єктів рослинного світу з метою їхньої охорони, невиснажливого використання та відтворення, за винятком використання ними об'єктів, занесених до Червоної книги України чи до Зеленої книги України;

- власники земельних ділянок.

Необхідно зазначити, що збір за використання природних рослинних ресурсів не був включений до ПК України, однак практика застосування законодавства вказує: збір та використан-

ня рослинних ресурсів встановлюється на основі актів, що регламентують збір за використання лісових ресурсів, а вже останній був включений до ПК України.

Законодавець встановив, що використання природних рослинних ресурсів може здійснюватися з такою метою:

- природоохоронною;
- рекреаційною;
- оздоровчою;
- культурно-освітньою;
- виховною;
- науково-дослідною;
- господарською: а) для забезпечення потреб населення та виробництва у технічній, лікарській, пряно-ароматичній, харчовій сировині з дикорослих рослин; б) для випасання худоби, для забезпечення інших потреб тваринництва; в) для потреб бджільництва; г) для потреб мисливського та рибного господарства.

Законодавчо передбачено, що використання природних рослинних ресурсів з природоохоронною, рекреаційною, оздоровчою, культурно-освітньою та виховною метою здійснюється в порядку загального використання.

Для проведення науково-дослідних робіт, пов'язаних із використанням природних рослинних ресурсів, у встановленому земельним законодавством порядку можуть визначатися спеціальні земельні ділянки, на яких зростають об'єкти рослинного світу.

Господарське використання рослинних ресурсів, у тому числі промислове збирання технічної, лікарської, пряно-ароматичної, харчової сировини з дикорослих рослин, проводиться з урахуванням принципів невиснаження природних рослинних ресурсів, збереження сприятливих умов для життя диких тварин та охорони довкілля.

Використання природних рослинних ресурсів для випасання худоби та забезпечення інших потреб тваринництва здійснюється на земельних ділянках, що визначаються в установленому земельним законодавством порядку. Однак таке використання природних рослинних ресурсів для випасання худоби та забезпечення інших потреб тваринництва забороняється, якщо це може при-

звести до деградації земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, або перешкоджає їхньому своєчасному природному відтворенню.

Використання природних рослинних ресурсів для потреб бджільництва здійснюється безоплатно і без отримання дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів шляхом розміщення пасік на відповідних земельних ділянках за погодженням з власником, користувачем (у тому числі орендарем) такої ділянки.

Використання природних рослинних ресурсів для потреб мисливського та рибного господарства здійснюється з урахуванням вимог ЗУ «Про рослинний світ», а також земельного, водного законодавства та нормативно-правових актів з питань ведення мисливського та рибного господарства. Юридичні або фізичні особи, які здійснюють ведення мисливського і рибного господарства, зобов'язані здійснювати заходи щодо охорони природних рослинних угруповань на території закріплених за ними мисливських угідь та рибогосподарських водойм.

Окремо потрібно наголосити на можливості використання об'єктів рослинного світу на праві власності. Законодавство про рослинний світ не містить правового інституту *права власності на об'єкти рослинного світу*. Однак це не означає, що відповідне право та його захист відсутнє взагалі. У зв'язку з тим, що об'єкти рослинного світу нерозривно пов'язані із земельною ділянкою, право власності на рослини, які зростають на ділянці власника, є похідним від права власності на саму земельну ділянку. Крім того, у разі потреби набуття права власності на об'єкт рослинного світу на такі правовідносини припустимо поширювати чинність відповідних норм ЦК України, що регламентують право власності в Україні на будь-який об'єкт, не вилучений з цивільного обігу.

Підтвердженням існування елементів права власності на об'єкти рослинного світу є вказівки в ЗУ «Про рослинний світ» на можливість землевласників здійснювати використання рослинних ресурсів на власних ділянках безоплатно, без отримання спеціального дозволу і незалежно від мети використання. Крім

того, власник земельної ділянки безперешкодно може, наприклад, зносити насадження на своїй земельній ділянці¹⁷⁶.

Крім того, ст.ст. 6 і 7 ЗУ «Про Червону книгу України» передбачають право державної, комунальної та приватної власності на об'єкти Червоної книги, а серед її об'єктів є рослини.

§ 4. Правова охорона рослинного світу

Правова охорона рослинного світу – це цілеспрямований процес правового регулювання і здійснення заходів з охорони, раціонального використання і відтворення природних рослинних ресурсів. При цьому *правова охорона рослинного світу* включає закріплені у законодавстві права та обов'язки суб'єктів щодо охорони, раціонального використання і відтворення природних рослинних ресурсів, їхню діяльність, а також комплекс заходів, спрямованих на збереження просторової, видової, популяційної та ценогичної різноманітності і цілісності об'єктів рослинного світу, охорону умов їхнього місцезростання, збереження від знищення, пошкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невиснажливе використання¹⁷⁷.

У зв'язку з тим, що охорона рослинного світу є одним із напрямків природоохоронної діяльності, вона виявляється у різноманітних формах: біологічна (відновлення рослинних ресурсів), технологічна (використання новітніх технологій, які сприяють більш ефективному виробництву), санітарна (проведення заходів щодо боротьби зі шкідниками і хворобами), організаційна (організація використання і контролю за станом рослинного світу), економічна (матеріально-технічне забезпечення, планування), ідеологічно-виховна (проведення еколого-виховної роботи).

Відповідно до ст. 25 ЗУ «Про рослинний світ», охорона рослинного світу передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих

¹⁷⁶ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку видалення дерев, кущів, газонів і квітників у населених пунктах» №1045 від 01.08.2006 р. // Офіційний вісник України, – 2006. – № 31 (16.08.2006). – Ст. 2215.

¹⁷⁷ *Басай О.В.* Правовий режим рослинного світу України : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.06. – Ів.-Франк., 2008. – 214 с. – С. 138.

на збереження просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності і цілісності об'єктів рослинного світу, охорону умов їхнього місцезростання, збереження від знищення, пошкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невиснажливе використання.

У ст. 26 названого Закону вказано, що *охорона рослинного світу* забезпечується: 1) встановленням правил і норм охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу; 2) заборонаю та обмеженням використання природних рослинних ресурсів у разі необхідності; 3) проведенням екологічної експертизи та інших заходів з метою запобігання загибелі об'єктів рослинного світу в результаті господарської діяльності; 4) захистом земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, від ерозії, селей, підтоплення, затоплення, заболочення, засолення, висушення, ущільнення, засмічення, забруднення промисловими і побутовими відходами і стоками, хімічними й радіоактивними речовинами та від іншого несприятливого впливу; 5) створенням та оголошенням територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 6) організацією наукових досліджень, спрямованих на забезпечення здійснення заходів щодо охорони та відтворення об'єктів рослинного світу; 7) розвитком системи інформування про об'єкти рослинного світу та вихованням у громадян дбайливого ставлення до них; 8) створенням системи державного обліку та здійсненням державного контролю за охороною, використанням та відтворенням рослинного світу; 9) занесенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин до Червоної книги України, а також рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань – до Зеленої книги України; 10) встановленням юридичної відповідальності за порушення порядку охорони та використання природних рослинних ресурсів.

Необхідно зазначити, що заходами щодо охорони рослинного світу припустимо вважати і ті, які не містяться в ст. 26 ЗУ «Про рослинний світ». Так, з метою охорони здоров'я населення, запобігання захворюванню тварин та заподіяння збитків рослинному світу господарюючими суб'єктами можуть здійснюватися заходи, спрямовані на регулювання поширення і чисельності окремих ви-

дів дикорослих рослин (отруйних, наркотиковмісних, карантинних тощо). Однак ці заходи не повинні завдавати шкоди іншим об'єктам рослинного та тваринного світу.

Перелік дикорослих видів рослин, поширення і чисельність яких підлягають регулюванню, а також порядок здійснення відповідних заходів з регулювання їхнього поширення і чисельності визначаються Мінприроди за погодженням із відповідними центральними органами виконавчої влади.

Крім цього, до правових засад з охорони рослинних ресурсів можна віднести вимоги щодо інтродукції, переселення, акліматизації та селекції рослин. Правовою гарантією охорони об'єктів рослинного світу та їхніх угруповань є створення (запровадження) Червоної книги України та Зеленої книги України.

До Червоної книги України заносять рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. До Зеленої книги України заносять відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні.

Червона книга України є основою для розроблення та реалізації програм (планів дій), спрямованих на охорону та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до неї. Зелена книга є основою для розроблення охоронних заходів щодо збереження, відтворення та використання занесених до неї природних рослинних угруповань. Охорона цих угруповань спрямовується на збереження їхньої ценотичної структури, популяції рідкісних видів рослин та умов місцезростання.

Здійснення правової охорони рослинного світу неможливе без належного виконання державних приписів з метою охорони, використання і відтворення природних ресурсів рослинного світу відповідними суб'єктами, а діяльність останніх є необхідною організаційною умовою охорони рослинного світу.

Суб'єкти правовідносин з охорони рослинного світу наділені державою певними правами та обов'язками, коло яких визначає їхній правовий статус у цій сфері. Відповідно до правового статусу суб'єктів правовідносин з охорони і використання рослинного світу їх можна поділити на певні групи. Зокрема, це:

– ВР України, Президент України, КМ України та інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, які наділені повноваженнями щодо регулювання правовідносин з охорони, використання і відтворення рослинного світу, управління і державного контролю у цій сфері;

– підприємства, установи, організації і громадяни як власники та користувачі земельних ділянок, на яких розміщені об'єкти рослинного світу, а також користувачі природних рослинних ресурсів, які є носіями прав та обов'язків щодо охорони, використання і відтворення природних рослинних ресурсів;

– громадяни та громадські організації, які мають право брати участь у рослинноохоронних правовідносинах, здійснюючи громадський контроль в галузі охорони і раціонального використання природних рослинних ресурсів;

– правоохоронні органи, зокрема, органи прокуратури (особливо природоохоронної прокуратури), які наділені контрольно-наглядовими повноваженнями за законністю в рослинноохоронних правовідносинах та розслідують правопорушення у цій сфері.

До правових заходів охорони рослинного світу припустимо віднести здійснення контролю в галузі охорони, використання і відтворення рослинного світу, що охоплює весь механізм правового регулювання охорони, використання і відтворення рослинного світу, починаючи з розроблення правових норм, їхнього застосування та закінчуючи оцінкою результатів їхньої дії і рівня ефективності правового регулювання.

Об'єктами контролю в галузі охорони, використання і відтворення рослинного світу є стан рослинного світу, виконання, дотримання та застосування законодавства про рослинний світ. З метою досягнення вищого рівня ефективності охорони рослинного світу необхідно комплексно підходити до об'єктів контролю. Стан рослинного світу, наприклад, може свідчити про ефективність чи

неефективність виконання рослинноохоронних заходів, дотримання законодавства про охорону рослинного світу органами виконавчої влади, підприємствами, установами, організаціями і громадянами та застосування цього законодавства уповноваженими органами державної влади. А ефективне здійснення цих форм реалізації права сприяє покращенню якісних характеристик рослинного світу.

Контроль у галузі охорони, використання і відтворення рослинного світу поділяється на *державний, відомчий, виробничий, громадський*.

Державний контроль у галузі охорони, використання і відтворення рослинного світу має надвідомчий характер, його завданням є дотримання законодавства про рослинний світ і нормативів щодо охорони рослинного світу всіма державними органами, службовцями, а також усіма підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами.

Що стосується *відомчого* контролю в галузі охорони, використання і відтворення рослинного світу, то здійснюється він міністерствами, державними комітетами з додержання законодавства про рослинний світ, підприємствами, установами та організаціями, які їм підпорядковані, тобто в межах підпорядкованої їм галузі управління.

Виробничий контроль полягає в тому, що підприємства, організації слідкують за дотриманням законодавства про рослинний світ у ході здійснення своєї діяльності.

Громадський контроль у галузі охорони рослинного світу, відповідно до ст. 37 ЗУ «Про рослинний світ», здійснюють громадські інспектори з охорони навколишнього природного середовища, які діють згідно з Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля. Однак громадський контроль у широкому розумінні не обмежується тільки роботою громадських інспекторів. До форм контролю громадськості у сфері охорони об'єктів рослинного світу можна віднести доступ до інформації про заходи з охорони чи використання рослинного світу, громадські слухання щодо проектної документації на об'єкти містобудування тощо.

**§ 5. Юридична відповідальність
за правопорушення у сфері охорони
та використання об'єктів рослинного світу**

Юридична відповідальність являє собою форму державного примусу з метою дотримання норм права і полягає в обов'язку особи зазнавати несприятливих наслідків за неправомірну поведінку. Юридична відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ має на меті покарання правопорушника, припинення і попередження правопорушень у галузі охорони і використання природних рослинних ресурсів, а також поновлення порушених прав власників і природокористувачів цих ресурсів, відновлення якості та відтворення природних рослинних ресурсів. Відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ, як і за порушення екологічного законодавства в цілому, повинна виконувати стимулюючу, компенсаційну, превентивну і каральну функції.

У ст. 40 ЗУ «Про рослинний світ» встановлюється, що порушення законодавства про рослинний світ тягне за собою *дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову* або *кримінальну* відповідальність згідно із законами України. Ця ж норма дає вичерпний перелік порушень законодавства про рослинний світ, які і є підставою для притягнення до відповідальності винних осіб. Відповідальність несуть особи, винні у такому самовільному спеціальному використанні природних рослинних ресурсів; порушенні правил загального використання природних рослинних ресурсів; протиправному знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу; порушенні вимог охорони умов місцезростання об'єктів рослинного світу; порушенні вимог щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію, експлуатації споруд та об'єктів, застосування технологій, які негативно впливають на стан об'єктів рослинного світу; перевищенні лімітів використання природних рослинних ресурсів; самовільному проведенні інтродукції та акліматизації дикорослих видів рослин; реалізації лікарської та технічної сировини дикорослих рослин, зібраної без дозволу на спеціальне

використання природних рослинних ресурсів; закупівлі лікарської та технічної сировини дикорослих рослин у юридичних або фізичних осіб, які не мають дозволу на їхнє спеціальне використання; порушенні правил вивезення за межі України і ввезення на її територію об'єктів рослинного світу; невнесенні збору за використання природних рослинних ресурсів у встановлені строки.

Цивільно-правова відповідальність полягає в обов'язку особи компенсувати шкоду, завдану довкіллю в цілому та об'єктам рослинного світу, зокрема внаслідок неправомірної поведінки.

Зазвичай розмір шкоди, завданої довкіллю, у сфері охорони рослинного світу визначається за допомогою затверджених такс. *Такса для обчислення шкоди, заподіяної порушенням законодавства про рослинний світ*, є умовною одиницею вимірювання шкоди з урахуванням у вартісному вираженні всіх негативних наслідків; виконує каральну (включає реальні збитки і є заходом покарання правопорушника) і компенсаційну (включає упущену вигоду) функції; встановлюється вона завчасно, до причинення шкоди з урахуванням різних характеристик природних рослинних ресурсів.

Визначення шкоди, завданої об'єктам рослинного світу, проводиться відповідно до Постанови КМ України «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів»¹⁷⁸ та Постанови КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу»¹⁷⁹. Треба зазначити, що, незважаючи на назву останньої вказаної постанови, вона поширює свою дію також на випадки обчислення шкоди, заподіяної знищенням, пошкодженням чи незаконною рубкою окремих дерев, груп дерев, чагарників на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках, що не належать до лісового фонду.

Кримінально-правова відповідальність встановлена за найбільш небезпечні злочини проти рослинного світу, які в основному

¹⁷⁸ Постанова КМ України «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів» № 559 від 08.04.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 14 (23.04.1999 р.). – Ст. 579.

¹⁷⁹ Постанова КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» № 665 від 23.07.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 56 (08.08.2008). – Ст. 1868.

зазначені у спеціальному розділі – «Злочини проти довкілля» Особливої частини КК України. Ще один склад, який не названий у цьому розділі, але посягає на охорону рослинного світу, передбачений у ст. 441 КК України «Екоцид».

Усі злочини проти рослинного світу, передбачені КК України, можна поділити на три групи. До *першої групи* належать злочини, основним безпосереднім об'єктом яких в тій чи іншій мірі є охорона, використання, відтворення природних рослинних ресурсів: ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження лісових масивів», ст. 246 КК України «Незаконна порубка лісу», ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин», ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду», ст. 441 КК України «Екоцид». У цих же злочинах окремі природні рослинні ресурси виступають предметами злочинів.

Другу групу становлять злочини, які посягають на екологічну безпеку, внаслідок чого може бути заподіяна шкода рослинному світу, і полягають у порушеннях, які можуть заподіяти шкоду рослинному світу: ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки», ст. 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення», ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля».

До *третьої групи* можна віднести злочини, які посягають на охорону і використання інших природних ресурсів, що тісно пов'язані з природними рослинними ресурсами, внаслідок чого може бути завдана шкода останнім: ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель», ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод», ст. 243 КК України «Забруднення моря», ст. 244 КК України «Порушення законодавства про континентальний шельф України».

Адміністративні правопорушення щодо рослинного світу мають меншу суспільну небезпеку у порівнянні зі злочинами у цій сфері. *Адміністративна відповідальність за порушення законодав-*

ства про рослинний світ передбачена у 29 статтях КУпАП. Їх можна поділити на групи. *Першу групу* становлять адміністративні проступки, які безпосередньо посягають на рослинний світ, тобто основним безпосереднім об'єктом посягання є охорона, використання або відтворення рослинного світу: ст. 70 КУпАП «Самовільне сінокосіння і пасіння худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід»; ст. 77-1 КУпАП «Самовільне випалювання рослинності або її залишків»; ст. 83-1 КУпАП «Порушення законодавства про захист рослин»; ст. 85-1 КУпАП «Виготовлення та збут заборонених знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу»; ст. 88 КУпАП «Незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу»; ст. 88-1 КУпАП «Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах»; ст. 90 КУпАП «Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України»; ст. 91-2 КУпАП «Перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів».

До *другої групи* відносяться посягання на окремі природні рослинні ресурси, тобто їх основним безпосереднім об'єктом є охорона, використання, відтворення окремих природних рослинних ресурсів: ст. 64 КУпАП «Порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці»; ст. 65 КУпАП «Незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка»; ст. 65-1 КУпАП «Знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень»; ст. 66 КУпАП «Знищення або пошкодження підросту в лісах»; ст. 67 КУпАП «Здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку»; ст. 68 КУпАП «Порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини»; ст. 69 КУпАП «Пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду».

До *третьої групи* належать адміністративні проступки проти доквілля, основним безпосереднім об'єктом яких хоча і не ви-

ступає охорона, використання, відтворення природних рослинних ресурсів, проте їм може бути заподіяна шкода внаслідок порушення екологічних норм: ст. 52 КУпАП «Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель»; ст. 53 КУпАП «Порушення правил використання земель»; ст. 59 КУпАП «Порушення правил охорони водних ресурсів»; ст. 59-1 КУпАП «Порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення»; ст. 63 КУпАП «Незаконне використання земель державного лісового фонду»; ст. 71 КУпАП «Введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси»; ст. 72 КУпАП «Пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, шкідливими викидами, відходами і покидьками»; ст. 73 КУпАП «Засмічення лісів відходами»; ст. 74 КУпАП «Знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду»; ст. 77 «Порушення вимог пожежної безпеки в лісах»; ст. 91 КУпАП «Порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду»; ст. 91-1 КУпАП «Невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів»¹⁸⁰.

Дисциплінарна відповідальність за правопорушення у сфері охорони та використання рослинного світу настає за невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків працівника, яке призвело до завдання шкоди рослинному світу. Дисциплінарну відповідальність працівник несе перед роботодавцем. Для притягнення до дисциплінарної відповідальності працівника не має значення, чи входили в коло його трудових функцій охорона та використання рослинного світу. Має значення тільки порушення трудових обов'язків, яке потягнуло за собою шкоду рослинному світу.

¹⁸⁰ Басай О.В. Правовий режим рослинного світу України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. – Ів.-Франк., 2008. – 214 с.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та характеристика рослинного світу як об'єкта правової охорони.
2. Система законодавства про рослинний світ.
3. Використання природних рослинних ресурсів: поняття та класифікація.
4. Правове регулювання видів використання природних рослинних ресурсів залежно від мети їхнього використання.
5. Правова охорона рослинного світу.
6. Управління та контроль у галузі охорони рослинного світу.
7. Юридична відповідальність за правопорушення у галузі охорони та використання рослинного світу.

Теми рефератів

1. Співвідношення ЗУ «Про рослинний світ» та ЛК України.
2. Співвідношення ЗУ «Про рослинний світ» та ЗУ «Про охорону прав на сорти рослин».
3. Розвиток законодавства про рослинний світ.
4. Плата за користування рослинним світом.
5. Зміст та юридичне значення Зеленої книги України.
6. Зміст та юридичне значення Червоної книги України стосовно рослинного світу.
7. Порядок відшкодування шкоди, завданої об'єктам рослинного світу.
8. Роль органів МВС у забезпеченні дотримання законодавства про рослинний світ.

РОЗДІЛ 4

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ І ВИКОРИСТАННЯ ЛІСІВ

О.М. ШУМІЛО

- § 1. Актуальні проблеми правової охорони лісів в Україні.
- § 2. Ліси як об'єкт правової охорони та використання в Україні.
- § 3. Лісові правовідносини.
- § 4. Нормативно-правове регулювання лісових правовідносин.
- § 5. Право власності на ліси.
- § 6. Право користування лісами, лісові сервітути.
- § 7. Державне регулювання та управління у сфері лісових відносин.
- § 8. Організація лісового господарства.
- § 9. Ведення лісового господарства.
- § 10. Охорона і захист лісів.
- § 11. Контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів.
- § 12. Вирішення спорів у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів, відповідальність за порушення лісового законодавства.

§ 1. Актуальні проблеми правової охорони лісів в Україні

Ліси України є її національним багатством і за призначенням та місцерозташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах, що зазначено в ч. 2 ст. 1 ЛК України¹⁸¹.

Ліси створюють умови для існування багатьох видів рослин і тварин, захищають та підтримують різноманіття як окремих груп

¹⁸¹ Лісовий кодекс України № 3852-ХІІ від 21.01.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17 (26.04.1994). – Ст. 99.

організмів, так і екосистем. Дерева є складовою довкілля: вони регулюють кругообіг вод, як фільтри очищують забруднене повітря, виробляють кисень, виділяють фітонциди (специфічні сполуки, що вбивають бактерії), насичують атмосферу озоном. Ліси є динамічними складними екосистемами, формування яких займає тривалий час¹⁸².

Відповідно до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 р., за площею лісів та запасами деревини Україна є державою з дефіцитом лісових ресурсів.

Масові вирубки лісів з метою подальшого вивезення деревини за кордон завжди збігаються з негативними змінами в державі. Видатний філософ Л.М. Гумільов наводить приклад, що занепад в країні впливає не тільки на політичну розстановку сил, а й на стан її природних ресурсів. Наприклад, Іван Грозний надав англійцям надзвичайно вигідні концесії на вивіз до Західної Європи лісу й інших товарів. Фактично англійці використовували ці концесії зі шкодою для тодішньої російської держави. Крім того, в опричнину Грозний набирав велику кількість «іноземних спеціалістів»: німців, шведів, ливонців, які прагнули отримати місце, природно, для того, щоб повернутися додому з грошима. І реалізація концесій, і оплата «спеціалістів» відбувалися за рахунок витрат ресурсів країни, які у жодний спосіб не контролювалися. Тому період занепаду держави в той час на природі відбився дуже і дуже несприятливо. На щастя, техніка в XVI ст. була розвинута не настільки, щоб хижачька експлуатація природних ресурсів протягом 50 років призвела до їхнього повного виснаження, а на землі стало неможливо жити. Природа тоді була ще сильніша за техніку і змогла доволі швидко поновити і ландшафт, і ресурси¹⁸³.

Ліси займають більше 15,7 відсотка території України (9,58 мільйона гектарів) і розташовані в основному на півночі (Полісся) та заході (Карпати). Оптимальним, за європейськими рекомендаціями, є показник лісистості у 20 відсотків, для досягнення якого в Україні необхідно створити більше 2 мільйонів гектарів нових лісів. Загаль-

¹⁸² Зелений пакет. Посібник для вчителя. Регіональний екологічний центр для Центральної та Східної Європи. – 2010. – С. 50.

¹⁸³ Гумилев Л.Н. От Руси до России. – М. : АСТ; Хранитель, 2007. – С. 210–212.

на площа вкритих лісовою рослинністю земель збільшилася з 1961 р. із 7,1 до 9,5 мільйона гектарів (на 33,8 відсотка).

Якщо зазначені темпи заліснення будуть збережені, то лише через двадцять років в Україні буде досягнутий оптимальний рівень лісистості.

Ліси Держкомлісгоспу, віднесені до ПЗФ, займають близько 1,2 мільйона гектарів, або 35 відсотків ПЗФ України. Частка заповідних лісів, які перебувають у підпорядкуванні Держкомлісгоспу, становить 15,4 відсотка.

Повноваження з охорони та відтворення лісів покладені на центральні та місцеві органи виконавчої влади, що призводить до їхнього дублювання та неефективного використання бюджетних коштів. Система управління в галузі охорони та відтворення лісів не повністю забезпечує багатоцільове, безперервне і невиснажливе використання ресурсів та лісових екосистем. Необхідно здійснити реформування зазначеної системи із забезпеченням розмежування природоохоронних і господарських функцій.

Метою вказаної стратегії є поліпшення екологічної ситуації, підвищення рівня екологічної безпеки в країні та збільшення до 2020 р. площі заліснення до 17 відсотків території держави шляхом відновлення лісів та лісорозведення на земельних ділянках лісового фонду, створення захисних лісових насаджень на землях несільськогосподарського призначення і землях, відведених для заліснення, відновлення та створення нових полезахисних лісових смуг, крім природних степових ділянок.

Уряд країни працює над проблемою охорони та раціонального використання лісів. Тому Постановою КМ України було затверджено Державну цільову програму «Ліси України» на 2010–2015 роки¹⁸⁴, метою якої є визначення основних напрямів збалансованого розвитку лісового господарства, спрямованих на посилення екологічних, соціальних та економічних функцій лісів. Одним із першочергових завдань програми є підвищення рівня лісистості. Виконання цього дасть змогу поліпшити стан та якісний склад лісів,

¹⁸⁴ Постанова КМ України «Про затвердження Державної цільової програми «Ліси України» на 2010–2015 роки» № 977 від 16.09.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 72 (28.09.2009). – Ст. 2475.

посилити їхні екологічні функції та підвищити продуктивність, а також створити умови для досягнення оптимальних показників рівня лісистості, збільшивши на 0,5 млн гектарів площу лісів та підвищивши до 16,1 відсотка рівень лісистості в країні.

Орієнтовний обсяг коштів, необхідних для виконання програми, становить 22 млрд гривень, у тому числі 7,9 млрд – із загального фонду державного бюджету. Її фінансування здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, власних коштів лісокористувачів та інших джерел.

Таким чином, одним з основних завдань охорони лісів в Україні держава вважає лише підвищення рівня лісистості, ставлячи перед собою мету довести загальний обсяг лісів у 2015 р. до 16,1 відсотка, а у 2020 р. – відповідно до 17 відсотків.

На жаль, державні органи враховують лише загальний відсоток лісів, без урахування «якості» дерев. Через це лісова промисловість перетворила багато природних лісів на території з вирощування деревини. Види дерев, що не мають цінності та потенційного прибутку для лісової промисловості, винищуються. Натомість висаджують види дерев, що швидко ростуть, отже, обіцяють більші прибутки.

Ліси в Німеччині є чудовим прикладом. Лише 150 років тому широколистяні види дерев становили 2/3 всіх лісів. Хвойні види становили третину. Сьогодні пропорція змінилася, тому що хвойні дерева ростуть швидше¹⁸⁵.

§ 2. Ліси як об'єкт правової охорони та використання в Україні

Відповідно до ч. 1 ст. 1 ЛК України під *лісом* потрібно розуміти тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище.

¹⁸⁵ Велт Барбара, Волфрум Крістін. Книга про ліс. – Краків : ПКЕ, 1995.

Ліси України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії:

1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції);

2) рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції);

3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо);

4) експлуатаційні ліси.

Поділ лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій проводиться в порядку, що встановив КМ України у відповідній Постанові¹⁸⁶.

Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони ростуть і незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави. До лісового фонду України належать лісові ділянки, у тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара. До лісового фонду України не належать:

– зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів;

– окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Під *лісовою ділянкою* треба розуміти ділянку лісового фонду України з визначеними межами, яка виділена відповідно до ЛК України для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі. Лісові ділянки можуть бути вкриті лісовою рослинністю, а також постійно або тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (внаслідок неоднорідності лісових природних комплексів, лісо-

¹⁸⁶ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» № 733 від 16.05.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37 (01.06.2007). – Ст. 1483.

господарської діяльності або стихійного лиха тощо). До непокритих лісовою рослинністю лісових ділянок належать лісові ділянки, зайняті незімкнутими лісовими культурами, лісовими розсадниками і плантаціями, а також лісовими шляхами та просіками, лісовими протипожежними розривами, лісовими осушувальними канавами і дренажними системами.

Лісова ділянка природно пов'язана із земельною лісовою ділянкою – ділянкою лісового фонду України з визначеними межами, яка надається або вилучається у землекористувача чи власника земельної ділянки для ведення лісового господарства або інших суспільних потреб відповідно до ЗК України.

ПК України у ст. 14.1.98 передбачає нове поняття «лісові землі» – земельні ділянки, на яких розташовані лісові ділянки.

Поняття «лісові землі» (земельні ділянки, на яких розташовані лісові ділянки) не узгоджується із ЗК та ЛК України, які використовують лише поняття «землі лісового фонду». Відповідно до вказаних актів до таких земель належать не лише землі, вкриті лісом, а також не вкриті лісом, але й надані для потреб лісового господарства (ст. 55 ЗК України). До останніх можуть належати ділянки, зайняті незімкнутими лісовими культурами, лісовими розсадниками і плантаціями, а також лісовими шляхами та просіками, лісовими протипожежними розривами, лісовими осушувальними канавами і дренажними системами (ч. 5 ст. 1 ЛК України).

Щодо земельних лісових ділянок в Україні склалася така ситуація, яка змусила Уряд прийняти розпорядження «Щодо деяких питань розпорядження земельними лісовими ділянками»¹⁸⁷. З метою недопущення фактів порушення інтересів держави і суспільства під час відчуження та зміни цільового призначення земельних лісових ділянок Мінприроди, Мінагропрому, Міноборони, Держлісагентству та Держземагентству до законодавчого врегулювання питань запобігання зловживанням у цій сфері наказано зупинити прийняття рішень про надання згоди на вилучення ді-

¹⁸⁷ Розпорядження КМ України «Деякі питання розпорядження земельними лісовими ділянками» № 610-р від 10.04.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 31 (05.05.2008). – Ст. 1001.

лянок, їхню передачу у власність та оренду зі зміною цільового призначення, крім випадків (які перелічені у розпорядженні), коли за умови обґрунтування неможливості реалізації альтернативних варіантів вирішення питання ділянки вилучаються і передаються у постійне користування та/або в оренду.

Законодавцем також визначено поняття «лісових ресурсів», до яких належать: деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів. До лісових ресурсів також належать корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню і т. ін.), що використовуються для задоволення суспільних потреб.

На відміну від українського лісового законодавства, в якому визначається поняття лісу в ЛК, у світовій практиці існують інші підходи до цієї проблеми. Так, історично у Великій Британії склалося визначення лісів як певної земельної ділянки, що підпадала під дію спеціальних законів про полювання (наприклад, поняття «королівських лісів» та «мисливських угідь»). Деякі з цих «лісів» містили невеликі лісові масиви. Сучасний зміст цього терміна набагато ширший та означає будь-яку значну за площею земельну ділянку, вкриту насадженням дерев. Великі ділянки лісонасаджень більш-менш природного походження завжди іменуються лісом. Останнім часом у Британії це поняття застосовується, зокрема, до великих хвойних плантацій, що зустрічаються на узгір'ях¹⁸⁸.

Законодавство ЄС передбачає національний пріоритет у визначенні поняття лісу. Так, Регламент Європейського парламенту та Ради Європи № 2152/2003 від 17 листопада 2003 р. стосовно

¹⁸⁸ *Lund, H. Gyde* (coord.) 2011 rev* Definitions of Forest, Deforestation, Afforestation, and Reforestation. [Online] Gainesville, VA: Forest Information Services. Available from the World Wide [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://home.comcast.net/~gyde/DEFpaper.htm>. Misc. pagination

моніторингу лісів та екологічної взаємодії у Спільноті (Лісний фокус) наголошує, що поняття «ліс» та «лісиста місцевість» повинні визначатися, не перешкоджаючи національним визначенням, які повинні містити різноманітні дефініції цих термінів у тій частині, що стосується дій, які не підлягають урядовому регулюванню¹⁸⁹.

Однак ЄС послідовно проводить політику, спрямовану на уніфікацію понять, які використовуються країнами, що входять до нього, в усіх сферах діяльності. У 2007 р. було завершено проект (COST E43), у рамках якого були запропоновані загальні для країн ЄС дефініції базових лісних понять, у тому числі і поняття «ліс»¹⁹⁰. Наведемо це визначення: «ліс – земельна ділянка площею більше 0,5 га, що вкрита деревами висотою більше п'яти метрів із зімкнутістю крон більше 10%, або деревами, які здатні досягнути цих показників у наданих умовах. Ряди дерев або лісополоси вважаються лісом, якщо їхня ширина становить 20 метрів і більше. До поняття «ліс» не входять землі, що використовуються переважно як сільськогосподарські чи землі поселень».

Виходячи із наведеного вище «європейського» визначення, можна знайти очевидні та значні відмінності із вітчизняним поняттям лісу. На відміну від загальноєвропейської українська дефініція «ліс»:

- не містить кількісних критеріїв, що дозволяють відокремити ліс від інших типів деревинної рослинності;
- відірвана від поняття «землі»; у розумінні ЛК України ліс не є «належністю до земель»¹⁹¹, а розглядається у відриві від неї як самостійний об'єкт права;

¹⁸⁹ Regulation (EC) No 2152/2003 of the European Parliament and of the Council of 17 November 2003 concerning monitoring of forests and environmental interactions in the Community (Forest Focus). Official Journal L 324, 11/12/2003. – P. 0001-0008.

¹⁹⁰ Claude Vidal, Adrian Lanz, Erkki Tomppo, Klemens Schadauer, Thomas Gschwantner, Lucio di Cosmo and Nicolas Robert. Establishing Forest Inventory Reference Definitions for Forest and Growing Stock: a Study towards Common Reporting. *Silva Fennica* 42 (2): 247–266.

¹⁹¹ Термінологія римського права, що лежить в основі сучасного законодавства ринкових країн.

– не є юридично достатньою, оскільки для розуміння того, що можна, а що не можна віднести до поняття лісу, потрібно звернутися до визначення «лісовий фонд»¹⁹²;

– включає в себе всі лінійні насадження, у тому числі одинорядні алеї вздовж доріг площею більше 0,1 га, але не включає незімкнені культури та природне відновлення;

– може відноситись до деревинної рослинної ділянки, що заросла, площею 0,1 га. В Європі будь-які ділянки площею менше половини гектара не можуть бути віднесені до лісу;

– передбачає розміщення лісів на землях будь-якого призначення та будь-якої форми власності, у тому числі землях поселень і землях сільськогосподарського призначення¹⁹³.

Лісові ресурси є відновлюваними та при правильному веденні лісового господарства – невичерпними природними ресурсами¹⁹⁴.

§ 3. Лісові правовідносини

ЛК України в ст. 2 визначає лісові відносини як суспільні відносини, які стосуються володіння, користування та розпорядження лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення та сталого використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства.

Щодо сталого розвитку лісів, то слід пам'ятати, що 1992 р. на Міжнародній конференції ООН у Ріо-де-Жанейро була проголошена концепція сталого розвитку лісового господарства, основні положення якої відображені в таких документах, як «Агенда 21»¹⁹⁵

¹⁹² Поняття «лісового фонду» є винаходом радянської юридичної думки. В країнах із ринковою економікою воно не використовується. Всі пострадянські країни, які ввійшли до складу ЄС, виключили це поняття зі свого законодавства.

¹⁹³ М. Попков, Е. Кожушко, Н. Савуцик. Лесоразведение в Украине: факты и иллюзии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lesovod.org.ua/webfm_send/21

¹⁹⁴ Большой Энциклопедический словарь, 2000.

¹⁹⁵ Повестка дня на XXI век. Принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml

та «Ліс – принципова заява»¹⁹⁶, якими було проголошено такі: усі країни повинні брати участь в озелененні Землі шляхом насадження і збереження лісів, мати право використовувати ліси для власного соціально-економічного розвитку на основі національної лісової політики, що відповідає принципам сталого розвитку, та створювати сталі структури виробництва і споживання, що забезпечують екологічно безпечне використання лісів; використання лісів повинно бути спрямоване на задоволення соціальних, економічних, екологічних, культурних і духовних потреб сучасного та майбутнього поколінь; національні програми розвитку лісового господарства повинні забезпечувати захист унікальних лісів, що мають культурну, духовну, історичну та релігійну цінність; надавати допомогу тим країнам, що розвивають створення нових і захист старих лісів, забезпечити планування екологічно безпечних технологій ведення лісового господарства; до планування залучати корінні народи, урядові й неурядові організації; торгівля лісовою продукцією повинна бути недискримінаційною (сприяти обробці лісоматеріалів на місцях); добиватися контролю за забрудненнями, що завдають шкоди лісам.

Безпосередньо Україні стосується стале управління лісами Карпат, про що підписано відповідний протокол Урядом України¹⁹⁷.

Об'єктом лісових відносин є лісовий фонд України та окремі лісові ділянки. Поняття лісового фонду України та лісових ділянок було розглянуте у попередньому параграфі.

Суб'єктами лісових відносин є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, юридичні особи та громадяни, які діють відповідно до чинного законодавства. Щодо цих суб'єктів треба пам'ятати, що поняття «громадяни» не зовсім підходить, оскільки ліси можуть надаватися в користування також іноземним особам та особам без громадянства. Наприклад, право загального лісокористування не може бути обмежене для

¹⁹⁶ A/CONF.151/26 (том III) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-3annex3.htm>

¹⁹⁷ Розпорядження КМ України «Про підписання Протоколу про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат» № 433-р від 18.05.2011 р. // Урядовий кур'єр. – 2011. – 27 травня. – № 95.

негромадян України. Система місцевого самоврядування визначена ст. 5 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»¹⁹⁸. Поняття юридичної особи розкривається в ст. 80 ЦК України.

Природний зв'язок різних природних об'єктів, що включені до правового поняття «ліс», обумовлює багатоплановість лісових правовідносин і, як наслідок, необхідність залучення інших правових інститутів і галузей права для їхнього правового регулювання.

§ 4. Нормативно-правове регулювання лісових правовідносин

Лісове законодавство має давні сталі традиції. І за часів до-революційної Росії, і в радянський період на теренах України діяли численні акти, що регулювали порядок користування лісами, їхнє поновлення та охорону, боротьбу із браконьєрством та інші питання охорони та використання лісів. Лісове законодавство можна віднести до так званих кодифікованих галузей екологічного права, оскільки його центральним актом є ЛК України.

Згідно з ЛК України лісові відносини в Україні регулюються КУ, ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ЛК України, іншими законодавчими актами України, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

Лісові відносини, що виникають при використанні землі, надр, вод, а також відносини щодо охорони, використання й відтворення рослинного та тваринного світу, не врегульовані ЛК України, регулюються відповідними законодавчими актами.

Правове регулювання КУ лісових правовідносин відбувається шляхом визначення права власності українського народу на природні ресурси та інших загальних еколого-правових норм, які передбачені Основним Законом.

Наступним щаблем регулювання лісових правовідносин є міжнародні нормативні акти. Деякі з них уже згадувалися в попередньому параграфі.

¹⁹⁸ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Регіональний міжнародний документ, стороною якого є Україна, – це Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат¹⁹⁹, яку було підписано 22.05.2003 р. і ратифіковано Україною 07.04.2004 р.²⁰⁰, а датою набуття чинності є 04.01.2006 р. До цієї Конвенції існує окремий Протокол від 19.06.2008 р.²⁰¹

Протокол також має багатоступеневий механізм набуття чинності²⁰². Так, його було підписано 19.06.2008 р., ратифіковано 04.09.2009 р., а чинності він набрав 28.04.2010 р.

Сторони Конвенції визнали, що Карпати є унікальним природним скарбом визначної краси та екологічної цінності, важливим центром біорізноманіття, головним водозбором великих річок, необхідним середовищем існування та притулком для багатьох видів рослин і тварин, які опинились під загрозою зникнення, а також найбільшою в Європі територією з незайманими лісами, та усвідомили, що Карпати – важлива частина екологічного, економічного, культурного, рекреаційного довкілля та середовища існування в серці Європи, спільного для багатьох народів та країн.

Вказану Конвенцію сторони прийняли, усвідомлюючи важливість та екологічну, культурну і соціально-економічну цінність гірських регіонів, що спонукало Генеральну Асамблею ООН проголосити 2002 р. міжнародним роком гір та визнати важливість гірських регіонів, як це закріплено у розд. 13 (Сталий розвиток гірських регіонів) Декларації щодо довкілля та розвитку («Порядок денний на XXI століття», Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), а також у

¹⁹⁹ Рамкова конвенція «Про охорону та сталий розвиток Карпат» від 22.05.2003 р. // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2004. – Трав. – № 22.

²⁰⁰ Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат» № 1672-IV від 07.04.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 32 (06.08.2004). – Ст. 383.

²⁰¹ Протокол «Про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат», підписаний в м. Київ 22 травня 2003 р., від 19.06.2008 р.

²⁰² Постанова КМ України «Про подання на ратифікацію Верховною Радою України Протоколу про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної у м. Києві 22 травня 2003 року» № 802 від 29.07.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 58 (10.08.2009). – Ст. 2040.

Плані дій Світового саміту з проблем сталого розвитку, посилячись на Декларацію з питань довкілля та сталого розвитку в Карпатському та Дунайському регіонах (Бухарест, 2001 р.).

Прикладом міжнародного акта в галузі лісового господарства може слугувати Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом СРСР по лісу та Міністерством сільського і лісового господарства Італії стосовно співробітництва у галузі лісового господарства²⁰³.

Подібну Угоду між Держкомлісгоспом України та Дирекцією з питань розвитку та співробітництва Швейцарії стосовно технічного співробітництва в рамках Швейцарсько-Українського проекту розвитку лісового господарства у Закарпатті «FOR-ZA»²⁰⁴ було ратифіковано ВР України²⁰⁵. Проект спрямований на впровадження сталого, багатофункціонального управління лісовим господарством у Закарпатті з наданням особливої уваги заходам з охорони довкілля, попередження стихійних лих та поліпшення життєвого рівня місцевого населення.

Особливим прикладом міжнародного акта можуть бути «Принципи лісівництва», які не мають обов'язкової сили, а є заявою з викладенням принципів для глобального консенсусу стосовно раціонального використання, збереження та сталого розвитку всіх видів лісів, які прийняті Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку у Ріо-де-Жанейро 14.06.1992 р.

Лісові відносини регулюються насамперед спеціальним кодифікованим нормативним актом – ЛК України. Крім нього, вони також регулюються іншими законами та правовими актами Укра-

²⁰³ Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом СРСР по лісу та Міністерством сільського і лісового господарства Італії стосовно співробітництва у галузі лісового господарства від 30.11.1989 р.

²⁰⁴ Угода між Державним комітетом лісового господарства України та Дирекцією з питань розвитку та співробітництва Швейцарії стосовно технічного співробітництва в рамках Швейцарсько-Українського проекту розвитку лісового господарства в Закарпатті «FOR-ZA» від 29.11.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 52 (14.01.2005) (частина 2). – Ст. 3500.

²⁰⁵ Закон України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Швейцарської Конфедерації про технічне та фінансове співробітництво» № 665-XIV від 14.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28 (16.07.1999). – Ст. 235.

їни, а також локальними нормативними актами. ЛК України передбачає пріоритет над іншим галузевим законодавством, у тому числі цивільним, і закріплює правило, відповідно до якого колізія норм лісового законодавства і норм інших правових актів вирішується на користь першого. Як результат цього має виконуватися правило щодо беззаперечної відповідності норм інших нормативних актів лісовому законодавству України.

Не зменшуючи юридичного значення ЛК України, необхідно наголосити на тому, що він був розроблений відповідно до ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища».

ВР України, впроваджуючи державну політику заліснення території, обмеження неконтрольованих рубок лісів, прийняла такі ЗУ: «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону»²⁰⁶ та «Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва»²⁰⁷. Останній передбачає таке поняття, як «ліс населеного пункту», тобто лісовий масив або ділянка лісу, розташовані в межах населеного пункту. Цим ЗУ вводиться мораторій строком на 5 років на видалення зелених насаджень на таких об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва, як сквери, ботанічні сади, парки, лісопарки, рекреаційні зони, ліси міста. Раніше поняття міських лісів лише згадувалося, без розкриття його суті, в ЗУ «Про благоустрій населених пунктів»²⁰⁸.

ЗУ «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів»²⁰⁹ також можна віднести за його спрямованістю до двох попередніх, що стримують неконтрольоване

²⁰⁶ Закон України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» № 1436-III від 10.02.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 13 (31.03.2000). – Ст. 99.

²⁰⁷ Закон України «Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва» № 2739-VI від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 18 (06.05.2011). – Ст. 121.

²⁰⁸ Закон України «Про благоустрій населених пунктів» № 2807-IV від 06.09.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 49 (09.12.2005). – Ст. 517.

²⁰⁹ Закон України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» № 2860-IV від 08.09.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2–3 (20.01.2006). – Ст. 34.

хижацьке знищення лісів та вивезення їх за кордон. Закон визначає особливий правовий режим експорту та реалізації лісо- та пиломатеріалів, зокрема, передбачає заборону вивезення за межі митної території України лісоматеріалів і пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев. Реалізація суб'єктами підприємницької діяльності лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів, крім цінних та рідкісних порід дерев, допускається за наявності Сертифіката про походження лісоматеріалів²¹⁰.

Наступними за юридичною силою є нормативні акти Президента України. Його Указами затверджено: Положення про Держлісагентство України²¹¹; «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів і зелених насаджень»²¹² та Розпорядження «Про вивчення стану ведення лісового господарства у Вінницькій, Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Тернопільській і Чернівецькій областях»²¹³.

Найбільш насиченою діяльністю щодо охорони та використання лісів відповідно до своєї компетенції займається Уряд України. Прикладом можуть бути Постанови КМ України: «Про затвердження Правил рубок головного користування в гірських лісах Карпат»²¹⁴; «Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів»²¹⁵; «Про врегулювання питань щодо спеціально-

²¹⁰ Наказ Держкомлісгоспу «Про затвердження форми Сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів для здійснення експортних операцій та Інструкції щодо заповнення форми Сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів для здійснення експортних операцій» № 528 від 07.09.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 74 (12.10.2007). – Ст. 2780.

²¹¹ Указ Президента України «Про Положення про Державне агентство лісових ресурсів України» № 458/2011 від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29 (26.04.2011). – Ст. 1264.

²¹² Указ Президента України «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів і зелених насаджень» № 995/2008 від 04.11.2008 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 45 (21.11.2008). – Ст. 1279.

²¹³ Розпорядження Президента України «Про вивчення стану ведення лісового господарства у Вінницькій, Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Тернопільській і Чернівецькій областях» № 251/2008-рп від 06.08.2008 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 31 (21.08.2008). – Ст. 972.

²¹⁴ Постанова КМ України «Про затвердження Правил рубок головного користування в гірських лісах Карпат» № 929 від 22.10.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 81 (03.11.2008). – Ст. 2735.

²¹⁵ Постанова КМ України «Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів» № 724 від 12.05.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37 (01.06.2007). – Ст. 1478.

го використання лісових ресурсів»²¹⁶, якою затверджено Порядок спеціального використання лісових ресурсів та Порядок видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів; «Про затвердження Санітарних правил в лісах України»²¹⁷; «Про затвердження Державної цільової програми «Ліси України» на 2010–2015 роки»²¹⁸; «Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів»²¹⁹; «Про затвердження Положення про державну лісову охорону»²²⁰; «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу».

Прикладом нормативного акта центрального органу виконавчої влади з питань охорони довкілля може слугувати Наказ Мінприроди України «Про затвердження розрахункових лісосік для постійних лісокористувачів Кіровоградської, Рівненської та Черкаської областей»²²¹. Центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення реалізації державної політики у сфері лісового та мисливського господарства – Держлісагентство України – видає Листи²²², Накази²²³, Рішення²²⁴ та затверджує Плани²²⁵.

²¹⁶ Постанова КМ України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» № 761 від 23.05.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 39 (08.06.2007). – Ст. 1550.

²¹⁷ Постанова КМ України «Про затвердження Санітарних правил в лісах України» № 555 від 27.07.1995 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 10. – Ст. 253.

²¹⁸ Постанова КМ України «Про затвердження Державної цільової програми «Ліси України» на 2010–2015 роки» № 977 від 16.09.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 72 (28.09.2009). – Ст. 2475.

²¹⁹ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів» № 848 від 20.06.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 46 (02.07.2007). – Ст. 1885.

²²⁰ Постанова КМ України «Про затвердження Положення про державну лісову охорону» № 976 від 16.09.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 71 (25.09.2009). – Ст. 2447.

²²¹ Наказ Мінприроди України «Про затвердження розрахункових лісосік для постійних лісокористувачів Кіровоградської, Рівненської та Черкаської областей» № 120 від 13.04.2011 р.

²²² Лист Держкомлісгоспу «Щодо оформлення Сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів для здійснення експортних операцій» № 04-04/603 від 10.02.2011 р.

²²³ Наказ Держкомлісгоспу «Про затвердження Інструкції про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів» № 298 від 01.10.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 100 (04.01.2011). – Ст. 3581.

²²⁴ Рішення Держкомзему та Держкомлісгоспу «Про взаємодію органів Держкомзему і Держкомлісгоспу з питань використання та охорони земель» № 1/6 від 26.02.2010 р. // Землевпорядний вісник: науково-виробничий журнал. – 2010. – № 7. – С. 64.

До локальних нормативних актів треба віднести, наприклад, Постанову Ради міністрів АРК «Про затвердження заходів щодо забезпечення охорони лісів Автономної Республіки Крим від лісових пожеж на 2011–2015 роки»²²⁶, або подібне також на цю нагальну тему Розпорядження Київської міської державної адміністрації «Про заходи щодо охорони лісів від пожеж у 2011 році»²²⁷.

Сучасне лісове законодавство тісно взаємопов'язане із суміжними галузями законодавства, особливо щодо притягнення винних осіб до кримінальної, адміністративної, цивільної чи дисциплінарної відповідальності.

§ 5. Право власності на ліси

Згідно зі ст. 7 ЛК України, ліси, які ростуть в межах території України, є об'єктами *права власності українського народу*. Від імені українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених КУ. Ліси можуть перебувати в *державній, комунальній та приватній власності*. Суб'єктами права власності на ліси є держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи.

У *державній власності* знаходяться всі ліси України, крім тих, що перебувають у комунальній або приватній власності. Право державної власності на ліси набувається і реалізується державою в особі КМ України, Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону.

²²⁵ План Держкомлісгоспу «Орієнтовний план діяльності з розробки (перегляду) регуляторних актів» від 15.12.2006 р.

²²⁶ Постанова Ради міністрів АРК «Про затвердження заходів щодо забезпечення охорони лісів Автономної Республіки Крим від лісових пожеж на 2011–2015 роки» № 187 від 27.04.2011 р.

²²⁷ Розпорядження Київської міської державної адміністрації «Про заходи щодо охорони лісів від пожеж у 2011 році» № 548 від 12.04.2011 р. // Хрещатик. – 2011. – Трав. – № 69.

У *комунальній власності* перебувають ліси в межах населених пунктів, крім лісів, що знаходяться у державній або приватній власності. У комунальній власності можуть перебувати й інші ліси, набуті або віднесені до об'єктів комунальної власності в установленому законом порядку²²⁸. Право комунальної власності на ліси реалізується територіальними громадами безпосередньо або через створені ними органи місцевого самоврядування. Право комунальної власності на ліси набувається при розмежуванні в установленому законом порядку земель державної і комунальної власності, а також шляхом передачі земельних ділянок з державної власності в комунальну та з інших підстав, не заборонених законодавством.

Ліси в Україні можуть перебувати також у *приватній власності*. Суб'єктами права приватної власності на ліси є громадяни та юридичні особи України. Вони можуть безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 га. Ця площа може бути збільшена в разі успадкування лісів згідно із законом. Зацікавлені особи можуть мати у власності ліси, створені ними на набутих у власність у встановленому порядку земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь, без обмеження їхньої площі. Ліси, створені громадянами та юридичними особами на земельних ділянках, що належать їм на праві власності, перебувають у приватній власності цих громадян і юридичних осіб. Право приватної власності на ліси зацікавлених осіб України виникає з моменту одержання ними документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, та їхньої державної реєстрації. Документом, що посвідчує право приватної власності на ліси, є державний акт на право власності на землю, виданий на відповідну земельну ділянку. Це право підлягає державній реєстрації згідно із ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на неру-

²²⁸ Рішення Київської міської ради «Про затвердження Положення про створення та утримання буферних парків» № 172/3263 від 09.03.2006 р. // Хрещатик. – 2011. – Трав. – № 67.

хоме майно та їх обмежень»²²⁹. Іншими словами, в Україні існує правило – власник приватної землі є власником приватного лісу.

Таким чином, за загальним положенням на правах приватної власності може бути ліс, якщо він відповідає трьом чинникам:

- він знаходиться у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств (наприклад, сільськогосподарських кооперативів);
- лісова ділянка є замкненою;
- загальна площа земельної лісової ділянки не перевищує 5 гектарів.

Так, відповідно до ч. 8 ст. 7 ЗУ «Про фермерське господарство» землі лісового фонду, що входять до складу сільськогосподарських угідь, не можуть передаватись у приватну власність для ведення фермерських господарств, за винятком невеликих – до 5 гектарів – ділянок лісів у складі угідь фермерського господарства. Фермерське господарство має право проводити залісення частини земель на земельній ділянці, що належить фермерському господарству чи його членові на праві приватної власності.

Однак ЗК України у п. 13 Розділу X Перехідних положень вводить обмеження на період до 1 січня 2015 р. щодо громадян та юридичних осіб, які можуть набувати права власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 гектарів. Ця площа може бути збільшена у разі успадкування земельних ділянок за законом.

Це обмеження щодо загальної площі сільськогосподарських земель, і в тому числі лісової ділянки, яка може належати на праві приватної власності, підкріплене також положеннями ст. 325 ЦК України, яка прямо вказує на те, що законом може бути встановлене обмеження розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної та юридичної особи.

В Україні поки що існує обмеження щодо права приватної власності на ліси іноземних громадян, осіб без громадянства та

²²⁹ Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» № 1952-IV від 01.07.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51 (17.12.2004). – Ст. 553.

іноземних юридичних осіб. Відповідно до ЛК України, ліси, одержані ними у спадщину, підлягають відчуженню протягом одного року. Прикладом застарілості цього положення і його неприйняття світовою спільнотою може бути Звіт робочої групи з питань вступу України до світової організації торгівлі, у п. 31 якого вказується на те, що у відповідь на конкретне запитання представник України сказав, що іноземний інвестор не може володіти лісом в Україні, посилаючись на ст.ст. 7 і 10 ЛК України²³⁰.

Громадяни та юридичні особи, у приватній власності яких є ліси, мають право:

- 1) власності на лісові ресурси та їхнє використання в порядку, визначеному ЛК України;
- 2) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;
- 3) продавати або іншим шляхом відчужувати відповідно до закону земельну лісову ділянку;
- 4) споруджувати в установленому порядку виробничі та інші будівлі й споруди, необхідні для ведення лісового господарства і використання лісових ресурсів.

Громадяни та юридичні особи, які мають у приватній власності ліси, зобов'язані:

- 1) вести лісове господарство на основі матеріалів лісовпорядкування відповідно до ЛК України;
- 2) забезпечувати охорону, захист, відтворення і підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їхніх корисних властивостей та покращення родючості ґрунтів, виконувати інші заходи відповідно до вимог лісового законодавства;
- 3) дотримуватися правил і норм використання лісових ресурсів;
- 4) вести лісове господарство та використовувати лісові ресурси способами, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, забезпечують збереження корисних властивостей лісів і створюють сприятливі умови для їхньої охорони, захисту та відтворення;

²³⁰ Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі (Продовження) від 05.02.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 33 (14.05.2010). – Ст. 970; Офіційний вісник України. – 2010. – № 34 (17.05.2010). – Ст. 970.

5) вести первинний облік лісів, надавати в установленому законодавством порядку статистичну звітність та інформацію про стан лісів і використання лісових ресурсів;

6) забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів та об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, сприяти формуванню екологічної мережі відповідно до природоохоронного законодавства.

Ці переліки не є вичерпними, і законодавством можуть бути передбачені й інші права та обов'язки громадян і юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси.

Право приватної власності на ліси припиняється в разі припинення права власності на земельну лісову ділянку у випадках і в порядку, встановлених законом. Припинення права власності на ліси в разі добровільної відмови власника від права власності на земельну лісову ділянку на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу в установленому законом порядку.

§ 6. Право користування лісами, лісові сервітути

Право користування лісами в Україні здійснюється в порядку постійного та тимчасового користування.

Інститут оренди лісів в Україні відсутній. Це пояснюється тим, що навіть теоретично оренда земельної ділянки лісового фонду «для ведення лісового господарства» – це нонсенс з точки зору строків та цільового використання лісів. Максимальний строк дії договору оренди землі, як відомо із ЗУ «Про оренду землі»²³¹, визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років.

Найнижчий вік рубки у соснових насадженнях в експлуатаційних лісах в Україні становить 81 рік. Тому «для ведення лісо-

²³¹ Закон України «Про оренду землі» № 161-XIV від 06.10.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46–47. – Ст. 280.

вого господарства» доцільно орендувати ділянку з насадженнями десь після 40–50 років, коли більшість «некомерційних» (непробутових) рубок закінчені, і можна «вести господарство» пробутково, для чого рубати, рубати і ще раз рубати. От тільки цікаво дізнатися, яка скрута змусить орендодавця, який до цього півстоліття працював собі у збиток, і садив, і доглядав, перейнятися ідеєю такої оренди. І тому нині в державі практично не існує оренди «для ведення лісового господарства». Необхідних умов для довгострокових концесій у малолісній Україні теж немає. Отже, такий вид оренди може бути тільки перехідною формою користування, що запроваджується в період зміни форм власності на ліси. У ринковому світі таку «оренду» називають «продажем лісу на пні». Ключове слово «продаж» передбачає конкурентні засади, тобто лісові торги. Між іншим, лісові торги та продаж лісу на пні згадуються ще в ЛК УРСР 1926 р. у розділі «Про користування лісом»²³².

Отже, ми розглядаємо два види лісокористування – постійне та тимчасове. Постійне розділяється на дві категорії. Це обумовлено тим, що ліси можуть розташовуватися на землях державної або комунальної власності і відповідно підпорядковуватися їхньому правовому режиму. Тому і *право постійного користування лісами* посвідчується державним актом на право постійного користування земельною ділянкою. Фізичні особи не можуть отримати у постійне лісокористування лісові ділянки, як не можуть і отримати земельну ділянку на праві постійного лісокористування.

У постійне користування ліси на землях державної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим державним лісогосподарським підприємствам, іншим державним підприємствам, установам та організаціям, в яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи. Відповідно, у постійне користування ліси на землях комунальної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим комунальним

²³² Сторожук В. Земельне vs лісове право, Wood Business №4/2002 – 1/2003 (НЦЛ) [Електронний ресурс] // Український лісовод. – Режим доступу: <http://www.lesovod.org.ua/node/183>

лісогосподарським підприємствам, іншим комунальним підприємствам, установам та організаціям, в яких створені спеціалізовані лісогосподарські підрозділи.

Ліси надаються в постійне користування на підставі рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їхніх повноважень за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища АРК, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища.

Так, Рівненська обласна державна адміністрація видала розпорядження «Про надання в постійне користування земельних ділянок для ведення лісового господарства»²³³. Згідно з поданим юридичною особою проектом землеустрою щодо відведення земельних ділянок та враховуючи погодження відповідних державних інспектуючих організацій, Рівненської райдержадміністрації, відповідно до п. 7 ст. 13 ЗУ «Про місцеві державні адміністрації»²³⁴, п. 12 Перехідних положень та ст.ст. 17, 57, 122, 123, 125, 126, 186 ЗК України, ст.ст. 50, 55 ЗУ «Про землеустрій»²³⁵, ст.ст. 17, 31 ЛК України, Постанови КМ України «Про затвердження Порядку розроблення проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок»²³⁶, було затверджено проект землеустрою щодо відведення земельних ділянок у постійне користування державному підприємству «Клеванське лісове господарство».

Об'єктом тимчасового користування можуть бути всі ліси, що перебувають у державній, комунальній або приватній власності.

²³³ Розпорядження Рівненської обласної державної адміністрації «Про надання в постійне користування земельних ділянок для ведення лісового господарства» № 232 від 25.06.2009 р.

²³⁴ Закон України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV від 09.04.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21 (28.05.1999). – Ст. 190.

²³⁵ Закон України «Про землеустрій» № 858-IV від 22.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36 (05.09.2003). – Ст. 282.

²³⁶ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку розроблення проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок» № 677 від 26.05.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 21 (11.06.2004). – Ст. 1425.

Тимчасове користування лісами може бути довгостроковим (строком від одного до п'ятдесяти років) і короткостроковим (строком до одного року). Тимчасовий лісокористувач не має права передавати лісові ділянки в тимчасове користування іншим особам.

Для розуміння сутності інституту довгострокового тимчасового користування лісами насамперед необхідно ґрунтовно висвітлити базові поняття «лісові ділянки» та «земельні лісові ділянки», якими оперує ЛК України. Знання відмінностей між ними допоможе глибше зрозуміти сутність довгострокового тимчасового лісокористування.

Як уже згадувалося, лісова ділянка відрізняється за правовим статусом від земельної лісової ділянки за такими ознаками:

а) лісова ділянка виділяється у користування, а земельна – надається у користування;

б) лісова ділянка виділяється виключно відповідно до вимог ЛК України, а надання земельних лісових ділянок регулюється ЗК України. Особливо потрібно наголосити, що виділення лісових ділянок у ДТК не може врегульовуватися земельним законодавством, оскільки це об'єкт виключно лісових правовідносин;

в) лісова ділянка виділяється не тільки для ведення лісового господарства взагалі, цей термін застосовується щодо використання лісових ресурсів. Натомість, цільове призначення земельної лісової ділянки лише опосередковано пов'язане з використанням лісових ресурсів, що розташовані на ній;

г) лісова ділянка ніколи не вилучається у постійного землекористувача (який одночасно є постійним лісокористувачем), тоді як земельна лісова ділянка як окремий об'єкт земельних правовідносин може вилучатися та надаватися іншому землекористувачеві (власнику)²³⁷.

Довгострокове тимчасове користування лісами – це основане на договорі строкове платне використання лісових ділянок, які ви-

²³⁷ Аналіз правової регламентації довгострокового тимчасового користування лісами: забезпечення прав громадян на користування лісовими ресурсами, корупційні ризики та попередження порушень лісового законодавства. Матеріал підготовлено в рамках регіональної програми «Удосконалення систем правозастосування й управління в лісовому секторі» (ENPI-FLEG), Київ, 2010.

діляються для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних та освітньо-виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт. Таке користування лісами здійснюється без вилучення земельних ділянок у постійних користувачів лісами на підставі рішення відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їхніх повноважень за погодженням з постійними користувачами лісами та органом виконавчої влади з питань лісового господарства АПК, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства.

Довгострокове тимчасове користування лісами приватної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок шляхом укладення між власником лісів та тимчасовим лісокористувачем договору, який підлягає реєстрації в органі виконавчої влади з питань лісового господарства АПК, територіальних органах центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства.

Короткострокове тимчасове користування лісами для заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб, передбачених ЛК України, здійснюється без вилучення земельних ділянок у власника лісів, постійного лісокористувача на підставі спеціального дозволу, що видається власником лісів, постійним лісокористувачем підприємствам, установам, організаціям, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам.

Суб'єктами правовідносин тимчасового користування лісами є:

- власники лісів або уповноважені ними особи;
- підприємства, установи, організації, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи.

Наведемо приклад локального нормативного акта, який дозволяє надання лісової ділянки в довгострокове тимчасове користування. Так, Миколаївська обласна державна адміністрація видала розпорядження «Про надання лісової ділянки в довгострокове тимчасове користування ПП «ААС»»²³⁸, відповідно до

²³⁸ Розпорядження Миколаївської обласної державної адміністрації «Про надання лісової ділянки в довгострокове тимчасове користування ПП «ААС»» № 157-р від 21.04.2008 р.

ст.ст. 2, 13, 21 ЗУ «Про місцеві державні адміністрації», ст.ст. 18, 31, 67, 68 і 74 ЛК України, розглянувши матеріали щодо надання приватному підприємству «ААС» у довгострокове тимчасове користування лісової ділянки для рекреаційних цілей з метою надання пляжних послуг. Враховуючи погодження постійного користувача, територіального органу центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, приватному підприємству «ААС» було надано лісову ділянку площею 8,75 га у довгострокове тимчасове користування лісовою ділянкою за рахунок земель лісового фонду, що знаходяться в постійному користуванні ДП «Очаківське лісомисливське господарство» в урочищі «Коблеве» кв. 35 вид. 23, кв. 36 вид. 17, кв. 37 вид. 13, кв. 38 вид. 23, кв. 39 вид. 18 Березанського лісництва, для рекреаційних цілей з метою надання пляжних послуг строком на 49 років.

Постійні лісокористувачі мають право: самостійно господарювати в лісах; виключне право на заготівлю деревини; право власності на заготовлену ними продукцію та доходи від її реалізації; право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством; право здійснювати відповідно до законодавства будівництво доріг, спорудження житлових будинків, виробничих та інших будівель і споруд, необхідних для ведення лісового господарства.

Тимчасові лісокористувачі на умовах довгострокового користування мають право: здійснювати господарську діяльність у лісах з дотриманням умов договору; за погодженням із власниками лісів, постійними лісокористувачами в установленому порядку зводити тимчасові будівлі і споруди, необхідні для ведення господарської діяльності; отримувати продукцію і доходи від її реалізації.

Чинним на сьогодні ЛК України, а саме ст. 19, передбачено, що постійні лісокористувачі зобов'язані: забезпечувати охорону, захист, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їхніх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, вживати інших заходів відповідно до законодавства на основі принципів сталого розвитку; дотримуватися правил і норм використання лісових ресурсів; вести лісове господарство на основі матеріалів лісовпорядкування, здійснювати

використання лісових ресурсів способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для їхньої охорони, захисту та відтворення; вести первинний облік лісів; дотримуватися встановленого законодавством режиму використання земель; забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів та об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, сприяти формуванню екологічної мережі відповідно до природоохоронного законодавства; забезпечувати безперешкодний доступ до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через лісову ділянку, для їхнього обслуговування.

Тимчасові ж лісокористувачі згідно зі ст. 20 вказаного кодексу повинні: приступати до використання лісів у строки, встановлені договором; виконувати встановлені обмеження (обтяження) в обсязі, передбаченому законом та договором; дотримуватися встановленого законодавством режиму використання земель; вести роботи способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для охорони, захисту і відтворення типових та унікальних природних комплексів та об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу; сприяти формуванню екологічної мережі; своєчасно вносити плату за використання лісових ресурсів; не порушувати прав інших лісокористувачів.

Особливий перелік прав мають також тимчасові лісокористувачі на умовах короткострокового користування. Вони мають право: здійснювати використання лісових ресурсів з додержанням вимог спеціального дозволу; за погодженням із власниками лісів, постійними лісокористувачами у встановленому порядку споруджувати тимчасові будівлі та споруди, необхідні для зберігання і первинної обробки заготовленої продукції; власності на заготовлену ними в результаті використання лісових ресурсів продукцію та доходи від її реалізації; на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством. Разом з тим вони

зобов'язані: здійснювати використання лісових ресурсів за встановленими правилами і нормами; вести роботи способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для охорони, захисту та відтворення лісів, охорони типових та унікальних природних комплексів та об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу; своєчасно вносити плату за використання лісових ресурсів; не порушувати прав інших лісокористувачів.

Лісове законодавство може також передбачати й інші права та обов'язки щодо постійних та тимчасових лісокористувачів на умовах довгострокового та короткострокового користування.

Підставами припинення права постійного користування ділянкою є: припинення права користування земельною ділянкою у випадках і порядку, встановлених законом; використання лісових ресурсів способами, які завдають шкоду навколишньому природному середовищу, не забезпечують збереження оздоровчих, захисних та інших корисних властивостей лісів, негативно впливають на їхній стан і відтворення; використання лісової ділянки не за цільовим призначенням.

Право тимчасового користування лісами припиняється в разі: добровільної відмови від використання лісових ресурсів; закінчення строку, на який було надане право використання лісових ресурсів; припинення діяльності лісокористувачів, яким було надане право використання лісових ресурсів; порушення правил і норм, умов спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів; використання лісових ресурсів способами, які негативно впливають на стан і відтворення лісів, призводять до погіршення навколишнього природного середовища; порушення встановлених строків справляння збору за використання лісових ресурсів; використання лісової ділянки не за цільовим призначенням; невідшкодування в установленому порядку збитків, заподіяних лісовому господарству внаслідок порушень лісового законодавства, і невиконання вимог щодо усунення виявлених недоліків.

Припинення права використання лісових ресурсів здійснюється в установленому порядку шляхом анулювання лісорубного

квитка або лісового квитка тими органами, які їх видали. Законом можуть бути передбачені й інші випадки припинення права використання лісових ресурсів.

Окремим новітнім правовим інститутом лісового права України є *лісові сервітути*. Це право на обмежене платне або безплатне користування чужою земельною лісовою ділянкою.

Сервітути (від латинського слова *servitutes*) – речові права на чужу річ, що забезпечують повне або часткове користування річчю та нероздільно пов'язані з визначеною земельною ділянкою або з окремою особою. За часів Давнього Риму було закріплено окремий лісовий сервітут (*servitus silvae caeduae*) – право брати дрова (ліс) у чужому лісі²³⁹. Сутність сервітуту полягає в тому, що хтось чогось зазнає або (чогось) не робить²⁴⁰.

На правах сервітутів у підданську добу в Україні селяни користувалися спільно з поміщиками лісами, пасовищами, лугами та іншими вжитками. Земельна реформа 1848 р. на українських землях в Австро-Угорщині, що скасувала підданство, не врегулювала справи власності на ліси і пасовища (селянам передавано²⁴¹ лише орну землю), і дідичі обстоювали далі своє виключне на них право та вимагали від селян за користування ними оплату грошима або відробітками, що спричиняло суперечки сільських громад з панськими дворами, а часто – й селянські бунти. Тому вже з 05.07.1853 р. цісарський патент запровадив викуп і регуляцію сервітутів. Ліквідація сервітутів (її проводили спеціальні комісії) тягнулася до 1890 р. (інколи й довше). Селянські сервітути в Галичині викуплено частково грошима (за 1 238 742 флоринів), частково – так званими *еквівалентами*, тобто селянам (зазвичай сільським громадам) відступлено у власність 94 060 га лісу і 67 018 га пасовищ (у всій Галичині). У процесах з дідичами із зголошених громадянами 30 733 сервітутових справ сервітутові комісії 11 205 відкинули, в інших випадках визначили громадам мізерні відшкодування або малі ділянки лісу чи пасовищ, що да-

²³⁹ *Бартошек М.* Римское право: (Понятия, термины, определения) : пер. с чешск. – М. : Юрид. лит., 1989. – С. 296.

²⁴⁰ Там же. С. 425.

²⁴¹ Тут і далі автори намагаються зберегти мову оригіналу.

леко не заступало попередніх користей. У деяких околицях, зокрема Ігирських, була проведена регуляція дальшого сервітутового користування – на просторі 942 584 га лісів і 2354 га пасовищ. Так само було налагоджено справу сервітутів на Буковині й Закарпатті. За угорським законом 1853 р. селяни могли викуповувати сервітути.

На українських землях у Російській імперії після скасування кріпацтва у 1861 р. сервітутові землі (головним чином пасовища і сіножаті) залишено у спільному користуванні селян і поміщиків, але указом Сенату 1886 р. вирішено ці землі повністю ввести до поміщицького землеволодіння, що давало поміщикам значну користь із селянських відробітків та оплат за користування ними²⁴².

Сервітут являє собою один із видів речових прав на чуже майно (ст. 395 ЦК України). Право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки (ст. 401 ЦК України), інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Сервітут може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій, конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

ЗК України у ст. 98 розкриває зміст права *сучасного земельного сервітуту* – це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками). Земельні сервітути можуть бути постійними і строковими (це положення застосовується також і для лісової ділянки). Встановлення земельного сервітуту не веде до позбавлення власника земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, прав володіння, користування та розпорядження нею.

Наступна стаття ЗК України передбачає види права земельного сервітуту. Власники або землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення таких земельних сервітутів:

²⁴² Енциклопедія українознавства. У 10 т. / гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954–1989.

право проходу та проїзду на велосипеді; право проїзду наявним шляхом на транспортному засобі; право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій; право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку та інші земельні сервітути.

Положення ЦК та ЗК України застосовуються до лісових сервітутів у частині, що не суперечить вимогам ЛК України.

Відповідно до лісового сервітуту фізичні особи мають право вільно перебувати в лісах державної та комунальної власності, якщо інше не передбачено законом. Хоча це право було і раніше закріплене за громадянами інститутом загального природокористування відповідно до ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища».

Права власників лісів або лісокористувачів можуть бути обмежені на користь інших зацікавлених осіб на підставі закону, договорів, заповіту або за рішенням суду.

Установлення лісового сервітуту не веде до позбавлення власника земельної лісової ділянки, щодо якої встановлений лісовий сервітут, права володіння, користування та розпоряджання нею, а користувача – права володіння, користування.

Лісовий сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника лісів або користувача земельної лісової ділянки, щодо якої він встановлений.

Лісові сервітути підлягають державній реєстрації згідно із ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень».

§ 7. Державне регулювання та управління у сфері лісових відносин

Основним завданням державного регулювання та управління у сфері лісових відносин є забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів. Державне регулювання та управління у сфері лісових відно-

син здійснюється шляхом: формування та визначення основних напрямів державної політики у сфері лісових відносин; визначення законом повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; установлення відповідно до закону порядку і правил у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів; здійснення державного контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів.

Державне регулювання та управління у сфері лісових відносин здійснюють такі органи державної влади: ВР України; КМ України; Держлісагентство України; Мінприроди України; Рада міністрів АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації; районні державні адміністрації та сільські, селищні, міські ради.

ВР України у сфері лісових відносин: визначає засади державної політики у сфері лісових відносин; приймає закони щодо регулювання відносин у цій сфері; затверджує загальнодержавні програми з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; вирішує інші питання у сфері лісових відносин відповідно до КУ. Так, ЗУ України затверджено «Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року». Раніше були затверджені Постановою ВР України «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки».

Відповідно до ЛК України КМ України у сфері лісових відносин: забезпечує реалізацію державної політики у цій сфері: спрямовує та координує діяльність органів виконавчої влади щодо організації охорони, захисту, використання та відтворення лісів; забезпечує розроблення та виконання загальнодержавних програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; затверджує державні програми з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; передає у власність, надає в постійне користування для нелісогосподарських потреб земельні лісові ділянки площею більше 1 гектара, що перебувають у державній власності; приймає рішення про обмеження або тимчасове припинення діяльності підприємств, установ та організацій у разі порушення

ними природоохоронного та лісового законодавства; вирішує інші питання у сфері лісових відносин відповідно до КУ та ЗУ.

КМ України (Уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Він здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів АРК та місцеві державні адміністрації, спрямовує та координує роботу цих органів. КМ України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний ВР України у межах, передбачених у ст.ст. 85, 87 КУ. Діяльність Уряду України регламентується ЗУ «Про Кабінет Міністрів України», в якому передбачені основні завдання та повноваження в галузі охорони довкілля, в тому числі і лісів.

Повноваження Держлісагентства України у сфері лісових відносин передбачені ст. 28 ЛК України, а також Положенням, яке затверджене Указом Президента України. У ньому визначені основні завдання Держлісагентства України: внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства та реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства. Держлісагентство України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМ України через Міністра аграрної політики та продовольства України, входить до системи центральних органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства.

Наразі керівники галузі лісового господарства України намагаються врешті-решт перевести до свого підпорядкування окремі лісові масиви, що перебувають у сфері управління Мінагропрому та Міноброни. Актуальність проблеми полягає в тому, що на сьогоднішній день у підпорядкуванні Держлісагенства України знаходиться лише 68% загальної площі земель лісового фонду України, а 17% – ліси Мінагрополітики, 2% – ліси Міноборони, 13% – ліси інших відомств, а саме Мінінфраструктури, Мінекоресурсів, МНС, землі запасу, комунальні ліси тощо. Неузгодженість між розпорядниками призводить до того, що лісові масиви взагалі перебувають без нагляду та поза увагою представників влади. Як наслідок, виникають проблеми незаконних рубок лісового фонду

країни, злочинного неконтрольованого браконьєрства і головне – лісових пожеж. Крім того, ані Мінагрополітики, ані Мінборони не займаються лісорозведенням та лісовідтворенням²⁴³.

Мінприроди України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні і забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та у межах своєї компетенції біологічної, генетичної та радіаційної безпеки, поводження з відходами, пестицидами й агрохімікатами, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, зокрема, лісів і рослинного світу..., а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання, відтворення та охорону природних ресурсів.

Мінприроди у сфері раціонального використання, відтворення та охорони об'єктів тваринного і рослинного світу, біо- та ландшафтного різноманіття, формування, збереження та використання екологічної мережі та у межах своєї компетенції біологічної та генетичної безпеки, відтворення та охорони земель забезпечує установа нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів, погодження та затвердження розрахункових лісосік, а також затверджує розрахункові лісосіки заготівлі деревини у порядку рубок головного користування, погоджує матеріали лісовпорядкування. У сфері контролю за дотриманням природоохоронного законодавства забезпечує нормативно-правове регулювання питань щодо здійснення державного контролю за додержанням правил у сфері лісокористування, мисливського впорядкування та режимів рибного-сподарської експлуатації.

Рада міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації у сфері лісових відносин у межах своїх повноважень на їхній території:

²⁴³ Держлісагенство готове взяти в своє управління окремі лісові масиви Мінагропрому та Мінборони; Сайт Земельної спілки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.zsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2578:2011-06-21-07-30-24&catid=42:2010-11-28-09-52-44&Itemid=68

1) забезпечують реалізацію державної політики у сфері лісових відносин;

2) беруть участь у розробленні та забезпеченні виконання регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

3) здійснюють контроль за додержанням законодавства у сфері лісових відносин;

4) передають у власність, надають у постійне користування для ведення лісового господарства земельні лісові ділянки, що перебувають у державній власності, на відповідній території;

5) передають у власність, надають у постійне користування для нелісого господарських потреб земельні лісові ділянки площею до 1 гектара, що перебувають у державній власності, на відповідній території, а також у межах міст республіканського (АРК) та обласного значення та припиняють права користування ними;

6) приймають рішення про виділення в установленому порядку для довгострокового тимчасового користування лісами лісових ділянок, що перебувають у державній власності, на відповідній території, а також у межах міст обласного та республіканського (АРК) значення;

7) обмежують або тимчасово припиняють діяльність підприємств, установ та організацій у разі порушення ними лісового законодавства в порядку, передбаченому законодавством;

8) забезпечують здійснення заходів щодо охорони і захисту лісів, ліквідації наслідків стихійних явищ, лісових пожеж, залучають у встановленому порядку до цих робіт населення, транспортні та інші технічні засоби й обладнання, забороняють відвідування лісів населенням і в'їзд до них транспортних засобів у період високої пожежної небезпеки в порядку, передбаченому законодавством;

9) встановлюють ліміт використання лісових ресурсів при заготівлі другорядних лісових матеріалів та здійсненні побічних лісових користувань;

10) встановлюють максимальні норми безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів, грибів тощо;

11) вирішують інші питання у сфері лісових відносин відповідно до закону.

Місцеві державні адміністрації діють у межах ЗУ «Про місцеві державні адміністрації»²⁴⁴. Вони в межах, визначених КУ і ЗУ, здійснюють на відповідних територіях державний контроль за використанням та охороною лісів. Місцева державна адміністрація розробляє та забезпечує виконання затверджених у встановленому законом порядку програм раціонального використання лісів, що перебувають у державній власності.

Районні державні адміністрації у сфері лісових відносин на їхній території: забезпечують реалізацію державної політики у сфері лісових відносин; беруть участь у розробленні та забезпеченні виконання регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів; передають у власність, надають у постійне користування для нелісогосподарських потреб земельні лісові ділянки площею до 1 гектара, що перебувають у державній власності, у межах сіл, селищ, міст районного значення та припиняють права користування ними; приймають рішення про виділення в установленому порядку для довгострокового тимчасового користування лісами лісових ділянок, що перебувають у державній власності, у межах сіл, селищ, міст районного значення; беруть участь у здійсненні заходів щодо охорони і захисту лісів, ліквідації наслідків стихійних явищ, лісових пожеж, залучають у встановленому порядку до цих робіт населення, транспортні та інші технічні засоби та обладнання; вносять у встановленому порядку пропозиції про обмеження або тимчасове припинення діяльності підприємств, установ та організацій у разі порушення ними лісового законодавства; вирішують інші питання у сфері лісових відносин відповідно до закону.

Сільські, селищні, міські ради у сфері лісових відносин на відповідній території: передають у власність, надають у постійне користування земельні лісові ділянки, що перебувають у комунальній власності, у межах сіл, селищ, міст, і припиняють права кори-

²⁴⁴ Закон України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV від 09.04.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21 (28.05.1999). – Ст. 190.

стування ними; приймають рішення про виділення в установленому порядку для довгострокового тимчасового користування лісами лісових ділянок, що перебувають у комунальній власності, в межах сіл, селищ, міст і припиняють права користування ними; беруть участь у здійсненні заходів з охорони і захисту лісів, ліквідації наслідків стихійних явищ, лісових пожеж, залучають у встановленому порядку до цих робіт населення, транспортні та інші технічні засоби та обладнання; організовують благоустрій лісових ділянок і культурно-побутове обслуговування відпочиваючих у лісах, що використовуються для цих цілей; встановлюють порядок використання коштів, що виділяються з місцевого бюджету на ведення лісового господарства; вирішують інші питання у сфері лісових відносин відповідно до закону.

Місцеве самоврядування в Україні врегульоване спеціальним ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні». Зокрема, передбачено, що до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать делеговані повноваження щодо здійснення контролю за дотриманням земельного та природоохоронного законодавства, використанням та охороною земель, природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, відтворенням лісів. Виключно на пленарних засіданнях обласних рад вирішується питання прийняття рішень про віднесення лісів до категорії захисності, а також про поділ лісів за розрядами такс у випадках і порядку, передбачених законом. Обласні ради делегують обласним державним адміністраціям повноваження підготовки проектів рішень про віднесення лісів до категорії захисності, а також про поділ лісів за розрядами такс у випадках і порядку, передбачених законом.

§ 8. Організація лісового господарства

Організація лісового господарства має своїм завданням забезпечувати ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку з урахуванням природних та економічних умов, цільового призначення, лісорослинних умов, породного складу лісів,

а також функцій, які вони виконують. Організація лісового господарства передбачає:

1) розроблення та затвердження в установленому законом порядку нормативно-правових актів з ведення лісового господарства;

2) поділ лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій, виділення особливо захисних лісових ділянок;

3) установлення віку стиглості деревостанів, норм використання лісових ресурсів;

4) проведення лісовпорядкування;

5) ведення державного лісового кадастру, обліку лісів;

6) ведення моніторингу лісів;

7) проведення лісової сертифікації;

8) здійснення інших організаційно-технічних заходів згідно з основними вимогами щодо ведення лісового господарства, визначеними законодавством.

Нормативно-правові акти з ведення лісового господарства встановлюють порядок і вимоги до системи заходів з охорони, захисту, використання та відтворення лісів, комплекс якісних та кількісних показників, параметрів, що забезпечують регулювання діяльності у цій галузі. ЛК України у ст. 37 надає перелік питань, що регулюються нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства:

1) поділ лісів на категорії залежно від значення та основних виконуваних ними функцій;

2) проведення рубок головного користування;

3) організація лісовпорядкування;

4) ведення державного лісового кадастру, обліку і моніторингу лісів;

5) організація та проведення лісової сертифікації;

6) заготівля другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань;

7) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства та проведення науково-дослідних робіт;

- 8) відновлення лісів і лісорозведення;
- 9) здійснення заходів щодо підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів;
- 10) здійснення охорони лісів від пожеж;
- 11) здійснення захисту лісів від шкідників і хвороб.

Цей перелік не є вичерпним, і тому законами, іншими нормативно-правовими актами можуть регулюватися інші питання з ведення лісового господарства.

Ліси України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії:

- 1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції);
- 2) рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції);
- 3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо);
- 4) експлуатаційні ліси.

Ліси, що зростають на одній території і відповідають умовам та ознакам віднесення до різних категорій, належать до тієї з них, для якої у визначеному законодавством порядку встановлений режим більш обмеженого лісокористування.

Межі лісів, визначених для віднесення до однієї з категорій, проводяться уздовж природних меж, кварталних просік, ліній зв'язку та електромереж й інших чітко визначених на місцевості розмежувальних ліній – залізниць і автомобільних доріг, каналів, газо- і нафтопроводів, візирів, протипожежних розривів і вододільних ліній.

Поділ лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій проводиться у порядку, що встановлюється Постановою КМ України «Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок»²⁴⁵.

²⁴⁵ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» № 733 від 16.05.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37 (01.06.2007). – Ст. 1483.

Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення. До них належать лісові ділянки, які виконують природоохоронну, естетичну функції, є об'єктами науково-дослідних робіт на довгочасну перспективу, сприяють забезпеченню охорони унікальних та інших особливо цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів, зокрема: 1) розташовані в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 2) розташовані в межах історико-культурних заповідників, меморіальних комплексів, місць, пов'язаних з важливими історичними подіями, охоронних зон пам'яток історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва. До лісів природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення належать також унікальні за породним складом, продуктивністю і генетичними властивостями лісові ділянки, на яких зростають реліктові, ендемічні види дерев, що мають велике наукове значення.

Рекреаційно-оздоровчі ліси. До цих лісів належать лісові ділянки, що виконують рекреаційну, санітарно-гігієнічну та оздоровчу функцію, використовуються для туризму, занять спортом, санаторно-курортного лікування та відпочинку населення і розташовані: 1) у межах міст, селищ та інших населених пунктів; 2) у межах округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів; 3) у межах поясів зон санітарної охорони водних об'єктів; 4) у лісах зелених зон навколо населених пунктів. Площа таких лісових ділянок визначається за нормативами; 5) поза межами лісів, зелених зон, що виділяються за нормативами.

Захисні ліси. До цієї категорії лісів належать лісові ділянки, що виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об'єктів від негативного впливу природних та антропогенних факторів, зокрема: 1) лісові насадження лінійного типу (полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів); 2) лісові ділянки (смуги лісів), розташовані у смугах відведення каналів, залізниць та автомобільних доріг; 3) лісові ділянки (смуги лісів) у ярах, на легкорозвіюваних пісках, рекультивованих землях, кам'янистих розсипах, малопотужних кам'янистих ґрунтах, у високогірних зонах, на стрімких гірських

схилах, у селенебезпечних басейнах та на схилах лавинонебезпечних басейнів (протиерозійні ліси), які виділяються за нормативами; 4) лісові ділянки (смуги лісів), які прилягають до смуг відведення залізниць і виділяються з категорії експлуатаційних лісів на 500 метрів з кожного боку. У гірських районах ширина смуг лісів у разі потреби може бути збільшена з урахуванням результатів спеціальних обстежень до розмірів, що забезпечують захист залізниць і безпеку руху; 5) лісові ділянки (смуги лісів), що прилягають до смуг відведення автомобільних доріг державного значення і виділяються з категорії експлуатаційних лісів шириною 250 метрів з кожного боку дороги. Для забезпечення захисту зазначених доріг і безпеки руху в гірських районах ширина смуг лісів у разі потреби може бути збільшена з урахуванням результатів спеціальних обстежень; 6) лісові ділянки (смуги лісів) уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, які виділяються з категорії експлуатаційних лісів за нормативами. Ширина наявних смуг лісів, що перевищує нормативи, не підлягає перегляду; 7) інші лісові ділянки (смуги лісів), які не мають зазначених у підпунктах 1–6 ознак віднесення до категорії захисних лісів, розташовані на схилах балок і річкових долин з крутизною схилів до 25 градусів (байрачні ліси), серед безлісної місцевості та мають площу до 100 гектарів.

Експлуатаційні ліси. До категорії експлуатаційних лісів належать лісові ділянки, що не зайняті лісами природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення, рекреаційно-оздоровчими та захисними лісами (категорії лісів з особливим режимом лісокористування). Експлуатаційні ліси призначені для задоволення потреб національної економіки у деревині.

У межах лісових ділянок, що віднесені до однієї з категорій лісів, можуть бути виділені *особливо захисні лісові ділянки*, для яких встановлюється режим обмеженого лісокористування. Виділення особливо захисних лісових ділянок здійснюється за нормативами. Нормативи такого виділення уточнюються з урахуванням місцевих природних умов органом виконавчої влади з питань лісового господарства АРК, територіальними органами Держлісагентства за погодженням з органом виконавчої влади

з питань охорони навколишнього природного середовища АРК, територіальними органами Мінприроди.

Прикладом такого локального нормативного акта може слугувати розпорядження Донецької обласної державної адміністрації «Про погодження клопотань про віднесення лісів до відповідних категорій та виділення особливо захисних лісових ділянок»²⁴⁶. Так, облдержадміністрація, розглянувши клопотання про віднесення лісів до відповідних категорій та виділення особливо захисних лісових ділянок державних лісгосподарських підприємств Донецької області, керуючись Порядком поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок та іншими нормативними актами, погодила клопотання державних підприємств лісового господарства Донецької області про віднесення лісів до відповідної категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок згідно з додатком. Далі від імені облдержадміністрації погоджується клопотання державних підприємств лісового господарства Донецької області про віднесення лісів до відповідної категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок. Донецьке обласне управління лісового та мисливського господарства надає у відповідний строк для погодження клопотання з матеріалами до Донецької обласної ради.

У додатку до розпорядження Донецької обласної державної адміністрації надається зведена відомість поділу лісів державних підприємств лісового господарства Донецької області на категорії. У ній передбачено назву підприємств, яким надаються ліси (наприклад, ДП «Слов'янський лісгосп»); загальна площа лісів (гектарів), в тому числі за категоріями (гектарів): ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення, в тому числі особливо захисні лісові ділянки; рекреаційно-оздоровчі ліси; захисні ліси.

Таким чином, проаналізувавши розпорядження Донецької обласної державної адміністрації «Про погодження клопотань про віднесення лісів до відповідних категорій та виділення особ-

²⁴⁶ Розпорядження Донецької обласної державної адміністрації «Про погодження клопотань про віднесення лісів до відповідних категорій та виділення особливо захисних лісових ділянок» № 559 від 29.09.2010 р.

ливо захисних лісових ділянок», можна зазначити, що в області відсутня четверта категорія лісів – експлуатаційні ліси.

Організація лісового господарства передбачає встановлення віку стиглості. Він визначається з основного цільового призначення лісів, функцій, які вони виконують, продуктивності, біологічних особливостей деревних порід, лісорослинних умов, природних зон, а також способів відновлення лісу. Вік стиглості деревостанів обґрунтовується під час проведення лісовпорядкування за результатами спеціальних наукових досліджень і визначений Наказом Держлісагентства України «Про затвердження віків стиглості похідних ялинових деревостанів»²⁴⁷, який зареєстровано в Мін'юсті України. Тому, відповідно до ст. 42 ЛК України, на підставі наукових розробок Українського ордена «Знак пошани» науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького, здійснених з використанням матеріалів ВО «Укрдержліспроєкт», затверджено вік стиглості похідних ялинових деревостанів: в експлуатаційних лісах – 51–60 років; в інших категоріях лісів – 61–70 років.

Велике значення для організації лісового господарства має розрахункова лісосіка і порядок її затвердження. Під *розрахунковою лісосікою треба* розуміти щорічну науково обґрунтовану норму заготівлі деревини в порядку рубок головного користування, яка затверджується для кожного власника, постійного користувача лісів, окремо за групами порід, виходячи з принципів безперервності та невиснажливості використання лісових ресурсів. Розрахункова лісосіка загалом для України, АРК, областей²⁴⁸, міст Києва та Севастополя визначається як сума затверджених у встановленому порядку розрахункових лісосік на рік.

Інструкція про порядок погодження та затвердження розрахункових лісосік, що встановлює єдиний порядок погодження та

²⁴⁷ Наказ Держкомлісгоспу України «Про затвердження віків стиглості похідних ялинових деревостанів» № 269 від 15.10.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 85 (13.11.2009). – Ст. 2887.

²⁴⁸ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження розрахункових лісосік для постійних лісокористувачів Кіровоградської, Рівненської та Черкаської областей» № 120 від 13.04.2011 р.

затвердження розрахункових лісосік, затверджена наказом Мінприроди України²⁴⁹.

Державні лісовпорядні організації готують пропозиції та відповідні обґрунтування розрахункових лісосік для постійних лісокористувачів, власників лісів згідно з відомістю визначення розрахункової лісосіки на ревізійний період. Рекомендовані розрахункові лісосіки розглядаються на лісовпорядній нараді за участю представників органу виконавчої влади з питань лісового господарства АРК, територіальних органів Держлісагентства, органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища АРК, територіальних органів Мінприроди, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування (за згодою), інших зацікавлених сторін. Результати розгляду та відповідні обґрунтування (причини збільшення (зменшення) обсягів розрахункових лісосік за господарськими секціями деревних порід на 15 % і більше, причини, що спонукали до розгляду або перегляду розрахункової лісосіки) заносяться до протоколу лісовпорядної наради. У разі, якщо за результатами зазначеної наради приймаються обсяги розрахункової лісосіки, які відрізняються від рекомендованих лісовпорядкуванням, до протоколу вносяться відповідні обґрунтування. У разі незгоди з прийнятою за результатами наради розрахунковою лісосікою її учасники заявляють свою особливу думку, яка додається до протоколу.

Затверджена в установленому порядку розрахункова лісосіка для постійних лісокористувачів (власників лісів) діє до скасування її наказом Мінприроди. Перегляд розрахункової лісосіки здійснюється тільки в обумовлених випадках.

У разі зміни меж лісових ділянок, віку стиглості деревостанів, поділу лісів залежно від основних виконуваних ними функцій та інших змін, що впливають на норму заготівлі деревини від рубок головного користування, до розрахункової лісосіки вносяться зміни.

²⁴⁹ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Інструкції про порядок погодження та затвердження розрахункових лісосік» № 38 від 05.02.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 15 (07.03.2007). – Ст. 570.

Лісовпорядкування включає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективної організації та науково обгрунтованого ведення лісового господарства, охорони, захисту, раціонального використання, підвищення екологічного та ресурсного потенціалу лісів, культури ведення лісового господарства, отримання достовірної і всебічної інформації про лісовий фонд України.

Лісовпорядкування передбачає:

- 1) відновлення в установленому порядку меж території лісового фонду України і визначення внутрішньогосподарської організації;
- 2) виконання відповідних топографо-геодезичних робіт і спеціального картографування лісів;
- 3) інвентаризацію лісового фонду України з визначенням породного та вікового складу деревостанів, їхнього стану, якісних і кількісних характеристик лісових ресурсів;
- 4) виявлення деревостанів, що потребують рубок, з метою поліпшення якісного складу лісів;
- 5) обгрунтування поділу лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій;
- 6) обчислення розрахункової лісосіки, обсягів використання інших видів лісових ресурсів;
- 7) визначення обсягів робіт щодо відновлення лісів і лісорозведення, охорони лісів від пожеж, захисту від шкідників і хвороб, інших лісogосподарських заходів, а також порядку і способів їхнього проведення;
- 8) ландшафтні, ґрунтові, лісотипологічні, лісобіологічні та інші обстеження і дослідження лісових природних комплексів;
- 9) виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, які підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі;
- 10) упорядкування мисливських угідь;
- 11) забезпечення державного обліку лісів і державного лісового кадастру;

12) проведення науково-дослідних робіт з метою забезпечення науково обгрунтованого використання лісових ресурсів, охорони, захисту та відтворення лісів;

13) складання проектів організації і розвитку лісового господарства та здійснення авторського нагляду за їх виконанням;

14) участь у розробленні програм охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

15) ведення моніторингу лісів;

16) інші лісовпорядні дії.

Лісовпорядкування є обов'язковим на всій території України та ведеться державними лісовпорядними організаціями за єдиною системою в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства. У лісах, що перебувають у державній власності, лісовпорядкування ведеться за рахунок коштів державного бюджету, у лісах комунальної власності – місцевого бюджету, у лісах приватної власності – за кошти їхніх власників.

На території України з метою ефективної організації охорони і захисту лісів, раціонального використання лісового фонду, відтворення лісів, здійснення систематичного контролю за якісними і кількісними змінами лісів ведеться *державний лісовий кадастр*²⁵⁰. Він ведеться на основі державного земельного кадастру²⁵¹.

Державний лісовий кадастр²⁵² та облік лісів ведеться Держлісагентством за єдиною для усіх лісів системою за рахунок коштів державного бюджету. Такий реєстр включає системні відомості про розподіл лісового фонду між власниками лісів і постійними лісокористувачами, поділ усіх лісів за категоріями залежно

²⁵⁰ Кадастр (фр. *cadastre*) – список, реєстр чого-небудь або кого-небудь, наприклад, землекористувачів, що підлягають оподаткуванню. Саме це слово походить від середньовічного латинського *catastrum*, тобто *capitastrum* (від *caput* – голова), яке означало реєстр душ, що підлягали поголовній податі.

²⁵¹ Постанова КМ України «Про порядок ведення державного земельного кадастру» № 15 від 12.01.1993 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 3. – Ст. 55.

²⁵² Постанова КМ України «Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів» № 848 від 20.06.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 46 (02.07.2007). – Ст. 1885.

від виконуваних ними основних функцій, грошову оцінку та інші дані, що характеризують кількісний і якісний стан лісів.

Склад документації кадастру і первинного обліку лісів, порядок²⁵³ її ведення визначаються Держлісагентством за погодженням з Мінприроди.

Документація державного лісового кадастру ведеться на основі даних державного земельного кадастру, які є обов'язковою основою для використання (врахування), за такими формами:

- № 1 «Розподіл лісових ділянок за категоріями в межах категорій лісів»;
- № 2 «Розподіл вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок за панівними породами та групами віку»;
- № 3 «Загальні дані про лісовий фонд у розрізі адміністративно-територіальних одиниць»;
- № 4 «Розподіл вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок за повнотами та класами бонітетів»;
- № 5 «Розподіл вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок за 10-річними віковими періодами».

Внесення змін і доповнень до складу документації державного лісового кадастру проводиться Держкомлісгоспом за погодженням з Держкомземом.

Інформація про зміни в лісовому фонді вноситься власниками лісів і постійними лісокористувачами в матеріали первинного обліку лісів станом на 1 січня поточного року. На основі такої інформації уточнюється до 1 лютого документація кадастру.

Республіканський комітет з лісового та мисливського господарства АРК, територіальні органи Держлісагентства щороку подають територіальним органам земельних ресурсів інформацію про показники кадастру з урахуванням поточних змін для ведення ними державного земельного кадастру.

Документація кадастру поновлюється один раз на п'ять років.

²⁵³ Наказ Держкомлісгоспу «Про затвердження Інструкції про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів» № 298 від 01.10.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 100 (04.01.2011). – Ст. 3581.

Підприємства, установи, організації та громадяни, що мають у постійному користуванні або у приватній власності ліси, надсилають до 1 березня року проведення чергового державного обліку лісів погоджену з територіальними органами земельних ресурсів та оформлену в установленому порядку документацію первинного обліку лісів відповідним державним лісогосподарським підприємством Держлісагентства для узагальнення і подання органам Держлісагентства до 1 травня зведеної облікової інформації.

Органи Держлісагентства перевіряють повноту і достовірність зазначеної інформації, формують зведені дані кадастру по АРК, областях, містах Києву та Севастополю і подають Держкомлісгоспу до 1 серпня року проведення чергового державного обліку лісів.

Держлісагентство перевіряє повноту і достовірність зведених відомостей кадастру, узагальнює їх у цілому по Україні і до 1 листопада року проведення чергового державного обліку лісів подає Міністерству економіки, Міністерству природи та Держземагентству; зберігає документацію кадастру, готує та видає в установленому порядку інформаційні матеріали про лісовий фонд України.

Крім державного лісового кадастру, ведеться *облік лісів*, що включає збір та узагальнення відомостей, які характеризують кожну лісову ділянку за площею, кількісними та якісними показниками. Основою ведення обліку лісів є матеріали лісовпорядкування. Ведення обліку лісів забезпечується постійним підтриманням в актуалізованому стані характеристик кожної лісової ділянки, їхніх змін, спричинених господарською діяльністю, стихійним лихом або іншими причинами. Громадяни та юридичні особи мають право на одержання в установленому законодавством порядку інформації про облік лісів.

Моніторинг лісів – це система регулярного спостереження, оцінки і прогнозу динаміки кількісного та якісного стану лісів. Він проводиться шляхом збирання, передавання, збереження та аналізу інформації про стан лісів, прогнозування змін у лісах і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для інформаційно-аналітичного забезпечення управління лісами, прийняття

рішень щодо запобігання негативним змінам стану лісів, дотримання вимог екологічної безпеки та принципів ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку. Моніторинг лісів є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища²⁵⁴. Тому Держлісагентство здійснює моніторинг довкілля в частині: ґрунтів земель лісового фонду (радіологічні визначення, залишкова кількість пестицидів, агрохімікатів і важких металів); лісової рослинності (пошкодження біотичними та абіотичними чинниками, біомаса, біорізноманіття, радіологічні визначення, вміст ЗР); мисливської фауни (видові, кількісні та просторові характеристики, радіологічні визначення).

Разом з моніторингом лісів проводиться *лісова сертифікація* – оцінка відповідності системи ведення лісового господарства встановленим міжнародним вимогам щодо управління лісами та лісокористування на засадах сталого розвитку. Метою лісової сертифікації є забезпечення економічно, екологічно і соціально збалансованого ведення лісового господарства.

Організація та проведення лісової сертифікації здійснюються відповідно до порядку, що встановлюється центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства за погодженням з центральними органами виконавчої влади з питань економічної політики та охорони навколишнього природного середовища.

Лісову сертифікацію було започатковано в 90-ті роки ХХ ст. під впливом світового «зеленого руху» як інструмент для сприяння глобальному невиснажливому та відповідальному управлінню лісами.

Головним завданням лісової сертифікації є забезпечення сталого управління лісами та ведення лісового господарства, що передбачає створення умов для збалансованого вирішення економічних, екологічних та соціальних питань шляхом покращення

²⁵⁴ Постанова КМ України «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» № 391 від 30.03.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13 (16.04.1998). – Ст. 495.

обліку та використання лісових ресурсів, підвищення рівня ведення лісового господарства.

Лісова сертифікація проводиться в рамках міжнародних схем. Наразі у світі лідирують дві схеми: всесвітня схема Ради з управління лісами (FSC) та схема Загальноєвропейської лісової сертифікації (PEFC).

FSC-сертифікація²⁵⁵ є добровільним ринковим інструментом, який підтримує відповідальне лісокористування в усьому світі. Якість сертифікованої лісової продукції перевіряється з лісу походження через ланцюжок поставок. Знак FSC на етикетці гарантує, що лісова продукція використовується з відповідальністю і на базі зібраних і перевічених джерел.

Програма підтримки сертифікації лісів (PEFC) є міжнародною некомерційною, неурядовою організацією, що має на меті просування сталого лісокористування шляхом незалежної сертифікації третьою стороною.

PEFC проводить роботу по всьому ланцюгу поставок лісової продукції, щоб сприяти ефективній практиці в лісі і гарантувати, що продукти деревини і нелісової рослинності видобуваються з дотриманням найвищих екологічних, соціальних та етичних норм. За допомогою екологічного маркування клієнти і споживачі можуть ідентифікувати продукти зі стало керованих лісів.

PEFC є парасольковою організацією. Вона працює, ухваливши національні системи лісової сертифікації, що розроблені шляхом багатосторонніх процесів із урахуванням місцевих пріоритетів та умов.

На сьогодні ухвалено близько 30 національних систем сертифікації і сертифіковано більше 220 млн га лісів, тому PEFC – найбільша в світі система лісової сертифікації²⁵⁶.

У 2000 р. за схемою FSC організовано першу в державі «Українську Групу Сертифікації» (CERTIFIVE Group Ukraine). Площа сертифікованих лісів цієї групи склала 203 тис. га, а потен-

²⁵⁵ Офіційний сайт FSC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fsc.org/certification.html>

²⁵⁶ Офіційний сайт PEFC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pefc.org/>

ційна щорічна пропозиція сертифікованої лісопродукції – 360 тис. куб. м.

У 2005 році за схемою FSC закінчилася сертифікація лісогосподарських підприємств Закарпатської області.

Досвід сертифікації лісів в Україні свідчить, що низка нормативно-правових, соціально-економічних та екологічних питань потребує узгодження з міжнародними вимогами. Наразі вивчається питання прийнятності для України FSC-схеми як рамкової інституції національного процесу запровадження власної схеми сертифікації лісів.

При сертифікації лісогосподарських підприємств, пріоритетом діяльності яких є збереження та підтримання біоти, природо-захисних і природо-регулюючих функцій лісів, використовуються інші орієнтири – сертифікується система дотримання принципів охорони природи (EMS) відповідно до міжнародних стандартів (ISO 14001/14004²⁵⁷). При цьому EMS-сертифікація не пов'язана з маркуванням лісової продукції.

²⁵⁷ Склад серії стандартів ISO 14000:

ISO 14001:2004 «Системи екологічного менеджменту. Вимоги та керівництво до застосування»;

ISO 14004:2004 «Системи екологічного менеджменту. Керівні вказівки по принципах, системах та методах забезпечення функціонування»;

ISO 14001 встановлює вимоги до системи екологічного менеджменту, що дозволяє організації розробити та запровадити екологічну політику і цілі, що враховують законодавчі та інші вимоги, які організація зобов'язалась виконувати. У стандарті наведено інформацію про значущі екологічні аспекти;

ISO 14001 може бути застосований до екологічних аспектів, які організація ідентифікувала як такі, якими вона може управляти та на які може впливати;

ISO 14001 не встановлює конкретних критеріїв по відношенню до екологічної результативності;

ISO 14001 призначений для застосування будь-якою організацією, яка зацікавлена в тому, щоб:

– розробити, впровадити, підтримувати в робочому стані та поліпшувати систему екологічного менеджменту;

– пересвідчитися у своїй відповідності заявленій екологічній політиці;

– продемонструвати відповідність цьому стандарту.

Усі вимоги цього стандарту можуть бути застосовані до будь-якої системи екологічного менеджменту. Ступінь їхнього застосування залежить від таких факторів, як: екологічна політика організації, характер її діяльності, продукції та послуг, а також місцезнаходження та умови її функціонування.

ISO 14004 – це керівництво зі створення, впровадження, підтримання в робочому стані та покращення системи менеджменту навколишнього середовища та її узгодження з іншими системами менеджменту.

Питаннями лісової сертифікації в Україні кваліфіковано займаються Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації (УкрНДІЛГА), Національний аграрний університет (НАУ) та Національний лісотехнічний університет (НЛТУ). Фахівцями УкрНДІЛГА у 2003 р. розроблені попередні рекомендації щодо запровадження лісової сертифікації в Україні.

У 2004 р. за підтримки альянсу WWF та Світового банку, а також консультативної допомоги незалежної консалтингової фірми GFA Terra Systems сформована національна робоча група, яка займається розробкою та апробацією національних стандартів лісової сертифікації України. Цю роботу координує НАУ.

Таким чином, Україна нині знаходиться лише на початковому етапі реалізації програми лісової сертифікації. Необхідно прийняти стратегічні рішення щодо співробітництва з міжнародними схемами сертифікації та організувати національні органи, які б забезпечили кваліфікований науково-методичний супровід сертифікації лісів у рамках наявного законодавчого й нормативного поля з урахуванням рекомендацій лісової науки та практичного досвіду. Подальший розвиток лісової сертифікації залежить від кон'юнктури лісового ринку, його екологізації, результату конкурентної та гармонізаційної взаємодії провідних рамкових сертифікаційних схем тощо. Добровільність сертифікаційного аудиту надає лісовласникам право вільного вибору напрямку дій²⁵⁸.

На сьогодні актуальною є зміна цільового призначення використання земельних лісових ділянок, не пов'язаного з веденням лісового господарства. Вона проводиться органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які приймають рішення про передачу цих земельних ділянок у власність або надання у постійне користування відповідно до ЗК України.

ISO 14004 включає в себе спеціальні вимоги та запити підприємств малого та середнього бізнесу і сприяє використанню ними системи управління навколишнім середовищем.

²⁵⁸ «Вудекс Україна» – бізнес–портал, Лісова галузь. Сертифікація лісів. – WoodEx.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://woodex.ua/about/>

Зміна цільового призначення земельних лісових ділянок з метою їхнього використання для житлової, громадської і промислової забудови проводиться переважно за рахунок площ, зайнятих чагарниками та іншими малоцінними насадженнями.

Зміна цільового призначення земельних лісових ділянок здійснюється за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища АРК, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань лісового господарства та охорони навколишнього природного середовища.

§ 9. Ведення лісового господарства

Ведення лісового господарства полягає у здійсненні комплексу заходів з охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів. Основні вимоги щодо ведення лісового господарства викладено у ст. 64 ЛК України. Підприємства, установи, організації і громадяни здійснюють ведення лісового господарства з урахуванням господарського призначення лісів, природних умов і зобов'язані:

1) забезпечувати посилення водоохоронних, захисних, кліматорегулюючих, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших корисних властивостей лісів з метою поліпшення навколишнього природного середовища та охорони здоров'я людей;

2) забезпечувати безперервне, невиснажливе і раціональне використання лісових ресурсів для задоволення потреб виробництва і населення в деревині та іншій лісовій продукції;

3) здійснювати відтворення лісів;

4) забезпечувати підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів і збереження біотичного та іншого природного різноманіття в лісах;

5) здійснювати охорону лісів від пожеж, захист від шкідників і хвороб, незаконних рубок та інших пошкоджень;

6) раціонально використовувати лісові ділянки.

Використання лісових ресурсів може бути загальним або спеціальним.

Загальне використання лісових ресурсів передбачає таке: громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника у лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених ЛК України та іншими законодавчими актами України.

Максимальні норми безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів, грибів тощо встановлюються органами виконавчої влади відповідно до ЛК України за поданням органу виконавчої влади з питань лісового господарства АРК, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, погодженим з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища АРК, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Громадяни під час загального використання лісових ресурсів зобов'язані виконувати вимоги пожежної безпеки в лісах, користуватися лісовими ресурсами способами і в обсягах, що не завдають шкоди відтворенню цих ресурсів, не погіршують санітарного стану лісів.

Спеціальне використання лісових ресурсів передбачає, що можуть здійснюватися такі види використання лісових ресурсів:

- 1) заготівля деревини;
- 2) заготівля другорядних лісових матеріалів;
- 3) побічні лісові користування;
- 4) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних та освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт. Можуть передбачатися й інші види спеціального використання лісових ресурсів.

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється в межах лісових ділянок, виділених для цієї мети. Порядок та умови здійснення спеціального використання лісових ресурсів вста-

новлюються Постановою КМ України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів»²⁵⁹, якою затверджені Порядок спеціального використання лісових ресурсів, Порядок видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів.

Порядок спеціального використання лісових ресурсів визначає умови і механізм спеціального використання лісових ресурсів: заготівлі деревини під час проведення рубок головного користування, другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та використання корисних властивостей лісів.

Підприємства, установи, організації і громадяни, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів, зобов'язані:

- проводити роботи способами, що не спричиняють ерозії ґрунту, негативного впливу на стан водойм та інших природних об'єктів;

- дотримуватися правил протипожежної безпеки в місцях проведення робіт, здійснювати протипожежні заходи, а у випадках виникнення лісових пожеж – їхнє гасіння;

- не допускати захаращення лісових ділянок, суміжних з лісо-сікама та територіями, які розчищаються для будівництва та інших потреб;

- забезпечувати збереження підросту і не призначених для рубки дерев;

- забезпечувати збереження та не допускати пошкодження межових, квартальних, ділянкових стовпів, осушувальних мереж, меліоративних та інших споруд, розташованих на ділянках, відведених для користування;

- незалежно від виду рубки проводити очищення лісосік від порубкових решток способами і в строки, визначені Держкомлісгоспом за погодженням з Мінприроди;

- не залишати недоруби (не вирубані своєчасно призначені для рубки окремі дерева або групи дерев на розпочатих рубкою

²⁵⁹ Постанова КМ України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» № 761 від 23.05.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 39 (08.06.2007). – Ст. 1550.

лісосіках) та заготовлену деревину на місцях рубок після закінчення строків її заготівлі і вивезення;

– виконувати інші вимоги, передбачені чинним законодавством з питань спеціального використання лісових ресурсів.

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється шляхом заготівлі деревини під час проведення рубок головного користування з дотриманням принципів безперервного, невиснажливого і раціонального використання лісових ресурсів, збереження умов відтворення високопродуктивних деревостанів, їхніх екологічних та інших корисних властивостей. Рубки головного користування проводяться в:

– експлуатаційних лісах;

– захисних лісах, що прилягають до смуг відведення діючих і тих, які будуються, залізниць, автомобільних доріг державного значення, вздовж берегів річок, навколо озер, водойм та інших водних об'єктів, а також у захисних лісах, що є байрачними, або площа яких становить до 100 га або які розташовані серед безлісної місцевості;

– рекреаційно-оздоровчих лісах, розташованих у межах третьої зони округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів та в лісогосподарській частині лісів зелених зон;

– лісах природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення в межах господарської зони національних природних і регіональних ландшафтних парків, а також заказниках.

На особливо захисних лісових ділянках (крім узлісь уздовж межі з безлісною місцевістю) проведення рубки головного користування забороняється.

Правила рубок головного користування в лісах України затверджені постановою КМ України²⁶⁰. Правила встановлюють норми і вимоги до заготівлі деревини під час спеціального використання лісових ресурсів у порядку рубок головного користування, в основу яких покладено дотримання принципів безперерв-

²⁶⁰ Наказ Держкомлісгоспу «Про затвердження Правил рубок головного користування» № 364 від 23.12.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 6 (08.02.2010). – Ст. 276.

ного, невиснажливого і раціонального використання лісових ресурсів, збереження умов відтворення високопродуктивних стійких деревостанів, їхніх екологічних та інших корисних властивостей.

Правила поширюються на всі ліси, в яких згідно з Порядком спеціального використання лісових ресурсів проводяться рубки, крім гірських лісів Карпат.

Під час заготівлі деревини не дозволяється вирубування та пошкодження дерев і чагарників, занесених до Червоної книги України, насінників, плюсових та інших дерев, що мають виняткове значення для збереження біорізноманіття.

Запас деревини, що вирубується на волоках, зараховується до загальної маси, рекомендованої для вирубування. Інтенсивність рубки визначається без урахування площі верхнього складу і навантажувальних майданчиків та деревини, що заготовлена на них.

Залежно від категорії лісів, лісорослинних умов, біологічних особливостей деревних порід, складу і структури деревостанів, наявності та стану підросту господарсько цінних порід та інших особливостей лісових ділянок застосовуються вибіркова, поступова, комбінована та суцільна системи рубок.

До спеціального використання лісових ресурсів належить *заготівля другорядних лісових матеріалів*. Таким чином, у лісах без заподіяння їм шкоди може здійснюватися заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків.

Заготівля живиці здійснюється шляхом підсочування у стиглих хвойних деревостанах, які після закінчення строків підсочування вирубуються, а також у пристигаючих деревостанах, які до часу закінчення підсочування підлягатимуть вирубуванню.

Пні дерев заготовляються для отримання осмолу та дров.

Луб заготовляється в період інтенсивного руху соків (квітень–травень) шляхом знімання кори з дерев, призначених для рубки у поточному році.

Кора деревних порід (дуба, крушини, калини, ялини тощо) заготовляється з метою отримання лікарської сировини, а також технічної сировини для виробництва дьогтю.

До деревної зелені належать дрібні пагони і гілки дерев, підліску, підросту та цілі дерева, що заготовляються з метою приготування корму для тварин, а також задоволення технічних, ритуальних та інших потреб. Цілі дерева заготовляються (викопуються) для садіння на землях інших категорій.

Заготівля деревних соків здійснюється:

- з придатних для підсочування дерев на спеціально створених деревостанах;
- на ділянках лісу, які виділяються за 10 років до проведення рубок головного користування або інших рубок (коли деревостан призначено для рубки);
- з пнів дерев, зрубаних напередодні соковиділення.

Обсяги щорічної заготівлі другорядних лісових матеріалів визначаються для кожного власника лісів або постійного лісокористувача під час лісовпорядкування або спеціальних обстежень.

Наступним видом спеціального використання лісових ресурсів є *побічні лісові користування*.

До них належать: заготівля сіна, випасання худоби, розміщення пасік, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету.

Для сінокосіння можуть використовуватися незалісені зруби, галявини та інші не вкриті лісовою рослинністю лісові ділянки, на яких не очікується природне відновлення лісів.

Випасання худоби, крім кіз, дозволяється на вкритих і не вкритих лісовою рослинністю ділянках, якщо це не завдає шкоди лісу.

Ділянки для розміщення вуликів і пасік з метою раціонального використання медоносів лісу і лучного різнотрав'я виділяються переважно на узліссях, галявинах та інших не вкритих лісовою рослинністю ділянках.

Заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин здійснюється способами, що виключають виснаження їхніх ресурсів. Збирання рослин (їхніх частин) і грибів, занесених до Червоної книги України, забороняється.

Збирання лісової підстилки допускається в окремих випадках в експлуатаційних лісах на ділянках, що визначаються влас-

никами лісів або постійними лісокористувачами. Збирання лісової підстилki забороняється на лісових ділянках, розташованих у бідних лісорослинних умовах, на ділянках з ерозійними процесами та в місцях масового розмноження грибів.

Заготівля очерету здійснюється з урахуванням збереження сприятливих умов для життя диких тварин і птахів, інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

Обсяги щорічного здійснення побічних лісових користувачів визначаються для кожного власника лісів або постійного лісокористувача під час лісовпорядкування або спеціальних обстежень.

До спеціального використання лісових ресурсів належить також *використання корисних властивостей лісів*. Використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних, освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт здійснюється з урахуванням вимог до збереження лісового середовища та природних ландшафтів, з дотриманням правил архітектурного планування приміських зон і санітарних вимог.

Використання корисних властивостей лісів може бути тимчасово зупинене у разі високої пожежної небезпеки, незадовільного стану лісів унаслідок ущільнення ґрунту їхніми відвідувачами, виникнення вогнищ, появи шкідників і хвороб лісу та інших факторів, що призводять до ослаблення природних функцій лісів.

Постановою КМ України затверджено Правила поліпшення якісного складу лісів²⁶¹, які визначають основні вимоги до здійснення лісогосподарських заходів, спрямованих на підвищення стійкості та продуктивності деревостанів, збереження біорізноманіття лісів, їхнього оздоровлення і посилення захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших функцій шляхом проведення рубок формування та оздоровлення лісів.

²⁶¹ Постанова КМ України «Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів» № 724 від 12.05.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37 (01.06.2007). – Ст. 1478.

Під час проведення рубок формування та оздоровлення лісів застосовуються такі рубки: догляду, санітарні, лісовідновні, переформування, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні.

Рубки догляду проводяться шляхом періодичного вирубування дерев, подальше збереження яких у складі насаджень недоцільне, згідно з технологічними картами на ділянках з попередньо підготовленою мережею технологічних коридорів (трельовальних волоків) та доріг для пересування транспорту тощо. Рубки догляду можуть бути таких видів: освітлення, прочищення, проріджування, прохідна рубка.

Санітарні рубки спрямовуються на оздоровлення та посилення біологічної стійкості лісів, запобігання їх захворюванню і пошкодженню.

Лісовідновні рубки – комплексні рубки, які поєднують елементи рубок головного користування та рубок догляду для поновлення захисних, водоохоронних та інших корисних властивостей лісів, збереження біорізноманіття, підтримання і формування складної породної, ярусної і вікової структури деревостанів.

Рубки переформування – комплексні рубки, спрямовані на поступове перетворення одновікових чистих у різновікові мішані багатоярусні лісові насадження. Вони проводяться в усіх категоріях лісів та вікових групах деревостанів і поєднують одночасне вирубування окремих дерев або їхніх груп і сприяння природному лісовідновленню за умови безперервного існування лісу.

Рубки, пов'язані з реконструкцією малоцінних молодняків і похідних деревостанів, проводяться з метою заміни малоцінних і похідних молодняків на цільові та поєднуються зі здійсненням заходів, пов'язаних зі штучним відновленням лісів.

Ландшафтні рубки проводяться з метою формування лісопаркових ландшафтів і підвищення їхньої естетичної, оздоровчої цінності та стійкості в рекреаційно-оздоровчих лісах, у лісах, що мають історико-культурне призначення, а також у рекреаційних зонах національних природних та регіональних парків.

До інших заходів з формування та оздоровлення лісів належать такі: догляд за підростом, за підліском, за узліссям, за фор-

мою стовбура та крони дерев, прокладення кварталних просік і створення протипожежних розривів.

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється на основі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів. Спеціальний Порядок визначає умови і механізм видачі лісорубного або лісового квитка як спеціального дозволу на використання лісових ресурсів.

Лісорубний або лісовий квиток є основним документом, на підставі якого:

- здійснюється спеціальне використання лісових ресурсів;
- ведеться облік дозволених до відпуску запасів деревини та інших продуктів лісу, встановлюються строки здійснення лісових користувань та вивезення заготовленої продукції, строки і способи очищення лісосік від порубкових решток, а також облік природного поновлення лісу, що підлягає збереженню;
- ведеться облік плати, нарахованої за використання лісових ресурсів.

Лісорубний квиток видається органом виконавчої влади з питань лісового господарства АРК, територіальними органами Держкомлісгоспу на заготівлю деревини під час проведення рубок головного користування на підставі затвердженої в установленому порядку розрахункової лісосіки. Форма лісорубного квитка затверджена нормативно.

Для видачі лісорубного квитка власник лісів або постійний лісокористувач подає такі документи:

- заявку на використання лісових ресурсів під час проведення рубок головного користування;
- відомість чергової лісосіки;
- польову перелікову відомість;
- переліково-оцінювальну відомість;
- карту технологічного процесу розробки лісосіки;
- план лісосіки.

Лісовий квиток видається власником лісів або постійним лісокористувачем для:

- заготівлі другорядних лісових матеріалів;
- здійснення побічних лісових користувань;

– використання корисних властивостей лісів на умовах короткострокового тимчасового користування.

Лісовий квиток видається щороку на підставі лімітів використання лісових ресурсів під час заготівлі другорядних лісових матеріалів, здійснення побічних лісових користувань (у межах території та об'єктів природно-заповідного фонду за погодженням з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища АРК, територіальних органів Мінприроди).

Для видачі лісового квитка підприємства, установи, організації і громадяни подають заявку на використання лісових ресурсів.

Передача лісового квитка іншому лісокористувачеві може здійснюватися власником лісів або постійним лісокористувачем, які видали квиток, на підставі письмової заяви. Відмітка про передачу лісового квитка робиться в усіх його примірниках.

З моменту видачі лісорубного або лісового квитка виділені лісокористувачеві лісові ділянки (лісосіки) здаються під його охорону.

Спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, є платним. *Збір за спеціальне використання лісових ресурсів* встановлюється ПК України. У ньому у розділі XVII передбачений збір за спеціальне використання лісових ресурсів. Платниками цього збору є лісокористувачі – юридичні особи; їхні філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи; постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи, джерелом походження яких є Україна, або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їхніх засновників; фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства), а також фізичні особи – підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного чи лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Об'єктом оподаткування збором є:

– деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування;

– деревина, заготовлена під час проведення заходів:

а) щодо поліпшення якісного складу лісів, їхнього оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування; незалежно від віку деревостанів – суцільні санітарні та суцільні лісовідновні рубки);

б) з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо;

– другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та інших другорядних лісових матеріалів, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);

– побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та інші побічні лісові користування, передбачені нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);

– використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних та освітньо-виховних цілей і проведення науково-дослідних робіт.

Ставки збору за заготівлю деревини основних лісових порід визначаються залежно від найменування лісової породи за один кубічний метр твердої деревини в гривнях. Ставки збору за заготівлю деревини застосовуються з урахуванням розподілу лісів за поясами і розрядами. Розподіл лісів за поясами здійснюється таким чином: до першого поясу належать усі ліси, за винятком лісів Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і лісів гірської зони Львівської області; до другого поясу належать ліси Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і ліси гірської зони Львівської області.

Право використання лісових ресурсів припиняється в разі:

- 1) добровільної відмови від використання лісових ресурсів;
- 2) закінчення строку, на який було надано право використання лісових ресурсів;
- 3) припинення діяльності лісокористувачів, яким було надано право використання лісових ресурсів;
- 4) порушення правил і норм, умов спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів;
- 5) використання лісових ресурсів способами, які негативно впливають на стан і відтворення лісів, призводять до погіршення навколишнього природного середовища;
- 6) порушення встановлених строків справляння збору за використання лісових ресурсів;
- 7) використання лісової ділянки не за цільовим призначенням;
- 8) невідшкодування в установленому порядку збитків, заподіяних лісовому господарству внаслідок порушень лісового законодавства, та невиконання вимог щодо усунення виявлених недоліків.

Припинення права використання лісових ресурсів здійснюється в установленому порядку шляхом анулювання лісорубного або лісового квитка тими органами, які їх видали.

Законом можуть бути передбачені й інші випадки припинення права використання лісових ресурсів.

§ 10. Охорона і захист лісів

Організація охорони і захисту лісів передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб. Тому власники лісів і постійні лісокористувачі зобов'язані розробляти та проводити в установленій строк комплекс протипожежних та інших заходів, спрямованих на збереження, охорону та захист лісів.

Захист лісів від шкідників і хвороб забезпечується шляхом систематичного спостереження за станом лісів, своєчасного виявлення осередків шкідників і хвороб лісу, здійснення профілактики виникнення таких осередків, їхньої локалізації і ліквідації.

Забезпечення охорони і захисту лісів покладається на органи виконавчої влади з питань лісового господарства та органи місцевого самоврядування, власників лісів і постійних лісокористувачів відповідно до чинного лісового законодавства.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень, визначених ЛК України, можуть установлювати заборону або обмеження на відвідування лісів населенням, а також проведення певних видів робіт на окремих лісових ділянках на період пожежної небезпеки та під час проведення заходів боротьби зі шкідниками.

Наведемо приклади організації органами виконавчої влади заходів щодо: охорони хвойних лісів від незаконних рубок у передноворічний період²⁶²; заборони відвідування лісових масивів у пожежонебезпечний період²⁶³; збереження та відтворення лісів²⁶⁴; поліпшення санітарного стану лісових насаджень уздовж доріг²⁶⁵; охорони захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг, забезпечення населення, організацій і підприємств області дровами паливними²⁶⁶.

Охорону і захист лісів на території України здійснюють:

- Держлісоохорона, що діє у складі центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, органу виконавчої влади з питань лісового господарства АРК, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства та підприємств, установ і організацій, які належать до сфери його управління;

- лісова охорона інших постійних лісокористувачів і власників лісів.

²⁶² Розпорядження Донецької обласної державної адміністрації «Про організацію роботи щодо охорони хвойних лісів від незаконних рубок в передноворічний період» № 657 від 18.11.2010 р.

²⁶³ Розпорядження Донецької обласної державної адміністрації «Про заборону відвідування лісових масивів у пожежонебезпечний період 2010 року» № 441 від 28.07.2010 р.

²⁶⁴ Розпорядження Миколаївської обласної державної адміністрації «Про заходи щодо збереження та відтворення лісів» № 250-р від 13.07.2009 р.

²⁶⁵ Розпорядження Миколаївської обласної державної адміністрації «Про поліпшення санітарного стану лісових насаджень уздовж доріг» № 6-р від 09.01.2009 р.

²⁶⁶ Розпорядження Херсонської обласної державної адміністрації «Про охорону захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг, забезпечення населення, організацій і підприємств області дровами паливними» № 964 від 03.10.2006 р.

Держлісоохорона²⁶⁷ діє у складі Держкомлісгоспу, Республіканського комітету АРК з питань лісового і мисливського господарства, обласних управлінь лісового та мисливського господарства і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Держкомлісгоспу, і має статус правоохоронного органу.

Метою діяльності Держлісоохорони є здійснення правових, лісоохоронних та інших заходів, спрямованих на збереження, розширене відтворення, невиснажливе використання лісових ресурсів, включаючи об'єкти тваринного світу в лісах.

Основними завданнями Держлісоохорони є:

– здійснення державного контролю за додержанням усіма лісокористувачами, власниками лісів та іншими юридичними і фізичними особами лісового законодавства;

– забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу;

– запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням у сфері лісового господарства та використання лісових ресурсів.

Держлісоохорона під час організації заходів, спрямованих на усунення порушень лісового законодавства, взаємодіє з правоохоронними органами, центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та їхніми об'єднаннями.

Посадові особи Держлісоохорони відповідно до покладених на неї завдань мають право:

– безперешкодно обстежувати в установленому законодавством порядку ліси, що перебувають у власності чи користуванні громадян і юридичних осіб;

– перевіряти в установленому порядку в громадян і юридичних осіб наявність дозволів та інших документів на використання лісових ресурсів і користування лісами;

²⁶⁷ Постанова КМ України «Про затвердження Положення про державну лісову охорону» № 976 від 16.09.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 71 (25.09.2009). – Ст. 2447.

– проводити перевірки додержання лісокористувачами та власниками лісів вимог нормативно-правових актів і нормативних документів з питань ведення лісового господарства;

– складати протоколи та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, правопорушення у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

– зупиняти на території лісового фонду транспортні засоби та проводити огляд транспортних засобів, знарядь, добутих деревини та інших продуктів лісу;

– зберігати, носити і застосовувати спеціальні засоби та зброю в порядку, встановленому законодавством, і використовувати спеціальні транспортні засоби з кольорографічним забарвленням, написом та емблемою;

– доставляти особу, яка порушила лісове законодавство, в органи внутрішніх справ або в органи місцевого самоврядування у разі неможливості встановлення особи на місці вчинення правопорушення для складення протоколу про адміністративне правопорушення;

– вилучати в установленому законом порядку в громадян і юридичних осіб, які порушили лісове законодавство, документи, добути деревину та інші продукти лісу, знаряддя їхнього добування, а також транспортні засоби, що були знаряддям правопорушення;

– надсилати у відповідні державні органи матеріали про притягнення осіб, які порушили лісове законодавство, до дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності;

– проводити у випадках, встановлених законом, фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для запобігання порушенням у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

– викликати громадян, у тому числі посадових осіб, для одержання від них усних або письмових пояснень у зв'язку з порушенням ними лісового законодавства;

– безперешкодно відвідувати територію і приміщення юридичних осіб, які провадять діяльність, пов'язану з добуванням,

зберіганням або переробленням деревини та інших продуктів лісу, з метою здійснення нагляду за законністю їхнього використання;

- визначати за затвердженими таксами і методиками розмір збитків, завданих лісовому господарству, та шкоди, заподіяної лісу;
- анулювати дозволи або інші документи на право використання лісових ресурсів у разі порушення лісового законодавства;
- приймати рішення про обмеження або заборону господарської та іншої діяльності;
- звертатися до органів прокуратури з клопотанням про подання позовів до суду про відшкодування втрат лісгосподарського виробництва, а також повернення самовільно або тимчасово зайнятих лісових ділянок, строк користування якими закінчився;
- вносити пропозиції відповідним органам виконавчої влади щодо заборони відвідування лісів населенням і в'їзду до них транспортних засобів у період високої пожежної небезпеки;
- видавати обов'язкові для виконання приписи з питань, що належать до їхніх повноважень.

§ 11. Контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів

Завданнями контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів є:

- 1) забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- 2) забезпечення додержання лісового законодавства органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами;
- 3) забезпечення додержання лісового законодавства власниками лісів, постійними і тимчасовими лісокористувачами;
- 4) запобігання порушенням законодавства у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їхнього усунення.

Державний контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів здійснюється КМ України, Мінприроди, Держлісагентством, органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища АРК, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, з питань лісового господарства, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади в межах повноважень, визначених законом.

Громадський контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища. Повноваження громадських інспекторів визначаються Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля, що затверджене Наказом Мінприроди України.

Громадськими інспекторами можуть бути громадяни України, що досягли 18 років, мають досвід природоохоронної роботи та пройшли співбесіду в органах Мінприроди. Громадянин, який бажає бути громадським інспектором, подає до відповідного органу Мінприроди письмову заяву та подання організації, що його рекомендує, або письмове клопотання державного інспектора з охорони навколишнього природного середовища. Громадські інспектори призначаються Головним державним інспектором України з охорони навколишнього природного середовища та головними державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища відповідних територій після проходження співбесіди відповідно з керівниками структурних підрозділів органу Мінприроди та виявлення претендентом знань з основ природоохоронного законодавства.

Громадські екологічні інспектори в більшості є членами громадських природоохоронних організацій. Їхня діяльність у сфері лісових відносин здійснюється відповідно до ЗУ: «Про об'єднання громадян»²⁶⁸; «Про благодійництво та благодійні ор-

²⁶⁸ Закон України «Про об'єднання громадян» № 2460-XII від 16.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34 (25.08.1992). – Ст. 504.

ганізації»²⁶⁹; «Про молодіжні та дитячі громадські організації»²⁷⁰ та на основі їхніх статутів. Громадські природоохоронні організації у сфері лісових відносин мають такі самі права, як і громадські екологічні інспектори:

1) брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів;

2) вільного доступу до інформації про стан лісів та ведення господарства в них;

3) брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони та відтворення лісів;

4) вносити пропозиції щодо розроблення нормативно-правових актів з питань ведення лісового господарства та внесення змін до них;

5) оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом інформації про стан лісів або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення.

Інформування про стан і відтворення лісів здійснюється відповідно до ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших законів. Новітнім у цій царині є ЗУ «Про доступ до публічної інформації»²⁷¹, який визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим ЗУ, та інформації, що становить суспільний інтерес. Згідно із законом, публічною є відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, яка була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень.

²⁶⁹ Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» № 531/97-ВР від 16.09.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – Ст. 292.

²⁷⁰ Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» № 281-XIV від 01.12.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 1 (07.01.1999). – Ст. 2.

²⁷¹ Закон України «Про доступ до публічної інформації» № 2939-VI від 13.01.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10 (18.02.2011). – Ст. 446.

На виконання ЗУ «Про доступ до публічної інформації» Президент України підписав Укази: «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації»²⁷² та «Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України»²⁷³. Вони покликані забезпечити реалізацію конституційного права громадян вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію і прямо стосуються всіх органів виконавчої влади, в тому числі і Держлісагентства.

Відділ контролю та звернень громадян до Управління кадрів та контролю Держлісагентства реалізовує права громадян на доступ до публічної інформації²⁷⁴. Надання публічної інформації Держлісагентством здійснюється у відповідь на інформаційний запит.

Примірна форма запиту на публічну інформацію та примірний порядок складення та подання запитів на інформацію затверджені постановою КМ України²⁷⁵.

§ 12. Вирішення спорів у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів, відповідальність за порушення лісового законодавства

Спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів вирішуються в установленому порядку органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади з питань лі-

²⁷² Указ Президента України «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації» № 547/2011 від 05.05.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 35 (20.05.2011). – Ст. 1433.

²⁷³ Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України» № 548/2011 від 05.05.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 35 (20.05.2011). – Ст. 1434.

²⁷⁴ Офіційний сайт Державного агентства лісових ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/index#>

²⁷⁵ Постанова КМ України «Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади» № 583 від 25.05.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 41 (10.06.2011). – Ст. 1694.

сового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища, судами.

Виключно судом вирішуються спори з питань володіння, користування і розпоряджання лісами, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб.

Органи виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища вирішують спори, пов'язані з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, що перебувають у державній власності.

Органи місцевого самоврядування вирішують спори, пов'язані з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, що перебувають у комунальній власності.

У разі незгоди власників лісів і лісокористувачів з рішенням органів виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища чи органу місцевого самоврядування спір вирішується судом.

Рішення органів виконавчої влади з питань лісового господарства, охорони навколишнього природного середовища, органу місцевого самоврядування щодо спору з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів набирає чинності з дня його прийняття. Оскарження зазначеного рішення у суді зупиняє його виконання.

Виконання рішення щодо спору з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів здійснюється органом, який його прийняв. І це не звільняє особу від відшкодування збитків, завданих нею внаслідок порушення лісового законодавства.

Згідно зі ст. 105 ЛК України, порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до закону.

Відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, винні у:

- 1) незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;

2) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем, порушенні інших вимог пожежної безпеки в лісах;

3) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтоплення, осушення та інших видів шкідливого впливу;

4) засміченні лісів побутовими і промисловими відходами;

5) порушенні строків лісовідновлення та інших вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених законодавством у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

6) знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу;

7) порушенні правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів;

8) розкорчовуванні лісових ділянок і використанні їх не за призначенням, у тому числі для спорудження житлових будинків, виробничих та інших будівель і споруд без належного дозволу;

9) самовільній заготівлі сіна та випасанні худоби на лісових ділянках;

10) порушенні правил заготівлі лісової підстилки, лікарських рослин, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо;

11) заготівлі лісових ресурсів способами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;

12) порушенні порядку заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці і використання інших лісових ресурсів;

13) невнесенні плати за використання лісових ресурсів у встановлені строки;

14) знищенні та пошкодженні відмежувальних знаків у лісах;

15) введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає негативному впливу на стан і відтворення лісів;

16) порушенні строків повернення лісових ділянок, що перебувають у тимчасовому користуванні, або невиконанні обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

17) пошкодженні сіножатей, пасовищ і ріллі на землях лісогосподарського призначення;

18) знищенні або пошкодженні лісоосушувальних каналів, дренажних систем і доріг на лісових ділянках;

19) невиконанні приписів державної лісової охорони та органів виконавчої влади, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів.

Цей перелік, наведений у ЛК України, не є вичерпним, і тому законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення лісового законодавства. Кожному виду лісопорушення має відповідати стаття КК України або КУпАП.

Так, КУпАП України розглядає види правопорушень у галузі лісового законодавства, що містяться у таких статтях: 49 – Порушення права державної власності на ліси (яка є вже дещо застарілою, бо в сучасній правовій системі відсутнє монопольне право державної власності на ліси); 64 – Порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці; 65 – Незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка; 65-1 – Знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень; 66 – Знищення або пошкодження підросту в лісах; 67 – Здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку; 68 – Порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спільної деревини; 69 – Пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду; 70 – Самовільне сінокосіння і пасіння худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горі-

хів, грибів, ягід; 71 – Введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси; 72 – Пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, шкідливими викидами, відходами і покидьками; 73 – Засмічення лісів відходами; 74 – Знищення або пошкодження лісоосушувальних канав, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду; 75 – Знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах; 76 – Знищення корисної для лісу фауни; 77 – Порушення вимог пожежної безпеки в лісах.

Законодавець і надалі посилює *адміністративну відповідальність за лісопорушення*. Як приклад можна навести ЗУ «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за забруднення лісів»²⁷⁶.

КК України містить статті 245 і 246, що передбачають *кримінальну відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу та незаконну порубку лісу*. Кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу настає у випадках, коли остання здійснювалася з порушенням нормативних актів, які регулюють порядок порубки дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях (якщо при цьому заподіяно істотну шкоду), або в заповідниках чи на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах.

Зокрема, визнається незаконною порубка дерев і чагарників, вчинена: без відповідного дозволу; за дозволом, виданим із порушенням чинного законодавства; до початку чи після закінчення установлених у дозволі строків; не на призначених ділянках чи понад установлену кількість; не тих порід дерев, які визначені в дозволі; порід, вирубку яких заборонено.

У справах про злочини, відповідальність за які передбачена ст. 246 КК України, шкода визнається істотною, коли: були зни-

²⁷⁶ Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за забруднення лісів» № 3532-VI від 16.06.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 52 (18.07.2011). – Ст. 2066.

щені певні види дерев у тій чи іншій місцевості; погіршилися породний склад, якість, захисні, водоохоронні та інші екологічні властивості лісу; виникли труднощі у відтворенні заліснення в певній місцевості; знизилася якість атмосферного повітря; змінились ландшафт місцевості, русло річки; виникла ерозія ґрунту тощо. Якщо незаконна порубка дерев, чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях не спричинила істотної шкоди, винна особа за наявності для цього підстав несе відповідальність за статтями 64–67 КУпАП. Порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст. 4 ЛК України), не тягне відповідальності за ст. 246 КК України. За наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо²⁷⁷.

Незалежно від того, чи притягнута винна особа до адміністративної або кримінальної відповідальності, підприємства, установи, організації і громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України. Це вимоги ЦК України відповідно до ст. 1166 щодо загальних підстав відповідальності за завдану майнову шкоду.

Незаконно добута деревина та інші лісові ресурси підлягають вилученню в установленому порядку. У разі неможливості вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів стягується їхня вартість.

Розрахунок розміру збитків, завданих лісовому господарству підприємствами, установами, організаціями та громадянами, проводиться відповідним обласним Державним управлінням екології та природних ресурсів на підставі такс для обчислення шкоди, заподіяної лісовому господарству, затверджених постановою КМ України²⁷⁸. В Україні діють такі такси для обчислення розміру

²⁷⁷ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» № 17 від 10.12.2004 р. // Юридичний вісник України. – 2005. – Січ. – № 4.

²⁷⁸ Постанова КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» № 665 від 23.07.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 56 (08.08.2008). – Ст. 1868.

шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами, організаціями та громадянами:

- незаконним вирубуванням та пошкодженням дерев і чагарників до ступеня припинення росту;
- пошкодженням дерев і чагарників до ступеня неприпинення росту;
- знищенням або пошкодженням лісових культур, природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу;
- знищенням або пошкодженням сіянців, саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях;
- самовільною заготівлею сіна та випасанням худоби на лісових ділянках;
- знищенням або пошкодженням відмежувальних знаків у лісах;
- пошкодженням сіножатей, пасовищ і ріллі на землях лісогосподарського призначення;
- знищенням або пошкодженням лісоосушувальних каналів, дренажних систем і доріг на лісових ділянках;
- порушенням правил заготівлі лісової підстилки;
- порушенням правил заготівлі лікарських рослин, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо.

Оскільки розмір заподіяної шкоди визначається в гривнях, то починаючи з 01.01.2009 р. проводиться індексація затверджених такс для обчислення розміру шкоди, завданої лісу підприємствами, установами, організаціями та громадянами. Зазначені такси застосовуються також для обчислення шкоди, заподіяної знищенням, пошкодженням чи незаконною рубкою окремих дерев, груп дерев, чагарників на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках, що не належать до лісового фонду.

Велике значення для правильного обчислення та відшкодування шкоди, завданої лісу внаслідок порушення лісового законодавства, мають настанови Вищого господарського суду України. Так, ним було розіслано листа «Про результати вивчення та узагальнення судової практики вирішення господарськими судами

спорів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища»²⁷⁹, у якому в п. 2.4 наведені особливості справ зі спорів, пов'язаних з порушенням законодавства про охорону та використання лісового фонду.

Практику розгляду спорів, пов'язаних із застосуванням лісового законодавства, викладено в роз'ясненні Вищого арбітражного суду «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища»²⁸⁰, де у п. 6 розглянуті питання, пов'язані з порушенням лісового законодавства.

Що стосується дисциплінарної відповідальності за порушення лісового законодавства, то ст. 159 КЗпП України²⁸¹ передбачає обов'язок працівника виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці, згідно з якими працівник зобов'язаний співробітничати з власником або уповноваженим ним органом у справі організації безпечних і нешкідливих умов праці; особисто вживати посильних заходів з усунення будь-якої виробничої ситуації, яка створює загрозу життю чи здоров'ю його самого або оточення і навколишньому природному середовищу; повідомляти про небезпеку свого безпосереднього керівника або іншу посадову особу. У разі невиконання цих вимог працівник буде притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

Запитання для самоконтролю

1. Актуальні проблеми правової охорони лісів в Україні.
2. Ліси як об'єкт правової охорони та використання в Україні.

²⁷⁹ Лист Вищого господарського суду «Про результати вивчення та узагальнення судової практики вирішення господарськими судами спорів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища» від 01.01.2009 р. // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 3.

²⁸⁰ Роз'яснення Вищого арбітражного суду «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища» № 02-5/744 від 27.06.2001 р. // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 4.

²⁸¹ Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.

3. Лісові правовідносини.
4. Нормативно-правове регулювання лісових правовідносин.
5. Право власності на ліси.
6. Право користування лісами, лісові сервітути.
7. Державне регулювання та управління у сфері лісових відносин.
8. Нормативно-правова організація лісового господарства.
9. Правове регулювання ведення лісового господарства.
10. Правова охорона і захист лісів.
11. Контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів.
12. Спори з питань використання та охорони лісів.
13. Відповідальність за порушення лісового законодавства.

Теми рефератів

1. Актуальні проблеми правової охорони лісів в Україні.
2. Правові проблеми сучасного лісового законодавства.
3. Характеристика і система лісового законодавства.
4. Суб'єкти лісових правовідносин.
5. Право лісокористування та його види.
6. Правове регулювання спеціального використання лісових ресурсів.
7. Довгостроковий договір на тимчасове використання лісу.
8. Порядок здійснення побічних лісових користувань.
9. Лісові сервітути.
10. Правові питання власності на ліси в Україні.
11. Проблеми державного управління у сфері лісокористування.
12. Припинення права використання лісів.
13. Поняття і склад лісового фонду України.
14. Державний лісовий кадастр.
15. Платність користування лісами.
16. Поняття та зміст правової охорони лісів.
17. Організаційно-правові заходи охорони лісів від пожеж.
18. Контроль за використанням та охороною лісів.

19. Правове регулювання участі громадян та їхніх об'єднань, інших громадських формувань у здійсненні заходів з використання і охорони лісів.
20. Економіко-правовий механізм охорони лісів.
21. Адміністративно-правова відповідальність за порушення лісового законодавства.
22. Кримінально-правова відповідальність за порушення лісового законодавства.
23. Цивільно- і господарсько-правова відповідальність за порушення лісового законодавства.
24. Правове значення лісотаксових поясів і розрядів.

РОЗДІЛ 5

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ І ВИКОРИСТАННЯ ТВАРИННОГО СВІТУ

В.А. ЗУСЬ, В.І. КНИШ, В.В. ШЕХОВЦОВ

- § 1. Загальна характеристика тваринного світу і проблем його охорони та використання.*
- § 2. Загальна характеристика законодавства про тваринний світ.*
- § 3. Об'єкти тваринного світу, їхнє правове визначення та право власності на них.*
- § 4. Загальна характеристика використання об'єктів тваринного світу.*
- § 5. Правове регулювання ведення мисливського господарства та здійснення полювання.*
- § 6. Правове регулювання здійснення промислового рибальства.*
- § 7. Правове регулювання здійснення любительського та спортивного рибальства.*
- § 8. Організаційно-правові заходи щодо охорони тваринного світу.*
- § 9. Особливості міжнародної торгівлі об'єктами тваринного світу, що перебувають під загрозою зникнення.*
- § 10. Юридична відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ.*

§ 1. Загальна характеристика тваринного світу і проблем його охорони та використання

Значення тваринного світу для будь-якої сучасної держави, у тому числі і для України, важко переоцінити, оскільки він є невід'ємним компонентом навколишнього природного середовища, національним багатством, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської

сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. Інакше кажучи, тваринний світ є елементом системи національної безпеки України, від рівня охорони якого залежить стабільність економічної та соціальної ситуації в країні.

Розуміючи важливість усебічного захисту та охорони тваринного світу, вище керівництво нашої країни в особі ВР України, Президента України та Уряду України, починаючи з 1991 року і дотепер, вживає постійні заходи, спрямовані на розвиток та вдосконалення національної системи охорони тваринного світу. Водночас зауважимо, що зазначене завдання є надзвичайно складною ділянкою роботи, бо: по-перше, в нашій країні історично склалося так, що на об'єкти тваринного світу з огляду на їхні величезні запаси як на державному, так і на недержавному рівнях дивилися як на невичерпне джерело, здатне задовольнити будь-які потреби суспільства. Подібне ставлення до тваринного світу призвело до того, що раціональність, економність та плановість його використання стали другорядною справою. По-друге, проведення широкомасштабної природоохоронної роботи, спрямованої у тому числі і на охорону тваринного світу, вимагає чималих фінансових та людських ресурсів, яких з огляду на постійні економічні негаразди в країні завжди не вистачає; по-третє, на сьогодні в Україні ще не напрацьовані достатньою мірою сучасні методики природоохоронної діяльності; по-четверте, спеціалізовані природоохоронні органи здійснюють свою діяльність у переважній більшості випадків самостійно, тобто без підтримки інших державних та недержавних суб'єктів, а також населення; по-п'яте, на території України нині відомо близько 45 тис. видів тварин, багато з яких потребують особливого підходу до охорони.

Економічні зміни, що тривають, формування нових пріоритетів у соціально-економічній та інших сферах життя дозволяють констатувати той факт, що на сучасному етапі питання охорони та використання тваринного світу не належить до пріоритетів державної політики в цілому та екологічної політики зокрема. Так, одним із засадничих нормативних актів в екологічній сфері є Постанова ВР України, якою було затверджено «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних

ресурсів та забезпечення екологічної безпеки»²⁸². Хоча вказаний нормативно-правовий акт не має сили закону, важко недооцінити його значення, оскільки відповідно до п. 6 ст. 85 КУ саме до повноважень ВР України віднесено визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики. Зважаючи на це, саме на реалізацію напрямів, закладених у положеннях цього нормативного акта, і повинна бути зорієнтована діяльність як законодавчого органу влади, так і органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Разом з тим шляхом простого текстуального аналізу положень цієї постанови можна зробити висновок, що питання охорони та використання тваринного світу висвітлені дуже поверхнево і, на відміну від багатьох інших напрямів, не створюють підґрунтя для подальшого розвитку фауністичного законодавства.

Так, у главі 14 розділу 1 «Стан довкілля» постанови визначено основні проблеми за таким напрямком, як «Тваринний світ, мисливство та рибні ресурси». Зокрема, вказано, що основними проблемами в галузі охорони і регулювання використання тваринного світу є його недостатня вивченість, відсутність достовірних даних щодо запасів промислових видів та обсягів їхнього добування, погіршення природних умов існування диких тварин через зростаючий антропогенний вплив та послаблення їхньої охорони від незаконного використання та знищення. Також до переліку проблем віднесено ведення мисливського господарства переважно екстенсивним шляхом та зниження загального вилову риби. Лише побічно, в контексті аналізу причин, що призвели до виникнення проблем у веденні мисливського господарства, наголошено, що вони є наслідком у тому числі скорочення обсягів штучного розведення та випуску в природу мисливської фауни.

Ще більший подив викликає той факт, що в розділі IV «Основні заходи щодо збалансованого використання і відновлення природних ресурсів», який, по суті, являє собою перелік заходів, що здійснюються для подолання негативної екологічної ситуації, яка склалася, взагалі не приділено окремої уваги заходам у фау-

²⁸² Постанова ВР України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» № 188/98-ВР від 05.03.1998 р. // Голос України. – 1998. – № 64 (04.04.1998).

ністичній сфері. Тут обмежилися окремими згадками про об'єкти тваринного світу в розділах, присвячених земельним, водним відносинам, а також заповідній справі. Таке становище об'єктивно не сприяє ефективності заходів щодо охорони та використання об'єктів тваринного світу, а в умовах обмеженості можливостей їхнього фінансування за рахунок державних коштів фактично призводить до їхнього нівелювання.

Разом з тим при визначенні питань подальшого розвитку екологічного законодавства, кодифікації його перспективних актів було передбачено «розроблення та затвердження нормативно-правових актів Мінекобезпеки, а саме: Правил вилучення об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях із природного середовища; Правил використання тварин з метою одержання продуктів їх життєдіяльності; Правил утримання, розведення, використання та охорони диких тварин у неволі чи напівневільних умовах; Правил добування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин для розведення в спеціально створених умовах та у науково-дослідних цілях; Правил ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів тваринного світу; Правил вилучення і реалізації незаконно добутих диких тварин; Правил відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, інших актів відповідно до законодавства України».

Таким чином, навіть в умовах незначної акцентованості зазначеної вище постанови на вирішення проблем у фауністичній сфері з семи нормативно-правових актів, які необхідно було прийняти на рівні центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, шість безпосередньо стосувались об'єктів тваринного світу.

Фактично не змінилась ситуація і з прийняттям Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року²⁸³. Так, у Законі лише констатується, що, займаючи менше 6 відсотків площі Європи, Україна володіє близько

²⁸³ Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» № 2818-VI від 21.12.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3 (24.01.2011). – Ст. 158.

35 відсотками її біорізноманіття. Біосфера України нараховує більше 70 тисяч видів флори і фауни, зокрема, флори – більше 27 тисяч видів, фауни – більше 45 тисяч видів. Протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України.

Україна розташована на перетині міграційних шляхів багатьох видів фауни, через її територію проходять два основні глобальні маршрути міграції диких птахів, а деякі місця гніздування мають міжнародне значення. Більше 100 видів перелітних птахів охороняються відповідно до міжнародних зобов'язань.

Основною загрозою для біорізноманіття є діяльність людини та знищення природного середовища існування флори і фауни. Спостерігається катастрофічне зменшення площі територій водноболотних угідь, степових екосистем, природних лісів. Знищення навколишнього природного середовища відбувається внаслідок розорювання земель, вирубування лісів з подальшою зміною цільового призначення земель, осушення або обводнення територій промислового, житлового та дачного будівництва тощо. Поширення неаборигенних видів у природних екосистемах викликає значний дисбаланс у біоценозах. Управління збереженням біорізноманіття прісноводних та морських екосистем розвивається не так швидко, як для екосистем суші, що негативно впливає на обсяг рибних запасів та середовище існування водних живих ресурсів.

Разом з тим при здійсненні стратегічного планування щодо припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі в цій сфері законом визначено такі завдання:

- створення до 2015 року системи запобіжних заходів щодо видів-вселенців та забезпечення контролю за внесенням таких видів до екосистем, у тому числі морської;

- удосконалення до 2015 року нормативно-правової бази щодо системи здійснення контролю за торгівлею видами дикої флори і фауни, які перебувають під загрозою зникнення;

- створення до 2020 року мережі центрів штучного розведення та реакліматизації рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин;

- створення до 2020 року системи економічних важелів сприяння збереженню біо- і ландшафтного різноманіття та формуванню екомережі на землях усіх форм власності;
- вжиття до 2015 року адміністративних заходів з припинення катастрофічного зменшення запасів водних живих ресурсів унаслідок їхньої надмірної експлуатації та погіршення стану навколишнього природного середовища.

§ 2. Загальна характеристика законодавства про тваринний світ

Система законодавства про тваринний світ є частиною екологічного законодавства України та являє собою ієрархічно побудовану сукупність нормативно-правових актів у цій сфері. Характеризуючи систему фауністичного законодавства, насамперед слід відмітити, що стрижневим для нього є ЗУ «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 року²⁸⁴. Саме цим Законом на стратегічному, засадничому рівні врегульовано основні положення фауністичного законодавства. Крім того, в самому законі зазначено, що відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, об'єкти якого перебувають у стані природної волі, у напіввільних умовах чи в неволі, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, регулюються КУ, цим Законом, Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища»²⁸⁵, «Про мисливське господарство та полювання»²⁸⁶ та іншими нормативно-правовими актами.

²⁸⁴ Закон України «Про тваринний світ» № 2894-III від 13.12.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 2 (25.01.2002). – Ст. 47.

²⁸⁵ Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41 (08.10.1991). – Ст. 546.

²⁸⁶ Закон України «Про мисливське господарство та полювання» № 1478-III від 22.02.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 12 (07.04.2000). – Ст. 442.

Окреме місце в системі джерел фауністичного законодавства займає ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження»²⁸⁷, який спрямований на захист від страждань і загибелі тварин унаслідок жорстокого поводження з ними, захист їхніх природних прав та укріплення моральності й гуманності суспільства. Дія цього Закону є дещо ширшою за охопленням, ніж тваринний світ, оскільки поширюється на такі види діяльності: скотарство, включаючи племінне скотарство; поводження з тваринами на території державних природних заповідників та на інших особливо охоронюваних природних територіях; мисливство, мисливське господарство, рибальство; утримання свійських тварин і племінна робота з ними; використання тварин у цирках, зоопарках, на виставках та інших видовищних заходах; використання тварин у спорті, у сфері відпочинку і розваг людей; використання тварин у науково-дослідних і навчальних цілях, у тестуванні; використання тварин у виробництві, у тому числі у виробництві біологічних препаратів; інші види діяльності, де здійснюється вплив на тварин.

Значне місце в системі регулювання фауністичних відносин щодо водних живих ресурсів займають також ЗУ «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них»²⁸⁸ та «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»²⁸⁹.

Особливості правового статусу окремих об'єктів тваринного світу знаходять своє відображення у ЗУ «Про Червону книгу України»²⁹⁰ та «Про природно-заповідний фонд України»²⁹¹.

²⁸⁷ Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» № 3447-IV від 21.02.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 11 (29.03.2006). – Ст. 692.

²⁸⁸ Закон України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» 486-IV від 06.02.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 15 (11.04.2003). – Ст. 107.

²⁸⁹ Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» № 3677-VI від 08.07.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 59. – Ст. 2351.

²⁹⁰ Закон України «Про Червону книгу України» № 3055-III від 07.02.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10 (22.03.2002). – Ст. 462.

²⁹¹ Закон України «Про природно-заповідний фонд України» № 2456-XII від 16.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34 (25.08.1992). – Ст. 502.

З урахуванням комплексності правового регулювання також активно використовуються норми суміжних галузей права: цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, лісового тощо.

Основні засади розвитку відносин у сфері охорони та використання тваринного світу містяться також у раніше згадуваних ЗУ «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» та Постанові ВР України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки».

Значну нормотворчу діяльність у сфері поводження з об'єктами тваринного світу здійснює КМ України. Так, зокрема, Постановами КМ України визначено Тимчасовий порядок справляння плати за спеціальне використання диких тварин²⁹², Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу²⁹³, Порядок здійснення любительського і спортивного рибальства²⁹⁴, Тимчасовий порядок ведення рибного господарства і здійснення рибальства²⁹⁵, Такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу²⁹⁶, Розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Черво-

²⁹² Постанова КМ України «Про затвердження Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин» № 123 від 25.01.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 6. – Ст. 195.

²⁹³ Постанова КМ України «Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу» № 772 від 15.11.1994 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 1. – Ст. 27.

²⁹⁴ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку здійснення любительського і спортивного рибальства» № 1126 від 18.07.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 29 (06.08.1998). – Ст. 1099.

²⁹⁵ Постанова КМ України «Про затвердження Тимчасового порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства» № 1192 від 28.09.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 18. – Ст. 516.

²⁹⁶ Постанова КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу» № 32 від 19.01.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 3 (05.02.1998). – Ст. 96.

ної книги України²⁹⁷, Такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України²⁹⁸.

Разом з тим найбільше за обсягом регулювання здійснюється в рамках відомчої нормотворчості органів екологічного управління. Так, наказами Мінприроди затверджено Тимчасовий порядок справляння плати за спеціальне використання диких тварин²⁹⁹, Порядок справляння компенсації за добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України³⁰⁰, Такси для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України)³⁰¹, Правила видачі дозволів та сертифікатів на ввезення в Україну та вивезення за її межі зразків видів дикої фауни і флори, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення³⁰².

²⁹⁷ Постанова КМ України «Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України» № 399 від 01.06.1993 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 11. – Ст. 226.

²⁹⁸ Постанова КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» № 521 від 21.04.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 16 (07.05.1998). – Ст. 600.

²⁹⁹ Наказ Мінекобезпеки «Про затвердження Правил видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення» № 115 від 26.05.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 37 (01.10.1999). – Ст. 1878.

³⁰⁰ Наказ Мінекобезпеки «Про затвердження Порядку справляння компенсації за добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України» № 129 від 14.06.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 26 (16.07.1999). – Ст. 1260.

³⁰¹ Наказ Мінприроди та Держкомлісгоспу «Про затвердження Такс для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України)» № 332/262 від 18.07.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 58. – Ст. 2319.

³⁰² Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики України «Про затвердження Правил видачі дозволів та сертифікатів на ввезення в Україну та вивезення за її межі зразків видів дикої фауни і флори, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення» № 147/110 від 16.04.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 24 (27.06.2002) (частина 2). – Ст. 1197.

Наказами Мінприроди запроваджуються тимчасові обмеження³⁰³ на добування окремих видів об'єктів тваринного світу, переліки видів тварин, що заносяться до Червоної книги України або виключаються з неї³⁰⁴, тощо.

§ 3. Об'єкти тваринного світу, їхнє правове визначення та право власності на них

ЗУ «Про тваринний світ» у ст. 3 зазначає, що *об'єктами тваринного світу*, на які поширюється його дія, є:

- дикі тварини – хордові, у тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їхньому видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі;

- частини диких тварин (роги, шкіра тощо);

- продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо).

Об'єкти тваринного світу, а також нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їхнього існування та шляхами міграції, підлягають охороні.

При цьому у ст. 1 Закону наголошується, що відносини у галузі охорони, використання і відтворення сільськогосподарських, свійських тварин, а також діяльність, пов'язана з охороною і використанням залишків викопних тварин, регулюються відповідним законодавством України.

³⁰³ Наказ Мінприроди «Про введення тимчасового обмеження на спеціальне використання китоподібних Чорного та Азовського морів» № 165 від 31.03.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 33 (16.05.2008). – Ст. 1127.

³⁰⁴ Наказ Мінприроди «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)» № 313 від 17.06.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 55 (31.07.2009). – Ст. 1931.

Таким чином, як об'єкти тваринного світу розглядаються не всі тварини в біологічному розумінні, а лише ті, які підпадають під дію фауністичного законодавства України.

У теорії екологічного права сформовано позицію, відповідно до якої об'єктами екологічних відносин можуть бути лише ті предмети матеріального світу, які не втратили «екологічного зв'язку» з навколишнім природним середовищем³⁰⁵. О.С. Колбасов зазначав, що не вважаються природними об'єктами предмети, які внаслідок докладання до них людської праці відокремлені від природного середовища, перетворені на сировину, знаряддя праці чи споживчі продукти³⁰⁶. Подібна точка зору висловлювалась щодо об'єктів тваринного світу. С.С. Константи́ніді вказував, що для віднесення до об'єктів екологічного права тварин останні повинні перебувати у стані природної волі, тобто в необмеженому людиною безпосередньому природному зв'язку з навколишнім природним середовищем³⁰⁷. Таким чином, дикі тварини, у тому числі й водні живі ресурси, вилучені з природного середовища, згідно із зазначеною думкою, перестають бути природними об'єктами, а значить, й об'єктами екологічних правовідносин. При докладанні певної людської праці вони перетворюються на товарно-матеріальні цінності.

Разом з тим на незавершеність такої думки стосовно об'єктів тваринного світу, які навіть вилучені з природного середовища в живому вигляді можуть бути без проблем повернені до нього, вже вказувалось окремими дослідниками. Так, Т.В. Григор'єва з цього приводу стосовно водних живих ресурсів зазначала, що «наведена позиція, як вбачається, правильна, але вона не враховує специфіки водних живих ресурсів як природного об'єкта. Водні живі ресурси належать до живих сил природи, і саме ця ознака є вирішальною при порівнянні водних живих ресурсів з природни-

³⁰⁵ *Петров В.В.* Правовая охрана природы в СССР : учебник. – М.: Юрид. лит., 1984. – 384 с.; *Вовк Ю.А.* Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды: Общая часть. – Х. : Вища школа, 1986. – 160 с.

³⁰⁶ *Колбасов О.С.* Природа как объект правовой охраны // В кн. Правовые вопросы охраны природы. – М. : Госюриздат, 1963. – 215 с.

³⁰⁷ *Константи́ниди С.С.* Охрана животного мира (правовые вопросы). – Алмата : Кайнар, 1975. – 128 с.

ми об'єктами. На відміну від інших об'єктів природи водні живі ресурси можуть бути вилучені з природного середовища в живому стані. І доки цей живий стан не буде змінено, водні живі ресурси здатні взаємодіяти з навколишнім природним середовищем, мати з ним певний зв'язок і, крім того, можуть бути повернені у природне середовище.

З урахуванням специфіки розглядуваних ресурсів екологічне законодавство повинно регулювати (і в Україні регулює) весь комплекс відносин водних живих ресурсів, які знаходяться у різних умовах – природної волі, у неволі чи в напіввільних умовах. Це дозволяє забезпечити належний рівень їх охорони, створити умови постійного існування всього видового й популяційного розмаїття»³⁰⁸.

Вбачається, що головною ознакою, яка характеризує особливості права власності на об'єкти тваринного світу, є пролонгація, збереження їхнього статусу як природного об'єкта навіть у випадку їхнього вилучення з навколишнього середовища. Зважаючи на викладене, такий статус накладає на власників цих об'єктів цілий перелік прав та обов'язків, які не притаманні цивільному законодавству, а регулюються саме екологічним законодавством та законодавством про тваринний світ, створюючи комплексне правове регулювання.

Така пролонгація пов'язана насамперед із тим, що такі об'єкти тваринного світу із легкістю можуть бути повернені до навколишнього середовища, де зможуть продовжити своє функціонування. На таких особливостях об'єктів тваринного світу наголошувалось ще у Дигестах Юстиніана³⁰⁹, де щодо об'єктів тваринного світу *res pec mancipi* існувало правило, що ці речі є безгосподарними, а тому особа, яка спіймала дикого звіра або птицю, або рибу, є її власником, доки вони перебувають у її владі. Якщо ж вони вийдуть з-під нагляду та отримують природну

³⁰⁸ Григор'єва Т.В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – С. 21–22.

³⁰⁹ Памятники римського права: Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М. : Зерцало, 1997. – 608 с.

волю, то знову стануть власністю першого ж, хто їх добуде. Під природною волею розумівся стан, коли тварина зникне з очей, або хоча й залишиться перед очима, але її переслідування буде ускладнено.

Якщо ж говорити про сучасний стан регулювання відносин власності на об'єкти тваринного світу, то слід наголосити, що відповідно до ст. 5 ЗУ «Про тваринний світ» право власності на об'єкти тваринного світу набувається та реалізується згідно з КУ, цим Законом та іншими законами України.

Об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі і перебувають в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності українського народу.

Від імені українського народу права власника об'єктів тваринного світу, які є природним ресурсом загальнодержавного значення, здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених КУ.

Кожний громадянин має право користуватися об'єктами тваринного світу – об'єктами права власності українського народу – відповідно до базового Закону та інших законів України.

Об'єкти тваринного світу в Україні можуть перебувати у *державній, комунальній та приватній* формах власності.

Об'єкти тваринного світу в Україні знаходяться під охороною держави незалежно від права власності на них.

Потрібно вказати, що ця стаття доповнює норми КУ, де у ст. 13, на жаль, тваринний світ не знайшов свого окремого закріплення як об'єкт права власності українського народу. Таке становище аж ніяк не сприяє підвищенню правового статусу тваринного світу, адже законодавець, замаскувавши тваринний світ під словами «інші природні ресурси», по суті, закріпив його вторинний, похідний від інших природних об'єктів, статус. Разом з тим ЗУ «Про тваринний світ» знімає ці суперечності, прямо поширюючи статус об'єктів права власності українського народу і в такий спосіб соціалізований характер права власності на нього.

У ЗУ «Про тваринний світ» визначені також й інші особливості права власності на об'єкти тваринного світу. Так, об'єкти

тваринного світу, які утримуються (зберігаються) підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної форми власності, є об'єктом права відповідно державної або комунальної власності.

Об'єкти тваринного світу, вилучені зі стану природної волі, розведені (отримані) у напіввільних умовах чи в неволі або набуті іншим, не забороненим законом способом, можуть перебувати у приватній власності юридичних та фізичних осіб.

Законність набуття у приватну власність об'єктів тваринного світу (крім добутих у порядку загального використання) повинна бути підтверджена відповідними документами, що засвідчують законність вилучення цих об'єктів з природного середовища, ввезення до України з інших країн, факту купівлі, обміну, отримання у спадок тощо, які видаються в установленому законодавством порядку.

У передбаченому законодавством порядку права власників об'єктів тваринного світу можуть бути обмежені в інтересах охорони цих об'єктів, навколишнього природного середовища та захисту прав громадян.

При цьому поняття «неволя» або «напіввільні умови» розкриваються в ЗУ «Про мисливське господарство та полювання», де зазначено таке:

- «утримання мисливських тварин у напіввільних умовах – утримання набутих в установленому порядку мисливських тварин у штучно створених умовах, в яких вони живляться переважно природними кормами, але не мають можливості вільно переміщуватися за межі штучно ізольованої ділянки мисливського угіддя;
- утримання мисливських тварин у неволі – утримання мисливських тварин у відповідних спорудах, де вони не мають можливості живитися природними кормами та самостійно виходити за межі таких споруд».

Законом окремо передбачені правові підстави припинення права приватної власності на об'єкти тваринного світу. Так, право приватної власності на об'єкти тваринного світу припиняється у разі:

- жорстокого поводження з дикими тваринами;
- встановлення законодавчими актами заборони щодо перебування у приватній власності окремих об'єктів тваринного світу.

Право приватної власності на об'єкти тваринного світу може припинятися і в інших випадках, передбачених законодавством.

Право приватної власності на об'єкти тваринного світу у випадках жорстокого поводження з дикими тваринами може бути припинене в судовому порядку за позовами органів контролю в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу або прокуратури.

Необхідно наголосити, що навіть за існуючої системи правових приписів та виходячи із загальних принципів правового регулювання, буде природним висновок про необхідність регулювання відносин власності на тваринний світ у першу чергу нормами спеціального фауністичного законодавства, беручи до уваги, що питання власності на об'єкти тваринного світу безпосередньо пов'язані із питаннями їхньої охорони та використання. Разом з тим у ЗУ «Про тваринний світ» питанням права власності (у тому числі приватної) на об'єкти тваринного світу присвячено лише чотири статті.

Внаслідок такого становища створюється ситуація, коли особливості реалізації права власності на об'єкти тваринного світу не знаходять свого належного відображення в спеціальному поресурсовому законодавстві. На цій проблемі, зокрема, наголосував П.В. Тихий, який у своїй роботі вказував, що «на відміну від попереднього фауністичного законодавства, ЗУ “Про тваринний світ” інакше вирішує питання про статус тварин, які перебувають у колективній та приватній власності, а саме, не відносить добутих зі стану природної волі тварин до товарно-матеріальних цінностей. Ці тварини, потрапляючи під дію цивільного права, в той же час продовжують, згідно з першою частиною статті 1 ЗУ “Про тваринний світ”, залишатись в рамках екологічного законодавства, хоча визначення співвідношення обсягів такого подвійного правового регулювання буде не на користь останнього. Властники диких тварин відповідно до своїх правомочностей можуть володіти згаданими об'єктами, споживати їхні корисні властиво-

сті та якості, вирішувати їхню юридичну долю на власний розсуд, тобто діяти у межах цивільного, ветеринарного та іншого законодавства. Дія ж екологічного законодавства має тут суто охоронний, а не експлуатаційний характер.

Таким чином, використання дикої фауни, яке здійснюється власниками стосовно до об'єктів своєї власності, не має суттєвого екологічного значення і майже не урегульоване еколого-фауністичним законодавством»³¹⁰.

Отже, розглядаючи питання регулювання відносин власності на об'єкти тваринного світу, потрібно звернути увагу на те, що ЦК України в книзі III детально регламентовано питання права власності та інші речові права. Разом з тим цим же кодексом у ч. 1 ст. 9 передбачено: «Положення цього Кодексу застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства». Таким чином, при розгляді відносин власності на об'єкти тваринного світу необхідно активно використовувати норми цивільного законодавства.

§ 4. Загальна характеристика використання об'єктів тваринного світу

Фауністичним законодавством досить детально врегульовані питання використання об'єктів тваринного світу. Використання тваринного світу можна розділити за такими видами: загальне та спеціальне; короткострокове, довгострокове та постійне; мисливство, рибальство, використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях, використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо, використання диких тварин з метою отримання продуктів їхньої

³¹⁰ Тихий П.В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : дис. канд. юрид. наук. – Х., 2000. – С. 54.

життєдіяльності, добування (придбання) диких тварин з метою їхнього утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі тощо.

Загальне використання об'єктів тваринного світу відбувається із дотриманням усіх умов загального природокористування: загальної доступності, безоплатності, невиснажливості тощо.

Громадянам гарантується право безоплатного загального використання об'єктів тваринного світу для задоволення життєво-необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних тощо).

Загальне використання об'єктів тваринного світу здійснюється без вилучення їх із природного середовища (за винятком любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування в межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову).

У порядку загального використання об'єктів тваринного світу здійснюється використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо, а також використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілях, не заборонених законом.

Під час здійснення загального використання об'єктів тваринного світу забороняється знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища існування тварин і погіршення умов їхнього розмноження.

До спеціального використання об'єктів тваринного світу належать усі види використання тваринного світу (за винятком передбачених законодавством випадків безоплатного любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування), що здійснюються з їхнім вилученням (добуванням, збиранням тощо) із природного середовища.

Спеціальне використання об'єктів тваринного світу в порядку ведення мисливського і рибного господарства здійснюється з наданням відповідно до закону підприємствам, установам, організаціям і громадянам права користування мисливськими угіддями та рибогосподарськими водними об'єктами.

Спеціальне використання об'єктів тваринного світу здійснюється лише за відповідними дозволами чи іншими документами. Ця вимога поширюється також на власників чи користувачів земельними ділянками, на яких перебувають (знаходяться) об'єкти тваринного світу.

Дозволи на спеціальне використання немисливських тварин з будь-якою метою, мисливських птахів та хутрових звірів з науковою, культурно-освітньою, виховною, естетичною метою, відлов усіх видів диких тварин з метою їхнього переселення у нові місця перебування, збирання частин диких тварин, продуктів їхньої життєдіяльності, залишків викопних тварин (крім тих, що утворюють загальнопоширені копалини), а також з метою регулювання чисельності диких тварин (крім вовків, лисиць, сорок, граків, сірих ворон у межах, наданих у користування мисливських угідь) видаються Мінприроди на підставі заявки осіб, що передбачають здійснювати спеціальне використання диких тварин.

Порядок надання дозволів на здійснення полювання або промислового рибальства визначається спеціальним законодавством.

У заявці зазначаються:

– повна юридична назва й адреса користувача, від якого надходить заявка;

– прізвище, ім'я та по батькові особи (осіб), яка безпосередньо здійснюватиме використання (крім випадків використання окремих видів безхребетних тварин та регулювання чисельності тварин, що здійснюються шляхом залучення значної кількості виконавців);

– прізвище, ім'я та по батькові особи (осіб), відповідальної за використання, в разі використання окремих видів безхребетних тварин та регулювання чисельності тварин, що здійснюються шляхом залучення значної кількості виконавців;

– конкретні види (групи видів) диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, а також намічені обсяги їхнього використання;

– мета використання, обґрунтування потреби у його здійсненні;

– місце і строки використання.

У разі використання тварин з метою їхнього утримання і розведення у неволі чи напіввільних умовах або переселення у нові місця перебування у зазначеній заявці повинна бути наведена інформація про умови утримання тварин, конкретні місця, в які планується здійснювати їхнє переселення, та засоби транспортування.

Якщо використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу не потребує затвердження лімітів і внесення до бюджету плати, то Мінекобезпеки видає дозволи на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу протягом трьох тижнів з часу одержання заявки від користувачів. В інших випадках, а також у разі потреби одержання експертних висновків дозволи видаються протягом двох тижнів з часу встановлення ліміту та одержання від користувача документа, що засвідчує внесення плати, а також позитивного експертного висновку.

Дозволи на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу повинні бути зареєстровані в державних органах Мінприроди до початку спеціального використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, незареєстровані дозволи вважаються недійсними.

Видані дозволи повинні бути повернуті за місцем видачі протягом місяця з дати закінчення строку їхньої дії з відмітками факту використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, звітами про результати використання (із зазначенням місця реалізації, утримання, зберігання добутих диких тварин та інших об'єктів тваринного світу), а також іншою інформацією, яка вимагалась від користувачів під час видачі дозволів. Користувачі, які без поважних причин не повернули за місцем видачі використані дозволи або не подали звіти про їхнє використання, до подальшого спеціального використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу не допускаються.

За спеціальне використання об'єктів тваринного світу справляється збір, розмір якого встановлюється залежно від виду (групи видів) тварин, мети та обсягів їхнього використання, поширення та цінності, з урахуванням місцезнаходження, якості,

продуктивності території та інших екологічних і економічних факторів.

Право спеціального використання об'єктів тваринного світу припиняється в разі:

- закінчення строку, на який було надано відповідний дозвіл чи інший документ на право їхнього використання;
- добровільної відмови підприємств, установ, організацій та громадян від використання об'єктів тваринного світу;
- припинення діяльності підприємств, установ, організацій та громадян, які використовували об'єкти тваринного світу;
- порушення встановленого законодавством порядку та умов спеціального використання об'єктів тваринного світу.

Право використання об'єктів тваринного світу може бути також припинене на підставі рішення суду в разі систематичного невиконання підприємствами, установами, організаціями та громадянами встановлених законодавством правил, норм та інших вимог або договірних обов'язків щодо охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу, а також в інших випадках, передбачених законом.

Припинення права спеціального використання об'єктів тваринного світу не звільняє підприємства, установи, організації та громадян від зобов'язань щодо відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону, використання і відтворення тваринного світу.

§ 5. Правове регулювання ведення мисливського господарства та здійснення полювання

Відповідно до ЗУ «Про тваринний світ» до спеціального використання об'єктів тваринного світу належать усі види використання тваринного світу (за винятком передбачених законодавством випадків безоплатного любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування), що здійснюються з їхнім вилученням (добуванням, збиранням тощо) із

природного середовища. Одним із таких різновидів спеціального використання тваринного світу є мисливство.

З метою повного та комплексного регулювання питань, пов'язаних зі здійсненням цього виду спеціального природокористування, було прийнято ЗУ «Про мисливське господарство та полювання», який визначає правові, економічні та організаційні засади діяльності юридичних і фізичних осіб у галузі мисливського господарства та полювання, забезпечує рівні права усім користувачам мисливських угідь у взаємовідносинах з органами державної влади щодо ведення мисливського господарства, організації охорони, регулювання чисельності, використання та відтворення тваринного світу.

Законом визначено, що *мисливство* – це вид спеціального використання тваринного світу шляхом добування мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь, а *мисливське господарство як галузь* – сфера суспільного виробництва, основними завданнями якого є охорона, регулювання чисельності диких тварин, використання та відтворення мисливських тварин, надання послуг мисливцям щодо здійснення полювання, розвиток мисливського собаківництва.

Право на полювання у межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку, іноземці, які одержали в установленому порядку дозвіл на добування мисливських тварин та інші документи, що засвідчують право на полювання.

Полювання з використанням вогнепальної мисливської зброї дозволяється лише особам, які в установленому порядку одержали дозвіл органу внутрішніх справ на право користування цією зброєю.

До полювання прирівнюється:

- перебування осіб у межах мисливських угідь, у тому числі на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування), з будь-якою стрілецькою зброєю або з капканами та іншими знаряддями добування звірів і птахів, або з собаками мисливських порід чи ловчими звірами і птахами, або з продукцією по-

лювання (крім випадків регулювання чисельності диких тварин, польових випробувань і змагань мисливських собак (не нижче обласного рівня));

- перебування осіб на дорогах загального користування з продукцією полювання або з будь-якою зібраною розчохленою стрілецькою зброєю.

Документами на право полювання (для громадян України) є:

- посвідчення мисливця;
- щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита;

- дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка, дозвіл на діагностичний та селекційний відстріл тощо);

- відповідний дозвіл на право користування вогнепальною мисливською зброєю у разі її використання;

- паспорт на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів у разі їхнього використання під час полювання.

Зазначені документи мисливець зобов'язаний мати під час здійснення полювання, транспортування або перенесення продукції полювання і пред'являти їх на вимогу осіб, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання.

Посвідчення мисливця та щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання, родоводи і паспорти на собак мисливських порід, які можуть використовуватися в полюванні, паспорти на інших ловчих звірів і птахів видаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань мисливського господарства та полювання або його територіальними органами.

Розмір державного мита, а також порядок стягнення платежів за видачу посвідчення мисливця та щорічної контрольної картки обліку добутої дичини і порушень правил полювання встановлюються у порядку, передбаченому законодавством.

Розмір плати за видачу посвідчення мисливця та щорічної контрольної картки обліку добутої дичини і порушень правил

полювання встановлюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань лісового і мисливського господарства та полювання за погодженням з центральним органом виконавчої влади з питань фінансів.

Іноземці можуть здійснювати полювання на території України, а документи на право полювання, видані відповідними органами інших держав, чинні на території України.

Умови організації та здійснення полювання іноземцями, розмір плати за надані послуги і добуту продукцію полювання визначаються договорами, що укладаються між іноземцями або юридичними особами, які організують для них полювання, та користувачами мисливських угідь.

Полювання може здійснюватися такими способами:

- індивідуальне полювання;
- колективне полювання;
- колективне полювання з нагоничами (облавне полювання).

Полювання може здійснюватися з використанням:

- мисливської вогнепальної зброї;
- собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів (за наявності паспортів на них);
- сіток і пасток для відлову тварин живцем;
- пасток для добування хутрових звірів з науковою метою та для переселення;
- мисливських вишок;
- пахучих неотруйних приманок.

Полювання може здійснюватися з мисливською зброєю, що належить іншій фізичній особі або користувачу мисливських угідь, лише у присутності власника цієї зброї або уповноваженого працівника користувача мисливських угідь, за яким закріплена ця мисливська зброя, за умови наявності у власника зброї чи уповноваженого працівника користувача мисливських угідь відповідних дозволів, виданих органом внутрішніх справ.

Законом визначено цілий ряд заборон щодо здійснення полювання. Так, з метою раціонального використання мисливських тварин, охорони диких тварин, а також середовища їхнього перебування забороняється:

- 1) полювати без належного на те дозволу, а саме:
 - без документів, визначених законодавством;
 - полювання на тварин, які не зазначені у дозволах на добування мисливських тварин або понад встановлену в цих дозволах норму;
- 2) полювання у заборонених для цього місцях, а саме:
 - на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, де це заборонено відповідно до положень про них;
 - на відтворювальних ділянках (крім відстрілу і відлову хижих та шкідливих тварин);
 - у межах населених пунктів (сіл, селищ, міст), за винятком випадків, передбачених рішеннями Ради міністрів АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських рад;
 - в угіддях, не зазначених у дозволі;
 - на відстані ближче ніж 200 метрів від будівель населеного пункту та окремо розташованих будівель, де можливе перебування людей;
- 3) полювання у заборонений час, а саме:
 - у недозволені для полювання строки на відповідні види тварин;
 - у темний період доби (пізніше години після заходу сонця і раніше години до його сходу);
- 4) полювання із застосуванням або використанням заборонених знарядь та забороненими способами, а саме за допомогою:
 - клеїв, петель, підрізів, закотів, гачків, самострілів, ловчих ям;
 - отруйних та анестезуючих приманок;
 - живих сліпих чи знівечених тварин як приманок;
 - звуковідтворювальних приладів та пристроїв;
 - електричного обладнання для добування тварин;
 - штучних світлових джерел, приладів та пристроїв для підсвічування мішеней, у тому числі приладів нічного бачення;
 - дзеркал та інших пристроїв, що осліплюють тварин;
 - вибухових речовин;
 - з під'їзду на автотранспорті, а також на плавучих засобах з працюючим двигуном;

- літаків та вертольотів;
 - немисливської (у тому числі військової) вогнепальної, пневматичної та іншої стрілецької зброї, а також нарізних вкладок, напівавтоматичної або автоматичної зброї з магазинами більш як на два патрони;
 - руйнування жител тварин, бобрових загат, гнізд птахів;
 - газу та диму;
 - заливання нір звірів;
- а також:
- на тварин, які зазнають лиха (переправляються водою або по льоду, рятуються від пожежі, повені тощо);
 - на пернату дичину з нарізною вогнепальною зброєю або з використанням набоїв, споряджених кулями і шротом діаметром більше 5 мм (№ 0000);
 - на хутрових звірів (крім вовка, єнотовидного собаки, лисиці та шакала) з нарізною вогнепальною зброєю калібром більш як 5,6 міліметра;
 - на копитних тварин з використанням малокаліберної гвинтівки під патрон кільцевого запалювання або набоїв, споряджених картечню чи шротом;
 - полювання з мисливськими собаками, ловчими звірами і птахами без наявності на них паспорта;
 - полювання з дерев та мисливських вишок без дозволу користувача угідь;
- 5) транспортування або перенесення добутих тварин чи їхніх частин без відмітки цього факту у щорічній контрольній картці обліку добутої дичини і порушень правил полювання, а також у дозволі на їхнє добування;
- 6) допускання собак у мисливські угіддя без нагляду;
- 7) полювання з порушенням установленого для певної території (регіону, мисливського господарства, обходу тощо) порядку здійснення полювання;
- 8) полювання на заборонених для добування тварин;
- 9) збирання яєць птахів, загиблих мисливських птахів, самовільне привласнення знайдених в угіддях загиблих мисливських тварин або їхніх частин, руйнування, нищення або псування

штучних гніздищ, солонців, годівниць для звірів і птахів, посівів кормових рослин, мисливських вишок, вказівних знаків, відповідних вивісок та інших атрибутів мисливського господарства.

Дії, зазначені в п.п. 1–8, відповідно до законодавства кваліфікуються як незаконне полювання, а виявлені тварини (або їхні частини) та знаряддя добування таких тварин, законність набуття яких не підтверджена відповідними документами, вважаються незаконно добутими.

Добування мисливських тварин, віднесених до державного мисливського фонду, здійснюється за дозволом – за ліцензією або відстрільною карткою.

За ліцензією здійснюється полювання на кабана, лань, оленів європейського та плямистого, козулю, лося, муфлона, білку, бабака, бобра, борсука, ондатру, куницю лісову.

За відстрільною карткою здійснюється полювання на пернату дичину, кроля дикого, зайця-русака, єнотовидного собаку, вовка, лисицю, шакала, куницю кам'яну, норку американську, тхора лісового.

За дозволом може здійснюватися відстріл (відлов) будь-якого виду мисливських тварин з метою селекційного відбору, ветеринарно-санітарної експертизи, регулювання чисельності.

Добування вовка, лисиці, єнотовидного собаки та шакала дозволяється здійснювати також за наявності у мисливця ліцензії або відстрільної картки на добування інших мисливських тварин.

Ліцензії видаються мисливцям користувачем мисливських угідь, який отримує їх у спеціально уповноваженому центральному органі виконавчої влади з питань мисливського господарства та полювання або у визначеному ним територіальному органі.

Відстрільні картки видаються мисливцям користувачем мисливських угідь.

Ліцензії та відстрільні картки видаються мисливцям із зазначенням у них терміну та місця здійснення полювання з урахуванням лімітів добування мисливських тварин та пропускнув здатності мисливських угідь.

Полювання на парнокопитних тварин, куницю лісову, бобра, ондатру, бабака, білку, віднесених до державного мисливського фонду, здійснюється відповідно до лімітів, а на інших мисливських

тварин, віднесених до державного мисливського фонду, регулюється нормами відстрілу, що затверджуються на мисливський сезон.

Перната дичина та хутрові звірі, а також субпродукти копитних тварин, добутих мисливцем під час полювання, є власністю мисливця.

Шкури, м'ясо, роги та ікла копитних тварин, добутих у процесі полювання, а також відловлені живі тварини здаються користувачеві мисливських угідь. Учасники полювання мають переважне право на придбання цієї продукції. При цьому м'ясо копитних тварин може реалізовуватися учасникам полювання зі знижкою до 30 відсотків (частка мисливця).

Підлягають обов'язковій здачі користувачеві мисливських угідь зібрані скинуті роги лані, оленя, козулі, лося, загиблі тварини або їхні частини, а також відловлені хворі чи травмовані живі тварини.

Користувач мисливських угідь з дозволу органів державної ветеринарної медицини має право самостійно реалізовувати зазначену продукцію полювання (у тому числі мисливські трофеї) або здійснювати її переробку за наявності документів, що засвідчують законність її набуття, у порядку, встановленому законодавством.

Продукція полювання (у тому числі мисливські трофеї), яка знаходиться у юридичних і фізичних осіб без документів, що засвідчують законність її набуття, або продукція, добута з порушенням правил полювання, вважається незаконно добутою.

Мисливські трофеї, одержані від добутих копитних тварин, підлягають обов'язковій реєстрації у користувача мисливських угідь з оформленням відповідного трофейного листа із зазначенням у ньому місця, часу їхнього добування, оцінки трофейної якості, номера ліцензії, за якою вони добуті.

З метою забезпечення належних умов для здійснення мисливства законом встановлені вимоги до ведення мисливського господарства. Ведення мисливського господарства здійснюється користувачами мисливських угідь.

Не допускається користування мисливськими тваринами та ведення мисливського господарства без оформлення відповідних документів. Умови ведення мисливського господарства визначаються у договорі, який укладається між територіальними органа-

ми спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань лісового і мисливського господарства та полювання і користувачами мисливських угідь. Форма договору встановлюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань лісового і мисливського господарства та полювання за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Для потреб мисливського господарства користувачі мисливських угідь мають право у встановленому порядку, за згодою власників або користувачів земельних ділянок, будувати на мисливських угіддях необхідні будівлі та біотехнічні споруди, вирощувати кормові культури, створювати захисні насадження, проводити штучне обводнення, здійснювати інші заходи, пов'язані з веденням мисливського господарства, які не суперечать законодавству та інтересам власників або користувачів земельних ділянок.

Відносини між власниками або користувачами земельних ділянок і користувачами мисливських угідь регулюються відповідними договорами.

Мисливські угіддя для ведення мисливського господарства надаються у користування ВР АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за поданням територіального органу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань лісового і мисливського господарства та полювання, погодженим з Радою міністрів АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, територіальними органами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, а також власниками або користувачами земельних ділянок.

Мисливські угіддя надаються у користування на строк не менше 15 років, а площа мисливських угідь, що надаються користувачеві, повинна становити не менше 3 тисяч гектарів, але не більше ніж 35 відсотків від загальної площі мисливських угідь АРК, області та м. Севастополя. Користування мисливськими угіддями платні. Розмір і порядок внесення плати за користування

мисливськими угіддями визначаються у договорі між користувачем мисливських угідь та власником або постійним користувачем земельних ділянок, на яких розташовані ці угіддя, та встановлюється залежно від їхнього місцезнаходження, природної якості та інших факторів.

З метою охорони та відтворення мисливських тварин користувачі в межах своїх мисливських угідь виділяють не менше 20 відсотків площі угідь, на яких полювання забороняється.

Переважне право на користування мисливськими угіддями мають:

- власники та постійні користувачі земельних ділянок;
- користувачі мисливських угідь, які продовжують строк користування цими угіддями.

Право користування мисливськими угіддями припиняється у разі:

- закінчення строку користування;
- добровільної відмови від користування;
- припинення діяльності юридичних осіб, яким надано у користування мисливські угіддя;
- систематичного невиконання обов'язків щодо охорони та відтворення мисливських тварин, зобов'язань, обумовлених договором між користувачем мисливських угідь та власником (користувачем) земельних ділянок або територіальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань лісового і мисливського господарства та полювання;
- погіршення якості мисливських угідь з вини їхнього користувача;
- в інших випадках, передбачених законодавством.

§ 6. Правове регулювання здійснення промислового рибальства

Статтю 26 ЗУ «Про тваринний світ» – Промислове рибальство – передбачено, що «підприємствам, установам, організаціям і громадянам у порядку спеціального використання об'єктів тварин-

ного світу надається право ведення промислового рибальства, включаючи промисел водних безхребетних на промислових ділянках рибогосподарських водних об'єктів та континентальному шельфі України.

До *рибогосподарських водних об'єктів* належать усі поверхневі, територіальні і внутрішні морські води, які використовуються (можуть використовуватися) для промислового добування, вирощування чи розведення риби та інших об'єктів водного промислу або мають значення для природного відтворення їхніх запасів, а також виключна (морська) економічна зона та акваторія у межах континентального шельфу України.

Перелік промислових ділянок рибогосподарських водних об'єктів (їхніх частин) визначається КМ України.

Підприємства, установи, організації і громадяни, яким надано в користування рибогосподарські водні об'єкти (їхні частини), для ведення промислового рибальства, включаючи промисел водних безхребетних, зобов'язані дотримуватися вимог, передбачених ст. 34 цього Закону, а також здійснювати інші заходи, що забезпечують поліпшення екологічного стану водних об'єктів і умов відтворення рибних запасів, та утримувати в належному санітарному стані прибережні захисні смуги в місцях здійснення промислового рибальства».

Разом з тим, враховуючи надзвичайну важливість рибного господарства як галузі народногосподарського комплексу, промислові потреби і питання охорони тваринного світу, у 2011 році було прийнято спеціальний ЗУ «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів».

Відповідно до цього Закону *спеціальне використання водних біоресурсів* здійснюється шляхом їхнього вилучення з природного середовища (крім любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування в межах та обсягах безоплатного вилову) і включає:

- промислове рибальство;
- вилов водних біоресурсів у науково-дослідних, науково-промислових, дослідно-конструкторських цілях, а також з метою з'ясування їхнього санітарно-епідеміологічного стану (далі – дослідний вилов);

- контрольний вилов водних біоресурсів для визначення їхнього стану та запасів;
- меліоративний вилов водних біоресурсів з метою формування їхнього оптимального видового та вікового складу;
- вилов водних біоресурсів з метою отримання біологічного матеріалу для штучного відтворення їхніх запасів та здійснення аквакультури;
- любительське і спортивне рибальство у водних об'єктах загального користування, що перевищує встановлені обсяги безоплатного вилову.

Спеціальне використання водних біоресурсів (крім любительського рибальства та використання ресурсів, запаси яких формуються виключно шляхом їхнього штучного розведення) здійснюється відповідно до лімітів та прогнозів допустимого вилову.

З метою збереження та забезпечення раціонального використання окремих водних біоресурсів, які інтенсивно експлуатуються і/або характеризуються відповідно до обґрунтувань наукових установ, що входять до сфери управління центрального органу виконавчої влади у галузі рибного господарства, незадовільним станом, встановлюються ліміти промислового вилову на наступний календарний рік, які в подальшому розподіляються на квоти. Перелік видів водних біоресурсів, щодо яких встановлюються ліміти промислового вилучення, та обсяги лімітів на підставі обґрунтувань наукових установ, що входять до сфери управління центрального органу виконавчої влади у галузі рибного господарства, затверджує центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики та продовольства.

Для регулювання промислу водних біоресурсів, щодо яких не встановлюються ліміти вилову, центральний орган виконавчої влади у галузі рибного господарства на підставі обґрунтувань наукових установ, що входять до сфери його управління, визначає прогноз допустимого вилову на наступний календарний рік. Прогноз допустимого вилову може коригувати центральний орган виконавчої влади у галузі рибного господарства.

Спеціальне використання тих видів водних біоресурсів, щодо яких у зв'язку з особливостями їхнього просторового розподі-

лу у водному об'єкті або відповідно до технічних можливостей промислу не може бути досягнуто рівня вилучення, який загрожує стану запасів ресурсів, ліміти та прогнози допустимого вилову не встановлюються.

Наказом Держкомрибгоспу України затверджено Правила промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України³¹¹, які визначають порядок здійснення та регулювання промислового рибальства (крім любительського та спортивного рибальства в рибогосподарських водних об'єктах загального користування), який є обов'язковим для підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності), громадян України та осіб без громадянства (надалі – користувачі), які здійснюють промислове рибальство, а також для уповноважених органів, які забезпечують охорону, відтворення та збереження середовища існування водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах України.

Правилами промислового рибальства визначаються райони, способи і строки вилучення (вилову, добування, збирання) водних біоресурсів, типи, розміри та кількість рибпромислових суден, знаряддя вилову, їхня кількість, допустимі до вилову розміри об'єктів промислу, вимоги щодо їхньої охорони, а також умови користування промисловими ділянками рибогосподарських водних об'єктів (їхніми частинами), навантаження на кожний водний об'єкт за кількістю та потужністю плавзасобів.

З метою забезпечення охорони, раціонального використання окремих видів водних біоресурсів, а також для доповнення, уточнення або зміни зазначених правил можуть розроблятися режими для окремих рибогосподарських водних об'єктів (їхніх частин). Режими затверджуються центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики та продовольства.

Промисел водних живих ресурсів здійснюється користувачами за плату в межах виділених їм у встановленому порядку квот

³¹¹ Наказ Державного комітету рибного господарства України «Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України» № 33 від 18.03.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21 (11.06.1999). – Ст. 982.

за дозволами і талонами встановленого зразка, виданими їм державними органами рибоохорони.

Рибалкам, які відповідають за вилучення водних живих ресурсів у виробничих підрозділах користувачів (ланки, судна, дільніці, бригади тощо), державними органами рибоохорони видаються промислові квитки й талони; іншим рибалкам, які здійснюють вилучення водних живих ресурсів у зазначених підрозділах, користувачі зобов'язані видати посвідчення рибалки.

До обов'язків користувачів при здійсненні промислу водних живих ресурсів належать такі:

- здійснювати промисел згідно з Правилами, Режимми рибальства та іншими вимогами законодавства з питань охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів;

- не перевищувати обсяги вилучення виділених їм квот водних живих ресурсів;

- на кожному судні, ланці, дільніці, бригаді тощо вести промисловий журнал встановленої форми, а також мати документи, які підтверджують законність вилучення (промисловий квиток, талон) і здачі (квитанція) водних живих ресурсів;

- вести на кожному приймальному пункті, приймальному судні журнали з обліку прийнятих та реалізованих водних живих ресурсів;

- виконувати узгоджені з державними органами рибоохорони й науковими установами, підприємствами, організаціями плани меліоративних заходів (зариблення рибогосподарських водних об'єктів; поліпшення умов відтворення, рятування молоді із залишкових водойм; розчищення тоней, плавів, проток, міжлиманних з'єднань, каналів, джерел; боротьба із задухою, викошування рослинності тощо).

- утримувати в належному санітарному стані закріплені промислові ділянки, знаряддя лову й забезпечувати їхню охорону. Проводити після закінчення промислу очистку промислових ділянок від усіх пристроїв, що засмічують водний об'єкт;

- не здійснювати на промислових ділянках без дозволу державних органів рибоохорони, інших уповноважених на це органів робіт, що змінюють природні умови у водному об'єкті;

– не допускати (без дозволу органів рибоохорони) інших користувачів до використання водних живих ресурсів на закріплених за ними промислових ділянках;

– маркувати мітками встановленого зразка ставні знаряддя лову з метою визначення їхньої належності;

– використовувати на промислі тільки відповідно пристосовані для здійснення рибальства і в установленому порядку зареєстровані плавзасоби, що мають на борту реєстраційний номер;

– безперешкодно допускати працівників державних органів рибоохорони на місця вилучення водних живих ресурсів, судна та інші плавучі засоби, склади, берегові приймальні пункти, приймальні судна, рибозаводи для перевірки знарядь і засобів лову, огляду добутих водних живих ресурсів, пред'являти на їхню вимогу промисловий журнал, інші документи, що мають відношення до промислу, та надавати їм допомогу в проведенні перевірок;

– на вимогу працівників державних органів рибоохорони судно зобов'язане зупинитися, якщо воно не зайняте в цей момент ловом, постановкою, перевіркою тощо знарядь лову (в таких випадках судно зобов'язане зупинитися відразу ж після закінчення промислової операції);

– надавати працівникам державних органів рибоохорони та інших уповноважених органів право безкоштовного користування при службових поїздках зв'язком та попутними суднами, іншими видами транспорту, а також пересаджувати їх (на їхню вимогу) на інші судна, що знаходяться поряд;

– вчасно подавати в державні органи рибоохорони та інші державні установи відомості про обсяги вилучення водних живих ресурсів, іншу звітність відповідно до вимог законодавства;

– надавати на договірних умовах рибницьким підприємствам, установам, організаціям плідників риб, інших водних організмів;

– надавати на договірних умовах науковим установам, організаціям (у тому числі державним органам рибоохорони), що займаються розробкою рекомендацій щодо регулювання промислу, а також контрольно-спостережним іхтіологічним пунктам водні живі ресурси для біологічного аналізу;

– забезпечувати на договірних умовах у структурних підрозділах користувача (судно, ланка, дільниця, бригада тощо) можливість роботи іхтіолога-спостерігача підприємств, установ, організацій (у тому числі державних органів рибоохорони), що займається розробкою рекомендацій з регулювання промислу;

– прилов видів, які занесені до Червоної книги України, а також акліматизованих видів випускати (крім плідників, які відбираються для потреб рибництва) у рибогосподарські водні об'єкти в живому вигляді (заснула риба, інші водні живі ресурси оприбутковуються шляхом складання акта та записом у журналі обліку вилучених водних живих ресурсів, у зазначеному журналі також реєструються і факти випускання).

Про факти оприбуткування, випускання видів, які занесені до Червоної книги України, а також акліматизованих видів інформується державний орган рибоохорони і держуправління екобезпеки в області, в якій розташований рибогосподарський водний об'єкт.

Користувачам водних живих ресурсів забороняється:

– здійснення промислу виробничими підрозділами користувача (ланки, дільниці, бригади тощо) на судах, що не призначені для здійснення промислу, і/або без наявності в рибалок, відповідальних за вилучення, промислових квитків, талонів, журналів обліку вилучених водних живих ресурсів (промислових журналів), а в інших рибалок, які здійснюють вилучення водних живих ресурсів у зазначених підрозділах користувача, – посвідчень рибалок;

– зберігати об'єкти промислу, невраховані чи заборонені до вилову, частини їхнього тіла, а також приймати (здавати) виловлені об'єкти одного виду під іншою назвою або без видової назви;

– вести неточно облік та подавати неточні звітні облікові дані про райони та об'єкти промислу, обсяги вилучення водних живих ресурсів;

– зберігати на судні, бригадному стані тощо або у водоохоронній зоні неопломбовані державними органами рибоохорони знаряддя лову, застосування яких у даному районі і в даний період заборонене;

– використовувати ставні знаряддя лову, не позначаючи їхнього розташування за допомогою буїв чи розпізнавальних знаків;

- використовувати знаряддя лову із водних об'єктів, у яких виявлені осередки паразитарних та інфекційних захворювань риб, в інших водних об'єктах без попередньої дезінфекції цих знарядь;
- перебувати на водному об'єкті або у водоохоронній зоні зі знаряддями лову, застосування яких заборонено цими правилами, а також із вибуховими та отруйними речовинами, за винятком випадків (проведення на водних об'єктах робіт, пов'язаних із застосуванням цих речовин, а також при транзитному їхньому провозі), узгоджених з державними органами рибоохорони;
- викидати за борт улов (у тому числі дозволених до вилову об'єктів промислу) або його частину. У таких випадках користувач зобов'язаний відшкодувати завдані збитки;
- вилов риби та інших водних живих ресурсів на зимувальних ямах.

§ 7. Правове регулювання здійснення любительського та спортивного рибальства

Статтею 27 ЗУ «Про тваринний світ» передбачено, що «У порядку загального використання об'єктів тваринного світу громадянам у випадках, передбачених законодавством, дозволяється безоплатне *любительське і спортивне рибальство* для особистого споживання (без права реалізації) у визначених відповідно до законодавства водних об'єктах загального користування у межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову і за умови додержання встановлених правил рибальства і водокористування.

В інших випадках любительське і спортивне рибальство здійснюються на праві спеціального використання об'єктів тваринного світу в порядку, встановленому КМ України відповідно до цього та інших законів».

Постановою КМ України затверджено Порядок здійснення любительського і спортивного рибальства³¹². Відповідно до цього

³¹² Постанова КМ України «Про затвердження Порядку здійснення любительського і спортивного рибальства» № 1126 від 18.07.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 29 (06.08.1998). – Ст. 099.

порядку всім громадянам України, іноземним громадянам, а також особам без громадянства дозволяється здійснення любительського і спортивного рибальства у рибогосподарських водоймах України (за винятком водойм, які знаходяться у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, риборозплідних господарств, водойм, які мають обмеження щодо їхнього спеціального використання (питні, технічні тощо), а також водойм або їхніх ділянок, на яких лов (добування) водних живих ресурсів заборонений).

На рибогосподарських водоймах (їхніх ділянках) загального користування любительське і спортивне рибальство здійснюється безоплатно.

У разі коли водні живі ресурси зосереджуються у певних місцях на рибогосподарських водоймах протягом тривалого часу, любительське і спортивне рибальство здійснюється за плату і за наявності дозволу на спеціальне використання водних живих ресурсів із застосуванням певних знарядь їхнього лову (добування) на окремих ділянках рибогосподарських водойм у визначені терміни та з обов'язковим дотриманням правил рибальства і норм вилову.

Рибогосподарські водойми (їхні ділянки) та умови використання водних живих ресурсів для любительського і спортивного рибальства визначаються органами рибоохорони Держкомрибгоспу на підставі біологічних та наукових обґрунтувань. На окремих водоймах, де науково-дослідні організації не проводять дослідження, обґрунтовані пропозиції щодо визначення рибогосподарських водойм (їхніх ділянок) для любительського і спортивного рибальства вносяться Держкомрибгоспу їхтіологічними службами органів рибоохорони.

Рибогосподарські водойми (їхні ділянки) можуть надаватися в установленому законодавством порядку громадським організаціям для здійснення любительського і спортивного рибальства. На таких водоймах забороняється промислове рибальство, за винятком проведення відлову старшовікових груп риб, меліоративного і контрольного лову (добування) водних живих ресурсів, відлову риби з метою запобігання її загибелі, заготівлі плідників

для риборозведення. Лов (добування) зазначених водних живих ресурсів здійснюється у порядку спеціального використання.

Підводне полювання здійснюється на рибогосподарських водоймах (їхніх ділянках), визначених для любительського і спортивного рибальства без аквалангів та інших автономних дихальних пристроїв.

Наказом Держкомрибгоспу України затверджено Правила любительського і спортивного рибальства³¹³, які регламентують норми лову (добування), заборонені місця, терміни заборони лову (добування) водних живих ресурсів, мінімальний розмір риб та інших водних живих ресурсів, умови проведення спортивних змагань з рибальства і підводного полювання, район дії, дозволені та заборонені знаряддя і способи лову та інше.

Дія зазначених правил поширюється на всі водні об'єкти України та їхню придаткову систему в межах, яких вона сягає за максимальних паводків (за винятком водойм, які знаходяться на території природно-заповідного фонду, риборозплідних господарств, водойм, які мають обмеження щодо їхнього спеціального використання (питні, технічні тощо), штучно створених ізольованих водойм або їхніх ділянок, на яких лов (добування) водних живих ресурсів заборонений).

Район дії Правил рибальства охоплює водойми таких умовних регіонів:

- а) Чорноморський;
- б) Азовський;
- в) внутрішні водойми.

Для створення сприятливих умов любительського рибальства та надання відповідних послуг рибалкам-любителям на ізольованих водоймах місцевого значення або ділянках таких водойм можуть створюватися в установленому законодавством порядку культурні рибні господарства (далі – КРГ). Створюються такі

³¹³ Наказ Державного комітету рибного господарства України «Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства» № 19 від 15.02.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 19 (28.05.1999). – Ст. 847.

господарства за погодженням з органами рибоохорони. Режим любительського рибальства в КРГ встановлюється користувачами цих господарств, а Правила рибальства на водойми КРГ не поширюються. Розмір плати за лов риби в КРГ встановлюється користувачами цих господарств.

Громадяни, які займаються любительським рибальством, зобов'язані:

- виконувати вимоги Правил рибальства;
- підтримувати належний санітарний стан водойм, не залишати на берегах водойм і на кризі сміття та інші відходи, не допускати засмічення та забруднення водойм іншим чином;
- мати при собі документи, що дають право на риболовлю на окремих водоймах, де впроваджено лов риби за дозволами, і пред'являти їх працівникам органів рибоохорони або інших уповноважених на те органів за їхньою вимогою;
- не допускати пошкодження покажчиків, щитів та інших знаків, встановлених на водоймах та на їхніх берегах.

Забороняється:

- застосовувати без дозволу органів рибоохорони нові знаряддя та способи лову, які непередбачені Правилами рибальства;
- перебувати на водоймі або поблизу неї з вибуховими та отруйними речовинами, а також зі знаряддями лову, застосування яких у даний час і в цьому місці заборонене, а також зберігати заборонені знаряддя лову на водоймах або поблизу них;
- продаж фізичними та юридичними особами, які не мають на це дозволу, сіткових матеріалів, знарядь лову і пристосувань до них, застосування яких заборонене правилами рибальства;
- продаж або скуповування риби, ікри і водних безхребетних та продуктів їхньої переробки без наявності документа, який підтверджує законність їхнього придбання, та сертифіката якості;
- миття у рибогосподарських водоймах або в їхніх прибережних смугах транспортних засобів, а також проведення робіт, які негативно впливають на стан водойм;
- зупинка плавзасобів у заборонених для рибальства місцях, за винятком зупинок біля населених пунктів та випадків нагальної потреби (шторм, туман, аварія тощо);

- організація змагань з рибальства в період нересту риби;
- пересування автотранспортних засобів, крім тих, що належать природоохоронним та правоохоронним органам, по кризі рибогосподарських водойм у період льодоставу (за винятком спеціально обладнаних льодових трас);
- пересування плавзасобів у заборонених для рибальства зонах (за винятком установлених суднових ходів), а на ділянках, оголошених органами рибоохорони нерестовищами в період нересту, – всіх плавучих засобів, крім суден спеціально уповноважених органів, які здійснюють охорону водних живих ресурсів;
- лов морських ссавців, риби та інших водних живих ресурсів, занесених до Червоної книги України;
- вивезення (винесення) риби, раків та інших водних живих ресурсів у кількості, що перевищує добову норму лову, або заборонених до лову правилами рибальства;
- вилучення із води знарядь лову, що належать іншим особам, та об'єктів лову, які є в цих знаряддях, тощо;
- проведення без погодження з органами рибоохорони та без дозволу Мінекобезпеки акліматизації (реакліматизації), переселення і розведення нових для фауни України або генетично змінених водних живих ресурсів, зариблення водойм тощо.

Забороняється лов водних живих ресурсів:

- із застосуванням вибухових і отруйних речовин, електричного струму, колючих знарядь лову, вогнепальної та пневматичної зброї (за винятком гарпунних рушниць для підводного полювання), промислових та інших знарядь лову, виготовлених із сітко-снестевих чи інших матеріалів усіх видів і найменувань, а також способом багріння, спорудження гаток, запруд та спускання води з рибогосподарських водойм;
- у каналах теплоенергоцентралей, підвідних та скидних каналах електростанцій;
- у підвідних і магістральних каналах, відводах рибогосподарських та меліоративних систем, у шлюзових каналах тощо;
- у новостворених водосховищах (до особливого розпорядження);

– з незареєстрованих плавзасобів або таких, що не мають на корпусі чіткого реєстраційного номера (за винятком веслових човнів);

– з човнів або інших плавзасобів на промислових ділянках, закріплених за користувачами водних живих ресурсів, а також на відстані від берега більше 3 км в Чорному морі і 1,5 км – в Азовському морі;

– у верхніх б'єфах гребель на відстані ближче ніж за 500 метрів, а в нижніх – на відстані в межах законодавства;

– поблизу мостів, які охороняються, в межах режимних зон охорони;

– у радіусі 500 метрів навколо риборозплідних господарств;

– у водоймах риборозплідних і товарних рибних господарств;

– на водоймах, що розташовані в зоні евакуації (відчуження) на територіях, радіоактивно забруднених унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС;

– на зимувальних ямах;

– з криги на ділянках водойм, закріплених за рибодобувними організаціями, – на відстані більше за 500 метрів від берега;

– на водоймах, що не визначені органами рибоохорони як такі, на яких дозволене любительське рибальство;

– у темний час доби (пізніше години від заходу сонця та раніше години до його сходу) з човнів та інших плавучих засобів у Чорному та Азовському морях;

– без наявності відповідних документів, що дають право на здійснення лову в окремих водоймах.

Правилами також визначаються вимоги до знарядь лову, вилову риби в літній та зимовий періоди, підводного полювання на риб.

З метою забезпечення ощадливого та раціонального використання водних живих ресурсів встановлено обмеження щодо вилову риби під час любительського лову.

Дозволяється одній особі вилов за одну добу перебування на водоймі таких видів у таких кількостях:

Об'єкти лову (добування)	Водойми загального користування	Водойми, закріплені за громадськими об'єднаннями, а також ті, в яких впроваджене платне рибальство
Риба, кг	3	5
Раки, шт.	30	50
Мідії, кг	5	8
Рапани, шт.	10	20
Креветки, кг	1	2

Вивезення з водойми риби і безхребетних – як у свіжому, так і в обробленому вигляді – незалежно від терміну перебування на водоймі дозволяється в розмірі не більше від добової норми, за винятком випадків, коли вага однієї рибини перевищує встановлену норму вилову.

§ 8. Організаційно-правові заходи щодо охорони тваринного світу

ЗУ «Про тваринний світ» передбачено, що охорона тваринного світу включає систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення і використання об'єктів тваринного світу, та забезпечується шляхом:

- встановлення правил та науково обґрунтованих норм охорони, раціонального використання і відтворення об'єктів тваринного світу;

- встановлення заборони та обмежень при використанні об'єктів тваринного світу;

- охорони від самовільного використання та інших порушень встановленого законодавством порядку використання об'єктів тваринного світу;

- охорони середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин;

- запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів;
- формування екологічної мережі, створення державних заповідників, заказників і визначення інших природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні;
- встановлення особливого режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України і до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні на території АРК, областей, міст Києва та Севастополя;
- розроблення і впровадження програм (планів дій) щодо збереження та відтворення видів диких тварин, які перебувають під загрозою зникнення;
- розведення в неволі рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин, створення центрів та банків для зберігання генетичного матеріалу;
- встановлення науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу та вимог щодо засобів їхнього добування;
- регулювання вилучення тварин із природного середовища для зоологічних колекцій;
- надання допомоги тваринам у разі захворювання, загрози їхньої загибелі під час стихійного лиха і внаслідок надзвичайних екологічних ситуацій;
- організації наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування заходів щодо охорони тваринного світу;
- виховання громадян у дусі гуманного ставлення до тварин;
- пропаганди важливості охорони тваринного світу;
- здійснення контролю у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу;
- проведення заходів екологічної безпеки;
- запобігання проникненню в природне середовище України чужорідних видів диких тварин та здійснення заходів щодо недопущення негативних наслідків у разі їхнього випадкового проникнення;
- створення системи державного обліку, кадастру та моніторингу тваринного світу;

– урахування питань охорони тваринного світу під час встановлення екологічних нормативів та здійснення господарської діяльності;

– регулювання вивезення за митний кордон України об'єктів тваринного світу;

– стимулювання діяльності, спрямованої на охорону, раціональне використання і відтворення тваринного світу;

– проведення відповідно до законодавства інших заходів і встановлення інших вимог щодо охорони об'єктів тваринного світу.

З метою збереження і відтворення тварин здійснення окремих видів використання об'єктів тваринного світу, а також вилучення з природного середовища тварин може бути обмежене або повністю заборонене на певній території чи на певні строки.

Підприємства, установи, організації і громадяни при здійсненні будь-якої діяльності, що впливає або може вплинути на стан тваринного світу, зобов'язані забезпечувати охорону середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин.

Під час розміщення, проектування та забудови населених пунктів, підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконалення існуючих і впровадження нових технологічних процесів, введення в господарський обіг цілинних земель, заболочених, прибережних і зайнятих чагарниками територій, меліорації земель, здійснення лісових користувань і лісогосподарських заходів, проведення геологорозвідувальних робіт, видобування корисних копалин, визначення місць випасання і прогону свійських тварин, розроблення туристичних маршрутів та організації місць відпочинку населення повинні передбачатися і здійснюватися заходи щодо збереження середовища існування та умов розмноження тварин, забезпечення недоторканності ділянок, які становлять особливу цінність для збереження тваринного світу.

Під час розміщення, проектування і будівництва залізничних, шосейних, трубопровідних та інших транспортних магістралей, ліній електропередачі і зв'язку, а також каналів, гребель та інших гідротехнічних споруд повинні розроблятися і здійснюватися заходи, які забезпечували б збереження шляхів міграції тварин.

Введення в експлуатацію об'єктів і застосування технологій без забезпечення їх засобами захисту тварин та середовища їхнього існування забороняються.

Проведення вибухових та інших робіт, які є джерелом підвищеного шуму, в місцях розмноження тварин обмежується законодавством.

Випалювання сухої рослинності або її залишків допускається лише в разі господарської необхідності за відповідним дозволом територіальних органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, а на території АРК – органу виконавчої влади АРК з питань екології та природних ресурсів.

З метою збереження і поліпшення екологічного стану окремих територій, визначених в установленому законом порядку такими, що мають особливу цінність як середовище існування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, і цінних видів тварин, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів може розробляти і запроваджувати для цих територій більш суворі екологічні нормативи, ніж ті, що встановлені для всієї території України.

Експлуатація гідротехнічних та інших споруд на водних об'єктах, встановлення гідрологічного режиму і режиму водоспоживання та інша діяльність, що впливає чи може вплинути на стан середовища існування диких тварин, повинні здійснюватися з урахуванням вимог охорони тваринного світу, інтересів рибного і мисливського господарств.

Гідромеліоративні роботи та промислове рибальство у місцях, які за рішенням спеціально уповноважених органів виконавчої влади, що здійснюють управління та регулювання у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, визначені як такі, що мають особливе значення для перебування водноболотних птахів та напівводних ссавців (бобри, хохулі тощо), здійснюються за погодженням зі спеціально уповноваженими органами виконавчої влади з питань мисливського господарства та полювання і рибного господарства, а на території АРК – з орга-

ном виконавчої влади АРК з питань мисливського господарства та полювання.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані вживати заходів для запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів, у тому числі зберігання, транспортування, застосування небезпечних для тварин препаратів, хімічних речовин та сполук, складування, знищення, захоронення промислових і побутових відходів, проведення сільськогосподарських, лісгосподарських, лісозаготівельних та інших робіт, а також під час експлуатації електричної мережі та транспортних засобів.

Під час проведення екологічної експертизи діючих об'єктів, проектів будівництва та реконструкції підприємств, споруд та інших об'єктів, впровадження нової техніки, технології, матеріалів і речовин обов'язково враховується їхній вплив на стан тваринного світу, середовище існування, шляхи міграції та умови розмноження тварин.

Рідкісні та такі, що перебувають під загрозою зникнення в природних умовах на території України, види тварин підлягають особливій охороні і заносяться до Червоної книги України.

ЗУ «Про Червону книгу» регулюються відносини, пов'язані з її веденням, охороною, використанням та відтворенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до неї з метою попередження зникнення таких видів із природи, забезпечення збереження їхнього генофонду.

Червона книга України є офіційним державним документом, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їхнього збереження і відтворення.

Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, занесені до Червоної книги України, підлягають державному обліку.

Про кожний рідкісний і такий, що перебуває під загрозою зникнення, вид тваринного і рослинного світу, занесений до Червоної книги України, зазначаються такі відомості: назва (українською та латинською мовами), місце у системі класифікації тваринного і рослинного світу, категорія, наукове значення, поширення та чисельність (у тому числі за межами України) і причини їхньої зміни, місця перебування (зростання), загальна характеристика, заходи з охорони, вимоги щодо режиму збереження популяцій, відомості про розмноження або розведення в спеціально створених умовах, джерела відповідної інформації і т. ін. Щодо кожного виду тваринного і рослинного світу, занесеного до Червоної книги України, складається картосхема поширення, а також виготовляються його фотографії (малюнки).

КМ України забезпечує офіційне видання та розповсюдження Червоної книги України не рідше одного разу на 10 років.

Залежно від стану та рівня загрози зникнення видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України, вони поділяються на такі категорії:

- зниклі – види, про які після неодноразових пошуків, проведених у типових місцевостях або в інших відомих та можливих місцях поширення, відсутня будь-яка інформація про наявність їх у природі чи спеціально створених умовах;
- зниклі в природі – види, які зникли в природі, але збереглися у спеціально створених умовах;
- зникаючі – види, які перебувають під загрозою зникнення у природних умовах і збереження яких є малоймовірним, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їхніх популяцій;
- вразливі – види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їхніх популяцій;
- рідкісні – види, популяції яких невеликі і на даний час не належать до категорії зникаючих чи вразливих, хоча їм і загрожує небезпека;
- неоцінені – види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не віднесені до неї;

- недостатньо відомі – види, які не можна віднести до жодної із зазначених категорій через відсутність необхідної повної і достовірної інформації.

Спеціальне використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України здійснюється у виняткових випадках лише у наукових і селекційних цілях, у тому числі для розмноження, розселення і розведення у штучно створених умовах, а також для відтворення популяцій за дозволом Мінприроди на підставі рішень Національної комісії з питань Червоної книги України, прийнятих відповідно до її повноважень.

Спеціальне використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України з метою отримання прибутку забороняється.

Внесення об'єктів тваринного світу до Червоної книги є підставою для вжиття додаткових заходів щодо їхньої охорони, у тому числі запровадження підвищеної відповідальності за їхнє незаконне добування.

Розведення в неволі рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин може дозволятися з метою їхнього збереження, охорони і відтворення, насамперед, якщо цього неможливо досягти в природних умовах, а також у науководослідних та інших цілях, які не мають наслідком скорочення чисельності цих тварин.

Дозволи на право займатися розведенням у напіввільних умовах чи в неволі видів тварин, які занесені до Червоної книги України, видає Мінприроди.

Створення і поповнення зоологічних колекцій (живих колекцій зоопарків, зоосадів, океанаріумів тощо, а також у вигляді колекцій опудал, препаратів, частин і залишків тварин) шляхом вилучення тварин з природного середовища проводяться підприємствами, установами, організаціями та громадянами лише за дозволами, що видаються Мінприроди.

В інтересах охорони, раціонального використання та відтворення тваринного світу права власників і користувачів землі, лісів, водних об'єктів та інших природних ресурсів можуть бути обмежені законом і на них можуть покладатися відповідні обов'язки згідно з законом.

§ 9. Особливості міжнародної торгівлі об'єктами тваринного світу, що перебувають під загрозою зникнення

Проблеми збереження довкілля та його окремих складових уже давно стали окремим та значним за обсягом напрямком міжнародного співробітництва світової спільноти. В руслі цих світових процесів знаходиться й Україна, яка взяла на себе низку міжнародних зобов'язань в екологічній сфері. Зокрема, одним із напрямів такої співпраці є забезпечення виконання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES)³¹⁴, прийнятої ще у березні 1973 року.

Виконання CITES повинно сприяти усуненню економічної зацікавленості в процесі використання дикої флори і фауни шляхом обмеження їхнього переміщення за межі країн, які є ареалом їхньої географічної популяції. Вказані дії насамперед орієнтовані на ліквідацію міжнародних ринків об'єктів тваринного та рослинного світу, що з різних причин ставлять їх під загрозу зникнення.

Україна приєдналась до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, 14 травня 1999 року. Всього CITES залежно від видів тварин та рослин і категорій їхньої вразливості включає три додатки.

Додаток 1 охоплює зникаючі види (види, що знаходяться під загрозою зникнення, торгівля якими негативно впливає чи може негативно вплинути на їхнє існування), торгівля якими може бути дозволена лише у виняткових випадках.

Додаток 2 включає вразливі види (види, які на сьогодні не обов'язково перебувають під загрозою зникнення, але можуть опинитися під такою загрозою, якщо торгівля зразками цих видів не буде суворо регулюватися з метою уникнення такого використання, що несумісне з їхнім виживанням).

³¹⁴ Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення; Міністерство екології та природних ресурсів України. – К. : Артк, 2000.

Додаток 3 передбачає види, які вносяться до нього за ініціативою сторін з метою попередження торгівлі певними видами флори та фауни з її територій.

Об'єктами регулювання конвенції виступають не тільки живі тварини та рослини, а також мертві та будь-які їхні впізнавані частини чи похідні від них. Під торгівлею в тексті розуміють експорт, реекспорт, імпорт та інтродукцію з моря.

Крім того, треба враховувати, що дія Конвенції поширюється, наприклад, не лише на цілих тварин, а й на їхні частини та похідні від них, які легко можуть бути впізнані. Отже, навіть особисті предмети або предмети домашнього вжитку (хутрові речі, сувенірні вироби), ідентифіковані як частина об'єктів, внесених до першого додатка, повинні бути об'єктом регулювання у випадках, передбачених ст. 7 CITES.

Механізми, передбачені Конвенцією, достатньо прості: сторони дозволяють торгівлю зразками видів, передбачених додатками до неї, лише при чіткому дотриманні процедурних питань.

Відповідно до Постанови КМ України адміністративними органами України з питань виконання вимог Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, з правом видачі відповідних дозволів та сертифікатів визначено щодо видів дикої фауни і флори (за винятком осетрових видів риб і виробленої з них продукції) – Мінприроди, а щодо осетрових видів риб і виробленої з них продукції – Державний департамент рибного господарства (нині Державне агентство рибного господарства України)³¹⁵. Саме ці органи видають дозволи на здійснення експортно-імпортних операцій стосовно об'єктів CITES та повинні забезпечувати належні умови для їхньої ідентифікації, утримання та повернення.

Спільним наказом Мінекоресурсів України та Мінагрополітики України затверджено Правила видачі дозволів та сертифікатів на ввезення в Україну та вивезення за її межі зразків видів

³¹⁵ Постанова КМ України «Про заходи щодо забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у зв'язку з її приєднанням до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення» № 1822 від 13.12.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 50 (29.12.2000). – Ст. 2163.

дикої фауни і флори, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення³¹⁶.

Відповідно до цих правил дозволи та сертифікати на ввезення в Україну та вивезення за її межі диких тварин і рослин, які є об'єктами регулювання Конвенції, видаються адміністративним органом України з питань виконання її вимог і засвідчують право юридичних і фізичних осіб на переміщення зразків через митний кордон України.

Дозвіл видається на експорт та імпорт зразків, які занесені до додатка I, а також на експорт зразків, занесених до додатків II і III. Ввезення в Україну зразків здійснюється за дозволом, який видається адміністративним органом Конвенції країни-експортера. У разі якщо країна-експортер не є стороною Конвенції, ввезення в Україну зразків здійснюється за дозвільним документом, виданим відповідним компетентним органом цієї країни.

Для кожної партії зразків оформлюється окремий дозвіл або окремий сертифікат. В один дозвіл або сертифікат не може бути внесено більше трьох різних видів зразків. Внесення виправлень у дозволи та сертифікати і застосування їх після закінчення терміну використання не допускається.

Відповідно до вимог Конвенції дозвіл обов'язково має містити:

- назву Конвенції, найменування і печатку адміністративного органу, що видає дозвіл, та контрольний номер, що надається адміністративним органом. Контрольний номер має формат XXUAXXXXXX, де XX – останні дві цифри поточного року; UA – двосимвольний код ISO України; XXXXXX – шестизначний серійний номер;
- мету операції;
- юридичні адреси експортера й імпортера українською і/або англійською, французькою чи іспанською мовами;

³¹⁶ Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики України «Про затвердження Правил видачі дозволів та сертифікатів на ввезення в Україну та вивезення за її межі зразків видів дикої фауни і флори, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення» № 147/110 від 16.04.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 24 (27.06.2002) (частина 2). – Ст. 1197.

– повну назву тварини або рослини латинською (якщо латинська назва виду має синоніми, то вказується назва, під якою цей вид фігурує в тексті Конвенції, включаючи її додатки) та українською мовами;

– номер додатка Конвенції (I, II, III), до якого занесено вид тварини або рослини;

– опис зразка (живі тварини або рослини, шкури, опудала, тушки, черепи, роги, ікла, насіння, корені, бульби, цибулини, бульбоцибулини, кореневища, інші частини, а також вироби з тварин чи рослин тощо; по можливості для живих тварин необхідно зазначити їхні стать та вік, а також за наявності – ідентифікаційні мітки), кількість і/або вагу;

– термін дії (для цирків і пересувних виставок – 12 місяців, для експорту чи імпорту осетрових видів риб і виробленої з них продукції – не більше ніж до кінця поточного року, для інших дозволів та сертифікатів – не більше 6 місяців від дня видачі);

– підпис посадової особи, уповноваженої адміністративним органом;

– місце і дату видачі.

Адміністративний орган видає заявнику для вивезення за межі України зразків, внесених у додатки I, II і III, оригінал та дві копії дозволу або оригінал та дві копії сертифіката. Оригінал дозволу або сертифіката заявник відправляє з партією зразків, одна копія дозволу або сертифіката використовується для митного оформлення вантажу, інша залишається заявнику.

У разі потенційної загрози виживанню виду внаслідок міжнародної торгівлі дозволу та сертифікати видаються за наявності позитивного висновку одного з наукових органів з питань виконання вимог Конвенції.

§ 10. Юридична відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ

ЗУ «Про тваринний світ» у ст. 63 визначає загальні засади відповідальності за порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. Зокрема, в статті

зазначається, що порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу тягне за собою *адміністративну, цивільно-правову* чи *кримінальну* відповідальність відповідно до закону.

Також у статті дається в загальній формі перелік основних порушень законодавства про тваринний світ. Так, відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу несуть особи, винні у:

- порушенні встановленого законодавством порядку надання об'єктів тваринного світу в користування;

- порушенні правил використання об'єктів тваринного світу;

- незаконному вилученні об'єктів тваринного світу з природного середовища;

- перевищенні лімітів і порушенні інших встановлених законодавством вимог використання об'єктів тваринного світу;

- невиконанні вимог державної екологічної експертизи;

- порушенні встановлених законодавством вимог щодо охорони середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин, самовільному випалюванні сухої рослинності або її залишків;

- порушенні правил зберігання, транспортування, застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їхнього росту, мінеральних добрив та інших речовин (препаратів);

- порушенні правил створення, поповнення, зберігання, використання та державного обліку зоологічних колекцій, торгівлі ними, а також установленого законодавством порядку їхнього пересилання, ввезення в Україну і вивезення за її митну територію;

- самовільному або з порушенням установленого законодавством порядку переселення, акліматизації та схрещування тварин, а також виведення і використання генетично змінених організмів;

- жорстокому поводженні з тваринами;

- приховуванні та перекрученні інформації про стан і чисельність об'єктів тваринного світу та їхнє використання;

– невжитті заходів щодо запобігання загибелі тварин, погіршення середовища їхнього існування та ліквідації негативного впливу на тваринний світ;

– порушенні порядку придбання, реалізації, пересилання і вивезення за межі України, ввезення на її територію диких тварин та інших об'єктів тваринного світу;

– невиконанні встановлених законодавством вимог щодо охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України або до переліків видів тварин, що підлягають особливій охороні;

– виготовленні, зберіганні, реалізації та застосуванні забронених знарядь добування тварин;

– невиконанні законних розпоряджень посадових осіб органів, що здійснюють державний контроль та управління у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.

Законом може бути встановлено відповідальність й за інші порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.

ЗУ «Про тваринний світ» визначає ще ряд правил, пов'язаних із відповідальністю за порушення законодавства в цій сфері:

– застосування таксового порядку відшкодування завданої шкоди (підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, в порядку та розмірах, установлених законодавством);

– обов'язкове вилучення незаконно добутих ресурсів, а також тих, що переміщуються через кордон з порушенням законодавства (незаконно добуті [зібрані] об'єкти тваринного світу, виготовлена з них продукція, знаряддя правопорушень підлягають безоплатному вилученню в установленому законом порядку, а дикі тварини та інші об'єкти тваринного світу, що ввезені на територію України або вивозяться за її межі з порушенням законодавства, підлягають у встановленому законом порядку конфіскації або безоплатному вилученню і реалізуються згідно з правилами, встановленими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресур-

сів за погодженням з центральним органом виконавчої влади з питань ветеринарної та санітарної медицини);

– забезпечення повернення об'єктів тваринного світу до природних умов існування (у разі вилучення незаконно добутих живих тварин повинні бути вжиті заходи щодо їхнього збереження і по можливості повернення у природне середовище).

Адміністративна відповідальність є найбільш поширеним видом юридичної відповідальності в екологічному праві, оскільки саме в її межах відбувається реагування держави на порушення встановлених правових норм, приписів, правил та норм поведінки суб'єктів правовідносин в Україні. Таким чином її можна вважати одним із найбільш ефективних засобів впливу на правопорушників. Ця ефективність обумовлена декількома чинниками, серед найважливіших з яких дослідники виділяють: адміністративні стягнення внаслідок незначної суспільної небезпеки діянь мають менш суворий характер (порівняно із кримінальними); переліки адміністративних правопорушень, хоча й є виключними, але застосовуються щодо надзвичайно великого кола суспільних відносин; спрощені в більшості випадків позасудові процедури притягнення до відповідальності дозволяють більш оперативно реагувати на правопорушення³¹⁷. Крім того, популярність цього виду відповідальності обумовлюється й тим, що саме він має тенденцію до постійного збільшення за рахунок введення адміністративної відповідальності за правопорушення, що раніше визнавались злочинами (декриміналізація), дисциплінарними проступками, цивільно-правовими деліктами тощо.

Адміністративну відповідальність за порушення фауністичного законодавства можна поділити на такі групи:

³¹⁷ Див. наприклад, *Бахрах Д.Н.* Адміністративное право : учебник для вузов. – М.: БЕК, 1997. – 368 с.; *Колпаков В. К.* Адміністративне право України : підручник. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.; *Адміністративне право України* [Підручник для юрид. вузів і фак. / Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. М. Гарашук та ін.]; За ред. Ю. П. Битяка. – Х., 2000. – 520 с.; *Коваленко Л. П.* Адміністративно-правові заходи охорони навколишнього природного середовища : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003. – 18 с. та ін.

1. Порушення права власності на об'єкти тваринного світу (ст. 50 КпАП України).

2. Порушення порядку користування об'єктами тваринного світу (ст.ст. 85, 85-1, 87, 89, 90 КпАП України).

3. Незаконні торгівля та переміщення об'єктів тваринного світу (ст.ст. 88, 88-1, 88-2 КпАП України).

4. Порушення вимог безпеки, санітарних та ветеринарних правил при поводженні з об'єктами тваринного світу (ст.ст. 90-1, 107 КпАП України).

Система адміністративних стягнень наразі закріплена у ст. 24 КпАП України, яка називає такі їх види – *попередження, штраф, оплатне вилучення предмета*, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; *конфіскація предмета*, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; *позбавлення спеціального права*, наданого громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); *виправні роботи; адміністративний арешт*. Проте аналіз КпАП дозволяє стверджувати, що не всі види стягнень можуть бути застосовані у сфері охорони тваринного світу, а лише штраф, позбавлення права полювання, конфіскація, тобто ті з них, які передбачені санкціями ст.ст. 85 (Порушення правил використання об'єктів тваринного світу); 85-1 (Виготовлення та збут заборонених знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу); 86-1 (Експлуатація на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням); 87 (Порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин); 88 (Незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу); 88-1 (Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах); 89 (Жорстоке поводження з тваринами); 90 (Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України); 91 (Порушення правил охорони

та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду); 91-2 (Перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів) КпАП.

Питання *кримінально-правової відповідальності* за порушення законодавства в цілому не потребують удосконалення, оскільки наразі криміналізація якихось додаткових діянь у сфері поводження з об'єктами тваринного світу є недоречною. КК України передбачено відповідальність за такі порушення вимог законодавства про тваринний світ: незаконне полювання (ст. 248), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249), проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250), порушення ветеринарних правил (ст. 251). Разом з тим необхідно зазначити, що в окремих випадках є особливості щодо застосування кримінального законодавства стосовно забезпечення права власності на тваринний світ. Кримінальне законодавство виходить із загальних засад права власності, оскільки після вилучення із навколишнього середовища на об'єкти тваринного світу поширюється правовий статус речей. На це, зокрема, звертається увага у Постанові Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»: «Виллов риби чи водних тварин зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підприємствами, організаціями чи громадянами, за ст. 249 КК кваліфікувати не можна. За наявності відповідних підстав дії винної особи можуть кваліфікуватись як посягання на чужу власність».

Серед статей, що встановлюють *кримінальну відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ*, потрібно також звернути увагу на ст. 299 КК України, якою передбачена відповідальність за жорстоке поводження з тваринами:

- «1. Знущення над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, – караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

• 2. Ті самі дії, вчинені у присутності малолітнього, – караються штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років».

На теперішній час перелік діянь, що охоплюються цією статтею, має стійку тенденцію до збільшення за рахунок постійного уточнення поняття «жорстоке поводження з тваринами» та гармонізації законодавства України із законодавством ЄС. Зважаючи на це, необхідно наголосити, що суб'єктами такої відповідальності найчастіше стають самі власники об'єктів тваринного світу, які намагаються використати їх для отримання прибутку, участі у розважальних заходах, завдаючи страждань тваринам. Разом з тим санкція аналізованої статті прямо не передбачає можливості конфіскації тварин, що стали об'єктом жорстокого поводження. Таким чином, приймаючи рішення по справі, суд не вирішує відразу питання щодо вилучення таких об'єктів у несумлінних власників та користувачів, залишаючи це питання для окремого розгляду в рамках існуючих адміністративних процедур.

Цивільно-правова (майнова) відповідальність за порушення права приватної власності на тваринний світ полягає у відшкодуванні конкретної майнової шкоди, яка викликана протиправним порушенням чужих суб'єктивних цивільних прав або чужих благ.

Завдання майнової шкоди має досить широку юридичну природу, оскільки воно може поєднуватись із умисним посяганням на охоронювані законом права, свободи та інтереси особи, вчиненим з необережності або взагалі існувати майже в ідеальному вигляді, коли відбувається за відсутності будь-яких елементів вини жодної особи. Однак відшкодування завданої шкоди повинно мати місце в будь-якому випадку.

Хоча спеціальне фауністичне законодавство окремо не наголошує на цьому, але при регулюванні відносин відшкодування шкоди, завданої порушенням права власності на тваринний світ, у першу чергу слід орієнтуватися на положення ч. 1 ст. 69 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», де закріплено, що «шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підля-

гає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів». Оскільки саме цей законодавчий акт для екологічного права має системоутворюючий характер, який впливає із положень ст. 2, де зазначено, що відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також розроблюваними відповідно до нього земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством, а відносини відшкодування завданої шкоди мають яскраву охоронно-відновлювальну природу, то це положення набуває особливої актуальності.

Зокрема, про важливість урахування цієї особливості при здійсненні правозосостосовчої діяльності свідчать положення Постанови Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», в яких зазначено, що «розглядаючи у кримінальних справах цивільні позови про відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю, суди повинні керуватися нормами природоохоронного законодавства, а у випадках, коли це питання не врегульоване зазначеним законодавством, – відповідними положеннями ЦК України, зокрема, главами 19 та 82»³¹⁸. Також стосовно об'єктів тваринного світу в Постанові зазначається: «Розглядаючи кримінальні справи про злочини проти довкілля, суди повинні додержуватися вимог природоохоронного законодавства щодо вилучення у правопорушника незаконно добутої продукції (звірів, птахів, риби, деревини, хутра тощо).

Якщо вилучену у правопорушника продукцію реалізовано до розгляду справи в судовому засіданні, суд враховує вартість реалізованого при вирішенні цивільного позову. Якщо ж незаконно добута продукція не була вилучена, а використана чи реалізована

³¹⁸ Постанова Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10.12.2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля».

самим правопорушником або стала непридатною, суд вирішує питання про стягнення її вартості».

Фауністичним законодавством України встановлено такси та методики відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про тваринний світ.

Спільним наказом Мінприроди України та Держкомлігоспу України затверджено такси для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України)³¹⁹. Цими таксами закріплено суми відшкодування за незаконне добування тварин. Так, за незаконне добування або знищення лося здійснюється стягнення 20 000 гривень, оленя плямистого, лані або кабана – 10 000 гривень, фазана – 500 гривень тощо.

Відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства у галузі мисливського господарства та полювання, здійснюється добровільно або за рішенням суду відповідно до законодавства за затвердженими в установленому порядку таксами, а за їхньої відсутності – за розрахунками користувачів мисливських угідь.

У разі неможливості вилучення незаконно добутої продукції полювання (якщо вона використана порушником в особистих цілях або з його вини стала непридатною для використання) порушник відшкодовує її вартість, яка обчислюється, виходячи з ринкових цін на м'ясо, шкіряну, хутрову та іншу сировину вищого сорту, що діють на час відшкодування. ЗУ «Про мисливське господарство та полювання» передбачено мінімальні розміри відшкодування вартості у такому випадку. Наприклад, зубр: м'ясо – 300 кілограмів, шкура – 50 кілограмів; лось: м'ясо – 130 кілограмів, шкура – 30 кілограмів; лебідь, дрофа: м'ясо – 5 кілограмів тощо. Відшкодування вартості відбувається незалежно від стяг-

³¹⁹ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та Держкомлігоспу «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України)» № 332/262 від 18.07.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 58 (17.08.2007). – Ст. 2319.

нення завданої шкоди, розрахованої відповідно до наведених вище такс.

Також потрібно зазначити, що якщо кошти, стягнуті за порушення законодавства про тваринний світ, зараховуються до державного бюджету, то кошти за відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення законодавства у галузі ведення мисливського господарства та полювання, зараховуються на рахунок користувача мисливських угідь, якому заподіяні збитки.

Відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу, здійснюється на підставі однойменних такс, затверджених постановою КМ України³²⁰. Ці такси включають такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства:

- цінних видів риб, водних безхребетних і водних рослин у рибогосподарських водних об'єктах України;
- водних безхребетних і водних рослин, що є природним багатством континентального шельфу України;
- живих організмів у виключній (морській) економічній зоні України, а також анадромних видів риб, що утворюються у річках України за межами цієї зони.

Для врахування екологічної цінності об'єктів тваринного світу КМ України затверджені такси для обчислення розміру компенсації за шкоду, заподіяну будь-якими підприємствами, установами, організаціями та громадянами незаконним добуванням (збиранням) або знищенням чи пошкодженням:

- тварин з числа видів, занесених до Червоної книги України, які постійно або тимчасово перебувають у природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;

³²⁰ Постанова КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу» № 32 від 19.01.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 3 (05.02.1998). – Ст. 96.

– тварин з числа видів, занесених до Червоної книги України, шляхом погіршення середовища їхнього перебування, у випадках, коли неможливо підрахувати абсолютну кількість загиблих тварин;

– рослин з числа видів, занесених до Червоної книги України, Європейського Червоного списку, та їхнього місцезростання³²¹.

У випадку порушення законодавства про тваринний світ у межах територій та об'єктів ПЗФ відшкодування шкоди здійснюється відповідно до такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, затверджених Постановою КМ України³²². Додатком 6 до цієї постанови передбачено такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної природним комплексам територій та об'єктів природно-заповідного фонду внаслідок незаконного добування чи знищення тварин, пошкодження або знищення їх жител, місць перебування і розмноження.

В окремих випадках відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про тваринний світ, відбувається не за таксовим, а за кратним принципом. Так, Постановою КМ України затверджено Тимчасовий порядок справляння плати за спеціальне використання диких тварин щодо об'єктів тваринного світу³²³. Відповідно до цього порядку, розмір шкоди, заподіяної внаслідок понадлімітного, самовільного або іншого незаконного використання чи знищення тварин (з числа видів (груп), наведених у Тимчасовому порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин), обчислюється шляхом збільшення встанов-

³²¹ Постанова КМ України «Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України» № 399 від 01.06.1993 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 11. – Ст. 226.

³²² Постанова КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» № 521 від 21.04.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 16 (07.05.1998). – Ст. 600.

³²³ Постанова КМ України «Про затвердження Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин» № 123 від 25.01.1996 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 6. – Ст. 195.

лених нормативів плати за їхнє спеціальне використання у п'ять разів.

Важливе значення для застосування цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення має правовий статус диких тварин як джерела підвищеної небезпеки. Так, ЦК України в ст. 1187 зазначено, що «джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку».

Необхідно додати, що в ЗУ «Про тваринний світ» фактично дещо розширено зміст поняття джерела підвищеної небезпеки порівняно із ЦК України. Так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про тваринний світ», громадяни мають право на компенсацію шкоди, завданої дикими тваринами. Таким чином, відсутність жодних роз'яснень щодо умов та підстав такого відшкодування, в контексті недопущення звуження прав громадян, дозволяє зробити висновок про те, що фауністичне законодавство або поширює статус об'єкта підвищеної небезпеки на всіх диких тварин, або встановлює додаткові підстави відшкодування шкоди, завданої об'єктам тваринного світу.

Запитання для самоконтролю

1. Визначення тваринного світу та правовідносини, що регулюються законодавством України про охорону, використання та відновлення тваринного світу.

2. Система законодавства України про охорону, використання і відтворення тваринного світу.
3. Особливості права власності на об'єкти тваринного світу.
4. Види використання об'єктів тваринного світу.
5. Державний кадастр тваринного світу та порядок його ведення.
6. Контроль у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.
7. Зміст та юридичне значення Червоної книги України, порядок її ведення.
8. Поняття полювання, його види.
9. Документи на право полювання.
10. Правове регулювання рибальства.
11. Поняття рибальства, його види.
12. Ліміти (квоти) спеціального використання водних живих ресурсів.
13. Дозвіл на спеціальне використання водних живих ресурсів та порядок його видачі.
14. Відповідальність за порушення права користування тваринним світом.
15. Особливості застосування майнової відповідальності за порушення законодавства про тваринний світ.

Теми рефератів

1. Актуальні проблеми правової охорони тваринного світу.
2. Основні вимоги та принципи охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу.
3. Проблеми визначення об'єктів тваринного світу та їхній правовий статус.
4. Порядок набуття, зміни та припинення права власності на об'єкти тваринного світу.
5. Підстави і порядок виникнення, здійснення і припинення права користування тваринним світом.
6. Державні органи, що здійснюють управління охороною, використанням і відтворенням тваринного світу.
7. Правове регулювання полювання.

8. Заборони щодо здійснення полювання.
9. Особливості здійснення полювання іноземцями.
10. Правові заходи щодо відстрілу та відлову хижих і шкідливих тварин, добування мисливських тварин для наукових цілей, переселення в нові місця перебування.
11. Реалізація права власності мисливця на продукцію полювання, мисливські трофеї.
12. Порядок здійснення промислового рибальства в Україні.
13. Особливості реалізації любительського і спортивного рибальства.
14. Особливості міжнародної торгівлі об'єктами тваринного світу, що перебувають під загрозою зникнення.
15. Основні вимоги щодо ведення рибного господарства та здійснення рибальства.
16. Економіко-правовий механізм охорони тваринного світу.
17. Організаційно-правові заходи охорони тваринного світу.
18. Правове регулювання захисту тварин від жорстокого поводження.
19. Дисциплінарна відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ.
20. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ.
21. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ.
22. Майнова відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ.

РОЗДІЛ 6

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ І ВИКОРИСТАННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

В.А. ЗУСВ

- § 1. Атмосферне повітря як об'єкт правової охорони: сучасний стан і проблеми.
- § 2. Стандартизація і нормування в галузі охорони атмосферного повітря.
- § 3. Заходи щодо охорони атмосферного повітря.
- § 4. Порядок реалізації управлінських заходів щодо охорони атмосферного повітря.
- § 5. Клімат та озоновий шар як об'єкти правової охорони.
- § 6. Юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря.

§ 1. Атмосферне повітря як об'єкт правової охорони: сучасний стан і проблеми

Атмосфера – це газова оболонка, що оточує Землю. Наявність атмосфери – одна з найголовніших умов життя на планеті. Без їжі людина може обходитися місяць, без води – тиждень, а без повітря не проживе й кількох хвилин.

Атмосфера як елемент глобальної екосистеми виконує кілька основних функцій:

- захищає живі організми від згубного впливу космічного випромінювання та ударів метеоритів;

- регулює сезонні й добові коливання температури (якби на Землі не існувало атмосфери, то добові коливання температури досягали б ± 200 °С);

- є носієм тепла і вологи;

- є депо газів, які беруть участь у фотосинтезі та забезпечують дихання;

– зумовлює низку складних екзогенних процесів (вивітрювання гірських порід, діяльність природних вод, мерзлоти, льодовиків тощо).

Основні компоненти атмосфери: азот (78,084 %), кисень (20,946 %) та аргон (0,934 %). Важливу роль відіграють і так звані *малі домішки*: вуглекислий газ, метан тощо. Крім того, атмосфера містить водяну пару: від 0,2 % у приполярних районах до 3 % поблизу екватора. Такий хімічний склад атмосфера Землі мала не завжди. Первісна атмосфера Землі була схожа з атмосферами деяких інших планет Сонячної системи, наприклад, Венери, й складалася з вуглекислого газу, метану, аміаку тощо. Нинішня киснево-азотна атмосфера – результат життєдіяльності живих організмів.

Маса атмосфери становить приблизно одну мільйонну маси Землі – $5,15 \cdot 10^5$ т. Та атмосферне повітря лише умовно можна вважати невичерпним природним ресурсом. Річ у тім, що людині необхідне повітря певної якості, а під впливом її ж діяльності хімічний склад і фізичні властивості повітря дедалі погіршуються. На Землі вже практично не залишилося місць, де повітря зберегло свої первозданні чистоту та якість, а в деяких промислових центрах стан атмосфери просто загрозливий для людського здоров'я³²⁴.

ЗУ «Про охорону атмосферного повітря»³²⁵ *атмосферне повітря* визначене як життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами житлових, виробничих та інших приміщень.

Таким чином, правова дефініція, визначена в Законі, виходить з кількох засадничих моментів:

- атмосферне повітря є природним об'єктом;
- атмосферне повітря як природний об'єкт є важливим компонентом довкілля;

³²⁴ Білявський Г.О. Основи екології: навчальний посібник. – К. : Либідь, 2006. – 408 с.

³²⁵ Закон України «Про охорону атмосферного повітря» № 2707-XII від 16.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50 (15.12.1992). – Ст. 678.

– як атмосферне повітря розглядається лише та суміш газів, що знаходиться за межами житлових, виробничих та інших приміщень.

Проблеми охорони атмосферного повітря неодноразово аналізувалися та були предметом розгляду законодавців. Так, у Постанові ВР України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки»³²⁶ ще в 1998 році наголошувалося на тому, що напружена екологічна ситуація у багатьох районах і містах країни свідчить про те, що, незважаючи на посилення останнім часом уваги до цих питань і значні витрати на їхнє вирішення, вжиті заходи не досить ефективні і не зумовлюють змін у тенденції погіршення стану довкілля. Структура промислового виробництва, що склалася в Україні, пов'язана з розвитком енергетичної, гірничо-металургійної, вугледобувної, хімічної, машинобудівної промисловості та характеризується інтенсивним споживанням енергії, сировинних, водних і земельних ресурсів, а також збільшенням навантаження на довкілля. В Україні в 1996 році було викинуто в атмосферу близько 6,34 млн тонн забруднюючих речовин, у тому числі 4,76 млн тонн – зі стаціонарних джерел, 1,58 млн тонн – із пересувних. За період 1992–1996 рр. загальний обсяг викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря скоротився зі стаціонарних джерел на 45 відсотків, з пересувних – на 12 відсотків. Останні викидають 85 відсотків свинцю, 49 відсотків окису вуглецю та 31 відсоток вуглеводнів.

З галузей промисловості найбільше забруднюють атмосферу енергетика (32 відсотки), металургія (27 відсотків), вугільна промисловість (23 відсотки).

Україна займає восьме місце у світі як емітер CO₂ в енергетичній галузі, її частка становить 2,35 відсотка загальносвітових викидів цієї речовини енергетикою.

³²⁶ Постанова ВР України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» № 188/98-ВР від 05.03.1998 р. // Голос України. – 1998. – № 64 (04.04.1998).

Також у Постанові зазначалося й те, що через великі обсяги використання пального автотранспорт забруднює навколишнє природне середовище токсичними компонентами: на рівні 25 відсотків – солями свинцю, 50 відсотків – оксидом вуглецю. У 24-х великих містах України, зокрема, в Києві, Харкові, Севастополі, Одесі, шкідливі викиди в повітря внаслідок роботи автотранспорту перевищують 50 відсотків від загальної їх кількості.

За більше ніж десять років було зроблено чимало для покращення стану атмосферного повітря. Разом з тим проблема охорони атмосферного повітря не втратила своєї актуальності, а в окремих питаннях набула нових акцентів. Тому не випадковим є те, що при прийнятті ЗУ «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»³²⁷ законодавець знову звернув увагу на цю сферу, зазначивши, що, за даними державної статистичної звітності 2009 року, основними забруднювачами атмосферного повітря є підприємства переробної і добувної промисловості та підприємства електро- і теплоенергетики (відповідно 31 і 21 та 40 відсотків загального обсягу викидів забруднюючих речовин, що надходять в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення). Викиди забруднюючих речовин пересувними джерелами становлять 39 відсотків від загальної кількості викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Викиди забруднюючих речовин автомобільним транспортом дорівнюють 91 відсотку забруднюючих речовин, що здійснюються пересувними джерелами.

До забруднюючих речовин, що переважно викидаються в атмосферне повітря, належать оксид азоту, оксид вуглецю, діоксид та інші сполуки сірки, пил.

Збільшується кількість випадків перевищення встановлених нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами. Основними причинами, що зумовлюють незадовільний стан якості атмосферного повітря в населених пунктах, є недотримання підприємствами режиму експлуа-

³²⁷ Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» № 2818-VI від 21.12.2010 року // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3 (24.01.2011). – Ст. 158.

тації пилогазоочисного обладнання, невжиття заходів зі зниження обсягу викидів забруднюючих речовин до встановлених нормативів, низькі темпи впровадження новітніх технологій та значне збільшення кількості транспортних засобів, зокрема, тих, що вичерпали термін експлуатації.

Упродовж останніх років у промислово розвинутих містах в атмосферному повітрі постійно реєструвалася наявність до 16 поліциклічних ароматичних вуглеводнів, з яких 8 є канцерогенами, груп нітрозамінів (нітрозодиметилам і нітрозодіетиламін) та важких металів (хром, нікель, кадмій, свинець, берилій). При цьому в обсягах забруднення хімічними канцерогенами найбільшу питому вагу мають сполуки класу поліциклічних ароматичних вуглеводнів.

Загалом канцерогенний ризик у 2009 році досяг 6,4–13,7 випадку онкологічних захворювань на одну тисячу осіб, що значно перевищує міжнародні показники ризику.

Зважаючи на це, до основних завдань у сфері охорони атмосферного повітря було віднесено:

- зменшення обсягу викидів загальнопоширених забруднюючих речовин: стаціонарними джерелами до 2015 року на 10 відсотків і до 2020 року на 25 відсотків базового рівня; пересувними джерелами шляхом встановлення нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах до 2015 року відповідно до стандартів Євро-4, до 2020 року – Євро-5;

- визначення цільових показників вмісту небезпечних речовин в атмосферному повітрі, зокрема, для важких металів, неметанових летких органічних сполук, завислих часточок пилу (діаметром менше 10 мікрон) та стійких органічних забруднюючих речовин з метою їхнього врахування при встановленні технологічних нормативів викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення;

- оптимізацію структури енергетичного сектору національної економіки шляхом збільшення обсягу використання енергетичних джерел з низьким рівнем викидів двоокису вуглецю до 2015 року на 10 відсотків і до 2020 року на 20 відсотків, а також забезпечення скорочення обсягу викидів парникових газів відпо-

відно до задекларованих Україною міжнародних зобов'язань у рамках Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату;

– визначення до 2015 року основних засад державної політики з адаптації до зміни клімату, розроблення та поетапне виконання національного плану заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та запобігання антропогенному впливу на зміну клімату на період до 2030 року, у тому числі у рамках реалізації механізму Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, проектів спільного впровадження та проектів цільових екологічних (зелених) інвестицій.

Також у рамках стратегії передбачається запобігання порушенням санітарно-гігієнічних вимог до якості повітря в населених пунктах (з кількістю населення не менше 250 тисяч осіб) шляхом створення та удосконалення до 2015 року систем автоматичного моніторингу та посилення екологічного контролю за якістю повітря.

§ 2. Стандартизація і нормування в галузі охорони атмосферного повітря

Однією з умов регулювання діяльності, що може вплинути на атмосферне повітря, є визначення параметрів його використання. Необхідно зазначити, що вимоги щодо встановлення нормативів у галузі охорони атмосферного повітря є похідними від визначеного ст. 50 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» поняття екологічної безпеки як стану навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Таким чином, у самому законі підкреслюється його природоохоронний, а не природноресурсний характер.

Встановлення параметрів використання атмосферного повітря реалізується через функції нормування та стандартизації. *Стандартизація і нормування в галузі охорони атмосферного повітря* проводяться з метою визначення комплексу обов'язкових норм,

правил, вимог до охорони атмосферного повітря від забруднення і забезпечення екологічної безпеки та спрямовані на:

- забезпечення безпечного навколишнього природного середовища та запобігання екологічним катастрофам;
- реалізацію єдиної науково-технічної політики в галузі охорони атмосферного повітря;
- встановлення єдиних вимог до обладнання і споруд щодо охорони атмосферного повітря від забруднення;
- забезпечення безпеки господарських об'єктів і запобігання виникненню аварій та техногенних катастроф;
- впровадження і використання сучасних екологічно безпечних технологій.

ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» в ч. 1 ст. 5 закріплено, що: «У галузі охорони атмосферного повітря встановлюються:

- нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря;
- нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел;
- нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;
- нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел;
- технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин».

Порядок розроблення та затвердження *нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря*³²⁸ затверджений Постановою КМ України. Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря – це група нормативів, дотримання яких запобігає виникненню небезпеки для здоров'я людини та стану навколишнього природного середовища від впливу шкідливих чинників атмосферного повітря. Ці нормативи встановлюються для оцінки стану забруднення атмосферного повітря у місцях постійного чи тимчасового перебування людей та включають:

³²⁸ Постанова КМ України «Про Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря» № 299 від 13.03.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12 (05.04.2002). – Ст. 571.

- нормативи якості атмосферного повітря;
- гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, іонізуючого, інших видів впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря населених пунктів.

Перелік забруднюючих речовин, фізичних та біологічних факторів, для яких розробляються нормативи, визначається Мінприроди.

Під час розробки цих нормативів враховуються:

- ступінь впливу фізичних та біологічних факторів на населення, їхні гранично допустимі рівні, концентрації забруднюючих речовин, встановлені МОЗ;

- кліматичні умови;

- вразливість представників флори і фауни та місць їхнього поширення;

- вплив забруднення атмосферного повітря на історичні пам'ятки;

- техніко-економічне обґрунтування гранично допустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів і забруднення;

- можливість транскордонного перенесення забруднюючих речовин.

Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря затверджуються Мінприроди, а їхній перегляд здійснюється один раз на п'ять років. Підставою для перегляду цих нормативів є результати медичних та екологічних досліджень впливу на здоров'я людини та стан довкілля забруднюючих речовин, фізичних та біологічних факторів, змін генофонду, зменшення видового різноманіття, порушень рівноваги в екосистемах, змін клімату.

Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел – гранично допустимий викид забруднюючої речовини або суміші цих речовин, який визначається у місці його виходу з устаткування. Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин та їхньої сукупності, які містяться у складі пилогазоповітряних сумішей, що відводяться від окремих типів обладнання, споруд і надходять в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, встановлюються з метою забезпечення дотримання нормативів екологічної безпеки

атмосферного повітря з урахуванням економічної доцільності, рівня технологічних процесів, технічного стану обладнання, газоочисних установок.

Для діючих і тих, що проектуються, окремих типів обладнання і споруд залежно від часу розроблення та введення у дію, наявності наукових і технічних розробок, економічної доцільності встановлюються:

- норматив гранично допустимого викиду забруднюючої речовини стаціонарного джерела;
- технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин або їхньої суміші, які визначаються у місці їхнього виходу з устаткування.

До технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин належать:

- поточні технологічні нормативи – для діючих окремих типів обладнання, споруд на рівні підприємств з найкращою існуючою технологією виробництва аналогічних за потужністю технологічних процесів;
- перспективні технологічні нормативи – для нових і таких, що проектуються, будуються або модернізуються, окремих типів обладнання, споруд з урахуванням досягнень на рівні передових вітчизняних і світових технологій та обладнання.

Порядок розроблення та затвердження нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел³²⁹ затверджений Постановою КМ України. Відповідно до цього Порядку нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел визначаються за методикою, яка затверджується Мінприроди, з метою забезпечення дотримання нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря з урахуванням економічної доцільності, рівня технологічних процесів, технічного стану обладнання та газоочисних установок, вимог національного законодавства і законодавства ЄС та розробляються:

³²⁹ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел» № 1780 від 28.12.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 1 (18.01.2002). – Ст. 9.

- на одиницю маси за одиницю часу;
- на одиницю продукції чи сировини.

Стосовно допустимих викидів забруднюючих речовин або їхніх сумішей (включаючи ступінь розведення) встановлюються технологічні нормативи, що складаються з:

- поточних технологічних нормативів – для діючих окремих типів обладнання, споруд на рівні підприємств з найкращою існуючою технологією виробництва аналогічних за потужністю технологічних процесів;

- перспективних технологічних нормативів – для нових і таких, що проектується, будуються або модернізуються, окремих типів обладнання, споруд з урахуванням передових вітчизняних і світових досягнень у відповідній сфері.

Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин визначаються у місці їхнього виходу.

Для нових стаціонарних джерел і таких, що проектується, будуються або модернізуються, окремих типів обладнання, споруд нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин розробляються з урахуванням передових вітчизняних і світових технологій та досягнень.

У разі, коли законодавством ЄС для нових стаціонарних джерел і таких, що проектується, будуються або модернізуються, встановлено нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин, в Україні застосовуються норми цього законодавства.

Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел розробляються зацікавленими органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать підприємства, установи, організації, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря зі стаціонарних джерел, і затверджуються Мінприроди.

Мінприроди здійснює не рідше одного разу на десять років перегляд нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел. Підставою для такого перегляду є:

- необхідність запобігання або зведення до мінімуму загального впливу на навколишнє природне середовище викидів забруднюючих речовин;

– наявність можливостей для зменшення викидів забруднюючих речовин та розроблення нових технологічних процесів з урахуванням економічної доцільності такого зменшення, технічного стану обладнання, газоочисних установок;

– зміни у національному законодавстві та законодавстві ЄС щодо обмеження викидів забруднюючих речовин зі стаціонарних джерел.

Нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел – норматив, який встановлюється для кожного стаціонарного джерела акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних і біологічних факторів на рівні, за якого фізичний та біологічний вплив усіх джерел у цьому районі з урахуванням перспектив його розвитку в період терміну дії встановленого нормативу не приведе до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш жорстким нормативом).

Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря³³⁰ визначений Постановою КМ України. Нормативи встановлюються для кожного стаціонарного джерела забруднення з урахуванням рівня, за умови додержання якого фізичний та біологічний вплив усіх стаціонарних джерел забруднення у тому чи іншому районі, враховуючи перспективи його розвитку, у визначений термін не перевищуватиме нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря.

Розроблення нормативів здійснюється підприємствами, установами, організаціями та громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності за власні кошти.

До розроблення нормативів суб'єкт господарювання може залучати установи, організації і заклади, яким Мінприроди надає право на розроблення документів, що обґрунтовують рівень

³³⁰ Постанова КМ України «Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря» № 300 від 13.03.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12 (05.04.2002). – Ст. 572.

впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря. Розроблені нормативи погоджуються з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у частині визначення термінів здійснення заходів щодо зниження шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів до нормативного рівня. Погоджені нормативи суб'єкт господарювання подає до територіального органу Мінприроди у письмовій та електронній формах. Територіальний орган Мінприроди розглядає документи протягом 30 календарних днів і у разі відсутності зауважень затверджує нормативи. Рішення про затвердження нормативів надсилається суб'єкту господарювання та установі державної санітарно-епідеміологічної служби.

Перегляд встановлених нормативів проводиться у разі зміни обсягів і/або технології виробництва.

Нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел – гранично допустима кількість забруднюючої речовини у відпрацьованих газах пересувного джерела, що відводиться в атмосферне повітря. Порядок розроблення та затвердження нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря визначений Постановою КМ України³³¹.

Ці нормативи розробляються для кожного типу новоствореного пересувного джерела та (або) такого, що експлуатується на території України, з урахуванням вимог національного і міжнародного законодавства щодо забезпечення екологічної безпеки навколишнього природного середовища.

Для пересувних джерел, що експлуатуються, нормативи розробляються з урахуванням існуючих технологій, а для новостворених – з урахуванням найдосконаліших доступних технологій щодо зменшення вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, впливу фізичних факторів пересувних джерел та очи-

³³¹ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря» № 303 від 13.03.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12 (05.04.2002). – Ст. 575.

щення відпрацьованих газів. Розроблені нормативи погоджуються з Мінтрансом, МОЗ, Мінпромполітики та Держстандартом і подаються на затвердження до Мінприроди.

Підставою для перегляду нормативів є:

- наявність можливостей щодо зменшення вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря і відповідні технічні рішення;
- зміни у національному законодавстві та законодавстві ЄС щодо обмеження вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел забруднення атмосферного повітря.

За наявності цих підстав нормативи підлягають перегляду протягом календарного року.

Технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин – гранично допустимий викид забруднюючої речовини або суміші цих речовин, який визначається у місці його виходу з устаткування. Розробка технологічних нормативів тісно пов'язана із нормативами гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел та має на меті обмеження негативного впливу того чи іншого обладнання з урахуванням його особливостей. Затвердження цих нормативів здійснюється Мінприроди для найбільш екологонебезпечних видів обладнання. Так, наразі розроблені та затверджені технологічні нормативи допустимого викиду: із теплосилових установок, номінальна теплова потужність яких перевищує 50 МВт³³²; із устаткування (установок) для виробництва цементного клінкеру в обертових випалювальних печах, виробнича потужність яких перевищує 500 тонн на день³³³; від коксових печей³³⁴; із устаткування (установок) для

³³² Наказ Мінприроди «Про затвердження технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин із теплосилових установок, номінальна теплова потужність яких перевищує 50 МВт» № 541 від 22.10.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 89 (01.12.2008). – Ст. 2995.

³³³ Наказ Мінприроди «Про затвердження Технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин із устаткування (установок) для виробництва цементного клінкеру в обертових випалювальних печах, виробнича потужність яких перевищує 500 тонн на день» № 23 від 20.01.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 10 (20.02.2009). – Ст. 301.

виробництва нормального електрокорунду в дугових трифазних руднотермічних печах при плавленні «на випуск»³³⁵; з котельень, що працюють на лушпинні соняшнику³³⁶, тощо.

Наведений перелік нормативів у галузі охорони атмосферного повітря не є вичерпним, оскільки в ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» наголошено, що законодавством можуть встановлюватися й інші нормативи в галузі охорони атмосферного повітря. Зокрема, до них можна віднести Орієнтовні безпечні рівні впливу шкідливих речовин у повітрі робочої зони³³⁷, Орієнтовні безпечні рівні дії змінних магнітних полів частотою 50 Гц при провадженні робіт під напругою на повітряних лініях (ПЛ) електропередачі напругою 220–1150 кВ³³⁸ тощо.

§ 3. Заходи щодо охорони атмосферного повітря

ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» передбачено цілий ряд заходів, спрямованих на попередження його забруднення, забезпечення екологічної безпеки та відновлення. Зокрема, до них належать:

³³⁴ Наказ Мінприроди «Про затвердження Технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин від коксових печей» № 507 від 29.09.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 82 (02.11.2009). – Ст. 2796.

³³⁵ Наказ Мінприроди «Про затвердження Технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин із устаткування (установок) для виробництва нормального електрокорунду в дугових трифазних руднотермічних печах при плавленні «на випуск» № 524 від 05.10.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 84 (09.11.2009). – Ст. 2846.

³³⁶ Наказ Мінприроди «Про затвердження Технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря із котельень, що працюють на лушпинні соняшнику» № 540 від 13.10.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 87 (20.11.2009). – Ст. 2950.

³³⁷ Головний державний санітарний лікар СРСР «Орієнтовні безпечні рівні впливу (ОБРВ) шкідливих речовин в повітрі робочої зони» № 5203-90 від 07.12.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v5203400-90&c=1#Public>

³³⁸ Головне санітарно-епідеміологічне управління СРСР «Орієнтовні безпечні рівні дії змінних магнітних полів частотою 50 Гц при провадженні робіт під напругою на повітряних лініях (ПЛ) електропередачі напругою 220–1150 кВ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v5069400-88>

- дозвільно-регуляторні заходи (регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарних та пересувних джерел, регулювання рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря);

- попереджувальні заходи (заходи щодо охорони атмосферного повітря у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; заходи із забезпечення виконання вимог при здійсненні окремих видів діяльності (застосування пестицидів та агрохімікатів, видобування корисних копалин із надр та проведення вибухових робіт, забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами тощо);

- організаційно-технічні заходи (заходи із запобігання і зниження шуму; особливості проектування, будівництва та реконструкції підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, порядок встановлення та функціонування санітарно-захисних зон, дотримання вимог щодо охорони атмосферного повітря під час впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем тощо);

- організаційно-економічні заходи (екологічний податок; відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону атмосферного повітря; надання підприємствам, установам, організаціям та громадянам – суб'єктам підприємницької діяльності, податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, застосування заходів щодо регулювання діяльності, що впливає на клімат, здійснення інших природоохоронних заходів з метою скорочення викидів забруднюючих речовин та зменшення рівнів впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря; участь держави у фінансуванні екологічних заходів і будівництві об'єктів екологічного призначення).

Дозвільно-регуляторні заходи здійснюються для забезпечення екологічної безпеки, створення сприятливого середовища життєдіяльності, запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище.

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами можуть здійснюватися після отримання дозволу, який видається територіальним органом Мінприроди за погодженням із територіальним органом МОЗ.

Дозволи на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря видаються за умови:

- неперевищення протягом терміну їхньої дії встановлених нормативів екологічної безпеки;
- неперевищення нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел;
- дотримання вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин.

Порядок отримання дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами передбачений Наказом Мінприроди³³⁹. Для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами підприємства, установи, організації та громадян-підприємці повинні надати документи, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, що є невід'ємною частиною заяви на отримання дозволу на викиди. Склад документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, залежить від ступеня впливу об'єкта на забруднення атмосферного повітря.

Для отримання дозволу на новостворені стаціонарні джерела до заяви додаються пропозиції на отримання дозволу за наявності затверджених нормативів гранично допустимих викидів. Затвердженими *нормативами гранично допустимих викидів* вважаються величини викидів забруднюючих речовин у складі проектної документації, яка має позитивний висновок комплексної державної експертизи, а для об'єктів, затвердження проектів будівництва яких у межах законодавства України не потребує висновку комплексної державної експертизи, – позитивні висновки

³³⁹ Наказ Мінприроди «Про затвердження Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців» № 108 від 09.03.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 13 (12.04.2006). – Ст. 916.

державної санітарно-гігієнічної та державної екологічної експертизи.

Окремий порядок передбачений для видачі дозволів на експлуатацію устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря, проведення оплати цих робіт та обліку підприємств, установ, організацій і громадян-підприємців, які отримали такі дозволи³⁴⁰. Дозвіл на експлуатацію устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря – це офіційний документ, який дає право суб'єктам господарювання експлуатувати існуюче та новостворене устаткування за умови дотримання встановлених нормативів гранично допустимих рівнів впливу фізичних та біологічних факторів протягом визначеного в дозволі терміну.

Дозвіл видається безоплатно територіальними органами Мінприроди за погодженням з установами державної санітарно-епідеміологічної служби терміном не менше п'яти років суб'єкту господарювання – власнику джерела, що здійснює вплив на стан атмосферного повітря.

Для отримання дозволу суб'єкт господарювання подає до територіального органу Мінприроди та установи державної санітарно-епідеміологічної служби у письмовій та електронній формі документи, підготовлені відповідно до Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів для отримання підприємствами, установами, організаціями і громадянами-підприємцями дозволів на експлуатацію устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря. Також суб'єкт господарювання розміщує в місцевих друкованих засобах масової інформації повідомлення про намір отримати дозвіл із зазначенням адреси місцевої держадміністрації, до якої можуть надсилатися зауваження громадських організацій та окремих громадян.

³⁴⁰ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку видачі дозволів на експлуатацію устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря, проведення оплати цих робіт та обліку підприємств, установ, організацій і громадян-підприємців, які отримали такі дозволи» № 432 від 29.03.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14 (19.04.2002). – Ст. 742.

Установа державної санітарно-епідеміологічної служби розглядає заяву та документи на отримання дозволу протягом 30 календарних днів з дати їхнього надходження і у разі відсутності зауважень готує висновок щодо видачі дозволу, який надається суб'єкту господарювання.

У разі наявності зауважень документи повертаються суб'єкту господарювання з викладом їхнього змісту та зазначенням терміну повторного подання.

Місцева держадміністрація розглядає зауваження громадських організацій, у разі потреби організовує проведення їхнього публічного обговорення і не пізніше 30 календарних днів з дати опублікування повідомлення про намір суб'єкта господарювання отримати дозвіл інформує з цього питання територіальний орган Мінприроди.

Територіальний орган Мінприроди аналізує зауваження та у разі необхідності пропонує суб'єкту господарювання врахувати їх під час підготовки дозволу до видачі.

Територіальний орган Мінприроди протягом 30 календарних днів розглядає заяву і документи на отримання дозволу та у разі відсутності зауважень видає дозвіл.

Рішення про видачу дозволу надсилається територіальним органом Мінприроди суб'єкту господарювання та установі державної санітарно-епідеміологічної служби.

Здійснення *попереджувальних заходів* насамперед базується на загальних принципах охорони навколишнього природного середовища, серед яких особливе місце займає принцип запобіжного характеру заходів щодо охорони навколишнього природного середовища. Законодавством передбачено, що підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють викиди забруднюючих речовин або впливи фізичних та біологічних факторів, що можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру або до надзвичайних екологічних ситуацій, зобов'язані заздалегідь розробити та погодити спеціальні заходи з охорони атмосферного повітря.

У разі виникнення таких надзвичайних екологічних ситуацій керівники підприємств, установ, організацій та громадяни –

суб'єкти підприємницької діяльності, зобов'язані негайно в порядку, визначеному ЗУ «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру»³⁴¹, повідомити про це органи, які здійснюють державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря, і вжити заходів щодо охорони атмосферного повітря та ліквідації причин і наслідків його забруднення.

Крім того, ЗУ «Про об'єкти підвищеної небезпеки»³⁴² передбачає, що суб'єкт господарської діяльності зобов'язаний:

- вживати заходи, направлені на запобігання аваріям, обмеження і ліквідацію їхніх наслідків та захист людей і довкілля від їхнього впливу;

- повідомляти про аварію, яка сталася на об'єкті підвищеної небезпеки, і заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та населення;

- забезпечувати експлуатацію об'єктів підвищеної небезпеки з додержанням мінімально можливого ризику. На об'єктах підвищеної небезпеки в обов'язковому порядку розробляються і затверджуються плани локалізації і ліквідації аварій для кожного об'єкта підвищеної небезпеки. Ці плани переглядаються кожні п'ять років.

ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» передбачено ще ряд попереджувальних заходів при здійсненні окремих видів діяльності:

- під час застосування пестицидів та агрохімікатів підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, зобов'язані дотримуватися правил та вимог щодо їхнього транспортування, зберігання і застосування з метою недопущення забруднення атмосферного повітря;

- під час видобування корисних копалин з надр та проведення вибухових робіт потрібно дотримуватись вимог щодо охо-

³⁴¹ Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» № 1809-III від 08.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40 (06.10.2000). – Ст. 337.

³⁴² Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» № 2245-III від 18.01.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 7 (02.03.2001). – Ст. 268.

рони атмосферного повітря способами, погодженими з Мінприроди, МОЗ України, іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

– під час здійснення операцій з відходами складування, розміщення, зберігання або транспортування промислових та побутових відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря забруднюючими речовинами та речовинами з неприємним запахом або іншого шкідливого впливу, допускається лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування територіях, з додержанням нормативів екологічної безпеки і подальшої утилізації або видалення. Не допускається спалювання зазначених відходів на території підприємств, установ, організацій і населених пунктів, за винятком випадків, коли це здійснюється з використанням спеціальних установок при додержанні вимог, встановлених законодавством про охорону атмосферного повітря.

Власники або уповноважені ними органи підприємств, установ, організацій та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані забезпечувати переробку, утилізацію та своєчасне вивезення відходів, які забруднюють атмосферне повітря, на підприємства, що використовують їх як сировину, або на спеціально відведені місця чи об'єкти.

Організаційно-технічні заходи включають в себе комплекс заходів, спрямованих на застосування технічних рішень, які повинні убезпечити населення від впливу негативних факторів та забезпечити дотримання нормативів у галузі охорони атмосферного повітря. Серед організаційно-технічних заходів окреме місце займають *санітарно-захисні зони*, які встановлюються з метою забезпечення оптимальних умов життєдіяльності людини в районах житлової забудови, масового відпочинку й оздоровлення населення при визначенні місць розміщення нових, реконструкції діючих підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря.

Особливості розміщення та режиму санітарно-захисних зон визначаються, зокрема, Державними санітарними правилами

планування та забудови населених пунктів³⁴³. Відповідно до цих правил промислові, сільськогосподарські та інші об'єкти, що є джерелами забруднення навколишнього середовища хімічними, фізичними та біологічними факторами, при неможливості створення безвідходних технологій повинні відокремлюватися від житлової забудови санітарно-захисними зонами.

Санітарно-захисну зону треба встановлювати від джерел шкідливості до межі житлової забудови, ділянок громадських установ, будинків і споруд, у тому числі дитячих, навчальних, лікувально-профілактичних установ, закладів соціального забезпечення, спортивних споруд та ін., а також територій парків, садів, скверів та інших об'єктів зеленого будівництва загального користування, ділянок оздоровчих та фізкультурно-спортивних установ, місць відпочинку, садівницьких товариств та інших прирівняних до них об'єктів, у тому числі:

– для підприємств з технологічними процесами, які є джерелами забруднення атмосферного повітря шкідливими, із неприємним запахом хімічними речовинами та біологічними факторами, – безпосередньо від джерел забруднення атмосфери організованими викидами (через труби, шахти) або неорганізованими викидами (через ліхтарі будівель, димлячі і паруючі поверхні технологічних установок та інших споруд тощо), а також від місць розвантаження сировини, промпродуктів або відкритих складів;

– для підприємств з технологічними процесами, які є джерелами шуму, ультразвуку, вібрації, статичної електрики, електромагнітних та іонізуючих випромінювань та інших шкідливих факторів, – від будівель, споруд та майданчиків, де встановлено обладнання (агрегати, механізми), що створює ці шкідливості;

– для теплових електростанцій, промислових та опалювальних котелень – від димарів та місць зберігання і підготовки палива, джерел шуму;

³⁴³ Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів» № 173 від 19.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0379-96>

– для санітарно-технічних споруд та установок комунального призначення, а також сільськогосподарських підприємств та об'єктів – від межі об'єкта.

На зовнішній межі санітарно-захисної зони, повернутої до житлової забудови, концентрації та рівні шкідливих факторів не повинні перевищувати їхні гігієнічні нормативи (ГДК, ГДР), на межі курортно-рекреаційної зони – 0,8 від значення нормативу.

Територія санітарно-захисної зони не повинна розглядатися як резерв розширення підприємств, сільбищної території і прирівняних до них об'єктів.

Основою для встановлення санітарно-захисних зон є санітарна класифікація підприємств, виробництв та об'єктів, яка залежить від характеру виробництва та його викидів. Санітарно-захисна зона залежно від цих параметрів може становити від 50 до 3000 метрів.

У санітарно-захисних зонах не можна допускати розміщення:

- житлових будинків з придомовими територіями, гуртожитків, готелів, будинків для приїжджих, аварійних селищ;
- дитячих дошкільних закладів, загальноосвітніх шкіл, лікувально-профілактичних та оздоровчих установ загального та спеціального призначення зі стаціонарами, наркологічних диспансерів;
- спортивних споруд, садів, парків, садівницьких товариств;
- охоронних зон джерел водопостачання, водозабірних споруд та споруд водопровідної розподільної мережі.

Не допускається використання для вирощування сільськогосподарських культур, пасовищ для худоби земель санітарно-захисної зони підприємств, що забруднюють навколишнє середовище високотоксичними речовинами та речовинами, які мають віддалену дію (солі важких металів, канцерогенні речовини, діоксини, радіоактивні речовини та ін.).

Якщо внаслідок порушення встановлених меж та режиму санітарно-захисних зон виникає потреба у відселенні жителів, виведенні з цих зон об'єктів соціального призначення або здійсненні інших заходів, то підприємства, установи, організації та

громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування повинні вирішувати питання про фінансування необхідних робіт і заходів та строки їхньої реалізації.

ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» в контексті реалізації організаційно-технічних заходів передбачено заборону впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають вимогам, установленим законодавством про охорону атмосферного повітря, а в разі порушення зазначених вимог така діяльність припиняється, а винні особи притягаються до відповідальності відповідно до закону.

Крім того, проектування, будівництво і реконструкція підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, удосконалення існуючих і впровадження нових технологічних процесів та устаткування здійснюються з обов'язковим дотриманням норм екологічної безпеки, державних санітарних вимог і правил на запланованих для будівництва та реконструкції підприємствах та інших об'єктах, а також з урахуванням накопичення і трансформації забруднення в атмосфері, його транскордонного перенесення, особливостей кліматичних умов.

Організаційно-економічні заходи. Відповідно до ПК України, *екологічний податок* – загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їхніми виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 р. Платниками податку (в контексті охорони атмосферного повітря) є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські

(представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їхніх засновників, під час провадження діяльності яких на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони здійснюються викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення.

Податок, що справляється за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у разі використання палива, утримується і сплачується до бюджету податковими агентами.

До *податкових агентів* належать суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю на митній території України паливом власного виробництва і/або передають замовнику чи за його дорученням іншій особі паливо, вироблене з давальницької сировини такого замовника; здійснюють ввезення палива на митну територію України.

Об'єктом та базою оподаткування є: обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; обсяги та види палива, у тому числі виробленого з давальницької сировини, реалізованого або ввезеного на митну територію України податковими агентами.

Ставки податку за викиди в атмосферне повітря окремих забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення встановлюються у гривнях за тонну залежно від виду речовини, що викидається (наприклад, бенз(о)пірен – 1 554 343 грн/т, ртуть та її сполуки – 51 757 грн/т, вуглецю окис – 46 грн/т), класу небезпеки речовин або установлених орієнтовно безпечних рівнів впливу таких речовин (сполук) в атмосферному повітрі населених пунктів.

Хоча ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» передбачено й інші організаційно-економічні заходи (надання підприємствам, установам, організаціям та громадянам – суб'єктам підприємницької діяльності податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, застосування заходів щодо регулювання діяльності, яка впливає на клімат, здійснення інших

природоохоронних заходів з метою скорочення викидів забруднюючих речовин та зменшення рівнів впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря; участь держави у фінансуванні екологічних заходів і будівництві об'єктів екологічного призначення), треба констатувати, що наразі фактично не відбувається їхньої реалізації. Питання ж відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону атмосферного повітря, буде більш детально розглянуте у шостому параграфі цього розділу.

§ 4. Порядок реалізації управлінських заходів щодо охорони атмосферного повітря

Управлінські заходи передбачають здійснення цілеспрямованої діяльності уповноважених суб'єктів з метою досягнення цілей, визначених законодавством або політико-програмними документами суб'єктів господарювання в галузі охорони атмосферного повітря.

Контроль у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється з метою забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону атмосферного повітря місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, посадовими особами цих органів, а також підприємствами, установами, організаціями та громадянами. Державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його територіальними органами, а на території АРК – органом виконавчої влади АРК з питань екології та природних ресурсів, а також іншими спеціально уповноваженими на це органами виконавчої влади.

Найбільший обсяг контрольних повноважень здійснюється Державною екологічною інспекцією України, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМ України через Міністра екології та природних ресурсів України. Зокрема, відповідно до Положення про Державну

екологічну інспекцію України³⁴⁴, в галузі охорони атмосферного повітря нею здійснюються повноваження щодо державного нагляду (контролю) за додержанням центральними органами виконавчої влади та їхніми територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності і господарювання, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами – нерезидентами вимог щодо:

- виконання запланованих і затверджених загальнодержавних, галузевих або регіональних природоохоронних програм;
- наявності та додержання дозволів на викиди забруднюючих речовин;
- забезпечення безперебійної ефективної роботи і підтримання у справному стані споруд, устаткування та апаратури для очищення викидів і зменшення рівнів впливу фізичних та біологічних факторів;
- додержання нормативів у галузі охорони атмосферного повітря;
- додержання екологічних показників нафтопродуктів (бензину автомобільного та дизельного палива), які реалізуються шляхом оптової та роздрібною торгівлі суб'єктами господарювання;
- порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях;
- надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, визначення видів і обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря.

Також законом передбачено здійснення виробничого та громадського контролю.

Виробничий контроль за охороною атмосферного повітря здійснюється підприємствами, установами, організаціями та гро-

³⁴⁴ Указ Президента України «Про Положення про Державну екологічну інспекцію України» № 454/2011 від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29 (26.04.2011). – Ст. 1260.

мадянами – суб'єктами підприємницької діяльності в процесі їхньої господарської та іншої діяльності, якщо вона справляє шкідливий вплив на стан атмосферного повітря. Підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та діяльність яких пов'язана з впливом фізичних та біологічних факторів на його стан, зобов'язані:

- здійснювати контроль за обсягом і складом забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, і рівнями фізичного впливу та вести їхній постійний облік;

- забезпечувати здійснення інструментально-лабораторних вимірювань параметрів викидів забруднюючих речовин стаціонарних і пересувних джерел та ефективності роботи газоочисних установок;

- забезпечувати розроблення методик виконання вимірювань, що враховують специфічні умови викиду забруднюючих речовин;

- використовувати метрологічно атестовані методики виконання вимірювань і повірені засоби вимірювальної техніки для визначення параметрів газопилового потоку і концентрацій забруднюючих речовин в атмосферному повітрі та викидах стаціонарних і пересувних джерел;

- здійснювати контроль за проектуванням, будівництвом та експлуатацією споруд, устаткування, апаратури для очищення газопилового потоку від забруднюючих речовин і зниження впливу фізичних та біологічних факторів, оснащення їх засобами вимірювальної техніки, необхідними для постійного контролю за ефективністю очищення, дотриманням нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів та інших вимог законодавства в галузі охорони атмосферного повітря.

Громадський екологічний контроль у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється громадськими інспекторами в порядку та на підставах, передбачених Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля³⁴⁵.

³⁴⁵ Наказ Мінприроди «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля» № 88 від 27.02.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12 (05.04.2002). – Ст. 631.

ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» передбачено, що *державному обліку в галузі охорони атмосферного повітря* підлягають:

- об'єкти, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей та на стан атмосферного повітря;
- види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря;
- види і ступені впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря.

Порядок ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря³⁴⁶ затверджений Постановою КМ України. Відповідно до цього порядку державний облік ведеться з метою:

- забезпечення державного контролю в галузі охорони атмосферного повітря та прогнозування зміни його стану;
- розроблення державних, регіональних, місцевих екологічних програм та програм у галузі охорони здоров'я, здійснення інших заходів щодо зменшення ступеня забруднення атмосферного повітря;
- регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря зі стаціонарних та пересувних джерел, ступенів впливу на його стан фізичних та біологічних факторів.

Державний облік включає:

- взяття на облік об'єктів, які справляють шкідливий вплив;
- ведення на об'єктах первинного обліку стаціонарних джерел, які справляють шкідливий вплив;
- складання державної статистичної звітності в галузі охорони атмосферного повітря за стаціонарними та пересувними джерелами, які справляють шкідливий вплив;
- проведення інвентаризації викидів та обсягів забруднюючих речовин на зазначених об'єктах.

Взяття на державний облік об'єктів, які справляють шкідливий вплив, здійснює Мінприроди за критеріями, встановленими цим міністерством за погодженням з Держстатом.

³⁴⁶ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря» № 1655 від 13.12.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51 (04.01.2002). – Ст. 2274.

Для взяття на державний облік зазначеними об'єктами проводиться інвентаризація видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, видів і ступенів впливу на його стан фізичних та біологічних факторів.

На об'єктах, узятих на державний облік, ведеться за встановленою формою первинна звітна документація, що стосується стаціонарних джерел, які справляють шкідливий вплив, роботи установок очищення газів, виконання заходів, пов'язаних зі зменшенням обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

На підставі зазначеної документації складається державна статистична звітність, яка в установленому порядку надається територіальним органам Держстату та Мінприроди за місцезнаходженням підприємства.

Визначення видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря із стаціонарних джерел, видів і ступенів впливу на його стан фізичних та біологічних факторів здійснюється шляхом проведення безпосередніх інструментальних вимірювань, розрахунків з використанням показників емісії (питомих викидів), які затверджуються Мінприроди.

Моніторинг у галузі охорони атмосферного повітря проводиться з метою отримання, збирання, оброблення, збереження та аналізу інформації про викиди забруднюючих речовин та рівень забруднення атмосферного повітря, оцінки та прогнозування його змін і ступеня небезпечності та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень у галузі охорони атмосферного повітря в Порядку³⁴⁷, визначеному КМ України.

До об'єктів моніторингу атмосферного повітря належать:

- атмосферне повітря, у тому числі атмосферні опади;
- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Моніторинг атмосферного повітря проводиться Мінприроди разом з іншими суб'єктами в рамках Програми проведення в Україні моніторингу атмосферного повітря та відповідних регіональних (місцевих) програм.

³⁴⁷ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» № 343 від 09.03.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 10 (26.03.1999). – Ст. 393.

У результаті проведення моніторингу атмосферного повітря одержують:

- первинні дані контролю за викидами та спостережень за станом забруднення;
- узагальнені дані про рівень забруднення на певній території за певний проміжок часу;
- узагальнені дані про склад та обсяги викидів забруднюючих речовин;
- оцінку рівнів та ступеня небезпечності забруднення для довкілля та життєдіяльності населення;
- оцінку складу та обсягів викидів забруднюючих речовин.

§ 5. Клімат та озоновий шар як об'єкти правової охорони

ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» у ст. 16 закріплено засади регулювання діяльності, що впливає на погоду і клімат: «Діяльність, спрямована на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях, може провадитися підприємствами, установами, організаціями та громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності тільки за дозволами, виданими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів або його територіальними органами, за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я або його територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Порядок погодження і видачі дозволів встановлюється КМ України.

Підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, скорочувати і в подальшому повністю припинити виробництво та використання хімічних речовин, що шкідливо впливають на озоновий шар, а також проводити роботу щодо зменшення викидів речовин, накопичення яких в атмосферному повітрі може призвести до негативних змін клімату».

При цьому треба зазначити, що насамперед регулювання такої діяльності має наслідком виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань. Так, 9 травня 1992 року на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро було підписано Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату³⁴⁸. Україна приєдналася до цієї Конвенції 11 червня 1992 року, а ратифікувала її 29 жовтня 1996 року³⁴⁹. Основною метою цієї Конвенції було досягнення стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему у строки, необхідні для природної адаптації екосистем до зміни клімату, що дасть можливість не ставити під загрозу виробництво продовольства і сприятиме забезпеченню подальшого економічного розвитку на стійкій основі. Для забезпечення дієвості механізмів, передбачених цією Конвенцією, було підписано Кіотський протокол³⁵⁰ до неї. Україна його ратифікувала 4 лютого 2004 року³⁵¹.

Виконуючи свої міжнародні зобов'язання, КМ України затвердив Кліматичну програму України³⁵². Зокрема, в ній зазначалося, що *клімат* є одним з основних природних ресурсів, від якого залежать умови життя і діяльності людини, напрями та рівень розвитку економіки. Як природний ресурс клімат може використовуватися на благо людства. В той же час несприятливі кліматичні явища завдають значних матеріальних та екологічних збитків суспільству. Враховуючи те, що клімат є одним з основних факторів, які формують природне середовище, навіть незначні його зміни на фоні складної екологічної ситуації в Україні можуть

³⁴⁸ Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату // Закон і Бізнес. – 2002. – Листоп. – № 44.

³⁴⁹ Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату» № 435/96-ВР від 29.10.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 50 (10.12.1996). – Ст. 277.

³⁵⁰ Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату // Закон і Бізнес. – 2002. – Листоп. – № 44.

³⁵¹ Закон України «Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату» № 1430-IV від 04.02.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19 (07.05.2004). – Ст. 261.

³⁵² Постанова КМ України «Про Кліматичну програму України» № 650 від 28.06.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=650-97-%EF>

спричинити значні соціально-економічні збитки, якщо не вжити комплексу заходів щодо запобігання їм.

Проблема коливань та змін клімату набула світового значення. Коливання клімату є наслідком природних процесів, які обумовлюються взаємодією між атмосферою, океаном, поверхнею суші та біотою. Разом з тим на природні коливання клімату впливає господарська діяльність людини, в першу чергу – викиди в атмосферу парникових газів, основні з яких діоксид вуглецю та метан. За оцінкою міжурядової групи експертів зі змін клімату, у разі збереження існуючих темпів збільшення в атмосфері парникових газів температура приземного шару атмосфери до кінця XXI століття в середньому для земної кулі може збільшитися на 1–3 градуси.

Підвищення середньої глобальної температури приземного шару атмосфери призведе до значних змін клімату в багатьох регіонах світу, у тому числі і в Україні. Це суттєво вплине на всі сфери діяльності людини, а також на біологічну різноманітність, поверхневі та підземні води, земельні ресурси тощо.

Цією програмою передбачалося створення системи моніторингу кліматичних явищ, яка повинна забезпечувати подальші заходи щодо попередження зміни клімату. В 2005 році КМ України було затверджено Національний план заходів з реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату³⁵³, його викладено в новій редакції 5 березня 2009 р. Крім того, з метою забезпечення виконання зобов'язань у кліматичній сфері в 2007 році створено Національне агентство екологічних інвестицій України, наразі це Державне агентство екологічних інвестицій України³⁵⁴, яке є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМ України через Міністра екології та природних ресурсів Укра-

³⁵³ Розпорядження КМ України «Про затвердження Національного плану заходів з реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату». – № 346-р від 18.08.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR050346.html

³⁵⁴ Указ Президента України «Про Положення про Державне агентство екологічних інвестицій України» № 455/2011 від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 11 (20.04.2011). – Ст. 618.

їни, та входить до системи органів виконавчої влади. У межах своєї компетенції *Державне агентство екологічних інвестицій України* забезпечує реалізацію державної політики у сфері регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї.

Порядок підготовки, розгляду, схвалення та реалізації проєктів, спрямованих на скорочення обсягу антропогенних викидів парникових газів³⁵⁵, затверджений Постановою КМ України, передбачає порядок реалізації процедур спільного впровадження, під час яких власник має право реалізувати обсяги скорочення викидів парникових газів, що утворилися внаслідок ефективної реалізації ним природоохоронних (кліматохоронних) заходів.

Іншим об'єктом правової охорони є озоновий шар. Відповідно до визначення, наданого у *Юридичній енциклопедії*: «*Озоновий шар* – верхній шар атмосфери, що знаходиться на висоті до 50 км над поверхнею Землі (7–8 км на полюсах і 17–18 км на екваторі). Цей шар насичений озоном, який затримує згубні для живих організмів ультрафіолетові промені, що надходять на Землю з Космосу. Під впливом фреону та інших забруднювачів помічено зниження вмісту озону в атмосфері, а над Антарктикою виявлено «озонову діру». Це може мати негативний вплив на тваринний і рослинний світ, на здоров'я людей. На запобігання цьому лиху спрямовано Віденську конвенцію про охорону озонowego шару»³⁵⁶.

Наразі Всесвітня метеорологічна організація ООН повідомила в своїй доповіді, що озоновий шар над Арктикою зменшився до рекордного рівня через хімікати, що містяться в атмосфері.

Згідно з викладеними в доповіді Всесвітньої метеорологічної організації даними, з початку зими 2011 року кількість озону в Арктиці зменшилася на 40%.

³⁵⁵ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку підготовки, розгляду, схвалення та реалізації проєктів, спрямованих на скорочення обсягу антропогенних викидів парникових газів» № 206 від 22.02.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 8 (07.03.2006). – Ст. 457.

³⁵⁶ *Юридична енциклопедія*. В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 4 (Н–П). – К.: Укр. енцикл., 1998.

Порівняно із зимою 2010 року кількість озону знизилася на 30%. Вчені вважають, що головною причиною виснаження озону в 2011 році стала дія хімікатів і надзвичайно холодна зима.

У той же час, за прогнозами фахівців, до 2030 року рівень озону може відновитися до рівня 1987 року.

Це може статися у зв'язку з тим, що 196 країн підписали Монреальський протокол про зняття з виробництва хімічних речовин, які руйнують озоновий шар³⁵⁷.

Уже згадувана Віденська конвенція про охорону озонового шару³⁵⁸ була підписана 22 березня 1985 року (набрала чинності 22 вересня 1988 року) та прийнята УРСР 20 травня 1986 року³⁵⁹. Зокрема, згідно з вимогами цієї Конвенції сторони зобов'язувалися вживати належних заходів відповідно до її положень і тих діючих протоколів, сторонами яких вони є, для захисту здоров'я людини і навколишнього середовища від несприятливих наслідків, які є або можуть бути результатом людської діяльності, що змінюють чи здатні змінити стан озонового шару. З цієї метою країни повинні були вживати таких заходів:

- співробітничати шляхом систематичних спостережень, досліджень та обміну інформацією для того, щоб глибше зрозуміти й оцінити вплив діяльності людини на озоновий шар і наслідки зміни стану озонового шару для здоров'я людини і навколишнього середовища;

- вживати належних законодавчих або адміністративних заходів та співробітничати у погодженні відповідних програмних заходів для контролю, обмеження, скорочення чи запобігання діяльності людини, яка підпадає під їхню юрисдикцію або контроль, якщо буде виявлено, що ця діяльність спричиняє чи може спричинити несприятливий вплив, змінюючи або створюючи можливості зміни стану озонового шару;

³⁵⁷ Озоновий шар над Арктикою зменшився майже вдвічі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://project.ukrinform.ua/news/28604/>

³⁵⁸ Віденська конвенція про охорону озонового шару // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21 (10.06.2005). – Ст. 1179.

³⁵⁹ Постанова Ради Міністрів УРСР «Про прийняття Українською РСР Віденської Конвенції про охорону озонового шару» № 188 від 20.05.1986 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_j52

– співробітничати у розробці погоджених заходів, процедур і стандартів для виконання конвенції з метою прийняття протоколів і додатків;

– співробітничати з компетентними міжнародними органами з метою ефективного виконання конвенції і протоколів.

У рамках виконання Конвенції країнами був підписаний Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар³⁶⁰, який набув чинності з 1 січня 1989 року. Відповідно до цього протоколу країни брали на себе зобов'язання щодо кількісного скорочення виробництва та використання озоноруйнівних речовин, заборонявся імпорт та експорт таких речовин між державами, що не є сторонами протоколу, регулювалась міжнародна торгівля ними та запроваджувався режим ліцензування для імпорту й експорту нових, використаних, рециркульованих та утилізованих регульованих речовин.

Експерти високо оцінили ефективність механізмів цього протоколу, оскільки, на їхню думку, завдяки заходам, що було вжито задля захисту озонового шару, вдалося запобігти мільйонам випадків захворювання на рак шкіри в усьому світі. Адже саме озон у стратосфері відповідає за поглинання небезпечних ультрафіолетових променів Сонця.

Без Монреальського протоколу та пов'язаної з ним Віденської конвенції рівень озоноруйнівних речовин в атмосфері до 2050 року міг би зрости в десять разів. У свою чергу, це могло спричинити на 20 мільйонів більше випадків захворювання на рак шкіри та на 130 мільйонів випадків утворення очної катаракти, не кажучи про шкоду для імунної системи людини, дикої природи та сільського господарства³⁶¹.

Свій внесок у таку позитивну динаміку зробила й Україна. Так, у 1996 році було прийнято Програму припинення в Україні

³⁶⁰ Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_215

³⁶¹ Озоновий шар більше не зникає. Він повністю відновиться до 2048 року, запевняють експерти ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://life.pravda.com.ua/technology/2010/09/21/60650/>

виробництва та використання озоноруйнуючих речовин³⁶², відповідно до якої передбачалося таке: перехід від використання ХФВ-12 до ГФВ-134а, ГФВ-404 та холодоагентів вуглеводневого ряду – ізобутану та пропану; припинення використання розчинників та миючих засобів – ХФВ-113, МХФ та ТХМ; перехід до використання в аерозольній промисловості суміші вуглеводнів – пропану та бутану; заміна для потреб поліуретанової теплоізоляції запінювача ХФВ-11 на циклопентан; використання озонобезпечних систем та вогнегасників в установках автоматичного пожежогашіння на об'єктах паливно-енергетичного комплексу, космічної галузі, авіації, морського та річкового флоту.

Наказом Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України затверджено Положення про порядок видачі ліцензій на експорт озоноруйнуючих речовин і продукції, що їх містить³⁶³, яким визначено єдиний порядок ліцензування експорту озоноруйнуючих речовин і продукції, що їх містить, незалежно від видів зовнішньоекономічних контрактів (продаж, виробничо-технічна кооперація та науково-технічні зв'язки, прикордонна та прибережна торгівля, компенсаційні і консигнаційні угоди, а також бартерні (товарообмінні) операції тощо). Мінприроди, в свою чергу, затвердило Порядок видачі погодження для отримання ліцензії на експорт та імпорт озоноруйнівних речовин і продукції, що їх містить³⁶⁴, яким визначило процедуру видачі погодження для отримання ліцензії на експорт та імпорт озоноруйнівних речовин і продукції, що їх містить, та листів-роз'яснень, якщо продукція не містить озоноруйнівних речовин. Погодження, яке видає Мінприроди, – це документ, який є однією з підстав для

³⁶² Постанова КМ України «Про Програму припинення в Україні виробництва та використання озоноруйнуючих речовин» № 1274 від 17.10.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1274-96-%EF>

³⁶³ Наказ Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України «Положення про порядок видачі ліцензій на експорт озоноруйнуючих речовин і продукції, що їх містить» № 209 від 15.04.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG2717.html

³⁶⁴ Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Порядку видачі погодження для отримання ліцензії на експорт та імпорт озоноруйнівних речовин і продукції, що їх містить» № 605 від 30.12.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3 (24.01.2011). – Ст. 189.

видачі ліцензії на експорт/імпорт озоноруйнівних речовин та продукції, що їх містить. У разі встановлення факту відсутності озоноруйнівних речовин у переліку продукції, що може їх містити, митне оформлення вантажів здійснюється на підставі листів-роз'яснень Мінприроди України (його територіальних органів), що така продукція не містить озоноруйнівних речовин і ліцензуванню не підлягає.

Також необхідно наголосити: щорічно КМ України визначає переліки товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, а також квоти щодо обсягів міжнародної торгівлі такими товарами. Наприклад, на 2011 рік затверджено переліки товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квоти на 2011 рік³⁶⁵. У додатках 3 (Перелік товарів (озоноруйнівних речовин), експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню) та 4 (Перелік товарів, які можуть містити озоноруйнівні речовини й експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню [крім товарів, що перевозяться у контейнерах з особистим майном]) визначено перелік речовин і товарів, що підлягають ліцензуванню.

§ 6. Юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря

Статтею 33 ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» передбачено, що відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря несуть особи, винні у:

- порушенні прав громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- перевищенні нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин зі стаціонарних джерел в атмосферне повітря та нормативів гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;

³⁶⁵ Постанова КМ України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2011 рік» № 1183 від 22.12.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 100 (04.01.2011). – Ст. 3548.

- перевищенні нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел;
- викидах забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноважених на те органів виконавчої влади відповідно до закону;
- перевищенні обсягів викидів забруднюючих речовин, встановлених у дозволах на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- недотриманні вимог, передбачених дозволом на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- провадженні незаконної діяльності, що негативно впливає на погоду і клімат;
- впровадженні відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових технічних систем, речовин і матеріалів, а також закупівлі в інших державах та експлуатації технологічного устаткування, транспортних засобів та інших об'єктів, які не відповідають вимогам, встановленим законодавством про охорону атмосферного повітря;
- порушенні встановлених законодавством правил складування та утилізації промислових і побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування пестицидів та агрохімікатів, що спричинило забруднення атмосферного повітря;
- проектуванні і будівництві об'єктів із порушенням встановлених законодавством норм та вимог до охорони атмосферного повітря;
- невиконанні розпоряджень та приписів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря;
- ненаданні передбаченої законодавством своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, джерела забруднення, а також приховуванні або перекрученні відомостей про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, екологічну обстановку, яка склалася внаслідок забруднення атмосферного повітря;
- недотриманні норм екологічної безпеки, державних санітарних норм при проектуванні, розміщенні, будівництві та вве-

денні в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування.

На відміну від багатьох інших поресурсових законів та кодексів, ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» не деталізує питання щодо видів юридичної відповідальності. Разом з тим, враховуючи положення законодавства та практику притягнення до юридичної відповідальності, треба зазначити, що до осіб, винних у порушенні законодавства про охорону атмосферного повітря, може застосовуватися дисциплінарна, адміністративна, кримінальна та цивільно-правова (майнова) відповідальність.

Найпоширенішим видом юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства (у тому числі законодавства про охорону атмосферного повітря) є *адміністративна відповідальність*. Так, у главі 7 КУпАП – Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини – передбачено відповідальність за такі порушення законодавства про охорону атмосферного повітря:

- порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78 КУпАП);

- порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ (ст. 78¹ КУпАП);

- недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію та експлуатації підприємств і споруд (ст. 79 КУпАП);

- випуск в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах (ст. 80 КУпАП);

- експлуатація автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах (ст. 81 КУпАП).

Побічно атмосферне повітря виступає об'єктом посягання також і при здійсненні самовільного випалювання рослинності або її

залишків (ст. 80 КУпАП), невиконанні вимог екологічної безпеки у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст. 91¹ КУпАП).

Основними видами покарань за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря виступають штрафи. Сума штрафів може диференціюватися залежно від статусу суб'єктів правопорушення (громадяни, посадові особи, громадяни – суб'єкти господарської діяльності).

Крім того, характеризуючи юридичну відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря, потрібно звернути увагу на те, що ст. 12 ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» – Обмеження, тимчасова заборона (зупинення) або припинення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і впливу фізичних та біологічних факторів на його стан – передбачено, що «господарська чи інші види діяльності, пов'язані з порушенням умов і вимог до викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на його стан, передбачених дозволами, може бути обмежена, тимчасово заборонена (зупинена) або припинена відповідно до законодавства».

Разом з тим законодавством не встановлено спеціального порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) або припинення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і впливу фізичних та біологічних факторів на його стан. У цьому випадку застосовується загальний Порядок обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затверджений Постановою ВР України³⁶⁶.

³⁶⁶ Постанова ВР України «Про затвердження Порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища» № 2751-ХІІ від 29.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 46 (17.11.1992). – Ст. 637.

Відповідно до цього порядку, діяльність підприємств, що здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, може бути:

– *обмежена* – на певний період (до виконання необхідних природоохоронних заходів) встановлюються зменшені обсяги викидів і скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів у цілому по підприємству чи по окремих його цехах (дільницях) і одиницях обладнання;

– *тимчасово заборонена (зупинена)* – до виконання необхідних природоохоронних заходів зупиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання;

– *припинена* – повністю припиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання.

При тимчасовій забороні (зупиненні) чи припиненні діяльності підприємств забороняються всі викиди і скиди забруднюючих речовин та розміщення відходів по підприємствах в цілому чи окремих їх цехах (дільницях) і одиницях обладнання.

Системний аналіз порушень порядку дозволяє зробити висновки про те, що діяльність підприємств, у контексті охорони атмосферного повітря, обмежується або тимчасово забороняється (зупиняється) у разі перевищення ними лімітів використання природних ресурсів, порушення екологічних нормативів, екологічних стандартів, а також вимог екологічної безпеки, зокрема: введення в дію підприємств, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання екологічних вимог і виконання заходів, передбачених проектами на їхнє будівництво (реконструкцію); відсутність споруд, устаткування і пристроїв для очищення викидів та скидів або їхнього знешкодження, а також приладів контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та характеристиками шкідливих факторів на підприємствах, діяльність яких пов'язана із шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, або порушення правил експлуатації зазначених споруд, устаткування, пристроїв і приладів; використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, складування, захоронення, зберігання або розміщення ви-

робничих, побутових та інших відходів без відповідних дозволів; перевищення гранично допустимих чи тимчасово узгоджених викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів, біологічного впливу та радіоактивного забруднення; відсутності або нездійснення заходів, спрямованих на запобігання залповим викидам і скидам, що створюють високі та екстремально високі рівні забруднення повітряного та водного басейнів і ґрунтів, становлять небезпеку для здоров'я та життя людей, тваринного і рослинного світу; виробництво й експлуатація транспортних та інших пересувних засобів і установок, у викидах і скидах яких вміст забруднюючих речовин перевищує встановлені нормативи тощо.

Необхідно вказати, що в контексті Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень п. 22 ч. 1 ст. 92 КУ, ч.ч. 1, 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 КУпАП (справа про відповідальність юридичних осіб)³⁶⁷ такі дії з обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств не є адміністративною відповідальністю, а є різновидом юридичної відповідальності юридичних осіб на підставі процесуальних норм, що регламентують провадження у справі про порушення юридичними особами норм законодавства.

КК України окремо виділено ст. 241 «Забруднення атмосферного повітря». Відповідно до частини першої цієї статті, забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, – караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на

³⁶⁷ Рішення КСУ «Притягнення до юридичної відповідальності має здійснюватись у певному порядку, на підставі процесуальних норм, що регламентують провадження у справі про порушення юридичними особами норм законодавства» № 7-рп/2001 від 30.05.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 24 (29.06.2001). – Ст. 1076.

строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого.

Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки, – караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Постановою Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» роз'яснюється, що створення небезпеки для життя і здоров'я людей має місце в разі, коли забруднення навколишнього природного середовища чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо.

Під тяжкими наслідками потрібно розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масова загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.

Під загибеллю людей треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена відповідними статтями КК³⁶⁸.

Разом з тим необхідно вказати, що окремі діяння, об'єктом злочинного посягання яких може бути атмосферне повітря, передбачені й іншими статтями КК України. Наприклад, ст. 238 КК України – Приховування або перекручення відомостей про еко-

³⁶⁸ Постанова Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» № 17 від 10.12.2004 р. // Закон і Бізнес. – 2005. – Січ. – № 4.

логічний стан або захворюваність населення – прямо передбачає, що кримінальна відповідальність настає за приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, у тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, *атмосферного повітря*, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою.

Також кримінально карні діяння у сфері охорони атмосферного повітря можуть наступати внаслідок: порушення правил екологічної безпеки (ст. 235 КК України); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України); проектування чи експлуатації споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України).

Особливості цивільно-правової відповідальності та відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, закріплені в ст. 34 ЗУ «Про атмосферне повітря»: «Шкода, завдана порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, підлягає відшкодуванню у порядку та розмірах, встановлених законом».

Наказом Мінприроди України затверджено Методику розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря³⁶⁹. Саме відповідно до неї і відбувається розрахунок відшкодування збитків, заподіяних державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб).

Наднормативними викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря вважаються:

³⁶⁹ Наказ Мінприроди України «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря» № 639 від 10.12.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 5 (02.02.2009). – Ст. 151.

- викиди забруднюючих речовин, які перевищують затвержені гранично допустимі викиди, установлені дозволом на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;

- викиди забруднюючих речовин, на які відсутній дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, включаючи окремі забруднюючі речовини, викиди яких підлягають регулюванню відповідно до законодавства;

- викиди, що здійснюються з перевищенням технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин із устаткування, затверджених відповідно до законодавства;

- залпові викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які кількісно та якісно передбачені технологічними регламентами виробництв і перевищують трикратне значення гранично допустимого викиду відповідно до законодавства;

- залпові викиди забруднюючих речовин, які непередбачені технологічними регламентами виробництв;

- аварійні викиди.

Залповий викид – викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря, який кількісно та якісно передбачений технологічним регламентом виробництва і перевищує в декілька разів величини викидів, що встановлені при нормальному веденні технологічного процесу. Тривалість залпового викиду визначається згідно з картою виробничого процесу. Дозволений обсяг залпових викидів не повинен перевищувати трикратне значення гранично допустимого викиду відповідно до законодавства.

Аварійний викид – викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря, який стався внаслідок промислової чи транспортної аварії, катастрофи, стихійного лиха.

Факт наднормативного викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря встановлюється державними інспекторами при проведенні перевірки суб'єктів господарювання інструментально-лабораторними методами контролю та розрахунковими методами.

При визначенні наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря інструментально-лабораторними методами контролю використовуються результати інструментально-лабо-

раторних вимірювань лабораторій, які атестовані на право проведення відповідних інструментально-лабораторних вимірювань. Дані таких вимірювань мають бути зафіксовані в журналах первинної облікової документації, у робочих журналах лабораторій або у звітах про інструментально-лабораторні вимірювання.

Розрахункові методи визначення наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та об'ємної витрати газопилового потоку застосовуються у випадках:

– викиду забруднюючих речовин від джерел викидів, які здійснюються без дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами суб'єктів господарювання;

– викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря внаслідок невиконання в установлені у дозволі на викиди забруднюючих речовин терміни запланованих заходів щодо скорочення викидів забруднюючих речовин;

– аварійного викиду;

– викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря внаслідок несанкціонованого спалювання відходів різного походження, поживних залишків та іншої рослинності;

– об'ємної витрати газопилового потоку (димових газів) від паливовикористовуваного обладнання за відсутності технічних можливостей для інструментально-лабораторного вимірювання (конструктивні особливості газоходів).

Розмір відшкодування збитків за наднормативний викид однієї тонни забруднюючої речовини в атмосферне повітря розраховується на основі розміру мінімальної заробітної плати, установлені на час виявлення порушення, помноженої на коефіцієнт 1,1, з урахуванням регульовальних коефіцієнтів і показника відносної небезпечності кожної забруднюючої речовини.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та особливості права користування атмосферним повітрям.
2. Види права користування атмосферним повітрям.

3. Основні види негативного впливу на атмосферне повітря внаслідок антропогенної діяльності.
4. Правове регулювання стандартизації і нормування забруднення атмосферного повітря.
5. Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря та порядок їхньої розробки і затвердження.
6. Гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин в атмосферному повітрі.
7. Нормування гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів.
8. Обов'язки підприємств, установ, організацій та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності щодо охорони атмосферного повітря.
9. Документи, що підтверджують право фізичних і юридичних осіб на спеціальне використання атмосферного повітря.
10. Клімат як об'єкт правової охорони.
11. Озоновий шар як об'єкт правової охорони.
12. Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення охорони атмосферного повітря.
13. Контроль у галузі охорони атмосферного повітря та його види.
14. Відповідальність за порушення законодавства про охорону і використання атмосферного повітря.
15. Особливості відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря.

Теми рефератів

1. Актуальні проблеми охорони атмосферного повітря.
2. Законодавство про охорону атмосферного повітря, його система та перспективи розвитку.
3. Правові заходи охорони атмосферного повітря та попередження його забруднення.
4. Санітарні вимоги щодо попередження несприятливого впливу використання атмосферного повітря на здоров'я людей та санітарно-побутові умови їхнього проживання.

5. Управління в галузі охорони атмосферного повітря.
6. Участь громадськості у процесі охорони атмосферного повітря: сучасний стан і проблеми реалізації.
7. Порядок організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря.
8. Обов'язки підприємств, установ, організацій та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності щодо первинного обліку забруднення атмосферного повітря.
9. Основні умови та порядок проектування, будівництва та реконструкції підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря.
10. Санітарно-захисні зони, особливості встановлення їхніх меж і режиму.
11. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату: роль і значення для регулювання відносин у галузі охорони атмосферного повітря.
12. Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та реалізація його механізмів в Україні.
13. Віденська конвенція про охорону озонowego шару: роль і значення для регулювання відносин у галузі охорони атмосферного повітря.
14. Монреальський протокол про зняття з виробництва хімічних речовин, що руйнують озоневий шар, та його значення для охорони озонowego шару.
15. Особливості правового регулювання переміщення озоноруйнівних речовин і продукції, що їх містить.
16. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря.
17. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря.
18. Порядок обмеження, тимчасової заборони (зупинення) або припинення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і впливу фізичних та біологічних факторів на його стан.
19. Міжнародні зобов'язання України щодо охорони атмосферного повітря та стан їх виконання.
20. Міжнародно-правове попередження транскордонного забруднення на великі відстані.

РОЗДІЛ 7

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

В.А. ЗУСВ

- § 1. Загальна характеристика ПЗФ України та проблеми його формування.*
- § 2. Загальна характеристика законодавства про ПЗФ України.*
- § 3. Загальна характеристика правового режиму територій та об'єктів ПЗФ України.*
- § 4. Особливості правового режиму природних заповідників, біосферних заповідників і національних природних парків.*
- § 5. Особливості правового режиму регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ.*
- § 6. Особливості правового режиму ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків і парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.*
- § 7. Порядок створення й оголошення територій та об'єктів ПЗФ України.*
- § 8. Особливості використання територій та об'єктів ПЗФ України.*
- § 9. Форми власності на території та об'єкти ПЗФ України та особливості правового режиму їхніх земель.*
- § 10. Юридична відповідальність за порушення законодавства про ПЗФ України.*

§ 1. Загальна характеристика ПЗФ України та проблеми його формування

Природоохоронні території відіграють ключову роль на Землі у збереженні її природного каркаса, у відтворенні життя та біологічного різноманіття. На сучасному етапі розвитку цивілізації жодній світовій проблемі не було присвячено стільки рішень

ООН, конвенцій, самітів керівників країн, вищих органів влади держав, світової громадськості тощо як збереженню біологічного різноманіття та його сталому використанню. Стан біосфери безпосередньо або опосередковано визначає усі головні сфери життя суспільства – як духовні і матеріальні, так і політичні.

Нині знищено або дуже змінено близько 65% угруповань та екосистем планети. Знищення біорізноманіття, його забруднення і розрив функціональних зв'язків призвели до глобальної екологічної кризи (зміни клімату; руйнування озонового шару; забруднення материків та океанів важкими металами, хімічними сполуками, нафтопродуктами; спустелювання; кислотних дощів; знищення, трансформації та погіршення біорізноманіття), яка в останні тридцять років істотно погіршила світову економіку, політику, клімат тощо.

Україна – найбільш розорана держава Європи (рілля займає 55 відсотків території). Вона є лідером за площею еродованих земель (близько 30 відсотків сільськогосподарських угідь). Це стосується і площі природної рослинності на одну людину, яка є найменшою і становить лише 0,35 га. Площа заповідних земель у 2,5 рази менша від середньоевропейської. І навпаки, забрудненість атмосферного повітря у два – чотири рази більша, а кількість чистої води на одного мешканця – у 10 разів менша. В комплексі з іншими чинниками це негативно позначається на здоров'ї та соціальних умовах життя людей і відповідно на середній його тривалості, що на 10–12 років коротша, ніж у розвинутих країнах³⁷⁰.

У постанові ВР України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» про стан довкілля, зокрема стан заповідної справи в Україні, зазначалося, що екстенсивне природокористування, нехтування екологічним

³⁷⁰ Національна стратегія зміцнення фінансової стійкості природоохоронних територій України / Глобальний екологічний фонд; Програма розвитку ООН в Україні; Державна служба заповідної справи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cbd.int/database/attachment/?id=629

обґрунтуванням у ході розвитку агропромислового комплексу, зарегулювання стоку річок, осушення боліт, стихійний розвиток колективного садівництва та інші неупорядковані дії призвели до знищення майже 70 відсотків цінних природних комплексів і ландшафтів України.

Площа природно-заповідного фонду України зростає повільними темпами і становить на сьогодні лише 2 млн гектарів, або 3,4 відсотка території країни, що є недостатньою гарантією для забезпечення збереження і відтворення генофонду тварин і рослин та різноманіття природних екосистем, насамперед на лівобережжі лісостепової зони, Придніпров'ї та в степовій частині Криму, де під охорону взято лише 0,2–0,7 відсотка територій.

Існуючі ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки через недостатнє фінансування, слабку матеріально-технічну та лабораторну базу нині не виконують функцій збереження та відновлення рідкісних і типових видів флори і фауни.

В умовах економічної та екологічної кризи при переході до ринкових відносин та різних форм власності без ефективних заходів з боку держави процес деградації генофонду флори і фауни, ценозів, екосистем та ландшафтів стане незворотним³⁷¹.

З метою розв'язання вказаних проблем цією ж постановою передбачалася реалізація цілого ряду основних напрямів розвитку заповідної справи і збереження біоресурсів, а також заходів, спрямованих на їхню реалізацію. Зокрема, створення оптимальної репрезентативної мережі природно-заповідного фонду України та резервування у процесі земельної реформи цінних для заповідання природних територій та об'єктів.

Разом з тим потрібно зазначити, що, незважаючи на досягнення у сфері заповідної справи за останнє десятиріччя, стан її розвитку ще залишається незадовільним. Так, у ЗУ «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» стосовно стану заповідної справи наголошується, що, займаючи менше шести відсотків площі Європи,

³⁷¹ Постанова ВР України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» № 188/98-ВР від 05.03.1998 р. // Голос України. – 1998. – № 64 (04.04.1998).

Україна володіє близько 35 відсотками її біорізноманіття. Біосфера України нараховує більше 70 тисяч видів флори і фауни, зокрема, флори – більш ніж 27 тисяч видів, фауни – більш ніж 45 тисяч видів. Протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України.

До складу природно-заповідного фонду України входять понад 7608 територій та об'єктів загальною площею 3,2 мільйона гектарів (5,4 відсотка загальної площі країни) та 402,5 тисячі гектарів у межах акваторії Чорного моря. Частка природно-заповідних територій в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де площі, зайняті під природно-заповідні території, становлять у середньому 15 відсотків.

За роки незалежності площа природно-заповідного фонду України збільшилася у два рази, але окремі його об'єкти знаходяться в управлінні центральних органів виконавчої влади, для яких природно-заповідна справа не є пріоритетом діяльності.

З метою припинення процесів погіршення стану навколишнього природного середовища необхідно збільшувати площі земель екомережі, що є стратегічним завданням у досягненні екологічної збалансованості території України. Збільшення площі національної екомережі має насамперед відбуватися шляхом розширення існуючих та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду.

Завдання щодо охорони біорізноманіття не вирішується під час приватизації земель, підготовки і виконання програм галузевого, регіонального і місцевого розвитку. Відсутність закріплених на місцевості в установленому законом порядку меж об'єктів природно-заповідного фонду призводить до порушення вимог заповідного режиму. Повільними є темпи встановлення у природі (на місцевості) прибережних захисних смуг вздовж морів, річок та навколо водойм, які виконують функцію екологічних коридорів.

Для розв'язання зазначених проблем законодавством передбачена необхідність доведення до 2015 року площі національної екомережі до 41 відсотка території країни – рівня, необхідного

для забезпечення екологічної безпеки країни, запровадження системи природоохоронних заходів збереження біо- та ландшафтного різноманіття і розширення площі природно-заповідного фонду до 10 відсотків у 2015 році та до 15 відсотків загальної території країни у 2020 році.

Міністр екології та природних ресурсів Микола Злочевський зазначав, що природно-заповідний фонд – це не просто національне надбання України, це базовий елемент екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку як окремих регіонів, так і всієї країни, гарантія збереження її біорізноманіття, унікальних і типових природних ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу.

На сьогоднішній день загальна кількість територій та об'єктів природно-заповідного фонду становить 7740 одиниць, які займають площу у 3 744 500 гектарів. Найкоштовнішими діамантами цього дорогоцінного наміста нашої держави є 19 природних заповідників, 4 біосферних заповідники та 47 національних природних парків³⁷².

Ураховуючи вагомий внесок працівників природно-заповідної справи у збереження та відновлення біологічного і ландшафтного різноманіття, розвиток територій та об'єктів ПЗФ України, на підтримку ініціативи Мінприроди України Президентом України було встановлене професійне свято – День працівника природно-заповідної справи, яке відзначається щорічно 7 липня³⁷³.

Збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується шляхом:

- встановлення заповідного режиму;
- організації систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів та об'єктів;

³⁷² Вітальне слово Міністра Миколи Злочевського із Днем працівника природно-заповідної справи [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://www.menr.gov.ua/content/article/8672>

³⁷³ Указ Президента України «Про День працівника природно-заповідної справи» № 629/2009 від 18 серпня 2009 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2009. – № 26 (05.09.2009). – Ст. 835.

- проведення комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їхнього збереження та ефективного використання;
- додержання вимог щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності, розробки проектної і проектно-планувальної документації, землевпорядкування, лісовпорядкування, проведення екологічних експертиз;
- запровадження економічних важелів стимулювання їхньої охорони;
- здійснення державного та громадського контролю за додержанням режиму їхньої охорони та використання;
- встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму їхньої охорони та використання, а також за знищення та пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів;
- проведення широкого міжнародного співробітництва у цій сфері;
- проведення інших заходів з метою збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

§ 2. Загальна характеристика законодавства про ПЗФ України

Характеризуючи систему законодавства про ПЗФ України, слід зазначити, що в цілому вона базується на тих же принципах і засадах, які притаманні всьому екологічному праву. Таким чином, усі основні принципи охорони навколишнього природного середовища, вимоги нормативно-правових актів інших галузей можуть бути в повній мірі використані при регулюванні відносин у сфері заповідної справи з урахуванням особливостей спеціального законодавства.

Загальні засади функціонування об'єктів ПЗФ України містяться у ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» в розділі XII «Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні». Зокрема, у ст. 60 зазначеного вище закону закріплено таке: «Особливій охороні підлягають природні тери-

торії та об'єкти, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси, для збереження сприятливої екологічної обстановки, попередження та стабілізації негативних природних процесів і явищ.

Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством України».

Крім того, ст. 61 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає об'єкти ПЗФ України та їхній склад, що в подальшому розкривається у спеціальному нормативно-правовому акті – ЗУ «Про ПЗФ України».

ЗУ «Про ПЗФ України», прийнятий 16 червня 1992 року, і є центральним законом, що регулює питання, пов'язані із заповідною справою в Україні. В преамбулі цього Закону зазначено, що він визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання ПЗФ України, відтворення його природних комплексів та об'єктів, а законодавством України ПЗФ охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

У ЗУ «Про ПЗФ України» прямо визначено й структуру законодавства у сфері ПЗФ: «Відносини в галузі охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, відтворення його природних комплексів регулюються ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ЗУ «Про ПЗФ України» та іншими актами законодавства України».

Окреме місце в системі законодавства про ПЗФ України займають ЗУ «Про екологічну мережу України» та ЗУ «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки»³⁷⁴.

³⁷⁴ ЗУ «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» № 1989-III від 21.09.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47 (24.11.2000). – Ст. 405.

Ці закони регулюють суспільні відносини у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства.

Екологічна мережа – це єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні (додаток 6).

Формування, збереження та використання екомережі здійснюється відповідно до таких основних принципів:

а) забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів екомережі;

б) збереження та екологічно збалансоване використання природних ресурсів на території екомережі;

в) зупинення втрат природних та напівприродних територій (зайнятих рослинними угрупованнями природного походження та комплексами, зміненими в процесі людської діяльності), розширення площі території екомережі;

г) забезпечення державної підтримки, стимулювання суб'єктів господарювання при створенні на їхніх землях територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших територій, що підлягають особливій охороні, розвитку екомережі;

г) забезпечення участі громадян та їхніх об'єднань у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо формування, збереження та використання екомережі;

д) забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екомережі, усебічний розвиток міжнародної співпраці у цій сфері;

е) удосконалення складу земель України шляхом забезпечення науково обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель;

є) системне врахування екологічних, соціальних та економічних інтересів суспільства.

Формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення (на підставі обґрунтування екологічної безпеки та економічної доцільності) частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів.

До складових структурних елементів екомережі входять:

а) території та об'єкти природно-заповідного фонду;
б) землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони;

в) землі лісового фонду;

г) полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду;

ґ) землі оздоровчого призначення з їхніми природними ресурсами;

д) землі рекреаційного призначення, які використовуються для організації масового відпочинку населення і туризму та проведення спортивних заходів;

е) інші природні території та об'єкти (ділянки степової рослинності, пасовища, сіножаті, кам'яні розсипи, піски, солончаки, земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу природну цінність);

є) земельні ділянки, на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України;

ж) території, які є місцями перебування чи зростання видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України;

з) частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання – пасовища, луки, сіножаті тощо;

і) радіоактивно забруднені землі, що не використовуються та підлягають окремій охороні як природні регіони з окремим статусом.

Таким чином, об'єкти ПЗФ України становлять кістяк екологічної мережі України як основні природні резервати, центри збереження найбільш цінних і типових компонентів ландшафтного та біорізноманіття, а перелік ключових територій екомережі включає території та об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя міжнародного значення, інші території, у межах яких збереглися найбільш цінні природні комплекси.

В окремих випадках ВР України приймає постанови з метою забезпечення захисту унікальних територій та об'єктів. Так, Постановою ВР України «Про інформацію Кабінету Міністрів України про здійснення державної політики щодо виконання законів України “Про природно-заповідний фонд України” і “Про охорону культурної спадщини” та про дотримання посадовими особами вимог чинного законодавства стосовно Національного заповідника “Хортиця” й інших історико-культурних заповідників і об'єктів природно-заповідного фонду»³⁷⁵ було започатковано ряд дій щодо забезпечення режиму територій та об'єктів ПЗФ України, дотримання законності у цій сфері їхніми адміністраціями, органами державної влади і місцевого самоврядування.

З метою недопущення знищення унікального місця, аналогів якому за своїми аеродинамічними властивостями немає в Європі, та збереження умов для подальшого розвитку дельтапланерного і парапланерного спорту в Україні ВР України прийняла Постанову «Про заходи щодо збереження території гори Климентієва (Узун-Сирт) в Автономній Республіці Крим»³⁷⁶, якою передбачалось забезпечення оголошення території гори Климентієва (Узун-Сирт) об'єктом природно-заповідного фонду належного правого-

³⁷⁵ Постанова ВР України «Про інформацію Кабінету Міністрів України про здійснення державної політики щодо виконання законів України «Про природно-заповідний фонд України» і «Про охорону культурної спадщини» та про дотримання посадовими особами вимог чинного законодавства стосовно Національного заповідника «Хортиця» й інших історико-культурних заповідників і об'єктів природно-заповідного фонду» № 140-IV від 12.09.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 43 (25.10.2002). – Ст. 319.

³⁷⁶ Постанова ВР України «Про заходи щодо збереження території гори Климентієва (Узун-Сирт) в Автономній Республіці Крим» № 1947-VI від 05.03.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 19 (14.05.2010). – Ст. 166.

го режиму, що дало б можливість зберегти умови для подальшого використання гори для занять спортивною авіацією.

Надзвичайно важливе значення для функціонування територій та об'єктів ПЗФ України має діяльність Президента України.

Указами Президента України постійно визначаються та коригуються заходи, спрямовані на забезпечення функціонування об'єктів ПЗФ України. Зокрема, до таких указів належать: «Про збереження і розвиток природно-заповідного фонду України»³⁷⁷, «Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій»³⁷⁸, «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додержання законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України»³⁷⁹, «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні»³⁸⁰, «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 червня 2003 року «Про стан виконання Указу Президента України від 10 серпня 1998 року № 861 «Про створення Дунайського біосферного заповідника» та перспективи будівництва судноплавного шляху Дунай – Чорне море»³⁸¹, «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні»³⁸².

Указами Президента України здійснюються оголошення та зміна меж територій та об'єктів ПЗФ України загальнодержавного

³⁷⁷ Указ Президента України «Про збереження і розвиток природно-заповідного фонду України» № 362/93 від 08.09.1993 р. // Урядовий кур'єр. – 1993. – 16 верес. – № 139–140.

³⁷⁸ Указ Президента України «Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій» № 79/94 від 10.03.1994 р. // Урядовий кур'єр. – 1994. – 22 берез. – № 45.

³⁷⁹ Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додержання законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» № 1396/2004 від 11.11.2004 р. // Урядовий кур'єр. – 2004. – 17 листоп. – № 219.

³⁸⁰ Указ Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні» № 838/2005 від 23.05.2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – 01 черв. – № 100.

³⁸¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 червня 2003 року «Про стан виконання Указу Президента України від 10 серпня 1998 року № 861 «Про створення Дунайського біосферного заповідника» та перспективи будівництва судноплавного шляху Дунай – Чорне море» № 502/2003 від 10.06.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 24 (27.06.2003). – Ст. 1128.

³⁸² Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» № 611/2009 від 14.08.2009 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2009. – № 24 (20.08.2009). – Ст. 808.

значення. Обсяг підручника не дозволяє навести їх усі, однак доцільним є визначення найбільш типових з них, наприклад, «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення»³⁸³, «Про розширення території Дунайського біосферного заповідника»³⁸⁴, «Про оголошення природної акваторії Чорного моря ботанічним заказником загальнодержавного значення “Філофорне поле Зернова”»³⁸⁵, «Про створення національного природного парку “Тузовські лимани”»³⁸⁶, «Про створення національного природного парку “Дністровський каньйон”»³⁸⁷, «Про створення національного природного парку “Олешківські піски”»³⁸⁸ тощо.

Здійснюючи свої функції щодо забезпечення реалізації державної політики у сфері заповідної справи, значну нормотворчу діяльність у цій сфері проводить КМ України. Зокрема, ним схвалено Концепцію Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року³⁸⁹, якою передбачено створення належних умов для реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку заповідної справи, зокрема, мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, вдосконалення управління природними, біосферними заповідниками та національними

³⁸³ Указ Президента України «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення» № 1341/98 від 09.12.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 49 (24.12.1998). – Ст. 1791.

³⁸⁴ Указ Президента України «Про розширення території Дунайського біосферного заповідника» № 117/2004 від 02.02.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 5 (20.02.2004). – Ст. 230.

³⁸⁵ Указ Президента України «Про оголошення природної акваторії Чорного моря ботанічним заказником загальнодержавного значення «Філофорне поле Зернова» № 1064/2008 від 21.11.2008 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 46 (05.12.2008). – Ст. 1350.

³⁸⁶ Указ Президента України «Про створення національного природного парку «Тузовські лимани» № 1/2010 від 01.01.2010 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 1 (15.01.2010). – Ст. 66.

³⁸⁷ Указ Президента України «Про створення національного природного парку «Дністровський каньйон» № 96/2010 від 03.02.2010 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 7 (19.02.2010). – Ст. 169.

³⁸⁸ Указ Президента України «Про створення національного природного парку «Олешківські піски» № 221/2010 від 23.02.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 14 (09.03.2010). – Ст. 661.

³⁸⁹ Розпорядження КМ України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року» № 70-р від 08.02.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 6. – Ст. 315.

природними парками, іншими територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, доведення обсягу площі природно-заповідного фонду до 10 відсотків загальної площі держави, прискорення формування національної екологічної мережі як складової Панєвропейської екологічної мережі, забезпечення проведення комплексних довгострокових наукових досліджень типових та унікальних екосистем, забезпечення раціонального природокористування.

Постановами КМ України «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України»³⁹⁰ та «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України»³⁹¹ визначено особливості розрахунку майнової відповідальності за порушення законодавства у сфері ПЗФ України.

Також Постановами КМ України закріплені «Перелік платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду»³⁹² та «Порядок розроблення проектів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення»³⁹³.

Характеризуючи систему законодавства про ПЗФ України, неможливо обійти увагою діяльність міністерств та відомств у

³⁹⁰ Постанова КМ України «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України» № 287 від 19.04.1993 р. // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 10. – Ст. 195.

³⁹¹ Постанова КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» № 521 від 21.04.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 16 (07.05.1998). – Ст. 600.

³⁹² Постанова КМ України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду» № 1913 від 28.12.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 1–2 (26.01.2001) (частина 1). – Ст. 25.

³⁹³ Постанова КМ України «Про затвердження Порядку розроблення проектів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення» № 1094 від 25.08.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 34 (10.09.2004). – Ст. 2261.

цій сфері. Найбільшу правотворчу діяльність у сфері заповідної справи здійснює Мінприроди. Зокрема, нормативно-правовими актами Мінприроди затверджено Положення про єдині державні знаки та аншлаги на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України³⁹⁴, Положення про організацію наукових досліджень у заповідниках і національних природних парках України³⁹⁵, Положення про наукову діяльність заповідників та національних природних парків України³⁹⁶, Інструкцію про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України³⁹⁷, Положення про Проект організації території природного заповідника та охорони його природних комплексів, Положення про Проект організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів, Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, Положення про Проект організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів³⁹⁸, Інструкцію про застосування порядку установлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-

³⁹⁴ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Положення про єдині державні знаки та аншлаги на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України» № 30 від 29.03.1994 р.

³⁹⁵ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України «Про затвердження Положення про організацію наукових досліджень у заповідниках і національних природних парках України» № 163 від 10.11.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 2 (29.11.1999). – Ст. 86.

³⁹⁶ Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження нової редакції Положення про наукову діяльність заповідників та національних природних парків України» № 103 від 09.08.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 35 (15.09.2000). – Ст. 1519.

³⁹⁷ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Інструкції про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» № 67 від 16.02.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 11 (01.04.2005). – Ст. 540.

³⁹⁸ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Положень про Проекти організації територій установ природно-заповідного фонду України» № 245 від 06.07.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 31 (19.08.2005) (частина 2). – Ст. 1913.

заповідного фонду загальнодержавного значення³⁹⁹, Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України⁴⁰⁰.

Підсумовуючи характеристику системи законодавства про ПЗФ України, треба зазначити, що потужний вплив на неї здійснюють міжнародні стандарти заповідної справи. Центральне місце серед них займає Конвенція про біорізноманіття, яка значною мірою закладає основи та стандарти щодо здійснення консерваційної, природно-заповідної діяльності на міжнародному рівні. Конвенція наголошує на тому, що збереження біорізноманіття є загальним завданням людства, а держави, які володіють правами на свої біологічні ресурси, відповідають за охорону свого біорізноманіття і стійкий характер використання біоресурсів. Цілями Конвенції є збереження біорізноманіття, стійке використання його компонентів та справедливий і рівноправний розподіл вигод, які виникають у результаті експлуатації генетичних ресурсів, у тому числі шляхом певного доступу до них і передачі технології, з урахуванням усіх прав на ці ресурси і технології⁴⁰¹.

С.М. Кравченко зазначала, що Конвенція про біологічне різноманіття є рамковою, вона базується на таких існуючих конвенціях:

- Конвенція про міжнародну торгівлю об'єктами флори і фауни, які знаходяться під загрозою знищення (Вашингтон, 1973);
- Конвенція про збереження мігруючих видів тварин (Бонн, 1979);
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ її існування в Європі (Берн, 1979);

³⁹⁹ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Інструкції про застосування порядку установлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення» № 27 від 24.10.2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 12 (25.02.2008). – Ст. 320.

⁴⁰⁰ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» № 330 від 22.06.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 57 (07.08.2009). – Ст. 1997.

⁴⁰¹ Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року, 05.06.1992 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 22 (06.04.2007). – Ст. 932.

- Конвенція про водно-болотні угіддя (Рамсар, 1971);
- Конвенція про всесвітню культурну та природну спадщину людства (Париж, 1972)⁴⁰².

Саме ці конвенції разом із Директивами Ради Європи № 79/409/ЄЕС від 2 квітня 1979 року і № 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 року встановлюють основні міжнародні стандарти щодо функціонування об'єктів природно-заповідного фонду.

§ 3. Загальна характеристика правового режиму територій та об'єктів ПЗФ України

Категорії територій та об'єктів ПЗФ України розрізняються за природним походженням, порядком створення, юридичним статусом, правовим режимом охорони та використання, функціональним зонуванням території та іншими ознаками.

Національним законодавством для кожної категорії територій та об'єктів ПЗФ України встановлено *спеціальний правовий режим*. Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначається відповідно до ЗУ «Про ПЗФ України» з урахуванням їхньої класифікації та цільового призначення. Конкретні вимоги до режиму окремих заповідних територій та об'єктів у межах, визначених законодавством, можуть встановлюватися положеннями про ці території чи об'єкти.

ЗУ «Про ПЗФ України» у ст. 3 – Класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України – визначено, що до природно-заповідного фонду України належать:

- природні території та об'єкти: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;
- штучно створені об'єкти: ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

⁴⁰² Кравченко С.М. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища / Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2002. – С. 276.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їхньої екологічної та наукової, історико-культурної цінності можуть бути *загальнодержавного* або *місцевого* значення.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони:

– заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні;

– пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

Законодавством АРК може бути встановлено додаткові категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Визначальним для статусу об'єктів та територій ПЗФ України є їхній правовий режим, що являє собою сукупність науково обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їхніх природних комплексів.

Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначається з урахуванням їхньої класифікації та цільового призначення.

З метою визначення та обґрунтування заходів щодо провадження відповідно до законодавства та вимог міжнародних договорів природоохоронної, науково-дослідної, рекреаційної, господарської діяльності, охорони, відтворення та використання природних комплексів та об'єктів, які передбачається здійснити протягом п'яти років, а також стратегії розвитку об'єкта природно-заповідного фонду на десять років розробляється проект організації території об'єкта природно-заповідного фонду.

Інструкцією про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів ПЗФ України визначено істотні критерії, які впливають на статус цих об'єктів:

- режим охорони і використання;
- ступінь збереженості угруповань;
- ступінь цінності об'єкта ПЗФ України.

Режими охорони і використання:

– *заповідний режим* – повне невтручання або втручання людини лише у виняткових випадках у структуру екосистем та природні процеси;

– *режим абсолютної заповідності* – повне невтручання людини у природні процеси з будь-якою метою;

– *режим регульованої заповідності* – обмежене, науково обгрунтоване втручання людини в природні процеси, при якому не переслідуються ніякі цілі, крім збереження видів живого і/або угруповань на основі підтримання екологічної рівноваги (виконання природоохоронних, біотехнічних та науково-технічних заходів з метою регулювання та запобігання виникненню негативних змін в екосистемах шляхом сінокосіння, випалювання, випасу, реакліматизації, регулювання чисельності певних видів, оптимізації гідрологічного режиму тощо);

– *заказний режим* – режим, за якого забороняється здійснення окремих видів і форм господарської діяльності для забезпечення збереження окремого компонента чи окремих екосистем;

– *режим непрямого використання та охорони* – режим, за якого здійснюється обмежене використання природних ресурсів у рекреаційних, оздоровчих, спортивних, туристичних, освітніх та інших пізнавальних цілях;

– *режим прямого природокористування* – режим, за якого здійснюється збалансоване ведення традиційної господарської діяльності, що не призводить до дестабілізації екологічної рівноваги на природно-заповідній території та погіршення загального стану довкілля в регіоні.

Ступінь збереженості угруповань:

– *абсолютно корінні угруповання* – ті угруповання, що сформувались без впливу людини;

– *практично корінні угруповання* – ті угруповання, структура яких під впливом антропогенних факторів не змінилася;

– *умовно корінні угруповання* – стійкі стадії розвитку порушеного людиною рослинного покриву, близького до природного корінного;

– *залишково корінні угруповання* – рослинний покрив сформувався шляхом природного розвитку, але під впливом антропогенних факторів його структура суттєво змінилася (наприклад, праліси зі зміненим складом деревостану, пониженою повнотою, зміненим видовим складом трав'яного покриву);

– *тимчасово похідні угруповання* – ті угруповання, які в процесі природного формування можуть трансформуватися безпосередньо в природні;

– *довготривало похідні угруповання* – ті угруповання, які можуть відновитися до стану природних або близьких до них лише через ряд проміжних стадій;

– *постійно похідні угруповання* – ті угруповання, які спонтанно не можуть відновитися до природних або близьких до них рослинних угруповань.

Ступінь цінності об'єкта ПЗФ України:

- міжнародний – об'єкти ПЗФ України, збереження яких має світове та європейське значення. До них відносяться природні об'єкти, що входять до біосферних заповідників ЮНЕСКО, на територіях яких зберігаються види, занесені до Червоної книги МСОП, Європейського Червоного списку, території яких відносяться до водно-болотних угідь міжнародного значення, штучно створені об'єкти ПЗФ України, що мають видатні колекції видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги МСОП, Європейського Червоного списку, і де здійснюється їхнє відтворення;

- національний – об'єкти ПЗФ України, збереження яких має державне значення. До них належать природні об'єкти, території яких є середовищем існування видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, на яких зберігаються рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, видатні пам'ятки природи (меморіальні вікові дерева, печери), природні комплекси яких мають загальнодержавну рекреаційну цінність, штучно створені об'єкти ПЗФ України, у межах яких створені

колекції видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, і де здійснюється їхнє відтворення, та видатні колекції типових видів рослин і тварин, видатні старовинні парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, що добре збереглися;

- регіональний – об'єкти ПЗФ України, збереження яких має регіональне значення (в межах АТО). До них відносяться об'єкти ПЗФ України, на території яких забезпечується існування переважно видів рослин і тварин, що підлягають особливій охороні на територіях областей та АРК, видів, занесених до списків флори і фауни природних регіонів, штучно створені об'єкти ПЗФ України, в яких зібрані переважно колекції цих видів, на території яких зберігаються переважно рослинні угруповання, занесені до регіональних Зелених списків, території яких мають регіональну оздоровчо-рекреаційну цінність;

- місцевий – об'єкти ПЗФ України, збереження яких має значення для території, що охоплює частину території АТО. До них належать об'єкти ПЗФ України, не віднесені до перших трьох категорій (наприклад, пам'ятки природи – окремі дерева, алеї, геологічні пам'ятки – скелі тощо).

Усі ці характеристики визначають особливості правового режиму охорони територій та об'єктів ПЗФ України, їхню структуру та зонування, наукову та екологічну цінність цих об'єктів.

З метою забезпечення інформованості та природоохоронного виховання населення, підвищення ефективності роботи природоохоронних установ та організацій передбачено існування *державних знаків та аншлагів* на територіях та об'єктах ПЗФ України, які складають систему інформаційних та охоронних знаків цих об'єктів, що спрямована на інформування населення та природокористувачів про межі заповідних об'єктів, категорію їхнього заповідання та основні відомості про режим і правила поведінки на природоохоронних територіях.

Порядок виготовлення, встановлення та змістовного наповнення цих знаків передбачений Положенням про єдині державні знаки та аншлаги на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України. Відповідно до цього Положення використовуються такі види державних знаків та аншлагів:

1. *Офіційна вивіска об'єкта ПЗФ України* використовується для природоохоронного об'єкта, що має юридичний статус, і несе інформацію про його приналежність, категорію та власну назву. Офіційна вивіска має форму прямокутника розміром 620×470 мм зеленого кольору з окантовкою. На ній: під Державним Гербом – напис «Україна»; назва міністерства, відомства чи установи, у віданні якої перебуває цей об'єкт; власна назва, категорія заповідання; представництво (дирекція, правління тощо).

2. *Інформаційно-охоронні знаки*, які несуть інформацію про назву, категорію та основні вимоги охорони території заповідного об'єкта. Встановлюються в місцях входу (виходу) на територію об'єкта, масового руху транспорту (в місцях перетину меж заповідного об'єкта дорогами, стежками, водоймами, поблизу населених пунктів). Інформаційний охоронний знак має форму вертикального прямокутника розміром 841×594 мм. На смугастому синьо-жовтому полі зображено зелений щит. На щиті під Державним Гербом України напис «Природно-заповідний фонд України». В центрі щита – табличка жовтого кольору, на якій подано повну назву заповідного об'єкта. Під табличкою напис «Охороняється законом».

3. *Межовий охоронний знак*, який несе інформацію про категорію заповідного об'єкта і служить для визначення його меж. Має форму вертикального прямокутника розміром 420×297 мм. За формами та абрисами подібний до інформаційно-охоронного знака. Власна назва може бути відсутня. Категорія заповідання обов'язкова. Встановлюється вздовж меж природно-заповідної території.

4. *Інформаційний щит* встановлюється у місцях найбільшого скупчення відвідувачів, на оглядових майданчиках, автостоянках, біля адміністративних будівель заповідного об'єкта. Інформаційні щити надають максимум інформації про розміри, розміщення, функції об'єктів, правила поведінки, показують рекомендовані маршрути і пункти огляду. Інформаційний щит має форму горизонтального прямокутника розміром 841×1189 мм (допускається збільшення розмірів у два рази), жовтого кольору з синьою окантовкою. На щиті подається повна назва об'єкта, його призначен-

ня і функції, загальна характеристика, правила поведінки, карто-схема території.

Інформація на щитах подається українською мовою. Поряд з текстом, викладеним українською мовою, може бути вміщено його переклад іншою мовою. Для АРК може вживатися і російська мова.

§ 4. Особливості правового режиму природних заповідників, біосферних заповідників і національних природних парків

Основу системи об'єктів ПЗФ України становлять природні заповідники, біосферні заповідники та національні природні парки, які є найбільшими за розмірами та мають найсуворіші режими правової охорони. Наразі ПЗФ України нараховує 19 природних заповідників, 4 біосферних заповідники та 47 національних природних парків.

Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для цієї ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їхніх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Сучасна система заповідників України включає природні заповідники: «Горгани», Дніпровсько-Орільський, Древлянський, «Сланецький степ», Казантипський, Канівський, Карадазький, Кримський (у т.ч. філія «Лебедині острови»), Луганський (у т.ч. філії Станично-Луганський заповідник, «Стрільцівський степ»), «Медобори», «Мис Март'яян», «Михайлівська цілина», Опукський, Поліський, «Розточчя», Рівненський, Черемський, Український степовий (у т.ч. філії «Хомутівський степ», «Кам'яні могили»), «Крейдова флора»), Ялтинський гірсько-лісовий природні заповідники.

Основними завданнями природних заповідників є збереження природних комплексів та об'єктів на їхній території, проведення наукових досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища, розробка на їхній основі природоохоронних рекомендацій, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та заповідної справи.

На природні заповідники покладається також координація і проведення наукових досліджень на територіях заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ у регіоні.

Заповідникам надаються ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами, які повністю вилучаються з господарського використання. На території природних заповідників забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню заповідника, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти, а саме:

– будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю природних заповідників, розведення вогнищ, улаштування місць відпочинку населення, стоянка транспорту, а також проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин, пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування, лісосплав, проліт літаків та вертольотів нижче 2000 метрів над землею, подолання літаками звукового бар'єру над територією заповідника та інші види штучного шумового впливу, що перевищують установлені нормативи;

– геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного і гідрохімічного режимів, руйнування геологічних відшарувань, застосування хімічних засобів, усі види лісокористування, а також заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, квітів, насіння, очерету, випасання худоби, вилов і знищення диких тварин, порушення умов їхнього оселення, гніздування, інші види користування рослинним і тваринним світом, що призводять до порушення природних комплексів;

– мисливство, рибальство, туризм, інтродукція нових видів тварин і рослин, проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану місткість угідь, збирання колекційних та інших матеріалів, за винятком матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень.

Для збереження і відтворення корінних природних комплексів, проведення науково-дослідних робіт та виконання інших завдань у природному заповіднику відповідно до проекту організації його території та охорони природних комплексів допускається:

- виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними корінними природними комплексами, а також здійснення заходів щодо запобігання змінам природних комплексів заповідника внаслідок антропогенного впливу – відновлення гідрологічного режиму, збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають, тощо;

- здійснення протипожежних і санітарних заходів, що не порушують режиму заповідника; спорудження у встановленому порядку будівель та інших об'єктів, необхідних для виконання поставлених перед заповідником завдань; збір колекційних та інших матеріалів, виконання робіт, передбачених планами довгострокових стаціонарних наукових досліджень, проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

Проектом організації території природного заповідника та охорони його природних комплексів може бути передбачене виділення земельних ділянок для задоволення господарських потреб заповідника та його працівників у сінокосах, випасах, горах та паливі відповідно до встановлених нормативів.

У разі термінової необхідності за клопотанням науково-технічної ради природного заповідника з дозволу центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища на території природного заповідника можуть проводитися заходи, спрямовані на охорону природних комплексів, ліквідацію наслідків аварій, стихійного лиха та в інших цілях,

не передбачені Проектом організації території природного заповідника та охорони його природних комплексів.

Для ліквідації наслідків аварій та стихійного лиха, в результаті яких виникає пряма загроза життю людей чи знищення заповідних природних комплексів, особливо термінові заходи здійснюються за рішенням дирекції природного заповідника.

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків із включенням до їхнього складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Сьогодні в Україні функціонують 4 біосферні заповідники: «Асканія-Нова», створений у 1921 році (Херсонська обл.), Чорноморський біосферний заповідник, створений у 1927 році (Херсонська та Миколаївська обл.), Карпатський біосферний заповідник, створений у 1968 році (Закарпатська обл.), і Дунайський біосферний заповідник, створений у 1981 році (Одеська обл.).

Для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням:

- *заповідна зона* – включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

- *буферна зона* – включає території, виділені з метою запобігання негативному впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим визначається відповідно

до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників;

- *зона антропогенних ландшафтів* – включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності, в ній забороняється мисливство.

У межах території біосферних заповідників можуть виділятися зони регульованого заповідного режиму, до складу яких включаються регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища.

У проекті організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів визначаються та обґрунтовуються заходи з провадження природоохоронної, науково-дослідної, рекреаційної, господарської діяльності відповідно до законодавства і міжнародних договорів.

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

На національні природні парки покладається виконання таких основних завдань:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів;

- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;

- проведення наукових досліджень природних комплексів та їхніх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів;

- проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

На території національних природних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їхніх особливостей встановлюється диференційований режим щодо їхньої охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням:

– *заповідна зона* – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

– *зона регульованої рекреації* – в її межах проводяться коротостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

– *зона стаціонарної рекреації* – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку, тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації;

– *господарська зона* – у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська та інша діяльність здійснюється з додержанням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників.

Національним природним паркам надаються ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об'єктами, які вилучаються з господарського використання. До складу територій національних природних парків можуть включатися ділянки землі та водного простору інших землевласників та землекористувачів.

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

Зонування території національного природного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території провадяться відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, що затверджується Мінприроди.

§ 5. Особливості правового режиму регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

Регіональні ландшафтні парки організовуються з вилученням або без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їхніх власників або користувачів.

На регіональні ландшафтні парки покладається виконання таких завдань:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів;
- створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів;
- сприяння екологічній освітньо-виховній роботі.

На території регіональних ландшафтних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, істо-

рико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їхніх особливостей проводиться зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій національних природних парків.

Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їхніх окремих компонентів.

Оголошення заказників провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їхніх власників або користувачів.

Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заказником, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їхньої охорони та збереження. На території заказника обмежується або забороняється мисливство та діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник.

Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з додержанням загальних вимог охорони навколишнього природного середовища.

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і культурне значення, з метою збереження їх у природному стані.

Оголошення пам'яток природи провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їхніх власників або користувачів.

На території пам'яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує їхньому збереженню або призводить до деградації чи зміни їхнього первісного стану. Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених пам'ятками природи, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їхньої охорони та збереження.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне та естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані.

Оголошення заповідних урочищ провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їхніх власників або користувачів. На території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до його складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників.

Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заповідними урочищами, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їхньої охорони та збереження.

**§ 6. Особливості правового режиму ботанічних садів,
дендрологічних парків, зоологічних парків
і парків-пам'яток садово-паркового мистецтва**

Окрему групу об'єктів ПЗФ України становлять ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, які фактично являють собою штучно створені об'єкти, що мають велике природоохоронне значення, використовуються як резервати видів флори та фауни, які перебувають під загрозою знищення. У них здійснюють наукову діяльність з метою їхнього вивчення та відновлення, виконують освітньо-виховні функції тощо.

Зазначені об'єкти ПЗФ України можуть мати як загальнодержавне, так і місцеве значення, статус науково-дослідних установ. Структура цих об'єктів та режими їхньої охорони встановлюються у їхніх проектах (розроблених спеціалізованими науковими та проектними установами і затверджених органами, у підпорядкуванні яких перебувають ці парки, погоджених з Мінприроди або його територіальними органами). Відповідно до цих проектів статусу об'єктів ПЗФ України здійснюється їхнє зонування, згідно з яким регулюється природоохоронна, наукова, господарська діяльність цих установ, встановлюються особливості користування цими об'єктами громадянами.

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної та освітньої роботи.

Ботанічні сади загальнодержавного значення є науково-дослідними природоохоронними установами. Ботанічним садам місцевого значення також може бути надано статус науково-дослідної установи.

На території ботанічних садів забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожуватиме збереженню колекцій флори.

Ботанічним садам надаються ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами, які вилучаються з господарського використання у спеціальному порядку.

У межах ботанічних садів для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання можуть бути виділені такі зони:

- *експозиційна* – її відвідування дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією ботанічного саду;

- *наукова* – до складу зони входять колекції, експериментальні ділянки тощо, на відвідування її мають право лише співробітники ботанічного саду у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також спеціалісти інших установ з дозволу адміністрації саду;

- *заповідна* – відвідування її забороняється, крім випадків, коли воно пов'язано з проведенням наукових спостережень;

- *адміністративно-господарська*.

Зонування території ботанічних садів проводиться відповідно до Положення про ботанічний сад та Проекту організації території ботанічного саду.

Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їхніх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

Дендрологічні парки загальнодержавного значення є науково-дослідними природоохоронними установами. Дендрологічним паркам місцевого значення також може бути надано статус науково-дослідної установи.

Дендрологічним паркам надаються земельні ділянки з усіма природними ресурсами, які вилучаються з господарського використання. На території дендрологічних парків забороняється діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню дендрологічних колекцій.

На території дендрологічних парків може бути проведено зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їхнього генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Зоологічні парки загальнодержавного значення є природоохоронними культурно-освітніми та науково-дослідними установами.

Зоологічним паркам надаються земельні ділянки з усіма природними ресурсами, які вилучаються з господарського використання. На території зоологічних парків забороняється діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню сприятливих умов для життя тварин цих парків.

На території зоологічних парків з метою забезпечення виконання поставлених перед ними завдань виділяються такі зони:

- *експозиційна* – призначена для стаціонарного утримання тварин і використання їх у культурно-пізнавальних цілях;

- *наукова* – у її межах проводиться науково-дослідна робота; відвідування зони дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією парку;

- *рекреаційна* – призначена для організації відпочинку та обслуговування відвідувачів парку;

- *господарська* – зона, де розміщуються допоміжні господарські об'єкти.

Зоологічні парки можуть організовувати пересувні експозиції тварин, мати у своєму складі підсобні господарства, які створюються для забезпечення тварин кормами.

Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою їхньої охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами. Оголошення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва провадиться з вилученням у встановленому порядку або без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їхніх власників або користувачів.

На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва можуть проводитися наукові дослідження, але забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує їхньому збереженню.

На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва забезпечуються проведення екскурсій і масовий відпочинок населення, здійснюється догляд за насадженнями, включаючи санітарні рубки, рубки реконструкції та догляду з підсадкою дерев і чагарників ідентичного видового складу замість загиблих, вживаються заходи щодо запобігання самосіву, збереження композицій із дерев, чагарників і квітів, трав'яних газонів.

На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва може проводитися зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

§ 7. Порядок створення й оголошення територій та об'єктів ПЗФ України

Правовий статус об'єкта ПЗФ безпосередньо пов'язаний із процедурою його створення. У зв'язку з цим у ЗУ «Про ПЗФ України» окремий розділ (VII) присвячений цим питанням. Рішення про створення об'єктів ПЗФ України, зміну меж, категорії та

скасування статусу територій та об'єктів ПЗФ України є юридично значущими рішеннями, які визначають правовий режим охорони та фінансування таких об'єктів, впливають на форму їх власності, можуть бути предметом судового оскарження.

Аналіз положень ЗУ «Про ПЗФ України» дозволяє виділити такі етапи створення й оголошення територій та об'єктів ПЗФ України:

1. Підготовка і подання клопотань про створення чи оголошення територій та об'єктів ПЗФ України.
2. Попередній розгляд клопотань про створення чи оголошення територій та об'єктів ПЗФ України.
3. Прийняття рішень про створення чи оголошення територій, об'єктів ПЗФ України та їхніх охоронних зон.

Підготовка і подання клопотань про створення чи оголошення територій та об'єктів ПЗФ України можуть здійснюватися підрозділами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища, науковими установами, природоохоронними громадськими об'єднаннями або іншими зацікавленими підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

Клопотання має містити обґрунтування необхідності створення чи оголошення території або об'єкта ПЗФ України певної категорії, характеристику природоохоронної, наукової, естетичної та іншої цінності природних комплексів та об'єктів, що пропонуються для заповідання, відомості про місцезнаходження, розміри, характер використання, власників та користувачів природних ресурсів, а також відповідний картографічний матеріал.

До клопотань додаються документи, що підтверджують та доповнюють обґрунтування необхідності створення чи оголошення територій або об'єктів ПЗФ України.

Вказане клопотання із додатками подається до державних органів, уповноважених проводити їхній попередній розгляд: щодо територій та об'єктів загальнодержавного значення – Мінприроди; щодо територій та об'єктів місцевого значення – органи Мінприроди на місцях.

Попередній розгляд клопотань про створення чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється Мінприроди або його територіальними органами у місячний строк.

У разі схвалення клопотань Мінприроди та його органами на місцях проводиться їхнє погодження з власниками та первинними користувачами природних ресурсів у межах територій, рекомендованих для заповідання.

На підставі результатів погодження клопотань Мінприроди забезпечує розробку спеціалізованими проектними та науковими установами проектів створення природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, заказників, пам'яток природи, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.

Розробка проектів створення регіональних ландшафтних парків, заповідних урочищ, а також заказників, пам'яток природи та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення забезпечується органами Мінприроди на місцях.

Забезпечення розробки проектів створення ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків може бути доручене зацікавленим державним органам чи установам.

Розроблені проекти створення територій та об'єктів ПЗФ України передаються Мінприроди чи його органами на місцях органам, уповноваженим приймати рішення про створення чи оголошення територій та об'єктів ПЗФ України.

Прийняття рішень про створення чи оголошення територій, об'єктів ПЗФ України та їхніх охоронних зон здійснюється:

- Президентом України стосовно створення природних заповідників, національних природних парків, а також щодо інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;

- Верховною Радою АРК, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами стосовно організації чи оголошення територій та об'єктів ПЗФ місцевого значення та встановлення охоронних зон територій та об'єктів ПЗФ.

Цього порядку повинні неухильно дотримуватися усі суб'єкти, а його недотримання може стати підставою для скасу-

вання рішення про створення таких об'єктів. Так, Постановою Вищого адміністративного суду у справі № П-155/10 від 21.10.2010 р. було задоволено позовні вимоги Кременської районної ради Луганської області до Президента України про визнання протиправним та скасування Указу Президента України від 11 грудня 2009 року № 1040/2009 «Про створення національного природного парку “Сіверсько-Донецький”». Підставою для скасування оспорюваного указу стало недотримання процедури та порядку створення і оголошення території або об'єкта природно-заповідного фонду в частині отримання погоджень зацікавлених сторін⁴⁰³.

§ 8. Особливості використання територій та об'єктів ПЗФ України

Ураховуючи значну цінність об'єктів ПЗФ України, законодавство передбачає цілий ряд обмежень щодо користування ними та використання територій та об'єктів ПЗФ України. Так, ч. 3 ст. 7 ЗУ «Про ПЗФ України» передбачає, що: «На землях природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного або історико-культурного призначення забороняється будь-яка діяльність, яка негативно впливає або може негативно впливати на стан природних та історико-культурних комплексів та об'єктів чи перешкоджає їх використанню за цільовим призначенням».

Стаття 9 ЗУ «Про ПЗФ України» конкретизує види використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, закріплюючи, що території та об'єкти природно-заповідного фонду з додержанням вимог, встановлених цим законом та іншими актами законодавства України, можуть використовуватися:

- у природоохоронних цілях;
- у науково-дослідних цілях;
- в оздоровчих та інших рекреаційних цілях;

⁴⁰³ Постанова Вищого адміністративного суду у справі № П-155/10 від 21.10.2010 р. // Юридична практика. Судовий випуск. – 2011. – № 1.

- в освітньо-виховних цілях;
- для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

Зазначені види використання, а також заготівля деревини, лікарських та інших цінних рослин, їхніх плодів, сіна, випасання худоби, мисливство, рибальство та інші види використання можуть здійснюватися лише за умови, що така діяльність не суперечить цільовому призначенню територій та об'єктів природно-заповідного фонду, встановленим вимогам щодо охорони, відтворення та використання їхніх природних комплексів та окремих об'єктів.

Зважаючи на надзвичайно велике значення регулювання спеціального природокористування в межах територій та об'єктів ПЗФ України, у 2010 році ЗУ «Про ПЗФ України» було доповнено ст. 9-1, в якій на рівні закону було врегульовано ці питання. Спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється в межах ліміту та на підставі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Перелік видів використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ України і порядок їхнього використання визначаються режимом територій та об'єктів ПЗФ України.

Спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення здійснюється в межах ліміту на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ, затвердженого Мніприроди, а також на підставі дозволів, які видаються Республіканським комітетом АРК з охорони навколишнього природного середовища та державними управліннями охорони навколишнього природного середовища на місцях.

Спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ місцевого значення здійснюється в межах ліміту на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, затвердженого Республіканським комітетом АРК з охорони навколишнього природного середовища та державними управліннями охорони навколишньо-

го природного середовища на місцях, а також на підставі дозволів, що видаються місцевими радами за погодженням з територіальними органами Мінприроди.

Порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення визначається КМ України. Видача дозволів на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється на безоплатній основі на підставі клопотання (заявки) природокористувача, погодженого із власником або постійним користувачем земельної ділянки та зацікавленими органами.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів може бути анульований органом, що його видав, у разі: різкого погіршення стану навколишнього природного середовища внаслідок природокористування; ліквідації підприємства, установи або організації, яка отримала дозвіл; порушення умов природокористування та режиму території природно-заповідного фонду; втрати чи пошкодження дозволу, що не дає можливості визначити зміст дозволу.

Здійснення господарської та іншої діяльності за декларативним принципом заборонено.

Дозвіл видається після затвердження лімітів протягом місяця з моменту подання клопотання. Підставами для відмови у видачі дозволу є відсутність затвердженого в установленому порядку ліміту, порушення умов природокористування та режиму території природно-заповідного фонду.

Прийняття рішення про відмову у видачі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється у місячний строк, вказане рішення може бути оскаржене центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища або судом. Заява про оскарження рішення про відмову у видачі дозволу подається до центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища протягом строку, що не перевищує десять днів з дня одержання відповідного рішення. Заява розглядається у десяти-

денний строк. Про результати розгляду заявник повідомляється письмово.

Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22 червня 2009 року затверджено Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України⁴⁰⁴. Відповідно до цього Положення, до основних напрямів ведення рекреаційної діяльності у межах територій та об'єктів ПЗФ належать такі:

- створення умов для організованого та ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;
- забезпечення попиту рекреантів на загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний відпочинок, туризм, любительське та спортивне рибальство, полювання тощо;
- обґрунтування і встановлення допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на території та об'єкти ПЗФ України;
- організація рекламно-видавничої та інформаційної діяльності, екологічної просвіти серед відпочиваючих, туристів у межах територій та об'єктів ПЗФ України; формування у рекреантів та місцевих жителів екологічної культури, дбайливого та гуманного ставлення до національного природного надбання.

Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється установами ПЗФ, підприємствами, установами та організаціями, яким ці території та об'єкти підпорядковані, із забезпеченням таких умов:

- створення і функціонування рекреаційної інфраструктури на визначених згідно із законодавством територіях та об'єктах ПЗФ України;
- організація та інфраструктурне облаштування туристичних та екскурсійних маршрутів, еколого-освітніх стежок;

⁴⁰⁴ Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» № 330 від 22.06.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 57 (07.08.2009). – Ст. 1997.

– координація діяльності установами ПЗФ суб'єктів рекреаційної діяльності незалежно від форми власності та підпорядкування з огляду на використання природних та історико-культурних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ України;

– створення і ведення інформаційного банку даних щодо рекреаційних закладів, які розташовані в межах територій та об'єктів ПЗФ України;

– участь у вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях, з'їздах, семінарах, присвячених питанням розвитку рекреації;

– вивчення, узагальнення та впровадження вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо організації рекреаційної діяльності на природно-заповідних територіях та об'єктах.

Рекреаційна діяльність організовується відповідно до функціонального зонування та проектів організації території національних природних парків (НПП) і регіональних ландшафтних парків (РЛП), охорони, відтворення та рекреаційного використання їхніх природних комплексів і об'єктів, проектів організації території біосферних заповідників та охорони їхніх природних комплексів, а також проектів утримання та реконструкції парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, проектів організації території зоопарків, дендропарків тощо.

Рекреаційна діяльність у межах заказників і пам'яток природи може здійснюватися за умови забезпечення охорони та збереження їхніх природних комплексів відповідно до положень про заказники та охоронних зобов'язань власників або користувачів земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заказниками або пам'ятками природи.

Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів ПЗФ України може здійснюватися за такими основними видами:

- відпочинок (загальнооздоровчий відпочинок; культурно-пізнавальний відпочинок; короткостроковий відпочинок (від 5–10 годин до 1–2 днів); розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально обладнаних та відведених для цього місцях);

- екскурсійна діяльність (екскурсії (прогулянки) маркованими екологічними стежками, а також на виставки, в музеї,

засновниками яких є установи ПЗФ, інші суб'єкти рекреаційної діяльності);

- туристична діяльність (науково-пізнавальний пішохідний туризм; орнітологічний туризм (спостереження за птахами); етнографічний туризм (кантрі-туризм) – ознайомлення з народними традиціями, фольклором, побутом, архітектурою та іншими ментальними цінностями місцевого населення; лижний, зокрема гірськолижний туризм (лижні подорожі та прогулянки); велосипедний туризм (прогулянки, подорожі на велосипедах); кінний туризм (прогулянки, подорожі на конях); водний туризм (спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг), подорожі на яхті, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах); спелеотуризм (відвідування печер); підводний туризм (підводне плавання з аквалангом, екскурсії до підводних печер і гротів (дайвінг)); парапланеризм (прогулянки, подорожі на парапланах), дельтапланеризм (прогулянки, подорожі на дельтапланах), балунінг (прогулянки, подорожі на повітряних кулях);

- оздоровлення (використання рекреантами природних лікувальних ресурсів ПЗФ з метою відновлення розумових, духовних і фізичних сил людини);

- любительське і спортивне рибальство;
- любительське і спортивне полювання.

Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів ПЗФ України організовується спеціальними адміністраціями установ ПЗФ, а також підприємствами, установами, організаціями, яким підпорядковані ці території та об'єкти.

Порядок здійснення наукової діяльності в межах об'єктів ПЗФ частково передбачений Положенням про наукову діяльність заповідників та національних природних парків України та Положенням про організацію наукових досліджень у заповідниках і національних природних парках України. Відповідно до цих положень, основними документами в організації планування наукових досліджень у природно-заповідних установах (ПЗУ) є програми, тематичні та індивідуальні плани наукових і науково-технічних співробітників, а також плани науково-технічних заходів. Робочими науковими матеріалами наукових співробітників

ПЗУ є польові щоденники, книга камеральної обробки даних, картки обліку на постійних пробних площах, фенологічні картки, картосхеми та карти поширення видів флори та фауни та ін. Основною формою наукових досліджень, а також звітним документом наукової роботи у біосферних, природних заповідниках та національних природних парках є щорічний том «Літопису природи», який ведеться відповідно до затверджених методичних посібників. У «Літопис природи» подаються основні дані про календар природи, фізико-географічні умови, рослинний і тваринний світ, режими їхньої охорони, антропогенний вплив на природно-заповідну територію.

Крім «Літопису природи», природно-заповідні установи зосереджують наукову діяльність на розробці спеціальних тем, пов'язаних з вивченням наукових основ охорони, відтворення і використання біорізноманітності, а також особливо цінних природних комплексів та об'єктів.

Фінансування діяльності об'єктів ПЗФ України здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, а також інших незаборонених джерел (грантів, добровільних пожертв тощо), у тому числі за рахунок коштів, що надходять у вигляді плати за послуги, які надаються установами ПЗФ. КМ України затверджено виключний Перелік платних послуг, що може надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду⁴⁰⁵. Серед них виділяють послуги, які можуть надаватися бюджетними установами ПЗФ згідно з їхніми функціональними повноваженнями, та послуги, які можуть надаватися бюджетними установами у сфері господарської діяльності.

До послуг, які можуть надаватися бюджетними установами ПЗФ згідно з їхніми функціональними повноваженнями, належать: послуги, пов'язані із забезпеченням провадження рекреаційної діяльності на території установ ПЗФ (екскурсії маркованими маршрутами, екологічними стежками, на виставки, до

⁴⁰⁵ Постанова КМ України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду» № 1913 від 28.12.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 35 (15.09.2000). – Ст. 1519, у редакції Постанови КМ України № 827 від 02.06.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 23 (20.06.2003). – Ст. 1055.

музеїв, еколого-просвітницьких центрів, засновниками яких є зазначені установи; екскурсії до карстових печер); організація та проведення освітньо-виховних і природоохоронних заходів; послуги, пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю з охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, проведенням експертизи та лабораторних аналізів.

Послуги, які можуть надаватися бюджетними установами у сфері господарської діяльності, включають: фотопослуги, послуги з проведення громадянами та організаціями відео-, кіно- та телевізійних зйомок у межах територій установ природно-заповідного фонду; послуги з розміщення, проживання та харчування туристів, відпочиваючих; послуги з рекламно-видавничої діяльності; ветеринарні профілактичні та лікувальні послуги; послуги зі збирання та реалізації рослин і рослинної продукції як складових частин гербарних матеріалів; послуги з виготовлення та реалізації предметів декоративно-прикладного мистецтва; послуги з надання у користування автотранспортних засобів, обладнання, майна, інструментів, що належать установам ПЗФ.

Також у межах об'єктів ПЗФ (крім територій природних заповідників, заповідних зон національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів і дендрологічних парків) дозволяється надання послуг, пов'язаних зі створенням умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду (короткостроковий відпочинок (розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально облаштованих та відведених для цього місцях); любительське (спортивне) рибальство; прогулянка (подорож) на велосипеді, на конях; полювання; спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах; подорож на яхті, катання на човнах, водних лижах, віндсерфінг); перевезення туристів, відпочиваючих; користування автостоянками, пристанями (причалами), що належать установам природно-заповідного фонду; реалізація тварин, що утримуються на територіях природно-заповідного фонду, їхньої продукції (молоко, м'ясо, яйця, пір'я, шкіра) та частин (шкаралупа яєць, чучела, черепи та скелети,

шкіра, роги), складових зоологічних колекцій; збирання та реалізація лікарських рослин, трав, ягід, грибів; вирощування та реалізація рослин, саджанців, сіянців, насіння; реалізація продукції підсобних господарств; реалізація деревини та виробів з неї (сувенірів, столярних виробів)).

Оскільки території та об'єкти ПЗФ є національним надбанням, власністю українського народу, а також враховуючи їхню цінність та права громадян в екологічній сфері, ЗУ «Про ПЗФ України» окремо визначено права громадян України з питань охорони та використання територій та об'єктів ПЗФ, зокрема, права на:

- участь в обговоренні проектів законодавчих актів з питань розвитку заповідної справи, формування природно-заповідного фонду;

- участь у розробці та реалізації заходів щодо їхньої охорони та ефективного використання, запобігання негативному впливу на них господарської діяльності;

- внесення пропозицій про включення до складу природно-заповідного фонду найбільш цінних природних територій та об'єктів;

- ознайомлення з територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, здійснення інших видів користування з дотриманням встановлених вимог щодо заповідного режиму;

- участь у здійсненні громадського контролю за охороною заповідних територій та об'єктів, внесення пропозицій про притягнення до відповідальності винних у порушенні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Зазначений перелік прав не є вичерпним і підлягає розширенню у випадках, передбачених законодавством України.

§ 9. Форми власності на території та об'єкти ПЗФ України та особливості правового режиму їхніх земель

ЗК України у ст. 19 визначено, що серед категорій земель за основним цільовим призначенням окремо виділяється така категорія, як землі природно-заповідного та іншого природоохорон-

ного призначення. Статтею 43 цього ж кодексу визначено: «*Землі природно-заповідного фонду* – це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду».

До складу земель ПЗФ включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Статтею 45 ЗК України передбачено, що землі природно-заповідного фонду можуть перебувати у *державній, комунальній та приватній власності*. Разом з тим треба зазначити, що в п.п. в), е) ч. 3 ст. 83 ЗК України закріплено, що до земель комунальної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать: в) землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом; ... е) земельні ділянки, штучно створені в межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісогосподарського призначення та природно-заповідного фонду, що перебувають у прибережній захисній смузі водних об'єктів, або на земельних ділянках дна водних об'єктів.

Подібна ж норма передбачена п. в) ч. 3 ст. 84 ЗК України: до земель державної власності, які не можуть передаватись у комунальну власність, належать: в) землі під об'єктами природно-заповідного фонду та історико-культурними об'єктами, що мають національне та загальнодержавне значення. Також обмеження щодо передачі земель ПЗФ у приватну власність містяться у п.п. г), и) ч. 4 ст. 84 цього ж кодексу: до земель державної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать: г) землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особ-

ливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом; ... і) земельні ділянки, штучно створені у межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісгосподарського призначення та природно-заповідного фонду, що перебувають у прибережній захисній смузі водних об'єктів, або на земельних ділянках дна водних об'єктів.

Вбачається, що вказані норми ЗК України, що закріплюють можливість перебування земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення у державній, комунальній та приватній формі власності, повинні кореспондувати ст. 4 ЗУ «Про ПЗФ України», де закріплено, що території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю українського народу.

Регіональні ландшафтні парки, зони (буферна, антропогенних ландшафтів, регульованого заповідного режиму біосферних заповідників), землі та інші природні ресурси, включені до складу, але не надані національним природним паркам, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть перебувати як у власності українського народу, так і в інших формах власності, передбачених законодавством України.

Таким чином, саме зазначені вище об'єкти і території ПЗФ та їхні частини (за винятком тих, стосовно яких закріплено їхнє перебування виключно у власності українського народу) можуть перебувати в інших формах власності.

Крім того, ЗУ «Про ПЗФ України» містить ще одну імперативну вимогу щодо форми власності об'єктів ПЗФ. У ч. 3 ст. 4 ЗУ «Про ПЗФ України» визначено, що ботанічні сади, дендрологічні парки та зоологічні парки, створені до прийняття ЗУ «Про ПЗФ України» (16 червня 1992 року), не підлягають приватизації. У такий спосіб забезпечуються в першу чергу державні інтереси щодо функціонування об'єктів, що мають надзвичайно велике значення як природні резервати, науково-дослідні та естетично-

виховні центри, а також їхня загальна доступність для громадян з метою задоволення ними своїх потреб.

Також гарантією незмінності правового режиму земель, що часто є гарантією функціонування самих об'єктів та територій ПЗФ, є віднесення земель ПЗФ (разом із рядом інших видів земель за ґрунтовими якостями або цільовим призначенням) до особливо цінних земель (ст. 150 ЗК України). Цією ж статтею передбачено, що вилучення особливо цінних земель для несільськогосподарських потреб не допускається, за винятком випадків їхнього вилучення (викупу) для будівництва об'єктів загальнодержавного значення, доріг, ліній електропередачі та зв'язку, трубопроводів, осушувальних і зрошувальних каналів, геодезичних пунктів, житла, об'єктів соціально-культурного призначення, нафтових і газових свердловин та виробничих споруд, пов'язаних з їхньою експлуатацією, за постановою КМ України або за рішенням відповідної місцевої ради, якщо питання про вилучення (викуп) земельної ділянки погоджується ВР України.

Статтею 7 ЗУ «Про ПЗФ України» заборонено на землях ПЗФ та іншого природоохоронного або історико-культурного призначення будь-яку діяльність, яка негативно впливає або може негативно впливати на стан природних, історико-культурних комплексів та об'єктів чи перешкоджає їхньому використанню за цільовим призначенням.

Межі територій та об'єктів ПЗФ встановлюються в натурі відповідно до законодавства. До встановлення меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду в натурі їхні межі визначаються відповідно до проектів створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

На використання земельної ділянки або її частини в межах природно-заповідного фонду може бути встановлене обмеження (обтяження) в обсязі, передбаченому законом або договором. Обмеження (обтяження) підлягає державній реєстрації і діє протягом строку, встановленого законом або договором.

ЗК України в ст. 111 деталізовано порядок таких обмежень (обтяжень). Право на земельну ділянку може бути обмежене (обтяжене) законом чи актом уповноваженого на це органу держав-

ної влади, посадової особи або договором шляхом встановлення: а) заборони на користування та/або розпорядження, у тому числі шляхом відчуження; б) умови розпочати і завершити забудову або освоєння земельної ділянки протягом встановлених строків; в) заборони на провадження окремих видів діяльності; г) заборони на зміну цільового призначення земельної ділянки, ландшафту; ґ) умови здійснити будівництво, ремонт або утримання дороги, ділянки дороги; д) умови додержання природоохоронних вимог або виконання визначених робіт; е) умови надавати право полювання, вилову риби, збирання дикорослих рослин на своїй земельній ділянці в установленій час і в установленому порядку.

Обмеження (обтяження) у використанні земельної ділянки, визначені у пунктах «б)–е)», підлягають державній реєстрації в Державному земельному кадастрі, а заборони на користування та/або розпорядження, у тому числі шляхом відчуження земельної ділянки, підлягають державній реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно в порядку, встановленому ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

У разі зміни форм власності на землю, на якій знаходяться заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, землевласники зобов'язані забезпечувати режим їхньої охорони і збереження з відповідною перереєстрацією охоронного зобов'язання.

Не підлягають передачі в оренду земельні ділянки, штучно створені у межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісогосподарського призначення та природно-заповідного фонду, що перебувають у прибережній захисній смузі водних об'єктів або на земельних ділянках дна водних об'єктів.

Необхідно наголосити, що ЗУ «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності»⁴⁰⁶ регулюються питання,

⁴⁰⁶ ЗУ «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» № 1559-VI від 17.11.2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 1 (08.01.2010). – Ст. 2.

пов'язані із необхідністю викупу земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, для суспільних потреб, до яких, зокрема, належить розташування об'єктів природно-заповідного фонду. У разі неотримання згоди власника земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з викупом цих об'єктів для суспільних потреб зазначені об'єкти можуть бути примусово відчужені у державну чи комунальну власність за рішенням суду.

§ 10. Юридична відповідальність за порушення законодавства про ПЗФ України

Ефективність правових приписів значною мірою визначається ефективністю відповідальності за їхнє порушення. Статтею 64 ЗУ «Про ПЗФ України» – «Види відповідальності за порушення законодавства про природно-заповідний фонд» – передбачено: «Порушення законодавства України про природно-заповідний фонд тягне за собою *дисциплінарну, адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність*.

Відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд несуть особи, винні у:

а) нецільовому використанні територій та об'єктів природно-заповідного фонду, порушенні вимог проектів створення та організації територій природно-заповідного фонду;

б) здійсненні в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх охоронних зон забороненої господарської діяльності;

в) організації на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, в їх охоронних зонах господарської діяльності без попереднього проведення екологічної експертизи або з порушенням її висновків;

г) невжитті заходів щодо попередження і ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду;

д) порушенні строків і порядку розгляду клопотань про створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

е) порушенні вимог щодо використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

є) перевищенні допустимих хімічних, фізичних, біотичних та інших впливів і антропогенних навантажень, порушенні вимог наданих дозволів на використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

ж) псуванні, пошкодженні чи знищенні природних комплексів територій та об'єктів природно-заповідного фонду та зарезервованих для включення до його складу;

з) самочинній зміні меж, відведенні територій та об'єктів природно-заповідного фонду для інших потреб.

Законодавством України може бути встановлена відповідальність і за інші порушення законодавства про природно-заповідний фонд».

Отже, вказана стаття має подвійне значення: визначає види юридичної відповідальності, до яких можуть притягатися особи, винні у порушенні законодавства про ПЗФ, а також дає орієнтовний перелік діянь, за які вона наступає.

Треба зазначити, що п. 7 ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про ПЗФ України» передбачено, що збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується шляхом встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму їх охорони та використання, а також за знищення і пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів.

Таким чином, порушення законодавства про ПЗФ повинно тягнути за собою підвищену, порівняно з поресурсовим законодавством, відповідальність внаслідок значної екологічної цінності цих об'єктів.

На сьогодні найпоширенішим видом відповідальності за екологічні правопорушення залишається *адміністративна відповідальність*. КУпАП передбачено відповідальність за такі правопорушення у сфері заповідної справи: ст. 77-1 КУпАП «Самовільне випалювання рослинності або її залишків»; ст. 88-1 КУпАП «Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах» та ст. 91 КУпАП «Порушення правил

охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду».

Разом з тим слід наголосити, що об'єктом правопорушення, передбаченого ст.ст. 77-1 та 88-1 КУпАП, є інші об'єкти правової охорони, а вчинення порушення в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду розглядається лише як кваліфікуюча ознака цих статей. Стаття 91 КУпАП розглядає як об'єкт правопорушення саме території та об'єкти ПЗФ: «Здійснення в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх охоронних зон, а також територій, зарезервованих для наступного заповідання, забороненої господарської та іншої діяльності, порушення інших вимог режиму цих територій та об'єктів, самовільна зміна їх меж, невжиття заходів для попередження і ліквідації негативних наслідків аварій або іншого шкідливого впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від дев'яти до двадцяти чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією знярядь і засобів вчинення правопорушення та незаконно добутих природних ресурсів чи без такої і на посадових осіб – від п'ятнадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією знярядь і засобів вчинення правопорушення та незаконно добутих природних ресурсів».

Таким чином, ст. 91 КУпАП являє собою універсальну статтю, за якою здійснюється притягнення до адміністративної відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства про ПЗФ.

Питання *кримінальної відповідальності за порушення законодавства про ПЗФ* передбачені ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»:

1. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду – карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або

інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років».

Таким чином, території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду розглядаються в цій статті як самостійні об'єкти злочинного посягання.

Іншими статтями Кримінального кодексу України завдання шкоди об'єктам природно-заповідного фонду України розглядається як одна з кваліфікуючих ознак. Зокрема, до них відносяться ст. 248 КК України «Незаконне полювання», ст. 246 КК України «Незаконна порубка лісу», ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр».

Притягнення до відповідальності – дисциплінарної, адміністративної або кримінальної – не позбавляє особу від необхідності компенсувати завдану нею шкоду.

ЗУ «Про ПЗФ України» в ст. 65 – Особливості застосування цивільної відповідальності – визначено, що: «Розміри шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про природно-заповідний фонд, визначаються на основі кадастрової еколого-економічної оцінки включених до його складу територій та об'єктів, що проводиться відповідно до цього закону, та спеціальних такс, які затверджуються КМ України».

На виконання положень цієї статті Постановою КМ України затверджено такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, які включають такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної природним комплексам територій та об'єктам природно-заповідного фонду юридичними і фізичними особами внаслідок:

- незаконної рубки або пошкодження деревних видів рослин і таких, що мають здерев'яніле стебло, до ступеня припинення росту;
- пошкодження деревних видів рослин і таких, що мають здерев'яніле стебло, до ступеня неприпинення росту;
- знищення або пошкодження лісових культур, молодняку природного походження, самосіву на площах, призначених для

лісовідновлення, сіянців і саджанців у розсадниках та на плантаціях, газонів і квітників;

- знищення або пошкодження трав'яного покриву;
- незаконного збору (або знищення) дикорослих нижчих і вищих трав'янистих рослин, їхніх квітів і плодів, ягід, горіхів, лікарської та технічної сировини, живиці та інших деревних соків, лісової підстилки, другорядних лісових матеріалів, грибів;
- незаконного добування чи знищення тварин, пошкодження або знищення їхніх жител, місць перебування і розмноження;
- пошкодження карстово-спелеологічних, геологічних та гідрологічних об'єктів;
- проїзду транспорту, прольоту та посадки літальних апаратів;
- самовільного використання їхніх земель;
- знищення або пошкодження інформаційно-охоронних та інших знаків;
- знищення або пошкодження осушувальних каналів, дренажних і протиерозійних систем, шляхів, рекреаційних об'єктів та інших споруд.

Крім того, частково чинними, незважаючи на деяке дублювання із наведеною постановою, залишаються такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України, затверджені Постановою КМ України № 287 від 19 квітня 1993 р.

Питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності регулюються трудовим законодавством та, на думку деяких дослідників, не мають великого значення для реалізації екологічного законодавства у сфері заповідної справи. Так, О.М. Ковтун, вказуючи на низьку ефективність дисциплінарної відповідальності, зазначала: «Дисциплінарне стягнення за порушення законодавства про ПЗФ може накладатися лише в тому разі, якщо дії з охорони та використання територій та об'єктів ПЗФ, відтворення їх природних комплексів є службовим обов'язком працівника.

Згідно зі ст. 147 КЗпП України за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення: догана, звільнення.

Відсутня статистика накладення дисциплінарних стягнень за порушення природно-заповідного законодавства, а тому важко визначити їх динаміку, ефективність впливу.

За даними директорів природно-заповідних установ, протягом 2001–2007 років накладено дисциплінарних стягнень на працівників: Яворівського національного природного парку – 67, природного заповідника «Горгани» – 58, національного природного парку «Святі гори» – 25. Причому у жодному випадку як дисциплінарне стягнення не застосовувалося звільнення»⁴⁰⁷.

Разом з тим застосування заходів дисциплінарної відповідальності до співробітників ПЗФ має велике значення для забезпечення законності в їхній діяльності.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття і правова класифікація об'єктів природно-заповідного фонду.
2. Право власності на об'єкти природно-заповідного фонду.
3. Право користування територіями та об'єктами природно-заповідного фонду.
4. Випадки і порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення.
5. Статус і завдання територій та об'єктів природно-заповідного фонду (природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва).
6. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду, його зміст і значення.
7. Економічні засоби забезпечення організації і функціонування природно-заповідного фонду.

⁴⁰⁷ Ковтун О.М. Правові аспекти охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / О.М. Ковтун. – К., 2008. – С. 173–174.

8. Відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд.

Теми рефератів

1. Управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду.

2. Режим охоронних зон територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

3. Особливості правового статусу і режиму природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків.

4. Особливості правового статусу та режиму регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ.

5. Особливості правового статусу та режиму ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

6. Порядок здійснення антропогенної та наукової діяльності в межах територій і об'єктів природно-заповідного фонду.

7. Особливості організації охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

8. Порядок створення й оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

9. Зміна меж, категорії та скасування статусу територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

10. Резервування цінних для заповідання природних територій та об'єктів.

11. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду, його зміст та значення.

12. Економічні засоби забезпечення організації і функціонування природно-заповідного фонду.

13. Поняття екологічної мережі та особливості її правового режиму.

14. Цілі і завдання створення екологічної мережі.

15. Принципи формування, збереження та використання екологічної мережі.

16. Основні положення Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки.
17. Правове, економічне, наукове та організаційне забезпечення функціонування національної екологічної мережі.
18. Відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд.
19. Особливості обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.

РОЗДІЛ 8

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ

І.А. ШУМЛО, О.М. ШУМЛО

- § 1. Участь України у міжнародному співробітництві в галузі охорони навколишнього природного середовища.*
- § 2. Обов'язок іноземних юридичних осіб і громадян та осіб без громадянства щодо додержання законодавства України про охорону навколишнього природного середовища.*

§ 1. Участь України у міжнародному співробітництві в галузі охорони навколишнього природного середовища

Україна бере участь у міжнародному співробітництві в галузі охорони навколишнього природного середовища на державному і громадському рівнях відповідно до законодавства України та міжнародного права.

Якщо міжнародним договором, укладеним Україною, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону навколишнього природного середовища, то застосовуються правила міжнародного договору.

Україна здійснює заходи щодо розвитку та зміцнення міжнародного співробітництва у галузі охорони навколишнього природного середовища з іншими державами, а також у рамках природоохоронної діяльності ООН та організацій, що входять до її системи, інших урядових і неурядових міжнародних організацій.

Міжнародне співробітництво в галузі охорони довкілля почалося ще в 1913 р. на Першій природоохоронній конференції в Берні і було продовжене 1972 р. на Стокгольмській конференції ООН з проблем навколишнього середовища, на якій прийнято

Стокгольмську декларацію⁴⁰⁸. На цій конференції не тільки були прийняті важливі документи (Декларацію, що містить 27 принципів екологічно коректної поведінки держав, і Програму дій), але саме вона послужила джерелом формування міжнародного екологічного права.

Потужним поштовхом до співробітництва у справі охорони довкілля на міжнародному рівні стала Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (саміт «Планета Земля» 1992 р.), на якій визначено програму дій «Порядок денний на XXI століття» («Agenda 21»)⁴⁰⁹, або, інакше кажучи, довгострокову стратегію сталого розвитку, яку схвалила міжнародна спільнота. Через п'ять років на дев'ятнадцятій спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН (23–28 червня 1997 р.) прийнято Програму дій з подальшого впровадження «Порядку денного на XXI століття» (Rio + 5)⁴¹⁰. Всесвітній саміт зі сталого розвитку, що проходив у Йоганнесбурзі, ПАР (з 26 серпня по 4 вересня 2002 р.), за формулою саміту «Rio + 10», передбачав, з одного боку, його спадкоємність стосовно першого саміту в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), а з іншого – аналіз досягнутого у світі за минулі 10 років і пошуки нових шляхів розвитку. Підсумковими документами Саміту стали політична Декларація і План дій.

Європейська та євроатлантична інтеграції, а також реалізація активної багатосторонньої зовнішньої політики в рамках універсальних та регіональних міжнародних організацій є одними із зовнішньополітичних пріоритетів України.

Європейська інтеграція – ключовий пріоритет, який акумулює комплекс внутрішньо- і зовнішньополітичних зусиль України з метою наближення до ЄС та створення необхідних передумов для вступу до Європейського Союзу в майбутньому.

⁴⁰⁸ Стокгольмська декларація від 16.06.1972 р., «Действующее международное право», Т. 3. – М. : Московский независимый институт международного права, 1997. – С. 682–687.

⁴⁰⁹ Програма дій «Порядок денний на XXI століття» ; пер. з англ.: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». – К. : Интелсфера, 2000. – 360 с.

⁴¹⁰ Програма дій з подальшого впровадження «Порядку денного на XXI століття» ; пер. з англ.: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». – К. : Интелсфера, 2000. – 58 с.

Євроатлантична інтеграція – участь у створенні євроатлантичного простору стабільності та безпеки, поступова інтеграція до НАТО з метою захисту інтересів України у безпеці. Реалізація цієї мети повинна бути досягнута через використання механізмів співробітництва з НАТО, зокрема, Плану дій та щорічних Цільових планів.

Україна проводить активну багатосторонню політику в рамках універсальних та регіональних міжнародних організацій. Україна також має на меті регіональне лідерство та просування в регіоні європейських цінностей⁴¹¹.

На двосторонньому рівні Україна прагне використовувати весь потенціал стратегічного партнерства на основі взаємного інтересу та спільних підходів до розвитку відносин з країнами-партнерами, досягти і підтримувати добрі відносини з країнами-сусідами в атмосфері поваги до їхнього суверенітету та територіальної цілісності.

Україна бере активну участь у міжнародному співробітництві в галузі охорони довкілля, наприклад, шляхом підготовки та проведення в м. Києві у травні 2003 р. 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи»⁴¹². Цей форум мав особливе значення для розвитку міжнародного співробітництва та розв'язання актуальних екологічних проблем в Україні. До нього наша країна спеціально підготувала «Національну доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства в навколишньому природному середовищі»⁴¹³.

Державним бюджетом України передбачаються кошти для Мінприроди України на використання їх за бюджетною програмою № 2401240 «Міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища»⁴¹⁴.

⁴¹¹ Зовнішньополітичні пріоритети України, офіційний веб-сайт МЗС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/293.htm>

⁴¹² Указ Президента України «Про підготовку та проведення 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» № 479/2002 від 22.05.2002 р.

⁴¹³ Национальный доклад Украины о гармонизации жизнедеятельности общества в окружающей природной среде ; заг. ред. В.Я. Шевчук. – К.: Новый друк, 2003. – 132 с.

⁴¹⁴ Постанова Колегії Рахункової палати України «Висновок за результатами аналізу виконання Державного бюджету України за перше півріччя 2005 року» № 18-3 від 31.08.2005 р.

Міжнародне співробітництво в галузі охорони довкілля здійснюється на міждержавному рівні на основі міжнародних договорів України, укладених у письмовій формі з іноземною державою або з іншим суб'єктом міжнародного права, що регулюються міжнародним правом незалежно від того, міститься договір в одному чи кількох пов'язаних між собою документах і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо)⁴¹⁵. Міжнародні договори України укладаються:

- Президентом України або за його дорученням – від імені України;
- КМ України або за його дорученням – від імені Уряду України;
- міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами – від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів.

Від імені України укладаються міжнародні договори, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України, про використання території та природних ресурсів держави.

Ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору. Інколи ці два документи допускають неточності і неузгоджені між собою. Так, ЗУ «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля»⁴¹⁶ вказує, що ВР України постановляє наведену Конвенцію, підписану від імені України 25 червня 1998 р. у м. Орхус (Данія), ратифікувати. У тексті ж Конвенції зазначено, що вона підписана в м. Оргусі (Данія)⁴¹⁷.

⁴¹⁵ Закон України «Про міжнародні договори України» № 1906-IV від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50 (10.12.2004). – Ст. 540.

⁴¹⁶ Закон України «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» № 832-XIV від 06.07.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34 (27.08.1999). – Ст. 296.

⁴¹⁷ «Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» від 25.06.1998 р. // Закон і Бізнес. – 2002. – Листоп. – № 44.

Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Відповідно до ч. 2. ст. 9 КУ укладення міжнародних договорів, які суперечать КУ, можливе лише після внесення відповідних змін до КУ.

У п. 4 Постанови Пленуму ВС України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»⁴¹⁸ наголошується, виходячи з наведеної вище статті КУ, на тому, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є частиною національного законодавства, і суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір. Водночас міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать КУ.

Міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища Україна здійснює на трьох рівнях: *світовому* (глобальному); *європейському* (виокремлюючи ЄС⁴¹⁹ і Східну Європу) та *регіональному* – це країни СНД (Співдружність Незалежних Держав)⁴²⁰ і СЕКЦА (Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії)⁴²¹.

Україна знаходиться у центрі Європи і тому екологічні проблеми наших сусідів тією чи іншою мірою, рано чи пізно

⁴¹⁸ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 01.11.1996 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004, 00. – № 11.

⁴¹⁹ Микієвич М.М., Андрусевич Н.І., Будякова Т.О. Європейське право навколишнього середовища : навчальний посібник. – Львів, 2004. – 256 с.; Збірник нормативно-правових актів Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища. – Львів, 2004. – 192 с.

⁴²⁰ Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 08.12.1991 р. // Голос України. – 1991. – Груд. – № 237.

⁴²¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecoyouth.freenet.uz/8.htm> від 12.03.2006 р.

обов'язково відображаються на нас. Таким же чином і безконтрольне забруднення довкілля України негативно впливає на життя та здоров'я мешканців Європи.

Відповідно до Статуту ООН і принципів міжнародного права, держави зобов'язані турбуватися про те, щоб будь-яка діяльність, яка ведеться під їх юрисдикцією чи контролем, не завдавала шкоди навколишньому природному середовищу інших країн чи районів, які знаходяться за їх межами.

Якщо важливе значення захисту Чорного моря для нашої держави є беззаперечним, то взяті на себе зобов'язання щодо захисту Балтійського моря у багатьох можуть викликати законні питання, оскільки наша країна дійсно не має безпосереднього виходу до його акваторії. Але довкілля не визнає державних кордонів. У Європі, де антропогенне та техногенне навантаження на біосферу перевершує всі уявні межі, забруднення навколишнього природного середовища на території якої-небудь країни невідворотно спричинить настання екологічно шкідливих наслідків у суміжних країнах, а інколи і у всіх європейських країнах.

Територія західних областей України знаходиться у водозбірному басейні Балтійського моря. Річки Сян та Західний Буг, які є правими притоками р. Вісла, протікають по території Львівської та Волинської областей, мають розвинуту мережу притоків, що є малими річками. Тому Україна безпосередньо зацікавлена у захисті вод цих річок від забруднення прикордонними державами і сама зобов'язана турбуватися про недопущення порушень вимог екологічного законодавства на своїй території. Ці обставини обумовили участь України як країни-спостерігача у Конвенції про захист морського середовища району Балтійського моря 1992 року⁴²².

Щодо співробітництва на європейському рівні з ЄС треба зазначити, що ЗУ «Про Загальнодержавну програму адаптації зако-

⁴²² Convention on the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea Area [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Комісії із захисту морського середовища району Балтійського моря (Baltic Marine Environment Commission). – Режим доступу: <http://www.helcom.fi/stc/files/Convention/Conv1108.pdf>

нодавства України до законодавства ЄС»⁴²³ визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в ЄС. Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування.

Метою адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС, є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до ЄС, що, у свою чергу, є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Невід'ємною частиною вказаної програми є Перелік актів законодавства України та *acquis* ЄС у пріоритетних сферах адаптації, у тому числі й охороні навколишнього природного середовища.

Створення зони вільної торгівлі з ЄС вимагатиме адаптації законодавства України до *acquis communautaire*. Тому нова угода про асоціацію з ЄС передбачатиме додатки з переліками актів ЄС, що їх Україна впроваджуватиме у свою правову систему. У практичній площині адаптація означає більш високі стандарти екологічної безпеки, створення механізмів стимулювання розвитку альтернативних джерел енергії та енергоефективності, необхідність створення більш прозорого та зрозумілого екологічного законодавства.

Acquis communautaire є сталим виразом, який у перекладі з французької означає «спільне надбання», або «спільний доробок». У широкому сенсі «спільне надбання» ЄС – це досягнутий рівень інтеграції країн-членів⁴²⁴.

Кожен законопроект, внесений до ВР України, протягом семи днів надсилається до Комітету ВР України з питань Європей-

⁴²³ Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» № 1629-IV від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29 (16.07.2004). – Ст. 367.

⁴²⁴ Кравчук І. Форми участі громадськості у процесі адаптації законодавства України до законодавства ЄС // Громадянське суспільство. – 2009. – № 2 (9). – С. 11–12.

ської інтеграції для визначення належності законопроекту за предметом правового регулювання до сфер, правовідносини в яких регулюються правом ЄС.

Проекти законів України та інших нормативно-правових актів, які за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються правом ЄС, в обов'язковому порядку проходять експертизу на відповідність *acquis communautaire*.

Нормативно-правові акти, які суперечать *acquis communautaire*, можуть прийматися лише за наявності достатнього обґрунтування необхідності прийняття такого акта і на чітко визначений у самому акті строк⁴²⁵.

В Україні затверджено Порядок перекладу актів *acquis communautaire* на українську мову⁴²⁶, що визначає механізм перекладу актів *acquis communautaire* українською мовою, надання їм офіційного статусу та оприлюднення з метою забезпечення вільного доступу до них учасників адаптації законодавства. Переклад акта *acquis communautaire*, що здобув статус офіційного, передається до інформаційно-аналітичного відділу Департаменту, який розміщує електронний примірник цього перекладу в Електронній системі документації з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС [euurodocs.sdla.gov.ua]. На цьому сайті міститься Законодавство ЄС, перекладене українською мовою, у тому числі і щодо охорони довкілля. Сторінка сайту поділяється на такі підрозділи: як було вже зазначено вище – Законодавство України, перекладене англійською мовою (Legislation of Ukraine translated into English); Експертні висновки щодо відповідності *acquis communautaire*, наприклад, проекту ЗУ «Про реформування та вдосконалення дозвільної системи у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального і невиснажливого використання природних ресурсів та

⁴²⁵ Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» № 1629-IV від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29 (16.07.2004). – Ст. 367.

⁴²⁶ Наказ Мін'юсту України «Про затвердження Порядку перекладу актів *acquis communautaire* на українську мову» № 1728/5 від 24.09.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 78 (19.10.2009). – Ст. 2656.

екологічної безпеки, зменшення регуляторного тиску на суб'єктів господарювання»; Аналіз наслідків впровадження актів *acquis communautaire* у законодавство України – «Якість води» № 45 від 18.06.2010 р.; останній розділ сторінки містить Огляди стану адаптації законодавства України до *acquis communautaire* на 2008 рік.

Процес адаптації законодавства зрештою сприяє більш ефективному державному регулюванню та ефективній екологічній політиці, прозорості влади, кращому захисту екологічних прав громадян, розвитку демократії та належного врядування. *Acquis* дає різні моделі еколого-правового регулювання, серед яких Україна може обрати найоптимальніші для проведення реформ у галузі охорони довкілля.

Україна входить до Співдружності Незалежних Держав (СНД). Це міжнародна міждержавна організація субрегіонального характеру, до якої входить більшість держав колишнього СРСР. Створення Співдружності пов'язане з підписанням і ратифікацією Угоди про створення СНД і Протоколу до неї, а також прийняттям Алматинської декларації⁴²⁷. Надалі було прийнято Статут СНД⁴²⁸.

Відповідно до Положення про розробку модельних законодавчих актів та рекомендацій Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД⁴²⁹, яке визначає умови прийняття Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД щодо розробки проектів модельних законодавчих актів та рекомендацій Міжпарламентської Асамблеї, порядок організації та здійснення законопроектної діяльності, а також виконання вимог до оформлення її результатів.

Пропозиції з розробки модельних законодавчих актів та рекомендацій, їх проекти, а також ті модельні законодавчі акти та

⁴²⁷ Алматинська декларація від 21.12.1991 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 312.

⁴²⁸ Статут Співдружності Незалежних держав від 22.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_033

⁴²⁹ Положення про розробку модельних законодавчих актів та рекомендацій Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД прийнято Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД від 14 квітня 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iacis.ru/html/?id=21>

рекомендації, що приймаються Міжпарламентською Асамблеєю, повинні відповідати цілям зближення (уніфікації) законодавства держав–учасниць СНД.

Таким чином, у рамках СНД існує *модельна законотворчість* – діяльність Міжпарламентської Асамблеї з розробки, прийняття та оприлюднення *модельних законодавчих актів*, що відповідають цілям зближення (уніфікації) законодавства держав–учасниць Міжпарламентської Асамблеї та завданням інтеграційного розвитку СНД.

Під *модельним законодавчим актом* СНД слід розуміти законодавчий акт рекомендаційного характеру, прийнятий Міжпарламентською Асамблеєю у встановленому порядку, у цілях формування та здійснення узгодженої законодавчої діяльності держав–учасниць Міжпарламентської Асамблеї з питань, що становлять спільний інтерес, приведення законодавства держав–учасниць СНД у відповідність до міжнародних угод, підписаних у рамках СНД, та інших міжнародних договорів, участь у яких держав–учасниць СНД є дуже бажана для досягнення загальних цілей.

До модельних законодавчих актів Співдружності належать:

- *Модельний кодекс СНД* – систематизований законодавчий акт рекомендаційного характеру, що прийнятий Міжпарламентською Асамблеєю з ціллю зближення правового регулювання однорідних сфер суспільних відносин у державах Співдружності;
- *Модельний закон СНД* – законодавчий акт рекомендаційного характеру, прийнятий Міжпарламентською Асамблеєю з ціллю зближення правового регулювання конкретних видів (груп) суспільних відносин у державах Співдружності.

У необхідних випадках модельні законодавчі акти можуть мати форму типових положень, статутів, угод.

Прикладами *модельних законодавчих актів* СНД є: Модельний Екологічний кодекс для держав–учасниць СНД (Загальна частина)⁴³⁰ та (Особлива частина)⁴³¹, або Модельний Водний

⁴³⁰ Модельний Екологічний кодекс для держав–учасниць Співдружності Незалежних Держав (Загальна частина), прийнятий на двадцять сьомому пленарному засіданні

кодекс⁴³². Ці кодекси слід розглядати як систематизовані законодавчі акти рекомендаційного характеру, прийняті Міжпарламентською Асамблеєю із ціллю зближення правового регулювання однорідних сфер суспільних відносин у країнах СНД.

Усі модельні законодавчі акти направляються до парламентів країн-учасниць Міжпарламентської Асамблеї. Надалі парламенти цих країн вживають заходів щодо регламентації процедур розгляду модельних законодавчих актів, що надійшли до них, у комітетах (комісіях) парламентів та використання у нормотворчому процесі.

Україна здійснює міжнародне співробітництво з охорони спеціальних природних об'єктів:

- Світового океану;
- навколишнього середовища від радіоактивного забруднення;
- навколишнього середовища у космосі;
- тваринного світу;
- рослинного світу;
- біологічного різноманіття;
- природних ресурсів Антарктики⁴³³.

Міжнародне співробітництво у сфері охорони довкілля диференціюють і таким чином:

- загальні питання;
- охорона атмосферного повітря, озонового шару та зміна клімату;
- охорона вод;

Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД (постанова № 27-8 від 16 листопада 2006 року) // Информационный бюллетень. – 2007. – № 39.

⁴³¹ Модельний Екологічний кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (Особлива частина), прийнятий на двадцять дев'ятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД (постанова № 29-14 від 31 жовтня 2007 року) // Информационный бюллетень. – 2007. – № 41.

⁴³² Модельний Водний кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, прийнятий на двадцять сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД (постанова № 27-10 від 16 листопада 2006 року) // Информационный бюллетень. – 2007. – № 39.

⁴³³ *Авраменко И.М.* Международное экологическое право : учебное пособие. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – С. 22–48.

- охорона біорізноманіття;
- ядерна та радіаційна безпека⁴³⁴.

Об'єктом міжнародного співробітництва у сфері екології є не навколишнє природне середовище, що перебуває під національною юрисдикцією, а міжнародно-правовий природний простір, що оточує природне середовище Землі в цілому, глобальна екологічна рівновага.

Міжнародна правова охорона навколишнього природного середовища ґрунтується на певних принципах, вироблених спільними зусиллями держав, міжнародних організацій і конференцій. Вони сформульовані в окремих рішеннях міжнародних організацій, документах конференцій, а також обов'язково викладені в національному законодавстві. В узагальненому вигляді до цих принципів належать: пріоритетність екологічних прав людини; суверенні права держави на природні ресурси в межах її території; вільний обмін міжнародною екологічною інформацією; взаємодопомога держав при надзвичайних обставинах (екологічних катастрофах тощо); неприпустимість екологічного благополуччя однієї держави внаслідок заподіяння екологічної шкоди іншій та ін.⁴³⁵

Співробітництво в галузі охорони довкілля здійснюється на міждержавному рівні або на рівні міністерств, відомств.

Україна підписала спеціальні угоди (меморандуми) про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища між Урядом України та урядами ряду держав: Республіки Білорусь⁴³⁶, Республіки Грузія⁴³⁷, Сполучених Штатів Америки⁴³⁸, Ро-

⁴³⁴ Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля. – 2-ге вид., доп. – Львів: Норма, 2002. – С. 416.

⁴³⁵ *Бойчук Ю. Д.* Основи екології та екологічного права: навчальний посібник для ВНЗ. – Суми, 2004. – 352 с.

⁴³⁶ Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 16.12.1994 р. // Міжнародне приватне право. Двосторонні міжнародні економічні договори України. Том 2. – Port-Royal, Київ, 2000.

⁴³⁷ Меморандум між Урядом України та Урядом Республіки Грузія про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 13.04.1993 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 24 (01.07.2005). – Ст. 1384.

⁴³⁸ Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 07.05.1992 р.

сійської Федерації⁴³⁹, Федеративної Республіки Німеччина⁴⁴⁰. Діють також угоди, підписані між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік та урядами Японії⁴⁴¹ і Французької Республіки⁴⁴².

В останнє десятиліття підписано низку угод про співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів між Мінприроди України та спорідненими міністерствами Болгарії⁴⁴³ і Монголії⁴⁴⁴. Існують подібні угоди Мінприроди України з іншими закордонними міністерствами – Міністерством нафти і мінеральних ресурсів Сирійської Арабської Республіки⁴⁴⁵, Міністерством навколишнього середовища та водних ресурсів Республіки Болгарія, Міжміністерським комітетом ядерної безпеки Французької Республіки⁴⁴⁶.

⁴³⁹ Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 26.07.1995 р., Збірник «Україна – Росія. 1990–2000 рр.».

⁴⁴⁰ Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 10.06.1993 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 26 (15.07.2005). – Ст. 1519.

⁴⁴¹ Угода про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік та Урядом Японії від 18.04.1991 р. // Сборник международных договоров СССР и Российской Федерации. Вып. XLVII. – М., 1994. – С. 183–184.

⁴⁴² Угода між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік та Урядом Французької Республіки про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 24.03.1975 р. // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. XXXI. – М., 1977. – С. 339–341.

⁴⁴³ Угода між Міністерством екології та природних ресурсів України та Міністерством навколишнього середовища та водних ресурсів Республіки Болгарія про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів від 30.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 4 (13.02.2004) (частина 2). – Ст. 223.

⁴⁴⁴ Угода між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Міністерством природи і навколишнього середовища Монголії про співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища від 08.12.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 51 (06.01.2005). – Ст. 3427.

⁴⁴⁵ Протокол про науково-технічне співробітництво в галузі геології і мінеральних ресурсів між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України і Міністерством нафти і мінеральних ресурсів Сирійської Арабської Республіки від 01.07.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 39 (14.10.2005). – Ст. 2526.

⁴⁴⁶ Угода між Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України та Міжміністерським комітетом ядерної безпеки Французької Республіки про співробітництво в галузі ядерної безпеки від 03.09.1998 р.

Постановою КМ України затверджено Порядок участі центральних органів виконавчої влади в діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна⁴⁴⁷. Тому центральні органи виконавчої влади, включені до переліку центральних органів виконавчої влади, відповідальних за виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних організаціях, беруть участь у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна згідно з укладеними міжнародними договорами, та стежать за виконанням зобов'язань, що випливають із членства України в цих організаціях (додаток 7).

Крім міжнародних договорів, рішень міжнародних організацій, декларацій та хартій, у міжнародному праві охорони навколишнього природного середовища застосовуються також судові рішення (прецеденти). Рішення судів (міжнародних чи національних) визнаються допоміжними джерелами міжнародного права. Зокрема, Міжнародний Суд ООН є органом, який розвиває джерела міжнародного права. Його рішення є обов'язковими тільки для сторін спору і не є обов'язковими для інших. І хоча Міжнародний Суд ООН не повинен вирішувати справу, спираючись на попереднє рішення, все ж попередні рішення враховуються при вирішенні аналогічної справи⁴⁴⁸.

Таким чином, можна відслідкувати і ті міжнародні нормативно-правові акти, стороною яких є Україна.

§ 2. Обов'язок іноземних юридичних осіб і громадян та осіб без громадянства щодо додержання законодавства України про охорону навколишнього природного середовища

Іноземні юридичні особи і громадяни та особи без громадянства зобов'язані на території України додержуватися вимог ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», інших

⁴⁴⁷ Постанова КМ України «Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна» № 1371 від 13.09.2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 38 (04.10.2002). – Ст. 1776.

⁴⁴⁸ Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища : підручник ; за заг. ред. проф. С.М. Кравченко. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2002. – С. 54–66.

законодавчих актів у галузі охорони навколишнього природного середовища та несуть відповідальність за їхнє порушення відповідно до законодавства України.

КУ у ст. 26 визначає, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими ж правами і свободами, а також несуть такі ж обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими КУ, законами чи міжнародними договорами України.

Прикладом такого винятку може бути норма ЗК України, яка визначає, що землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватися у власність іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам.

Таким чином, для всіх категорій іноземців, що перебувають на території України (іноземних громадян, осіб без громадянства, іммігрантів, біженців тощо), незалежно від строку та мети їхнього перебування, встановлено національний режим, який передбачає можливість притягнення зазначених осіб до юридичної відповідальності на загальних підставах (див. ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»⁴⁴⁹, «Про біженців»⁴⁵⁰, «Про імміграцію»⁴⁵¹). Певні особливості має лише притягнення іноземців до цивільної відповідальності у справах про відшкодування шкоди, завданої навколишньому середовищу, оскільки ст. 77 ЗУ «Про міжнародне приватне право»⁴⁵² передбачає альтернативну підсудність щодо цієї категорії справ – вони можуть розглядатися як судами України, так і іноземними судовими органами. З багатьма державами Україна уклала угоди про правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах, де вирішуються питання підсудності справ про відшкодування шкоди.

⁴⁴⁹ Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» № 3929-ХІІ від 04.02.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 23 (07.06.1994). – Ст. 161.

⁴⁵⁰ Закон України «Про біженців» № 2557-ІІІ від 21.06.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47 (23.11.2001). – Ст. 250.

⁴⁵¹ Закон України «Про імміграцію» № 2491-ІІІ від 07.06.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 41 (12.10.2001). – Ст. 197.

⁴⁵² Закон України «Про міжнародне приватне право» № 2709-ІV від 23.06.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32 (12.08.2005). – Ст. 422.

Особливий статус в Україні, як і в інших державах світу, мають іноземні громадяни, що виконують дипломатичні та консульські функції. Відповідно до ст. 31 Віденської конвенції про дипломатичні зносини⁴⁵³ та ст. 43 Віденської конвенції про консульські зносини⁴⁵⁴, дипломатичні агенти користуються імунітетом від кримінальної, цивільної та адміністративної юрисдикції країни перебування. Притягнути дипломатичних та консульських співробітників до юридичної відповідальності можна лише у випадку, коли держава, що акредитує своїх представників в Україні, прямо визначить відмову від імунітету в письмовій формі.

Відповідно до ст. 29 ЗУ «Про міжнародне приватне право», для всіх іноземних юридичних осіб в Україні встановлено національний режим, який означає, що вони мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж юридичні особи України. Для іноземних юридичних осіб, що займаються господарською діяльністю, на підставі міжнародних угод чи внутрішнього законодавства (ст. 7 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»⁴⁵⁵, ст. 7 ЗУ «Про режим іноземного інвестування»⁴⁵⁶, численні регіональні та двосторонні угоди про економічне співробітництво) може бути також встановлений режим найбільшого сприяння чи спеціальний режим, але вони не впливають на обов'язки зазначених осіб щодо дотримання вимог екологічного законодавства.

Вище зазначений закон у ст. 20 передбачає компетенцію спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Але його повноваження, визначені у пункті ж) частини першої цієї статті, не застосовуються до суб'єктів підприємницької діяльності (інвесторів), які здійсню-

⁴⁵³ Віденська конвенція про дипломатичні зносини № 1138 від 18.04.1961 р. (Україна приєдналася у складі СРСР і ратифікувала з застерегами), ратифікована Указом Президії ВР СРСР 11.02.1964 р.

⁴⁵⁴ Віденська конвенція про консульські зносини від 24.04.1963 р. // Сборник международных договоров СССР. Вып. XLV. – М. : Международные отношения, 1991.

⁴⁵⁵ Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-ХІІ від 16.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29 (16.07.1991). – Ст. 377.

⁴⁵⁶ Закон України «Про режим іноземного інвестування» № 93/96-ВР від 19.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19 (07.05.1996). – Ст. 80.

ють свою діяльність на умовах угод про розподіл продукції. Цей виняток також відображений в ЗУ «Про угоди про розподіл продукції»⁴⁵⁷, спрямований на створення сприятливих умов для інвестування пошуку, розвідки та видобування корисних копалин у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони на засадах, визначених угодами про розподіл продукції.

Чинне цивільне та господарське законодавство не оперує поняттям «іноземна юридична особа». Відповідно до ст. 80 ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована в установленому законом порядку. Вона наділяється цивільною правосдатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. Стаття 117 ГК України розкриває поняття іноземного підприємства. Воно є унітарним або корпоративним підприємством, створеним за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, або діючим підприємством, придбаним повністю у власність цих осіб. Ці підприємства не можуть створюватися в галузях, визначених законом такими, що мають стратегічне значення для безпеки держави. Діяльність філій, представництв та інших відокремлених підрозділів підприємств, утворених за законодавством інших держав, здійснюється на території України відповідно до законодавства України. Умови і порядок створення, вимоги до організації та діяльності іноземних підприємств визначаються ГК України, ЗУ «Про режим іноземного інвестування»⁴⁵⁸, іншими законами.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття, мета і принципи міжнародного екологічного права.
2. Проблеми формування міжнародного екологічного права.

⁴⁵⁷ Закон України «Про угоди про розподіл продукції» № 1039-XIV від 14.09.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44 (05.11.1999). – Ст. 391.

⁴⁵⁸ Закон України «Про режим іноземного інвестування» № 93/96-ВР від 19.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19 (07.05.1996). – Ст. 80.

3. Основні принципи міжнародної взаємодії в галузі охорони довкілля.
4. Держава як суб'єкт міжнародного екологічного права.
5. Найважливіші джерела міжнародного екологічного права.
6. Назвіть міжнародні природоохоронні організації.
7. Міжнародна еколого-правова відповідальність.
8. Яке значення для охорони навколишнього природного середовища України мають міжнародні рекомендаційні акти?
9. У чому сутність міжнародної екологічної безпеки?

Теми рефератів

1. Міжнародні проблеми правової охорони довкілля.
2. Екологічне право Європейської Спільноти.
3. Суб'єкти міжнародного екологічного права.
4. Об'єкти міжнародного екологічного права.
5. Загальновизнані принципи міжнародного права і міжнародних угод у галузі охорони довкілля.
6. Акти міжнародного права щодо охорони довкілля.
7. Міжнародні організації та правове значення їхніх нормативних актів щодо охорони довкілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов : учеб. пособ. ; под ред. А.А. Погребного, И.И. Каракаша. – Х., 2000.
2. Академічний курс «Екологічне право України» : підручник ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Вид-во «Юрид. думка», 2008. – 720 с.
3. *Андрейцев В.І.* Екологічне і земельне право України: Практикум для студ. юрид. вузів і фак. / В.І. Андрейцев. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 271 с.
4. *Андрейцев В.І.* Екологічне право: Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів / В.І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 208.
5. *Балюк Г.І.* Досвід правового регулювання відносин щодо охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічних прав громадян на рівні Європейського Союзу та його значення для адаптації законодавства України / Г.І. Балюк // Міністерство юстиції України; Бюлетень Міністерства юстиції України. – К., 2007. – № 5. – С. 77–98.
6. *Балюк Г.І.* Екологічне право України: Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини) : навч. посібник / Г.І. Балюк. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 192 с.
7. *Балюк Г.І.* Міжнародно-правові засади співробітництва України у сфері нерозповсюдження ядерної зброї / Г.І. Балюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2001. – Вип. 41. – С. 23–27.
8. *Бевзенко Б.М.* Природно-заповідний фонд України як об'єкт державного управління / Б.М. Бевзенко // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2003. – Вип. 19. – С. 276–281.
9. *Бобкова А.Г.* Правове забезпечення рекреаційної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. ... 12.00.04; 12.00.06. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001. – 19 с.
10. *Бобкова А.Г.* Рекреационное право : учеб. пособие / А.Г. Бобкова. – Донецк : ДонНУ, 2000. – 249 с.
11. *Боголюбов С.А.* Экологическое право : учебник для вузов. – М. : НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА), 2000. – 448 с.
12. *Бондар Л.О.* Екологічне право України : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Х. : Вид-во «Бурун книга», 2008. – 368 с.
13. *Борейко В.П.* Прорыв в экологическую этику / В.П. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2003.
14. *Бринчук М.М.* Экологическое право (Право окружающей среды) / М.М. Бринчук. – М. : Юрист, 2003. – 670 с.

15. Вакула М.А. Новый Водный кодекс: проблемы и пробелы / М.А. Вакула // Экологическое право. – 2006. – № 4. – С. 24–25.

16. Вовк Ю.А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть / Ю.А. Вовк. – Х. : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1986. – 160 с.

17. Воронцова А.А. Экологические права граждан в международных документах о правах человека и гражданина / А.А. Воронцова // Экологическое право. – 2005. – № 1. – С. 96–99.

18. Габитов Р.Х. Воздухоохранное право: ключевые понятия / Р.Х. Габитов // Экологическое право. – 2004. – № 5. – С. 9–11.

19. Гетьман А.П. Вступ до теорії еколого-процесуального права України : навч. посібник / А.П. Гетьман. – Х. : Основа, 1998. – 208 с.

20. Гетьман А.П. Проблеми кодифікації законодавства про рослинний світ: деякі міркування (коментар до Закону України «Про рослинний світ») / А.П. Гетьман // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 3. – С. 103–109.

21. Гордеев В. Правові питання використання малих річок / В. Гордеев // Право України. – 1994. – № 1–2. – С. 31–33.

22. Григор'єва Т.В. Правові засади використання, охорони та відтворення водних живих ресурсів : монографія / Т.В. Григор'єва. – Х. : Право, 2011. – 176 с.

23. Гусев Р.К. Особенности ответственности за нарушение законодательства об охране лесов / Р.К. Гусев // Научно-технический прогресс и правовая охрана природы. – М., 1978. – С. 83–96.

24. Дмитренко І.А. Екологічне право України : підручник / І.А. Дмитренко ; Мін-во внутрішніх справ України. – К. : Юрінком, 2001. – 352 с.

25. Дубовик О.Л. Экологическое право : учеб. / О.Л. Дубовик. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2006. – 688 с.

26. Дубовик О.Л. Экологическое право : учебник / О.Л. Дубовик, Л. Кремер, Г. Люббе-Вольф ; отв. ред. О.Л. Дубовик. – М. : Изд-во «Эксмо», 2005. – 768 с.

27. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / Г.І. Балюк, М.В. Краснова, Ю.С. Шемшученко та ін. ; за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – 856 с.

28. Екологічне право України в запитаннях та відповідях : навчальний посібник / Гетьман А.П., Шульга М.В., Анісімова Г.В., Соколова А.К. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 480 с.

29. Екологічне право України. Загальна частина : навч. посіб. ; за заг. ред. О. М. Шуміла. – Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 292 с.

30. Екологічне право України : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В.К. Попов, А.П. Гетьман, С.В. Разметаєв та ін. ; за ред. В.К. Попова, А.П. Гетьмана. – Х. : Право, 2007. – 485 с.

31. Екологічне право: Особлива частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. : Повний акад. курс / В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, М.В. Краснова та ін. ; за ред. акад. АПРн В.І. Андрейцева. – К. : Істина, 2001. – 544 с.

32. *Ерофеев Б.В.* Экологическое право России : учебник. – 8-е изд., испр. и доп. / Б.В. Ерофеев. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – 711 с.

33. *Казанцев Н.Д.* Из истории советского земельного и природоохранительного права / Н.Д. Казанцев // Экологическое право. – 2006. – № 2. – С. 2–6.

34. *Калиниченко Т.Г.* Договоры в водных отношениях / Т.Г. Калиниченко // Экологическое право. – 2006. – № 1. – С. 16–20.

35. *Кірін Р.С.* Поняття надр: еколого-правові аспекти / Р.С. Кірін // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2001. – Вип. 44. – С. 47–54.

36. *Клемин А.В.* Европейское право и Германия: баланс национального и наднационального. Европейское Сообщество, Германия, право: национальный консерватизм, коалиции и единство / А.В. Клемин. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 2004. – 588 с.

37. *Кобецька Н.Р.* Екологічне право України : навч. посібник / Н.Р. Кобецька. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.

38. *Коваленко Т.О.* Розвиток законодавства України про біобезпеку / Т.О. Коваленко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 10 (36). – С. 43–55.

39. *Ковтун О.М.* Правові аспекти охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / О.М. Ковтун. – К., 2008. – 16 с.

40. *Колбасов О.С.* Теоретические основы права пользования водами в СССР / О.С. Колбасов. – М., 1972. – 227 с.

41. *Колодкин А.Л.* Мировой океан. Международно-правовой режим. Основные проблемы / А.Л. Колодкин, В.Н. Гуцуляк, Ю.В. Боброва. – М. : Статут, 2007. – 637 с.

42. *Коморний О.* Правова природа угод про розподіл продукції / О. Коморний // Право України. – 2002. – № 4. – С. 43–46.

43. *Копылов М.Н.* К вопросу об эффективности норм «мягкого» международного экологического права / М.Н. Копылов // Экологическое право. – 2006. – № 6. – С. 30–33.

44. *Костицький В.В.* Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В.В. Костицький. – К. : Український інформаційно-правовий центр, 2001. – 390 с.

45. *Костицький В.В.* Лісове право України : навч. посіб. / В.В. Костицький ; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. – К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 1999. – 164 с.

46. *Кравченко С.* Східна Європа: застосування екологічного права громадянами / С. Кравченко // Вісник екологічної адвокатури. – 2003. – № 23. – С. 5–13.

47. *Кравченко С.М.* Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища : підручник / С. М. Кравченко, А.О. Андрусевич, Е.Дж. Бонайн ; за заг. ред. проф. С.М. Кравченко. – Львів : ЛНУ, 2002. – 336 с.

48. *Крассов О.И.* Экологическое право : учебник / О.И. Крассов. – М. : Дело, 2001. – 768 с.

49. *Кремер Л.* Экологическое право Европейского Союза / Л. Кремер, Г. Винтер. – М. : Издательский Дом «Городец», 2007. – 144 с.

50. *Круглов В.В.* Законодательство Европейского Сообщества в сфере охраны окружающей среды в промышленности / В.В. Круглов // Экологическое право. – 2005. – № 2. – С. 42–46.

51. *Кузнецова Н.В.* Экологическое право : учебное пособие / Н.В. Кузнецова. – М. : Юриспруденция, 2000. – 168 с.

52. *Мікієвич М.М.* Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник / М.М. Мікієвич, Н.І. Андрусевич, Т.О. Будякова. – Львів : Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, Благодійний фонд «ЕКОПРАВО-ЛЬВІВ», 2004. – 256 с.

53. Науково-практичний коментар Водного кодексу України ; за заг. ред. Н.Р. Кобецької. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 360 с.

54. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону атмосферного повітря» ; за ред. Г.І. Балюк ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 328 с.

55. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятого 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ зі змінами і доповненнями, станом на 09.02.2006 / за заг. ред. О.М. Шуміла. – Х. : Фактор, 2006. – 592 с.

56. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / авт. кол.: Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, Т.Г. Ковальчук та ін. ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 368 с.

57. *Олійник О.* Правове регулювання охорони надр за законодавством України (окремі аспекти) : монографія / О. Олійник ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Хмельниц., 2011. – 140 с.

58. *Петров В. В.* Экологическое право России : учебник для вузов / В.В. Петров. – М. : Изд-во БЕК, 1995. – 557 с.

59. *Попов В.* Правові проблеми використання і охорони рослинного світу / В. Попов, А. Гетьман // Право України. – 2000. – № 1. – С. 51–53.

60. Природноресурсове право України : навч. посіб. / Е.А. Бавбекова, Л.О. Бондарь, Н.С. Гавриш та ін. ; за ред. І.І. Каракаша. – К. : Істина, 2005. – 376 с.

61. *Рябець К.А.* Екологічне право України : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / К.А. Рябець. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 438 с.

62. *Сасов О.В.* Кримінально-правова охорона лісу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право» / О.В. Сасов. – К., 2002. – 16 с.

63. *Січна Л.* Право користування атмосферним повітрям / Л. Січна // Право України. – 1999. – № 11. – С. 61–64.

64. *Скотаренко Г.* Охорона і раціональне використання водних ресурсів / Г. Скотаренко // Вісник прокуратури. – 2007. – № 6. – С. 25–29.

65. *Сурілова (Плотнікова) О.* Актуальні питання екологічної відповідальності за порушення законодавства про використання і охорону надр / О. Сурілова (Плотнікова) // Право України. – 2001. – № 5. – С. 81–84.

66. *Тихий П.В.* Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право, аграрне право, екологічне право, природоресурсне право» / П.В. Тихий. – Х., 2000. – 20 с.

67. Чисті моря – здорова Європа : постатейні матеріали та коментар до «Конвенції про захист Чорного моря від забруднення». Ч. 1. – Х. : Харківська міська громадська організація «ЕкоПраво-Харків», 1999. – 140 с. 68.

68. Чисті моря – здорова Європа : постатейні матеріали та коментар до «Конвенции по защите морской среды района Балтийского моря». Ч. 2. – Х. : Харківська міська громадська організація «ЕкоПраво-Харків», 2000. – 132 с.

69. *Шершун С.М.* Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06

«Земельне право, аграрне право, екологічне право, природоресурсне право» / С.М. Шершун. – К., 2005. – 17 с.

70. *Шершун С.* Поняття лісу та інших основних категорій лісового законодавства / С. Шершун // *Право України.* – 2004. – № 7. – С. 65–69.

71. *Шершун С.* Право власності на ліс / С. Шершун // *Право України.* – 2004. – № 12. – С. 75–79.

72. *Шуміло О.М.* Правове регулювання охорони атмосферного повітря, земель (грунту) та вод від забруднення важкими металами / О.М. Шуміло // *Актуальні питання реформування правової системи України: V Міжнар. наук.-практ. конф., 30–31 травня, 2008 р. : зб. наук. ст. / уклад. Т.Д. Климчук.* – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. – С. 417–421.

73. *Шуміло О.М.* Правові засоби залучення заінтересованих осіб (інституцій) до інтегрованого управління водними ресурсами (на прикладі АРК) [Електронний ресурс] / О.М. Шуміло // *Форум права.* – 2010. – № 1. – С. 428–433. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10somnpra.pdf>

74. *Шумило А.М.* Проблемы ответственности за нарушение водного законодательства: дис. ... канд. юрид. наук / А.М. Шумило. – Харьков, 1993.

75. *Шуміло О.М.* Проблеми відповідальності за порушення водного законодавства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.М. Шуміло. – Харків, 1993.

76. *Экологическое право : учебник для вузов / Боголюбов С.А., Горохов Д.Б., Гумерова А.Р. и др. ; под ред. С.А. Боголюбова.* – М. : Высшее образование, 2007. – 485 с.

77. *Экологическое право : Курс лекций и практикум / Ю.Е. Винокуров, С.Л. Байдаков, А.Ю. Винокуров и др. ; под ред. проф. Ю. Е. Винокурова.* – М. : Изд-во «Экзамен», 2007. – 543 с.

78. *Экологическое право Украины : учеб. пособие / А.В. Анисимова, А.П. Гетьман, В.И. Гордеев и др. ; отв. ред. А.П. Гетьман, М.В. Шульга.* – Х. : ООО «Одиссей», 2007. – 464 с.

79. *Яковлев В.Н.* Экологическое право / В.Н. Яковлев. – Кишинев : Штиинца, 1988. – 344 с.

80. *Stookes P.* A Practical Approach to Environmental Law / P. Stookes. – New York, Oxford University Press Inc., 2005.

81. *Wolf S.* Wolf and Stanley on environmental law. 4th ed. Cavendish / Wolf S., Stanley N. – London, 2003.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ВОДНИЙ ОБ'ЄКТ ЯК ЕКОСИСТЕМА ТА ЙОГО ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

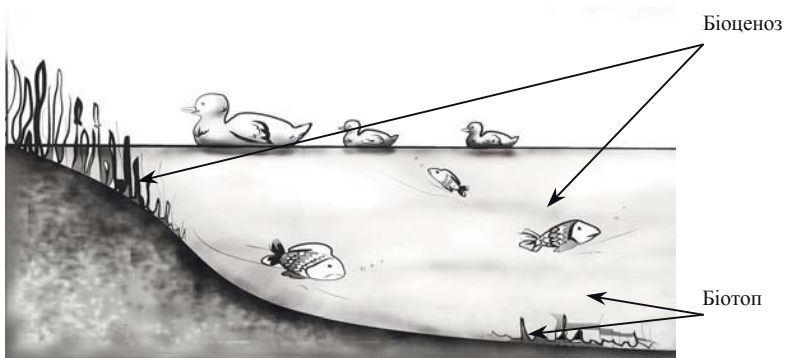

Рис. Д.1.1. Поверхневий водний об'єкт як приклад екосистеми

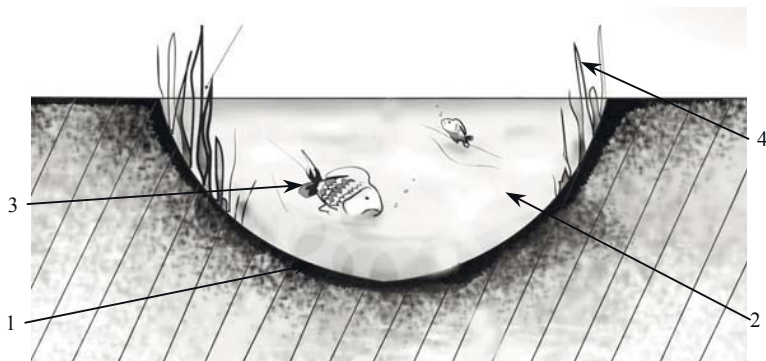

Рис. Д.1.2. Складові водного об'єкта відповідно до чинного природоохоронного законодавства:

1 – правовий режим земель водного фонду регулюється ЗК України; 2 – правова охорона та використання вод регулюється ВК України; 3 – правова охорона та використання тваринного світу регулюється ЗУ «Про тваринний світ»; 4 – правова охорона та використання рослинного світу регулюється ЗУ «Про рослинний світ»

Додаток 2

**ФОРМА ТИПОВОГО ДОГОВОРУ ОРЕНДИ
ПОВЕРХНЕВОГО ВОДНОГО ОБ'ЄКТА (ЙОГО ЧАСТИНИ)
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ**

УТВЕРЖДЕНО
Постановление Верховной Рады
Автономной Республики Крым
18.05.2011 № 388-6/11

**ТИПОВОЙ ДОГОВОР
аренды поверхностного водного объекта (его части)
местного значения в Автономной Республике Крым**

Верховная Рада Автономной Республики Крым в лице _____

(должность, фамилия, имя, отчество)

который действует на основании п. 5 ч. 3 ст. 29 Конституции Автономной Республики Крым (далее – Арендодатель), с одной стороны, и _____

юридическое (физическое) лицо

в лице _____

(должность, фамилия, имя, отчество)

который действует на основании _____
(устав, положение, другой правоустанавливающий документ)

_____ (далее – Арендатор), с другой стороны, руководствуясь ст. 51 Водного кодекса Украины, заключили настоящий Договор о нижеследующем:

1. Предмет Договора

1.1. Арендодатель предоставляет, а Арендатор принимает в пользование на условиях аренды поверхностный водный объект (его часть) местного значения (далее – водный объект) _____

Продовження додатка 2

(название водного объекта, его вид и др.)

который расположен

(название населенного пункта и района)

1.2. В аренду передается водный объект площадью _____ га и объемом _____ тыс. м³ (при проектном уровне).

1.3. Качество воды на момент передачи водного объекта в аренду определяется по запросу Арендатора органами Республиканского комитета Автономной Республики Крым по водохозяйственному строительству и орошаемому земледелию. Акт (другой документ), который устанавливает качество воды на момент передачи водного объекта в аренду, является неотъемлемой частью Договора.

1.4. Гидротехнические сооружения водного объекта, которые передаются в аренду, не являются объектом этого Договора. Условия их использования регулируются Договором аренды гидротехнических сооружений.

2. Условия Договора

2.1. Водный объект передается в аренду в целях _____

(рыборазведения, производства сельскохозяйственной продукции,

оздоровительных, лечебных [необходимое вписать])

2.2. Срок действия Договора:

Договор заключается сроком на _____ лет.

2.3. Арендная плата составляет _____ грн за период _____, вносится в соответствии с действующим законодательством _____

(периодичность, срок внесения)

(наименование банковской организации)

Размер арендной платы может быть изменен по соглашению сторон, а также по требованию одной из сторон в случае изменения цен, тарифов и т. п. и в других случаях, предусмотренных законодательными актами Украины.

Продовження додатка 2

Арендная плата вносится из расчета ежемесячного индекса инфляции.

3. Права и обязанности сторон**3.1. Права и обязанности Арендодателя:**

- осуществлять контроль за использованием и охраной водного объекта, переданного в аренду;
- требовать от Арендатора использования водного объекта в соответствии с целями, определенными в подпункте 2.1 пункта 2 настоящего Договора;
- требовать обеспечения экологической безопасности землепользования и водопользования путем соблюдения водного, земельного и природоохранного законодательства, государственных и местных стандартов, норм и правил, которые касаются использования водных объектов;
- требовать своевременного внесения арендной платы;
- обращаться в необходимых случаях в суд и другие органы за принудительным выполнением Арендатором обязательств.

3.2. Арендатор обязуется:

- рационально использовать водные ресурсы, заботиться об их воспроизводстве и улучшении качества воды, а также обеспечивать ежегодный контроль качества воды;
- пользоваться водными объектами в соответствии с целями и условиями их предоставления;
- установить по согласованию с Арендодателем, органами водного хозяйства, экологии и природных ресурсов и довести до сведения населения условия общего водопользования на водном объекте;
- содержать в надлежащем состоянии прибрежные защитные полосы, полосы отвода, водохозяйственные сооружения и технические устройства, придерживаться требований ограничения хозяйственной деятельности в прибрежных защитных полосах вокруг водоема;
- осуществлять необходимые наблюдения за водным объектом, которые предусмотрены режимами его эксплуатации, установленными Республиканским комитетом Автономной Республики Крым по водохозяйственному строительству и орошаемому земледелию;

Продовження додатка 2

– осуществлять согласованные в установленном порядке технологические, лесомелиоративные, агротехнические, гидротехнические, санитарные и другие мероприятия;

– осуществлять специальное водопользование только при наличии разрешения;

– своевременно оплачивать арендную плату;

– своевременно информировать орган местного самоуправления, Главное управление МЧС Украины в Автономной Республике Крым, органы экологии и природных ресурсов, водного хозяйства и санитарного надзора о возникновении аварий;

– осуществлять неотложные работы по ликвидации последствий аварий и предоставлять необходимые технические средства для ликвидации аварий на объектах других водопользователей в порядке, установленном законодательством;

– исполнять мероприятия, предусмотренные планом природоохранных мероприятий и мероприятий, направленных на поддержание безопасной эксплуатации водного объекта и улучшение технического состояния гидротехнических сооружений, выданным Республиканским комитетом Автономной Республики Крым по водохозяйственному строительству и орошаемому земледелию.

4. Условия возврата водных объектов

4.1. В случае прекращения действия настоящего Договора или его расторжения Арендатор обязан возвратить Арендодателю водный объект в состоянии, не худшем по сравнению с тем, в каком Арендатор получил его в аренду. Состояние водного объекта, который возвращается Арендатором, подтверждают органы, осуществляющие управление в отрасли использования и охраны вод и воспроизводства водных ресурсов.

4.2. В случае ухудшения состояния водного объекта Арендатор в установленном порядке возмещает убытки в полном объеме.

5. Прочие условия

5.1. В случае маловодья, угрозы возникновения эпидемий, а также в других предусмотренных законодательством случаях могут быть ограничены права водопользователей либо изменены условия водопользования

Продовження додатка 2

в целях обеспечения охраны здоровья людей и в иных государственных интересах.

5.2. Вопросы пользования водами для нужд рыбного хозяйства регулируются Законами Украины «О рыбе, других водных живых ресурсах и пищевой продукции из них», «О животном мире», иными нормативно-правовыми актами.

6. Особые условия

7. Прекращение и расторжение Договора

7.1. Действие Договора прекращается путем его расторжения:

- при взаимном согласии сторон;
- по решению суда по требованию одной из сторон вследствие неисполнения другой стороной договорных обязательств, а также в других случаях, предусмотренных законодательством.

7.2. Условиями расторжения Договора в одностороннем порядке являются:

8. Ответственность сторон

За невыполнение или ненадлежащее выполнение своих обязательств по настоящему Договору стороны несут ответственность согласно действующему законодательству.

9. Юридические адреса сторон

Арендодатель:

Арендатор:

Додаток 3

**ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ ДОЗВІЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ
У СФЕРІ ВОДОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІДПОВІДНО
ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ДОЗВІЛЬНУ СИСТЕМУ
У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

№ з/п	Назва документа дозвільного характеру	Законодавчий акт України
1	Дозвіл на будівельні, днопоглиблювальні роботи, видобування піску і гравію, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду	ВК України
2	Дозвіл на проведення спеціальних робіт із спорудження експлуатаційних свердловин на воду	ВК України
3	Дозвіл на розроблення та затвердження нормативів скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти	ВК України
4	Дозвіл на спеціальне водокористування у разі використання води водних об'єктів загальнодержавного значення	ВК України
5	Дозвіл на спеціальне водокористування у разі використання води водних об'єктів місцевого значення	ВК України
6	Погодження розміщення підприємств та інших об'єктів, діяльність яких пов'язана з використанням водних ресурсів і може негативно впливати на їх стан	ВК України
7	Погодження дозволів на право виконання проектних та будівельних робіт, пов'язаних з видобуванням підземних вод	ВК України
8	Погодження дозволу на спеціальне водокористування	ВК України
9	Погодження проведення гідромеліоративних робіт у місцях, де перебувають водоплавні птахи, хутрові звірі, та промислового вилову риби в місцях, де розводяться бобри і хошулі	ВК України
10	Погодження розміщення підприємств, будівель, споруд та інших об'єктів, діяльність яких пов'язана з використанням водних об'єктів місцевого значення і може завдати їм шкоди	ВК України

Додаток 4

ЗРАЗОК ДОЗВОЛУ НА СПЕЦІАЛЬНЕ ВОДОКОРИСТУВАННЯ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА
В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

**ДОЗВІЛ
НА СПЕЦІАЛЬНЕ ВОДОКОРИСТУВАННЯ**

Укр № _____ А/Чрн

Начальник Держуправління

(підпис)

(ПБ)

« ____ » _____ 200__ р.

М.П.

Термін дії дозволу продовжений до:

« ____ » _____ 200__ р.

(підпис)

М.П.

Термін дії дозволу продовжений до:

« ____ » _____ 200__ р.

(підпис)

М.П.

(назва підприємства, об'єкта)

1. Виданий « ____ » _____ 200__ р.
на термін до « ____ » _____ 200__ р.

Укр. № _____ А/Чрн.

Продовження додатка 4

Термін дії дозволу продовжений до « ___ » _____ 200__ р.

2. Матеріали, що подані на розгляд: _____

3. Реквізити водокористувача:

а) підприємство, організація, господарство: _____

б) головне управління, об'єднання: _____

в) міністерство, відомство: _____

г) поштова адреса та телефон водокористувача або проектної організації, що клопоче про видачу дозволу на спеціальне водокористування: _____

4. Назва і код водного об'єкта та водогосподарської ділянки (джерела водопостачання та приймача стічних вод): _____

5. Характеристика водокористування:

а) мета водокористування (водопостачання та його вид, скид стічних вод, зрошення, гідроенергетика та інше): _____

б) основні показники діяльності об'єкта-водокористувача (виробнича потужність, площа зрошення, чисельність та інше): _____

в) назва і місцезнаходження водозабірних, підпірних споруд і випусків стічних вод (для підземних джерел вказується глибина і продуктивність свердловин): _____

г) способи очищення стічних вод, склад і продуктивність очисних споруд ($\text{м}^3/\text{добу}$; $\text{м}^3/\text{рік}$): _____

д) наявність і характеристика обладнання для обліку використання вод і їхнього лабораторного аналізу: _____

6. Водокористування дозволяється при дотриманні таких умов:

а) забір води із _____ локальних діючих свердловин для власних господарських і виробничих потреб та передачі вторинним водокористувачам в загальному об'ємі: _____ $\text{м}^3/\text{добу}$, _____ тис. $\text{м}^3/\text{рік}$,

– з підземних джерел _____ $\text{м}^3/\text{добу}$, _____ тис. $\text{м}^3/\text{рік}$, з них:

Продовження додатка 4

– на власні потреби _____ м³/добу, _____ тис. м³/рік, у тому числі:

– на госпитні потреби _____ м³/добу, _____ тис. м³/рік

– з підземних джерел _____ м³/добу, _____ тис. м³/рік,

– на виробничі потреби _____ м³/добу, _____ тис. м³/рік

– з підземних джерел _____ м³/добу, _____ тис. м³/рік

б) об'єми і категорії води, отриманої від інших підприємств, не більше: _____ м³/добу, _____ тис. м³/рік

в) сезонне водоспоживання і водовідведення: _____

г) можливе обмеження водоспоживання у маловодні роки: _____

д) використання води в системі оборотного (повторного) водокористування: _____ м³/добу, _____ тис. м³/рік

е) об'єми та категорії води, яка передається іншим підприємствам та організаціям, відводиться на ЗПЗ, накопичувачі та інше: _____

_____ м³/добу, _____ тис. м³/рік

є) кількість стічних вод, що скидаються у водний об'єкт, по кожному випуску окремо, не більше: _____

ж) якісна характеристика стічних вод на випусках (мг/л): _____

з) гранично допустимий скид (ГДС) речовин із стічними водами у водні об'єкти (г/годину, т/рік): _____

и) вимоги до витратовимірювальної апаратури: _____

і) режим експлуатації водосховищ: _____

ї) умови сплаву лісу і сплаву деревини в пучках і кошелях без суднової тяги: _____

й) інші умови: _____

Продовження додатка 4

Після закінчення терміну дії дозволу на спецводокористування використання водних ресурсів кваліфікується як самовільне, заборона вода буде вважатися понадлімітною. Зазначене є порушенням ст. 44 (п. 9), 49 Водного кодексу України та тягне за собою відповідальність відповідно до ст. 110 Водного кодексу України. Керівник підприємства або інші уповноважені посадові особи за самовільне спецводокористування можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності, що передбачається ст. 48 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Цей дозвіл є єдиним документом, на основі якого здійснюється спецводокористування.

Для продовження терміну дії дозволу на спецводокористування за місяць до його закінчення необхідно звернутись до Держуправління охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській області за адресою: м. Чернігів, вул. Малясова, 12.

Дозвіл складено в 2-х примірниках.

Спеціаліст відділу регулювання нормування та лімітування природних ресурсів

_____ (підпис)

_____ (прізвище)

Термін дії дозволу: _____

ПОГОДЖЕНО:

1. З органами державного санітарного нагляду на строк:

«__» _____ 20__ р. № _____

_____ (організація, посадова особа)

2. З органами рибоохорони на строк:

«__» _____ 20__ р. № _____

_____ (організація, посадова особа)

Продовження додатка 4

3. З органами геології на строк:

«__» _____ 20__ р. № _____

(організація, посадова особа)

4. З органами державного гірничого нагляду на строк:

«__» _____ 20__ р. № _____

(організація, посадова особа)

5. З органами ветеринарної служби на строк:

«__» _____ 20__ р. № _____

(організація, посадова особа)

6. З первинними водокористувачами (при видачі дозволу на використання водних об'єктів, наданих в особисте користування) на строк

«__» _____ 20__ р. № _____

(організація, посадова особа)

7. З власниками водопровідно-каналізаційних мереж на строк (при підключенні до вказаних мереж)

«__» _____ 20__ р. № _____

(організація, посадова особа)

8. З органами по регулюванню використання та охорони вод (при видачі дозволу виконкомаами місцевих Рад народних депутатів)

«__» _____ 20__ р. № _____

(організація, посадова особа)

Додаток 5

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ НАДР

Державний орган	Компетенція відповідного органу
1	2
Органи управління загальної компетенції у галузі охорони та використання надр¹	
ВР України	<ul style="list-style-type: none"> – законодавче регулювання гірничих відносин; – визначення основних напрямів державної політики у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр; – визначення повноважень органів державної виконавчої влади, місцевих Рад народних депутатів щодо використання та охорони надр; – затвердження переліку ділянок надр, що становлять особливу наукову, культурну або природно-заповідну цінність і не можуть надаватися у користування на умовах угод про розподіл продукції; – встановлення плати за користування надрами та рентної плати за нафту, природний газ і газовий конденсат; – вирішення інших питань у галузі регулювання гірничих відносин
Президент України	<ul style="list-style-type: none"> – нормативне регулювання гірничих відносин шляхом прийняття Указів Президента України; – створення, реорганізація та ліквідація міністерств та інших органів державної виконавчої влади у галузі управління охороною та використанням надр
КМ України	<ul style="list-style-type: none"> – реалізація державної політики у галузі регулювання гірничих відносин; – здійснення державного контролю за геологічним вивченням, використанням та охороною надр, а також за утворенням та використанням техногенних родовищ і переробкою мінеральної сировини;

¹ Органи та служби, до повноважень яких відносяться окремі функції управління надрами, поряд з управлінням іншими сферами та напрямками державного будівництва, економіки та народного господарства.

Продовження додатка 5

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> – визначення порядку діяльності органів державної виконавчої влади в галузі використання і охорони надр, координація їх діяльності; – забезпечення розробки загальнодержавних та регіональних програм у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр; – визначення темпів використання, подальшого розширення та якісного поліпшення мінерально-сировинної бази; – визначення порядку використання надр та їх охорони, розробки і затвердження відповідних стандартів, норм і правил; – встановлення збору за видачу спеціальних дозволів на користування надрами; – створення єдиної системи Державного інформаційного геологічного фонду та визначення порядку розпорядження геологічною інформацією; – організація державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин; – вирішення питань використання надр для складування і захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин; – затвердження переліку ділянок надр (родовищ корисних копалин), що можуть надаватися у користування на умовах, визначених угодами про розподіл продукції; – визначення критеріїв щодо визнання запасів корисних копалин незначними; – укладення угод про розподіл продукції; – створення постійно діючої міжвідомчої комісії як уповноваженого органу щодо вирішення питань з організації укладення та виконання угод про розподіл продукції; – укладення угод про розподіл продукції щодо використання ділянок надр у виключній (морській) економічній зоні, на континентальному шельфі України; – вирішення інших питань у галузі управління і контролю за використанням та охороною надр
Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські Ради	<ul style="list-style-type: none"> – надання надр у користування для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення; – узгодження переліку ділянок надр (родовищ корисних копалин), що можуть надаватися у користування на умовах, визначених угодами про розподіл продукції; – погодження клопотань про надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;

Продовження додатка 5

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> – розподіл між відповідними місцевими бюджетами платежів за користування надрами, визначених КУпН; – розробка, затвердження та реалізація місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання і охорони надр; – оголошення геологічних об'єктів, що становлять наукову або культурну цінність, об'єктами природно-заповідного фонду місцевого значення; – припинення права користування ділянкою надр у випадках і в порядку, передбачених КУпН; – здійснення контролю за використанням та охороною надр; – вирішення інших питань у галузі регулювання гірничих відносин у межах своєї компетенції
Сільські, селищні, міські і районні Ради	<ul style="list-style-type: none"> – погодження клопотань про надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин місцевого значення; – реалізація місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання та охорони надр; – обмеження діяльності підприємств, установ, організацій і громадян у випадках і порядку, передбачених КУпН; – здійснення контролю за використанням та охороною надр; – вирішення інших питань у галузі регулювання гірничих відносин у межах своєї компетенції
Місцеві державні адміністрації	<ul style="list-style-type: none"> – здійснення державного контролю за використанням та охороною надр; – розробка, подання на затвердження відповідної ради та забезпечення виконання регіональних екологічних програм; звітування перед відповідною радою про їх виконання; – внесення до відповідних органів пропозиції щодо державних екологічних програм; – вжиття заходів до відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону довкілля підприємствами, установами, організаціями і громадянами; – внесення пропозиції в установленому законом порядку про зупинення діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності у разі порушення ними законодавства про охорону довкілля та санітарних правил

Продовження додатка 5

1	2
Органи управління спеціальної компетенції²	
Мінприроди України	<ul style="list-style-type: none"> – формування та реалізація державної політики у галузі геологічного вивчення та раціонального використання надр; – здійснення геологічного контролю; – забезпечення нормативно-правового регулювання з питань щодо: розгляду документів, у межах своєї компетенції видачі, зупинення, анулювання, переоформлення, внесення змін, продовження терміну дії, видачі дублікатів та форм спеціальних дозволів на користування надрами та дозволів на введення родовища або окремого покладу нафти та газу в дослідно-промислового, промислового розробку; обліку робіт з геологічного вивчення надр; обліку обсягу погашених і видобутих корисних копалин та їх втрат, обліку нафтових і газових свердловин; порядку формування, обліку, зберігання та користування інформацією державного інформаційного геологічного фонду; змісту, оформлення і порядку подання на розгляд Державної комісії по запасах корисних копалин матеріалів геолого-економічних оцінок родовищ металічних і неметалічних корисних копалин; порядку укладання договорів на виконання геофізичних робіт у свердловинах, що буряться на нафту і газ; правил нормативного забезпечення геологічного вивчення надр; стадії геологорозвідувальних робіт; порядку організації та виконання розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення; ведення Державної еколого-геологічної карти; порядку погодження матеріалів для отримання спеціальних дозволів на користування ділянками надр; грошової винагороди за відкриття нових родовищ корисних копалин, що мають промислове значення; додержання екологічних вимог у виробництві та раціональному використанні вугільних та торф'яних родовищ; – керівництво та координація діяльності центральних та інших органів державної виконавчої влади з питань геологічного вивчення та раціонального використання надр
Держгеонадра України	<ul style="list-style-type: none"> – здійснення державного обліку родовищ, запасів і провів корисних копалин;

² Органи, які створені та діють з метою управління геологічним вивченням і раціональним використанням надр, і для них ця діяльність є основною або однією з основних.

Продовження додатка 5

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> – ведення державного балансу запасів корисних копалин; – ведення державного кадастру родовищ і проявів корисних копалин; – формування державного фонду родовищ корисних копалин та резерву цього фонду; – здійснення державної реєстрації та обліку робіт і досліджень, пов'язаних із геологічним вивченням надр; – ведення єдиної інформаційної системи користування надрами; – ведення банку гідрогеодеформаційної та геофізичної інформації; – видання у встановленому порядку спеціальних дозволів на спеціальне надкористування; – здійснення комплексного геологічного картування територій для детального сейсмічного районування; – здійснення державного контролю за геологічним вивченням надр (державний геологічний контроль) та раціональним і ефективним використанням надр України; – у межах своїх повноважень розгляд справ про адміністративні правопорушення та накладення адміністративних стягнень; проведення перевірок на предмет дотримання законодавства про надра; – здійснює державний контроль за використанням надр; – погодження забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення; – здійснення моніторингу мінерально-сировинної бази, геологічного середовища та підземних вод; – ведення державного обліку підземних вод та водного кадастру; – вирішення спорів з питань користування надрами у порядку, встановленому законодавством
Державна комісія України по запасах корисних копалин (діє при Держгеонадрах)	<ul style="list-style-type: none"> – встановлення кондицій на мінеральну сировину для обчислення запасів корисних копалин у надрах; – прийняття рішень щодо кількості, якості та ступеня вичерпності запасів розвіданих родовищ корисних копалин і стану підготовленості їх до промислового освоєння
Міжвідомча комісія з організації укладення та виконання угод про розподіл продукції ³	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення і координація роботи з підготовки та узгодження проектів угод про розподіл продукції; – організація виконання угод про розподіл продукції; – здійснення контролю за виконанням угод про розподіл продукції

³ Постійно діючий орган КМ України.

Продовження додатка 5

1	2
Державна екологічна інспекція України ⁴	– здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства щодо наявності дозволів, лімітів та квот на спеціальне використання природних ресурсів, дотримання їх умов
Державна екологічна інспекція з охорони довкілля Північно-Західного регіону Чорного моря	– здійснення державного контролю за додержанням вимог екологічної безпеки, у тому числі: у процесі проведення наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт при виконанні бурових, вибухових, днопоглиблювальних, розвідувальних робіт, добуванні корисних копалин
Державна екологічна інспекція Азовського моря	– здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, екологічної та в межах своєї компетенції радіаційної безпеки в процесі використання, вивчення та охорони надр і добування корисних копалин
Органи управління змішаної компетенції	
Держгірпромнагляд України	<p>– реалізація державної політики у сфері промислової безпеки, охорони праці, здійснення державного гірничого нагляду, охорони надр, промислової безпеки у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, а також внесення пропозицій щодо її формування;</p> <p>– організація та здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законів та інших нормативно-правових актів з питань: геологічного вивчення надр, їх використання та охорони, а також використання і переробки мінеральної сировини; безпеки робіт у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення; трубопровідного транспорту, функціонування ринку природного газу та діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки та потенційно небезпечними об'єктами</p>

⁴ Державна екологічна інспекція України може відноситися (як і будь-яка інспекція) до органів управління (контролю) функціональної компетенції, але, враховуючи мету цього посібника, органи функціональної компетенції включено до органів управління спеціальної компетенції.

Продовження додатка 5

1	2
МНС України	– координація діяльності Держгірпромнагляду за завданнями КМ України; – затвердження інструкції з обслуговування аварійно-рятувальними службами масових вибухів на гірничорудних підприємствах; – щодо затвердження: порядку затвердження проектно-технічної документації для проведення вибухових робіт; порядку погодження питань ліквідації та консервації гірничодобувних об'єктів або їх ділянок
МВС України	– розкриття та розслідування злочинів у галузі надрокористування

Додаток 6

**РОЗБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ
В УКРАЇНІ**

Рис. Д.6.1. Структурні елементи екологічної мережі:
1 – природне ядро; 2 – екологічний коридор; 3 – буферна зона; 4 – відновлювальна територія

Додаток 7

**ПЕРЕЛІК ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ,
ІНШИХ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ
ЗА ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЩОДО ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ,
ЩО ВИПЛИВАЮТЬ ІЗ ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ
В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ**

Міжнародні організації та їх органи	Центральні органи виконавчої влади, інші державні органи України
1	2
Організація Об'єднаних Націй (ООН) та її головні органи	
Генеральна Асамблея та її органи, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада з опіки	МЗС
Міжнародний Суд	МЗС, Мін'юст
<i>Органи, фонди, програми ООН та її головних органів</i>	
Всесвітня продовольча програма	МНС, МЗС, Мінагрополітики
Глобальний екологічний фонд	Мінприроди, МЗС
Комітет з питань використання космічного простору в мирних цілях	ДКА, МЗС
Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП)	Мінприроди, МЗС
Програма ООН з населених пунктів – Хабітат	Мінрегіон, МЗС, Мінприроди
Програма розвитку ООН (ПРООН)	Мінекономрозвитку, МЗС, Мінприроди, МОНмолодьспорт, Мінсоцполітики, Держмолодьспорт, Держінвестпроект, Держслужба соцзахворювань
<i>Допоміжні органи Економічної і Соціальної Ради (ЕКОСОП) та органи, пов'язані з ЕКОСОП</i>	
Комісія сталого розвитку	Мінприроди, МЗС, Агентство держмайна, Мінекономрозвитку

Продовження додатка 7

1	2
Форум ООН з лісів	Держлісагентство, Мінагрополітики, МЗС
Група експертів ООН з географічних назв	Мінагрополітики
<i>Європейська економічна комісія (ЄЕК ООН)</i>	
допоміжні органи ЄЕК ООН:	
Комітет з екологічної політики	Мінприроди
Комітет з житлового господарства та землекористування	Мінрегіон, Держземагентство
Комітет із сталої енергетики	Міненерговугілля, Держенергоефективності, НКРЕ
Комітет з лісоматеріалів	Держлісагентство
Спеціалізовані установи ООН та інші автономні міжурядові організації системи ООН	
Міжнародна морська організація (ІМО)	Мінінфраструктури, Укрморрчінспекція, МЗС, Мін'юст
Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)	Міненерговугілля, Держатомрегулювання, СБУ, МЗС, ДАЗВ
Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО)	Національна комісія у справах ЮНЕСКО, МЗС, МОНмолодьспорт, Мінкультури, Держінформнауки
Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО)	Мінекономрозвитку, МЗС, Агентство держмайна, Мінприроди, Держінвестпроект
Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО)	Мінагрополітики, МЗС
Комітет Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН з лісового господарства	Мінагрополітики, Держлісагентство
Спільна комісія ФАО/ВООЗ зі зводу харчових продуктів Кодекс аліментаріус	МОЗ, Держветфітослужба, Держзатнепідслужба, МЗС

Продовження додатка 7

1	2
Міжнародні організації, що не входять до системи ООН	
Асоціація національних картографо-геодезичних та кадастрових служб європейських країн (EuroGeographics)	Мінагрополітики
Всесвітня організація охорони здоров'я тварин (МЕБ)	Держветфітослужба, Мінагрополітики, МЗС
<i>Енергетичне співтовариство</i>	Міненерговугілля, НКРЕ, Держенергоефективності, МЗС, Мін'юст, Мінприроди, Мінекономрозвитку
Рада Міністрів, Постійно діюча група високого рівня	Міненерговугілля
Робоча група з питань охорони навколишнього середовища	Мінприроди
Європейська і середземноморська організація захисту рослин (ЄОЗР)	Мінагрополітики, Держветфітослужба, МЗС
Міжнародна асоціація з контролю за якістю насіння	Мінагрополітики, Держсільгоспінспекція
Міжнародна картографічна організація	Мінагрополітики
Міжнародна організація виноградарства та виноробства	Мінагрополітики, МЗС
Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин	Мінагрополітики, Держветфітослужба, МЗС
Міжнародний транспортний форум (МТФ)	Мінінфраструктури, МЗС
Міністерська конференція із захисту лісів Європи	Держлісагентство, Мінагрополітики
Науковий комітет з антарктичних досліджень (СКАР)	Держінформнауки, МЗС
<i>Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та її основні органи</i>	
Форум ОБСЄ з питань економіки та довкілля, координатор ОБСЄ з питань економіки та довкілля	Мінекономрозвитку, Мінприроди, Міненерговугілля, Мінінфраструктури, МЗС

Продовження додатка 7

1	2
Організація з рибальства у північно-західній частині Атлантичного океану (НАФО)	Держрибагентство, Мінагрополітики, МЗС
Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ)	МЗС, Міноборони, Мінприроди, МВС, МНС, Мінекономрозвитку, Мінфін, СБУ
Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)	МЗС, Мінекономрозвитку, Мінінфраструктури, Держтуризмкурорт, Мінагрополітики, Мінкультури, МОНмолодьспорт, МОЗ, Мінприроди, Міненерговугілля, МНС, Мінфін, МВС, Держмитслужба, Нацдержслужба, Держінформнауки
<i>Рада Європи (РЄ):</i>	МЗС
Секретаріат Договору про Антарктику	Держінформнауки, МЗС, Держрибагентство, Мінагрополітики, Мінприроди
Технічний комітет із стандартизації географічної інформації	Мінагрополітики
Центральноєвропейська ініціатива	МЗС, Мінекономрозвитку, Мінагрополітики, Мінкультури, МОНмолодьспорт, Мінприроди, Міненерговугілля, Мінсоцполітики, Мінінфраструктури, Держтуризмкурорт, Держкомтелерадіо, Нацдержслужба
Конвенційні органи	
Виконавчий орган Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані	Мінприроди
Договір до Енергетичної хартії та пов'язані з ним документи (ДЕХ)	Міненерговугілля, Мінекономрозвитку, Держенергоєфективності, НКРЕ, МЗС
Дунайська комісія	МЗС, Мінінфраструктури
Змішана комісія із застосування Угоди про рибальство у водах Дунаю	Держрибагентство, Мінагрополітики, МЗС

Продовження додатка 7

1	2
Зустріч Сторін Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція)	Мінприроди, Мін'юст, МЗС за участю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
Зустріч Сторін Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (Конвенція Еспоо)	Мінприроди, МЗС, Мінінфраструктури, Міненерговугілля, МНС, Мінекономрозвитку, Агентство держмайна, Мінрегіон, Мін'юст
Комісія із захисту Чорного моря від забруднення Конвенції про захист Чорного моря від забруднення	Мінприроди, МЗС
Конференція Договірних сторін Конвенції про водно-болотні угіддя (Рамсарська конвенція)	- " -
Конференція Сторін Базельської конвенції з контролю за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням	- " -
Конференція Сторін Віденської конвенції про охорону озонового шару	- " -
Конференція Сторін Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття	- " -
Конференція Сторін Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці	- " -
Конференція Сторін Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин	- " -
Конференція Сторін Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення	Мінприроди, МЗС, Держрибагентство, Мінагрополітики

Продовження додатка 7

1	2
Конференція Сторін Конвенції про охорону біологічного різноманіття	Мінприроди, МЗС
Конференція Сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату	Держекоінвестагентство, Мінприроди, МЗС, Мінекономрозвитку
Конференція Сторін Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат	Мінприроди, Мінекономрозвитку, Мінрегіон, Мінінфраструктури, Держтуризмкурорт, МНС, МЗС,
	Агентство держмайна, Держлісагентство, Держводагентство
Конференція Сторін Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі	МОЗ, Мінприроди
Конференція Сторін Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі	Мінприроди, МЗС
Міжнародна комісія із захисту річки Дунай	- " -
Міжнародний орган з морського дна	- " -
Нарада Сторін з виконання Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер	Мінприроди, Держводагентство
Нарада Сторін з розгляду виконання зобов'язань за Конвенцією про безпеку поводження з ядерним паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами	Держатомрегулювання, МНС, Мінерговугілля, ДАЗВ, МЗС
Нарада Сторін з розгляду виконання зобов'язань за Конвенцією про ядерну безпеку	Держатомрегулювання, Мінерговугілля, ДАЗВ, МЗС
Нарада Сторін Монреальського протоколу з речовин, що руйнують озоновий шар	Мінприроди, МЗС

Продовження додатка 7

1	2
Нарада Сторін Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів	- " -
Нарада Сторін Угоди про збереження кажанів в Європі	- " -
Нарада Сторін Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану	- " -
Постійний комітет Конвенції про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ існування в Європі	- " -
Міжнародні організації, у роботі яких Україна бере участь як спостерігач або асоційований член	
Комісія з охорони морського довкілля Балтики (ГЕЛКОМ)	Мінприроди, МЗС

АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Aeguis communautaire, 382
- Адміністративна відповідальність за порушення законодавства
 - водного, 63
 - про лісопорушення, 201
 - про надра, 97
 - про охорону атмосферного повітря, 310
 - про ПЗФ, 369
 - про рослинний світ, 123
 - фауністичного, 261
- Атмосфера, 272
- Атмосферне повітря, 273

Б

- Біосферний заповідник, 344
- Ботанічний сад, 350

В

- Видобування корисних копалин, 86
- Використання
 - лісових ресурсів, 105, 146, 203
 - об'єктів тваринного світу, 222
 - територій та об'єктів ПЗФ, 355
- Виробничий контроль за охороною атмосферного повітря, 297
- Вичерпання вод, 61
- Відповідальність за порушення лісового законодавства, 199
- Відшкодування
 - збитків, завданих державі внаслідок порушення водного законодавства, 64, 67
 - збитків, завданих лісовому господарству, 203

- шкоди, завданої порушенням законодавства про тваринний світ, 266

- Води, 15, 28
- Водний потік, 16
- Водний сервітут, 30
- Водні
 - об'єкти, 15, 17, 30
 - правовідносини, 21
 - ресурси, 17
- Водокористування, 48
- Водокористувачі, 46
- Водоохоронна зона, 56, 60

Г

- Геологічне вивчення надр, 85
- Гірничий відвід, 77
- Гірничі відносини, 78
- Громадський контроль за
 - використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, 40
 - за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, 195
 - у галузі охорони атмосферного повітря, 298

Д

- Дендрологічний парк, 350
- Держекоінспекція, 297
- Держлісохорона, 191
- Державний
 - контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, 32, 40
 - контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, 195

- облік вод, 42
 - облік лісів, 174
 - облік у галузі охорони атмосферного повітря, 299
 - фонд надр, 75
 - Держводагенство, 36
 - Держгеонадра, 35
 - Держекоінвестагентство, 303
 - Держлісагентство, 159
 - Дисциплінарна відповідальність за порушення законодавства
 - водного, 63
 - лісового, 204
 - про надра, 95–96
 - про охорону атмосферного повітря, 310
 - про ПЗФ, 372
 - у галузі охорони і використання рослинного світу, 125
 - Ділянка лісового фонду, 132
 - Дозвіл на
 - викиди забруднюючих речовин, 287
 - здійснення полювання або промислового рибальства, 224
 - спеціальне використання об'єктів тваринного світу, 224
 - спеціальне використання природних ресурсів, 357
 - спеціальне водокористування, 50
- Е**
- Екологічна мережа, 327, 419
 - Екологічний податок, 45, 274
- Є**
- Євроатлантична інтеграція, 378
 - Європейська інтеграція, 377
- З**
- Забруднення вод, 60
- Загальне
 - використання об'єктів тваринного світу, 223
 - водокористування, 31, 49
 - надрокористування, 83
 - Заказник, 348
 - Заповідні урочища, 348
 - Засмічення вод, 60
 - Захист територій та об'єктів ПЗФ, 335
 - Збір за спеціальне
 - використання лісових ресурсів, 188
 - використання природних рослинних ресурсів, 113
 - водокористування, 44, 51
 - Зелена книга України, 118
 - Землі
 - водного фонду, 29, 55
 - лісгосподарського призначення, 132
 - ПЗФ, 364
 - Земля, 74
 - Злочини проти рослинного світу, 123
 - Зони санітарної охорони водних об'єктів, 59
 - Зоологічний парк, 351
- К**
- Кадастр
 - водний, 15, 43–44
 - лісовий, 172
 - рослинного світу, 109
 - тваринного світу, 214
 - територій та об'єктів ПЗФ, 333, 336
 - Категорії лісів, 165
 - Клімат, 302
 - Континентальний шельф, 78
 - Контроль у галузі охорони, використання і відтворення рослинного світу, 120

Корисні копалини, 75, 86

Користувач

– водних живих ресурсів, 239, 241

– мисливських угідь, 233

– надр, 84, 89, 94

Кримінальна відповідальність за

– злочини у галузі надрокористування, 99

– злочини проти рослинного світу, 122

– знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу та незаконну порубку лісу, 201

– порушення законодавства про охорону атмосферного повітря, 310

– порушення законодавства про ПЗФ, 370

– порушення законодавства про тваринний світ, 263

– порушення правил охорони вод, 63

Л

Ліміти на використання природних ресурсів, 188, 225, 237, 263, 312, 333

Ліс, 103, 130, 134, 145

Лісова

– ділянка, 131, 167

– сертифікація, 183

Лісовий

– сервітут, 155

– фонд України, 132

Лісові

– землі, 132, 150

– правовідносини, 133, 136, 137, 180, 169

– ресурси, 103

Лісовпорядкування, 171

Лісокористування, 148, 150

Лісопорушення, 200

Лісорубний (лісовий) квиток, 187

Любительське і спортивне рибальство, 242

М

Мисливство, 227

Мисливські угіддя, 234

Міжнародна торгівля об'єктами тваринного світу, 255

Міжнародне співробітництво у галузі охорони навколишнього природного середовища, 376, 378–380, 386

Міжнародний договір, 380

Міжнародні

– акти у галузі лісового господарства, 138

– водні правовідносини, 20

Мінприроди, 34, 160

Модельна законотворчість, 385

Модельні законодавчі акти СНД, 385

Моніторинг

– атмосферного повітря, 300

– вод, 41

– лісів, 174

Н

Наднормативні викиди забруднюючих речовин, 315

Надра, 74, 91

Наукова діяльність у межах об'єктів ПЗФ, 349

Національний природний парк, 345

Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря, 278

О

Об'єкт

– водний, 15

– лісових відносин, 136

- міжнародного співробітництва у сфері екології, 387
- оподаткування збором за спеціальне використання води, 52
- ПЗФ, 60
- рослинного світу, 102
- тваринного світу, 216
- Озоновий шар, 304
- Озоноруйнівні речовини, 308
- Організація лісового господарства, 169, 171
- Оренда водних об'єктів, 30
- Охорона
 - атмосферного повітря, 276
 - лісів, 190
 - надр, 91–93
 - рослинного світу, 117
 - та використання вод, 21
 - тваринного світу, 248

П

- Пам'ятки природи, 348
- Пляжна зона, 57
- Права та обов'язки надрокористувачів, 89
- Правила рубок головного користування, 182
- Право власності на
 - води, 28
 - ліси, 143, 146
 - об'єкти тваринного світу, 115, 220
- Право
 - водокористування, 31, 45
 - надрокористування, 82, 84, 88
 - на полювання, 227
 - природокористування, 109
- Правова охорона
 - вод, 55, 60
 - лісів, 143
 - рослинного світу, 107, 108, 116

- Правовий режим
 - земель ПЗФ, 364
 - територій та об'єктів ПЗФ, 335
- Прибережна захисна смуга, 57–58
- Природний заповідник, 341
- Природні рослинні ресурси, 102, 104
- Природно-заповідна справа, 322
- ПЗФ України, 322
- Промисел водних живих ресурсів, 238
- Промислове рибальство, 238

Р

- Регіональний ландшафтний парк, 347
- Рекреаційна діяльність, 358
- Рибгосподарський водний об'єкт, 236
- Родовища корисних копалин, 76
- Розрахункова лісосіка, 169
- Рослинний світ, 101, 104

С

- Санітарно-захисна зона, 291
- Спеціальне використання
 - вод, 31, 50–51
 - водних біоресурсів, 236
 - (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України, 254
 - лісових ресурсів, 187
 - об'єктів тваринного світу, 223, 233
 - природних об'єктів, 112–113
 - природних ресурсів у межах об'єктів ПЗФ, 356
- Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, 62
- Суб'єкт лісових правовідносин, 151

Т

- Такса розрахунку розміру відшкодування, 122, 203, 266, 332, 371

Техногенні родовища корисних копалин, 76

Ф

Фауністичне законодавство, 212

Ц

Цивільно-правова (майнова) відповідальність за порушення законодавства

– водного, 64

– про надра, 96

– про охорону атмосферного повітря, 315

– про охорону ПЗФ, 371

– про рослинний світ, 122

– про тваринний світ, 264

– лісового, 199

Цивільно-правова (майнова) відповідальність за порушення права приватної власності на тваринний світ, 264

Ч

Червона книга України, 118, 184, 213, 252

Ш

Шкідлива дія вод, 61

Ю

Юридична відповідальність за порушення законодавства про

– надра, 94

– охорону атмосферного повітря, 308

– ПЗФ, 368

– рослинний світ, 121

– тваринний світ, 258

Юридична відповідальність іноземних громадян за порушення екологічного законодавства, 390

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ШУМІЛО Олексій Михайлович
ЗУЄВ Віталій Анатолійович
БРИГАДИР Іван Васильович
ШЕХОВЦОВ Володимир Володимирович
КНИШ Валентин Іванович
ШУМІЛО Інеса Анатоліївна

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Редактор *Л. А. Пустовойтова*
Комп'ютерне верстання *І. С. Кордюк*
Обкладинка, рисунки *О. В. Кутенко*

Підписано до друку 17.09.2012. Формат 60x84¹/₁₆.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура PetersburgCTT.
Ум. друк. арк. 24,3. Наклад 1000 пр.
Замовлення № 26.

Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: www.cul.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2458 від 30.03.2006.